สัญญาเลขที่ SRI58M0401

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์ เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

โดย
ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เมษายน 2561

สัญญาเลขที่ SRI58M0401

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์ เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

คณะผู้วิจัย

1. ศ.สุริชัย หวันแก้ว	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. ศ.ดร.อรรถจักร สัตยานุรักษ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
5. อ.ดร.เลิศชาย ศิริชัย	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
6. อ.ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
7. ดร.มณีรัตน์ มิตรปราสาท	นักวิจัยอิสระ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เมษายน 2561

บทสรุปผู้บริหาร

การศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ (1) เพื่อทำความเข้าใจและประเมินศักยภาพว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือไม่ อย่างไร ในมิติใดและในระดับบ้าง และ(2) มีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นในระดับแตกต่างกัน เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอการพัฒนากระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมจากฐานล่าง

เนื่องจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยของชาวบ้าน ความรู้ที่ได้จึงมีลักษณะเป็นความรู้ที่บูรณาการอยู่ภายในตัวนักวิจัยและชุมชน (tacit knowledge) ไม่ค่อยสะท้อนออกมาในรายงานการวิจัยที่เป็นเอกสารมากนัก การศึกษาในโครงการนี้จึงอาศัยการผสมผสานวิธีที่หลากหลายเพื่อพยายามดึงความรู้และประสบการณ์เหล่านั้นออกมาให้มากที่สุด ทั้งการสังเคราะห์ผ่านเอกสารการวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพจากนักวิจัยชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้อง อาทิ การสังเกตมีส่วนร่วม (participation observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (focus group) เป็นต้น ตลอดจนการสังเคราะห์ความรู้และศักยภาพผ่านเวทีวิชาการในรูปของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการถอดบทเรียน โดยทีมวิจัยได้มีพัฒนาเกณฑ์ในการศึกษา ใน**เชิงพื้นที่** ทีมวิจัยแบ่งพื้นที่การศึกษาออกเป็น 4 พื้นที่ตามภูมิภาคของประเทศ ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง (รวมภาคตะวันตกและตะวันออก) และภาคใต้ ประกอบกับเกณฑ์การพิจารณาโครงการวิจัยที่น่าสนใจ/ประสบความสำเร็จในแต่ละภาค เมื่อได้รับข้อมูลของโครงการที่คัดเลือกแล้ว ทีมวิจัยในแต่ละภูมิภาค ศึกษารายละเอียดในแต่ละโครงการร่วมกับการเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อคัดเลือก Extreme cases ที่น่าสนใจ รวมถึงจัดกลุ่มโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนในแต่ละพื้นที่

กรอบการวิเคราะห์

หัวใจของงานวิจัยท้องถิ่น อยู่ที่การทำงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองโดยชาวบ้านร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรืออีกนัยหนึ่งคือการมุ่งเน้นการเสริมพลังชุมชนด้วยการสร้างองค์ความรู้ โจทย์วิจัยจำนวนมากมิได้เริ่มต้นจากปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมโดยตรง ดังนั้น แทนที่จะกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการที่มีความแข็งตัว ทีมวิจัยจึงอาศัยการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของงานวิจัยนั้นๆ กับภาพใหญ่ของความเหลื่อมล้ำในสังคมในเรื่องนั้นๆ ทีมวิจัยได้ร่วมกันพัฒนากรอบการวิเคราะห์ โดยอาศัยฐานคิดและผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของงานวิจัยท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นกรอบการพิจารณา ซึ่งในระยะแรกกรอบการวิเคราะห์แบ่งเป็น 5 ระดับ คือ การเปิดพื้นที่ให้แสดงอัตลักษณ์ การเสริมพลังกลุ่ม การสร้างอำนาจต่อรอง การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมเรื่องอื่นๆ และการเปิดพื้นที่การเมืองเรื่องความรู้

อย่างไรก็ดี เมื่อแต่ละทีมได้ศึกษาโครงการวิจัยที่คัดเลือกผ่านรอบการวิเคราะห์ข้างต้น กลับพบประเด็นร่วมนอกเหนือไปจากองค์ประกอบทั้ง 5 คือการก่อให้เกิด ***"การเสริมศักยภาพของปัจเจกบุคคล"*** ด้วยเหตุนี้ ทางทีมวิจัยจึงได้เพิ่มเติมประเด็นดังกล่าวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรอบวิเคราะห์ และยังถือเป็นจุดตั้ง

ต้นสำหรับการพิจารณาระดับของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่อเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมอีกด้วย ทั้งนี้ กรอบการวิเคราะห์อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า ***ระดับของงานไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์เรียงลำดับแบบเส้นตรง ในขณะเดียวกันงานวิจัยหนึ่งๆ อาจก่อให้เกิดผลได้มากกว่า 1 ระดับ*** (โปรดดูแผนภาพกรอบการวิเคราะห์ 6 ขั้นประกอบ)

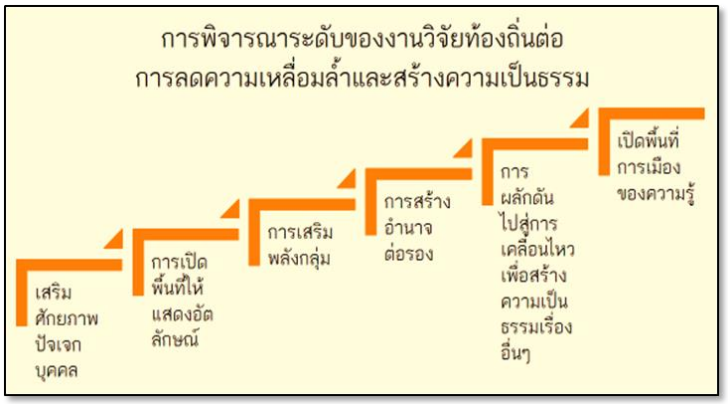

แผนภาพ: กรอบการวิเคราะห์ 6 ขั้น

เมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงของกรอบที่นักวิจัยในโครงการวิเคราะห์งานวิจัยท้องถิ่นในการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคมกับกลไกการลดความเหลื่อมล้ำ ประเด็นสำคัญคือ งานวิจัยท้องถิ่นจะถูกพิจารณาในฐานะกลไกในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม กล่าวคือ การเสริมศักยภาพปัจเจกบุคคล เปิดพื้นที่ให้แสดงอัตลักษณ์ มีความเชื่อมโยงกับการเพิ่มแต้มต่อทางสังคมให้กับผู้ที่มีอำนาจน้อย ในขณะเดียวกันการเสริมพลังกลุ่ม การสร้างอำนาจต่อรองก่อให้เกิดการผนวกรวมผู้ที่อยู่ชายขอบให้เข้าไปอยู่ในกลไกการตัดสินใจ สุดท้ายการผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเรื่องอื่นและการเปิดพื้นที่ทางการเมืองเรื่องความรู้ของคนชายขอบทำให้เกิดการลดชั้นบังคับบัญชา จัดสรรทรัพยากรและฟื้นฟูสมรรถนะใหม่ๆ

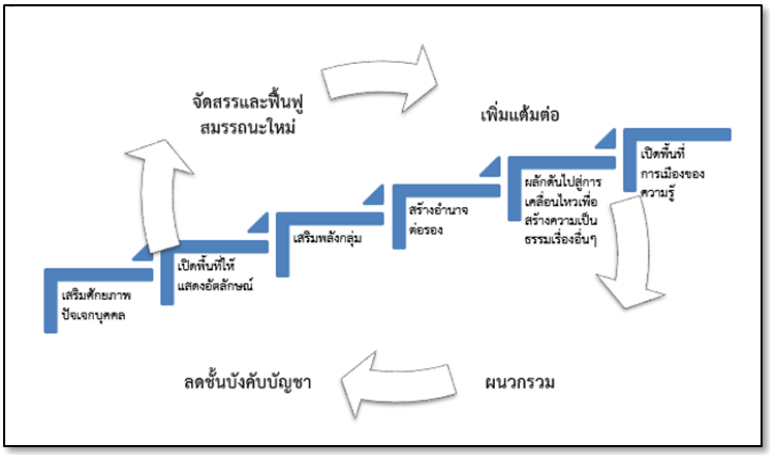

แผนภาพ: ความเชื่อมโยงของกรอบการวิเคราะห์

ที่มา: สังเคราะห์กรอบวิเคราะห์ของโครงการกับกลไกการลดความเหลื่อมล้ำของ Goran Therborn

ผลการศึกษา

สำหรับผลการศึกษางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในครั้งนี้ ทีมวิจัยพบว่า

1. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสัมพันธ์กับการสร้างความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำ

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตั้งต้นมาจากปัญหาของท้องถิ่น แม้จะมิได้เริ่มต้นมาจากปัญหาความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรง และมิได้ให้ความสำคัญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างมากนัก แต่เมื่อพิจารณาสถานการณ์ความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคมในเชิงโครงสร้าง พบว่างานวิจัยท้องถิ่นหลายเรื่องสัมพันธ์กับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในหลายมิติ

เมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้ลึกลงไป โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ทั้ง 6 ขั้น งานวิจัยท้องถิ่นส่งผลกระทบให้เกิดการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่ม และส่งผลกระทบเชิงโครงสร้างดังนี้

แผนภาพ: แสดงผลกระทบจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยอาศัยกรอบที่ทีมวิจัยพัฒนาขึ้นร่วมกัน

- **ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นระดับปัจเจกบุคคลที่ก่อให้เกิดการเสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่นในฐานะ “ผู้นำชุมชน”**

ประเด็นเรื่องของการเสริมศักยภาพของปัจเจกบุคคลเป็นผลที่เห็นชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับด้านอื่นๆ ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการและมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน กระบวนการวิจัยจึงเรียกร้องให้นักวิจัยชาวบ้านต้องพัฒนาสมรรถนะเพื่อให้เรียนรู้ในกระบวนการคิดเชิงเหตุผล พัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา

ในแง่นี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงได้ช่วยให้เกิดการเสริมศักยภาพในระดับปัจเจกบุคคลของนักวิจัยท้องถิ่น โดยเฉพาะในฐานะผู้นำชุมชนให้มากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ถ้าในกรณีที่นักวิจัยท้องถิ่นเป็นผู้นำอยู่แล้ว ก็จะทำให้มีกระบวนยุทธในการต่อรองกับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น ในส่วนของนักวิจัยท้องถิ่นที่ไม่เคยเป็นผู้นำก็

กลายเป็นผู้นำ ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ยังสร้างโอกาสและมุมมองในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ มากยิ่งขึ้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคลได้ก่อให้เกิดการเสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่น เมื่อประกอบกับกระบวนการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ศักยภาพของคนจึงไม่ได้มีผลในทางปฏิบัติโดยลำพังตนเอง แต่ได้ไปช่วยสร้างศักยภาพของกลุ่ม และเมื่อกลุ่มเข้มแข็งก็กลับมาช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่บุคคล และบุคคลก็ไปช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม กลายเป็นพลวัตการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าได้อย่างต่อเนื่อง

- **ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นระดับกลุ่ม (การเสริมพลังกลุ่ม)**

เมื่อพิจารณาผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับกลุ่ม พบว่า มักจะเป็นเรื่องการเสริมพลังให้กลุ่มสามารถ**แสดงอัตลักษณ์**ของตัวเองได้ ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีกลุ่มที่เป็นชายขอบ เช่น กลุ่มคนพิการ ชาวบ้านชุมชนไล่โว่ ชาวบ้านที่เป็นคนชอง ที่แต่เดิมพวกเขาไม่เคยมีตัวตน แต่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ช่วยเสริมพลังให้พวกเขาได้มีพื้นที่ของตนเองมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

ในระดับต่อมาเมื่อพวกเขาสามารถแสดงอัตลักษณ์ของตัวเองได้แล้ว ก็สามารถทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ด้วยกระบวนยุทธและกระบวนองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย/กระบวนการวิจัย ในขณะเดียวกันก็เป็นการ**ขยายเครือข่าย** จากกระบวนการทำงานที่เรียกร้องให้ทำงานเป็นเครือข่าย/ทำงานร่วมกับคนอื่น อีกทั้งยังช่วยให้กลุ่มอีกหลายๆ กลุ่มสามารถปรับตัวได้ในระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่และสามารถหาทางเลือกที่เหมาะสมของตนเองได้

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับกลุ่มที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การช่วยให้นักวิจัยเพื่อท้องถิ่นหลายๆ กลุ่มในพื้นที่ทั่วประเทศ สามารถ**สร้างอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรระดับท้องถิ่นได้**

ดังนั้น หากมองผลกระทบของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะกลไกการลดความเหลื่อมล้ำ จะเห็นได้ว่าในระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม งานวิจัยท้องถิ่นมีผลในการเพิ่มแต้มต่อทางสังคม และผนวกคนที่เคยเป็นชายขอบในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ให้มีศักยภาพในการสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งปรากฏในรูปแบบของการจัดการตนเองและการสร้างศักยภาพในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ๆ การผลักดันให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ในพื้นที่ของตนเองเป็นต้น

- **ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเชิงโครงสร้าง**

สำหรับผลกระทบในเชิงโครงสร้าง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเด็น คือ การผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่น และการทำให้ความรู้ชาวบ้านถูกใช้ในกระบวนการตัดสินใจ โดยพบว่า

- การผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่น: ผลกระทบในเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับการผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่นในภาพรวม อาจจะดูเบาบางหรือเกิดขึ้นได้ค่อนข้างน้อย ยกเว้นในพื้นที่ภาคใต้ซึ่งเป็นภาคที่มีการผลักดันการเคลื่อนไหวจากเรื่องหนึ่งไปสู่อีกเรื่องหนึ่งได้อย่างชัดเจน

- การนำความรู้ของชาวบ้านไปใช้ในกระบวนการตัดสินใจ: แม้ผลกระทบในเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับการนำความรู้ของชาวบ้านไปใช้ในกระบวนการตัดสินใจในภาพรวมจะปรากฏในรายงานของทีมวิจัยเกือบทุก

พื้นที่/ทุกภาค แต่ก็มักพบว่า ส่วนใหญ่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นใน***ระดับจุลภาค***หรืออีกนัยหนึ่งคือใน***ระดับท้องถิ่น***เท่านั้น กล่าวคือ โครงการวิจัย ได้ทำให้เกิดการยอมรับความรู้ในระดับท้องถิ่น ชุมชน ตำบล อำเภอ และระดับจังหวัด แต่***ยังไม่สามารถผลักดันให้มีการยอมรับในระดับนโยบายรัฐได้*** ความท้าทายที่สำคัญคือ ผลจากงานวิจัยท้องถิ่นจะสามารถตอบโจทย์การแก้ปัญหาที่ครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่และมีความสลับซับซ้อนได้หรือไม่ ทั้งนี้ การที่ผลกระทบส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นแค่ในระดับจุลภาค/ระดับท้องถิ่น เนื่องมาจาก ธรรมชาติของงานวิจัยท้องถิ่นที่เน้นการทำงานกับหน่วยในชุมชนเล็กๆ ในกลุ่มเล็กๆ ทำให้ไม่สามารถขยายไปสู่หน่วยใหญ่ๆ ได้มากนัก

นอกจากนี้ ในแง่ของประเด็นวิจัย มีข้อสังเกตว่างานวิจัยแบบท้องถิ่นส่วนมากดูเหมือนเป็นงานวิจัยเชิงตั้งรับ (Passive) มากกว่าเป็นงานวิจัยเชิงรุก (Active) ในขณะเดียวกัน ก็เน้นประเด็น**เย็น**มากกว่าประเด็น**ร้อน** กล่าวคือ ส่วนใหญ่มักจะเลือกงานวิจัยที่เป็นประเด็นเย็นซึ่งเป็นงานที่ผูกติดอยู่กับเรื่องในชีวิตประจำวันทั่วไป หรือไม่มีความขัดแย้งซึ่งเป็นงานร้อน จึงอาจตามไม่เท่าทันสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ดี งานวิจัยท้องถิ่นมีผลในการ**ลดการผูกขาดความรู้** ซึ่งแต่เดิมความรู้ถูกมองว่าเป็นความรู้ของนักวิชาการ เป็นเรื่องในมหาวิทยาลัย แต่ว่างานวิจัยท้องถิ่นที่ทำกัน ไม่ว่าผลจะเป็นอย่างไร แต่ก็ทำให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถสร้างความรู้ของตัวเองได้

2. เงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยท้องถิ่น

การจัดการความเหลื่อมล้ำกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมองได้เป็น 2 มิติ คือ ในเชิงตั้งรับ (Passive) และเชิงรุก (Active) เวลากล่าวถึงงานเชิงตั้งรับ (Passive) มักจะหมายถึงงานการจัดการตนเองของชาวบ้าน ในขณะที่เมื่อพูดถึงงานเชิงรุก (Active) หมายถึง งานที่มีการเชื่อมต่อ/เชื่อมโยงกับทรัพยากรเดิมกับความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำไปสู่การสร้างระบบในการแก้ปัญหาข้างหน้า ข้อสังเกตที่สำคัญคืองานวิจัยท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่แตะ***ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง*** นอกจากนี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวนมาก มักจะเป็นรายงานเชิงปฏิบัติการมากกว่ารายงานเชิงวิจัยหรือเชิงความรู้ และหากมองว่าเป็นรายงานปฏิบัติการหรืองานวิจัยเชิงปฏิบัติการ แต่งานปฏิบัติการจำนวนมากก็ขาดความต่อเนื่อง อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปถึงเงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ (1) เงื่อนไข/ข้อจำกัดเชิงแนวคิด (2) เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัย และ (3) เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้สองวิถี โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) เงื่อนไข/ข้อจำกัดเชิงแนวคิด

สำหรับเงื่อนไขข้อจำกัดเชิงแนวคิด พบว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นติด**กับดัก**แนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” คือใช้ประโยชน์จากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลัก ซึ่งให้ความสำคัญกับความดีงามของวัฒนธรรมในชุมชน ทำให้ขาดความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทในปัจจุบันที่มีความสลับซับซ้อน ตัวอย่างของความสลับซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำในสังคมปัจจุบัน เช่น การเปลี่ยนเป็นสังคมผู้ประกอบการ การเข้าถึงทุน บริหารแบบใหม่ และการจัดความสัมพันธ์กับเครือข่ายแบบใหม่ เป็นต้น ดังนั้นแม้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจจะมีพลังในการสร้างอุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม แต่ว่ามีข้อจำกัดในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อน และไม่เห็นความเชื่อมโยงโครงสร้างเศรษฐกิจในสังคมระดับมหภาค นอกจากนี้ยังพบอีกว่า

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบางส่วนขาดการวิเคราะห์อย่างรอบด้าน และความรู้จำนวนหนึ่งอาจขยายหรือส่งต่อไม่ได้ เนื่องจากงานวิจัยที่ชาวบ้านทำกันทำบนฐานความสนใจของพี่เลี้ยงหรือโหนด อีกทั้งมักจะมองแค่ในชุมชนตัวเองเป็นหลัก ไม่สามารถเชื่อมโยงผลงานวิจัยกับปัญหาร่วมเชิงโครงสร้าง หรือปัญหาร่วมในระดับเหนือพื้นที่ ทำให้ความรู้ที่ได้มามีข้อจำกัด การนำเสนองานวิจัยจำนวนมาก จำกัดอยู่ที่การเสนอข้อมูล ขาดการยกระดับและหรือสกัดองค์ความรู้ที่สำคัญจากการทำวิจัย

(2) เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัย

ในส่วนของเงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัย พบว่า วิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นไม่ใช่ชุดสำเร็จรูปที่จะใช้ที่ไหนก็ได้ แต่สิ่งที่พบคืองานจำนวนมากเสมือนเป็นการนำชุดสำเร็จรูปของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปใช้ ซึ่งเมื่อพิจารณาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิจัย โครงการวิจัยบางส่วนก็มักกล่าวอ้างว่าเป็นการมีส่วนร่วมชุมชน แต่ในที่สุดอาจเป็นแค่คนกลุ่มหนึ่งหรือแค่บางส่วนในชุมชนเท่านั้น ในขณะที่การขึ้นโจทย์วิจัย ก็เป็นการวางอยู่บนพื้นฐานสองด้านที่สัมพันธ์กัน คือ ความถนัดทางการจัดตั้งและทางวิชาการของพี่เลี้ยงหรือโหนด และการเลือกประเด็นปัญหาของชาวบ้าน ในอีกด้านหนึ่งอาจทำให้ โจทย์วิจัยใหม่ๆ ที่ท้าทายแต่ไม่ตรงกับความสนใจของพี่เลี้ยงหรือโหนด ก็อาจถูกละเลยไป ทำให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและตามไม่ทันสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้

นอกจากนี้ สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ทำให้ในปัจจุบันเกิดคำถาม มีกฎเกณฑ์ มียุทธศาสตร์ของหน่วยงาน และเกิดตัวชี้วัดทางปริมาณ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไข/ข้อจำกัดที่สำคัญที่ส่งผลต่อพลวัตของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีกด้วย โดยเฉพาะบทบาทของเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) ในการพัฒนาให้งานวิจัยมีคุณภาพ การสนับสนุนและการกลั่นเอาความรู้ในงานวิจัยมาเผยแพร่ โดยจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) มีจำนวนลดลงแต่มีภาระและจำนวนโครงการที่มากขึ้นกว่าอดีตหลายเท่าตัว ทำให้ไม่สามารถสนับสนุนเชิงวิชาการให้กับพี่เลี้ยง โหนดและนักวิจัยชาวบ้านได้เต็มที่เช่นในอดีต

(3) เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้ 2 วิถี

เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านสถานะของงานวิจัยท้องถิ่นปัจจุบันอยู่บนทางแพร่งของการจำแนกการสร้างความรู้แบบสองวิถี ลักษณะนี้ถือเป็นความขัดแย้งในตัวเองของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในด้านหนึ่งต้องการให้ชาวบ้านทำวิจัยด้วยตนเอง แต่การนำเสนอรายงานการวิจัยก็จะยังคงยึดการวิจัยแบบขนบเดิม (conventional research) กล่าวคือ ในแง่หนึ่งเราพูดถึงคุณภาพของงานวิจัยท้องถิ่นของเดิมที่เป็นการเสริมพลังชาวบ้านให้แก้ปัญหาตนเอง ซึ่งที่ผ่านมาผลสำเร็จ (บางส่วน) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็เป็นที่ประจักษ์ ถึงความพยายามในการผลักดันให้คนในท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยในหลายกรณีที่ประสบความสำเร็จสามารถส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ดี ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ถูกตั้งคำถามและต้องมาทำงานวิจัยแบบวิชาการ เพื่อที่จะทำให้งานวิจัยมีพลัง ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือและเกิดอำนาจในการต่อรอง แต่ก็ต้องรักษาเอกลักษณ์สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ได้ ทำให้งานวิจัยเพื่อ

ท้องถิ่นเหมือนอยู่บนทางแพร่ง และเมื่อเรียกร้องให้งานวิจัยท้องถิ่นต้องมีคุณภาพเหมือนงานวิจัยวิชาการ ผลที่เกิดขึ้นที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ชาวบ้านไม่สามารถเขียนรายงานได้หรือเขียนรายงานได้แต่ไม่ตรงตามที่ต้องการ โดยนัยนี้ งานวิจัยท้องถิ่นที่ตอบโจทย์ชาวบ้าน อาจไม่สอดคล้องกับตัวชี้วัดในขนบเดิม หรือความพยายามในการตอบตัวชี้วัดแบบเดิม แต่ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายในการเสริมพลังให้ชุมชน

ตาราง: เปรียบเทียบลักษณะของการสร้างและจัดการความรู้สองวิถี

ลักษณะ	วิถีที่ 1 (Mode 1)	วิถีที่ 2 (Mode 2)
1. บริบท	การสร้างความรู้ในบริบทของนักวิชาการและชุมชนวิชาการ (มหาวิทยาลัย)	การสร้างความรู้ในบริบทของการใช้ประโยชน์ (in context of application)
2. สาขาวิชา	สาขาวิชาเดียวหรือหลายสาขาวิชา(พหุสาขา)	สหสาขาวิชาและข้ามสาขาวิชา (Transdisciplinary)
3. องค์กรหรือกลไกการจัดการความรู้	องค์กรแบบเนื้อเดียวกัน (Homogenous organization) คือ ประกอบด้วยสมาชิกที่ล้วนเป็นอาจารย์ / นักวิจัย	ทีมผสมหรือองค์กรที่มีองค์ประกอบสมาชิกหลากหลาย (Heterogeneous and Diverse organization) ทั้งนักพัฒนาเอกชน ข้าราชการผู้ปฏิบัติ ชาวบ้านและนักวิชาการฯลฯ
4. การประกัน / ควบคุมคุณภาพ	ความเป็นเลิศทางวิชาการ (academic excellence) มีการจัดอันดับ (ranking) เพื่อส่งเสริมการแข่งขันในระดับภูมิภาค ประเทศและระดับโลก	ความสอดคล้องกับความจำเป็นของสังคมและสาธารณะและการรับผิดชอบต่อสังคม (Social accountability and public relevance)
5. ความสร้างสรรค์	เน้นผลงานและความสร้างสรรค์ส่วนบุคคล (วีรชนเอกชน)	เน้นผลงานและความสร้างสรรค์ของทีม/กลุ่ม (Team Creativity)

ในส่วนของการเชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับงานวิจัยวิชาการ ที่ผ่านมา มีนักวิชาการที่เข้าไปมีส่วนร่วมกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่มากนัก ทำให้ไม่สามารถเพิ่มเติมข้อมูลหรือกรอบวิเคราะห์ที่ทันสมัยกว่ากรอบเดิมๆ ซึ่งมีผลให้ทำให้ความรู้ที่สลับซับซ้อนนั้นน้อยลงไป

ดังนั้น คำถามคือจะทำอย่างไรในการสร้างระบบการวิจัยที่เข้าใจพหุนิยมความรู้ ที่มีความสมดุลระหว่างงานวิชาการกับการเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ของชุมชนและสังคม รวมถึงง่ายต่อการเข้าถึง และยังคงมีคุณภาพที่ดีตามเจตนารมณ์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

3. ข้อเสนอแนะ

ภายใต้เงื่อนไข/ข้อจำกัด ทั้งในเชิงแนวคิด กระบวนการวิจัย และสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้สองวิถี รวมถึงท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เอง การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในอนาคตจึงควรให้ความสำคัญกับประเด็นต่างๆ ดังนี้

(1) การเลือกประเด็นการศึกษาวิจัย ควรความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและบริบทของชุมชนเพื่อทำให้มองเห็นและเข้าใจความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ รวมถึงหน้าต่างแห่งโอกาส

(2) ควรเลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องทำให้ชุมชนสามารถรื้อฟื้น/สร้างใหม่/สถาปนา “สมบัติร่วม” (common property) ของชุมชน[1]

(3) ควรมีการเชื่อมโยงงานวิจัยท้องถิ่นกับองค์ความรู้ทางวิชาการ เพื่อที่จะการยกระดับองค์ความรู้ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเพื่อทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำทางสังคมในสมัยใหม่

(4) ควรมีการกำหนดทิศทางของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำทางสังคม

(5) ควรมีการสร้างสมดุลในการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในบริบทของแรงกดดันจากงานวิจัยวิชาการที่เป็นอยู่ โดยแรงกดดัน คือ ระยะเวลา รูปแบบ บทบาทของพี่เลี้ยงแต่ละโหนดในการบริหารพื้นที่ บริหารประเด็นให้เท่าทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม

---

[1] หมายถึง การเลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย ภายใต้เป้าหมายที่สำคัญโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้แก่ การเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชนในการปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีพลัง พร้อมกับทำให้การปรับตัวนั้นไม่ใช่การปรับตัวเพื่อผลประโยชน์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางกลุ่มในชุมชน ศักยภาพการปรับตัวจะต้องเป็นสมบัติร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชน เป้าหมายสำคัญเช่นนี้จึงเรียกร้องให้เกิดการทำงานด้วยจินตนาการที่ซับซ้อน ยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยนได้อย่างหลากหลายตามลักษณะปัญหาเฉพาะของพื้นที่ พื้นฐานที่สำคัญ ที่จะต้องคิดร่วมกันให้ได้ก่อน ได้แก่ การให้ความหมายแก่ “สมบัติร่วม” (Common Property) ซึ่งย่อมไม่เหมือนกันในทุกพื้นที่ และต้องทำให้คนในชุมชนหรือในโครงการวิจัยเข้าใจและมองเห็นได้ว่าการรื้อฟื้น/สร้างใหม่/ผสมผสานของกิจกรรมการวิจัยทั้งหลายต้องนำไปสู่การสถาปนา “สมบัติร่วม” ให้ได้

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อทำความเข้าใจและประเมินศักยภาพว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือไม่ อย่างไร ในมิติใดและในระดับบ้าง และ มีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นในระดับแตกต่างกัน เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอการพัฒนากระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมจากฐานล่าง โดยอาศัยแนวทางและวิธีการศึกษาที่หลากหลาย ทั้งการสังเคราะห์ผ่านเอกสารการวิจัยและที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพจากนักวิจัยชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้อง อาทิ การสังเกตมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม เป็นต้น ตลอดจนการสังเคราะห์ความรู้และศักยภาพผ่านเวทีวิชาการในรูปแบบต่างๆ

ผลการศึกษาพบว่า แม้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมาจะไม่ได้ประสงค์ที่จะสร้างความเข้าใจหรือแนวทางในการทำงานเพื่อความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรง แต่ก็มีความสัมพันธ์อยู่ด้วยโดยอาจจะเป็นผลโดยตรงหรือข้างเคียงก็ได้ และเมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงโดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ 6 ขั้น ที่ทีมวิจัยในโครงการร่วมกันพัฒนาขึ้น ก็จะพบว่า หากมองผลกระทบของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะกลไกการลดความเหลื่อมล้ำ ในระดับปัจเจกบุคคล งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะช่วยก่อให้เกิดการเสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่นในฐานะ “ผู้นำชุมชน” ในระดับกลุ่มนอกจากจะช่วยเรื่องการเสริมพลังให้กลุ่มสามารถแสดงอัตลักษณ์ของตัวเองได้แล้ว ยังช่วยให้สามารถขยายเครือข่ายและสร้างอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรระดับท้องถิ่นได้อีกด้วย แต่อย่างไรก็ดี เมื่อมองผลกระทบในเชิงโครงสร้าง ในภาพรวมยังเป็นไปอย่างจำกัด ทั้งในส่วนของการผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่นซึ่งเกิดขึ้นค่อนข้างน้อย ในขณะที่การทำให้ความรู้ชาวบ้านถูกใช้ในกระบวนการตัดสินใจก็มักพบว่าส่วนใหญ่เป็นผลที่เกิดขึ้นในระดับจุลภาคหรือท้องถิ่นเท่านั้น ยังไม่สามารถผลักดันให้มีการยอมรับในระดับนโยบายรัฐได้

สำหรับเงื่อนไขและข้อจำกัดที่สำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นนั้น แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ แนวคิดที่ไม่ให้ความสำคัญกับความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง กระบวนการทำงานที่เน้นปฏิบัติการมากกว่าการวิจัย และสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ยังไม่มั่นคงบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้สองวิถี ดังนั้น ภายใต้เงื่อนไข/ข้อจำกัด รวมถึงท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและภายในหน่วยงานวิจัยเอง การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในอนาคตจึงควรให้ความสำคัญกับประเด็นต่างๆ เหล่านี้ให้มากขึ้น ได้แก่ การเลือกประเด็นการศึกษาวิจัยควรให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและบริบทของชุมชนเพื่อทำให้มองเห็นและเข้าใจความเหลื่อมล้ำรวมถึงหน้าต่างแห่งโอกาสที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ เลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย โดยต้องทำให้ชุมชนสามารถรื้อฟื้น/สร้างใหม่/สถาปนา “สมบัติร่วม” (common property) ของชุมชน การเชื่อมโยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับองค์ความรู้ทางวิชาการเพื่อการยกระดับองค์ความรู้และทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำทางสังคมในสมัยใหม่ ควรกำหนดทิศทางของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำทางสังคม และการสร้างสมดุลในการบริหารจัดการในบริบทของแรงกดดันจากงานวิจัยวิชาการที่เป็นอยู่ทั้งระยะเวลา รูปแบบ บทบาทของพี่เลี้ยงแต่ละโหนดในการบริหารพื้นที่/ประเด็นให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม

คำสำคัญ: การวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ความเป็นธรรมทางสังคม, ความเหลื่อมล้ำทางสังคม

Abstract

The synthetic research focused on understanding and assessing the impact of Community-based Research (CBR) thru the lens of social justice and social inequality reduction. The research question was whether the CBR has potential in contributing to social justice and reducing social inequality on not, in what way and how. Additionally, which were condition and limitation that affected its implication differently. The research methodology composed of documentary research, qualitative method included participant observation, in-depth interview, focus group discussion and participatory synthetical workshops.

The finding revealed that community-based research (CBR) had related with social justice and inequality reduction both directly and indirectly, although it was not initially focused. Based on the analytical framework which the research team had developed, it found that at the individual level, CBR had empowered the community researcher as the practical community leaders. At the group level, apart from empowering the group in presenting their identity, it also affected in network expansion and raising bargaining power for local resource allocation. However, the structural impact was quite limited, both in facilitating for other movement and articulating local knowledge in the policy decision-making, which merely occurred at local (micro) level.

Regarding the condition and limitation of the CBR, there were three groups: the limited concept that did not address the structural inequality, the practical method that emphasized on action more than research and its unstable status on the dilemma of knowledge development. Under those limitations, rapid change of social situation and changing policy both in national level and research organization, the selection of future community-based research should be focused on the economic history and the context of the community as the setting to understand the situation of inequality and window of opportunity in that area. The lens of various knowledge of applied social sciences should be used for reviving/recreating/establishing the common property of the community. CBR should be linked with academic knowledge to improve their knowledge and understand the complexity of modern social inequality. The research direction should be linked to social inequality. Finally, balancing the management system under pressure from academic view of research both in the timing, pattern and the role of research coaches/nodes in managing the area/issue that get up to rapid social changes.

Keywords: Community-based research, Social justice, Social inequality

สารบัญ

หน้า

บทสรุปผู้บริหาร ก

บทคัดย่อ ฌ

สารบัญ ฎ

สารบัญตาราง ฒ

สารบัญภาพ ณ

บทที่ 1 บทนำ

1. หลักการและเหตุผล 1
2. คำถามการวิจัย 3
3. วัตถุประสงค์ 4
4. แนวทางและวิธีการศึกษา 4
5. แผนการดำเนินงาน 7
6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 8

บทที่ 2 บทสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

1. หลักคิดและการดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 10
    - 1.1 หลักคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 10
    - 1.2 การดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: ระบบสนับสนุนและพรมแดนความรู้ 12
2. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 21
    - 2.1 “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ภายใต้การจำแนกการสร้างความรู้ 2 วิถี 21
    - 2.2 ฐานะท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นในโลกาภิวัตน์ ทัศนะ Globalization 24
    - 2.3 ฐานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการวิจัยภาพรวมและในกระบวนนโยบาย (policy process) ในปัจจุบันและอนาคต 26
    - 2.4 การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายสาธารณะอย่างไร 27
3. การดำเนินงานที่ผ่านมาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 28

บทที่ 3 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษาภาคเหนือ

1. การสรุปงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรและการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในบริบท 35
    - 1.1. การจำแนกกลุ่มโครงการวิจัยภาคเหนือ 35
    - 1.2. ภาพรวมของการเกิดโครงการวิจัยภาคเหนือ 37
    - 1.3. การทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในบริบทของสังคม 38

2. เงื่อนไขหรือข้อจำกัดในโครงการวิจัยในส่วนที่สัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำการแก้ไขความเหลื่อมล้ำและสร้างความยุติธรรม 48
3. การเสนอภาพของการพัฒนากรอบโครงความคิดในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 54
4. สรุป 58

บทที่ 4 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

1. ภาพรวมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 60
    1.1 พัฒนาการของการวิจัยท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 60
    1.2 Node และลักษณะการให้ทุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น 62
    1.3 กระบวนการเสนอการขอรับทุนอุดหนุนวิจัย 63
    1.4 การเลือกหัวข้อในการทำวิจัย 63
    1.5 กลไกการสนับสนุน Node 64
    1.6 การนำเสนอรายงานการวิจัย 65
2. การตอบสนองต่อประเด็นความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมนครราชสีมา) 65
    2.1 กรณีศึกษาการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่น่าสนใจของ Node อุดรธานี 66
    2.2 กรณีศึกษาการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่น่าสนใจของ Node คนพิการ (นครราชสีมา) 69

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

1. การสร้างความเป็นสถาบัน: การบริหารและการพัฒนางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 76
    1.1 ด้านวิธีวิทยา 78
    1.2 ด้านการบริหาร/จัดการโครงการ 82
2. การลดความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคมในงานวิจัยท้องถิ่น 84
    2.1 บทสังเคราะห์จากเอกสาร 84
    2.2 มุมมองจากการศึกษาภาคสนาม 88
3. เงื่อนไข/ปัจจัยที่ส่งผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม 93
4. สรุปและข้อเสนอแนะ 94

บทที่ 5 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษาภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก

1. เป็นการพัฒนากรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 96
2. การเรียนรู้เชิงสถาบัน: มิติการต่อสู้เพื่อการทำงานของหลายฝ่าย 99
    2.1 ด้านวิธีวิทยา 100
    2.2 ด้านการบริหารจัดการ 102
    2.3 ด้านองค์ความรู้และการขยายผล 106

3. เป็นข้อค้นพบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 109
3.1 ผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับสร้างการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 109
3.2 กระบวนการวิจัยของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่งผลในการเปลี่ยนต่อศักยภาพของบุคคล กลุ่มและองค์กร รวมถึงส่งผลต่อการสร้างให้เกิดความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมทั้งในทางตรงและทางอ้อมได้หรือไม่? อย่างไร? 112
3.3 ประเด็นการวิจัยสะท้อนความเหลื่อมล้ำที่เป็นจริงในระดับพื้นที่มากน้อยเพียงใด 114
3.4 องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 119
4. สรุป 121

บทที่ 6 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษาภาคใต้
1. บทนำและความรู้พื้นฐาน 123
1.1 บทนำ 123
1.2 บริบทภาคใต้กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 125
1.3 ความหมายของการลดความเหลื่อมล้ำ/การสร้างความเป็นธรรม 132
1.4 ตัวอย่างโครงการดีเด่น 135
2. การสร้างเงื่อนไขความสำเร็จของโครงการ 143
2.1 การเปลี่ยนแปลงศักยภาพของบุคคล 143
2.2 การเปลี่ยนแปลงศักยภาพของกลุ่ม 149
2.3 การเปลี่ยนแปลงศักยภาพขององค์กร 149
2.4 การเสริมสร้างกลไกทางสังคมในระดับชุมชน/ท้องถิ่น 151
2.5 ความสามารถในการตอบโจทย์ปัญหาตามวัตถุประสงค์และที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์ 153
3. กระบวนการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ 155
3.1 การสร้างศักยภาพในการเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน/ท้องถิ่น 155
3.2 การสร้างศักยภาพในการผลิตความรู้จากท้องถิ่นขึ้นมาต่อรองกับความรู้จากภายนอกชุมชน 156
3.3 การสร้างศักยภาพในการเสนอทางเลือกที่หลากหลายในการแก้ปัญหาของชุมชน/ท้องถิ่น 158
3.4 ผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำหรือก่อให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคม 161
4. ความเข้าใจและกลไกการสนับสนุนของ สกว.กับปัญหาความสำเร็จของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 165

4.1 การมองชุมชนและมองการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแบบอุดมคติ 166
4.2 ความพยายามสร้างมาตรฐานหรือความเป็นสถาบันให้แก่การวิจัยเพื่อท้องถิ่น 168
4.3 ความสามารถในการสนับสนุนของกลไกฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น 173
5. สรุป 176

บทที่ 7 บทวิเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม
1. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 181
1.1 กรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 182
1.2 ผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 184
2. เงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยท้องถิ่น 189
3. ข้อเสนอแนะ 193

รายการอ้างอิง 195

ภาคผนวก

รายชื่อโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกโดยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 201
- กรณีศึกษาภาคเหนือ 201
- กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 206
- กรณีศึกษาภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก 212
- กรณีศึกษาภาคใต้ 214

บทความสำหรับเผยแพร่ *“บทบาทของงานวิจัยท้องถิ่น: แม้เพียงให้ความรู้ท้องถิ่นมีที่ยืนก็เป็นก้าวแรกของความเป็นธรรมทางสังคมแล้ว”* 220

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1: แสดงพื้นที่ศึกษาและนักวิจัยผู้รับชอบ 5
ตารางที่ 2: แสดงโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. 6
ตารางที่ 3: แสดงจำนวนโครงการที่ได้รับการคัดเลือกจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. 6
ตารางที่ 4: แสดง“ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node)” หรือ “พี่เลี้ยง (RC-Research Counselors)” ระหว่างปี 2557-2559 16
ตารางที่ 5: ตารางเปรียบเทียบลักษณะของการสร้างและจัดการความรู้สองวิถี 23
ตารางที่ 6: ตารางแสดงกระบวนการ “โลกาภิวัตน์” ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านใหม่ 2 แนวควบคู่กัน 25
ตารางที่ 7: แสดงโครงการที่ได้รับการสนับสนุนรายภูมิภาค 29
ตารางที่ 8: แสดงจำนวนโครงการรายประเด็น 29
ตารางที่ 9: แสดงโครงการที่ยังไม่เข้าหมวดหมู่จำแนกตามประเภทโครงการ 30
ตารางที่ 10: แสดงชุดโครงการวิจัย 31
ตารางที่ 11: แสดงโครงการวิจัยท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้จำแนกตามประเด็น ปี 2543 – 2558 77
ตารางที่ 12: ความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของความเหลื่อมล้ำ กลไกความเหลื่อมล้ำและกลไกการสร้างความเป็นธรรม 97
ตารางที่ 13: ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและชุดโครงการวิจัยที่ยังมีการดำเนินงานอยู่ในปัจจุบัน 104
ตารางที่ 14: งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก จำแนกตามประเด็นที่ได้รับการสนับสนุนระหว่างปี 2542-2558 106
ตารางที่ 15: พื้นที่การดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก 107
ตารางที่ 16: จำแนกงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก ตามระดับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม 110
ตารางที่ 17: สถานการณ์ในพื้นที่จำแนกตามชนิดของความเหลื่อมล้ำ 115
ตารางที่ 18: แสดงการจำแนกกลุ่มโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 189
ตารางที่ 19: ตารางเปรียบเทียบลักษณะของการสร้างและจัดการความรู้สองวิถี 192

สารบัญภาพ

หน้า

แผนภาพที่ 1: แสดงหลักการ แนวคิด วิธีการ CBR ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 11
แผนภาพที่ 2: แสดงระบบสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 12
แผนภาพที่ 3: แสดงพรมแดนความรู้ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 13
แผนภาพที่ 4: จำนวนโครงการของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2557 แยกตามประเด็น 14
แผนภาพที่ 5: จำนวนโครงการของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2558 แยกตามประเด็น 14
แผนภาพที่ 6: จำนวนโครงการของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2559 แยกตามประเด็น 15
แผนภาพที่ 7: แสดงภาพรวมชุดโครงการ 4 ภาค 15
แผนภาพที่ 8: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคเหนือ 18
แผนภาพที่ 9: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคกลาง 19
แผนภาพที่ 10: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 19
แผนภาพที่ 11: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคใต้ 20
แผนภาพที่ 12: รูปกรอบวิเคราะห์ความรู้ นโยบาย และการพัฒนา: ปฏิสัมพันธ์ 28
แผนภาพที่ 13: จำนวนโครงการในภาคใต้จำแนกรายประเด็น 32
แผนภาพที่ 14: จำนวนโครงการในภาคเหนือจำแนกรายประเด็น 32
แผนภาพที่ 15: จำนวนโครงการในภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตกจำแนกรายประเด็น 33
แผนภาพที่ 16: จำนวนโครงการในภาคภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำแนกรายประเด็น 33
แผนภาพที่ 17 : กรอบวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 98
แผนภาพที่ 18: แสดงการเปลี่ยนแปลงของงานวิจัยท้องถิ่น 99
แผนภาพที่ 19: กลไกการขับเคลื่อนงานวิจัยท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตกในปัจจุบัน 103
แผนภาพที่ 20: กรอบการวิเคราะห์ 5 ขั้น 183
แผนภาพที่ 21: กรอบการวิเคราะห์ (เพิ่มเติม) 183
แผนภาพที่ 22: ความเชื่อมโยงของกรอบการวิเคราะห์ 184
แผนภาพที่ 23: แสดงผลกระทบจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยอาศัยกรอบที่ทีมวิจัยพัฒนาขึ้นร่วมกัน 185

บทที่ 1
บทนำ

1. หลักการและเหตุผล

ในเอกสารเรื่องความเป็นธรรมในการพัฒนาที่จัดทำโดยสถาบันเพื่อการพัฒนาแห่งโพ้นทะเล (Overseas Development Institute - ODI) ปัจจุบันความเป็นธรรมทางสังคมได้รับความตระหนักโดยถือเป็นประเด็นใจกลางของการทำงานพัฒนาอย่างกว้างขวางมากขึ้นเรื่อยๆ โดยถูกเรียกว่า “วาระแห่งความเป็นธรรมแนวใหม่” (a new equity agenda) Harry Jones (2009) เขานิยามว่า ความเป็นธรรมทางสังคมสามารถพิจารณาได้จาก 3 มิติ ได้แก่ ความเท่าเทียมทางโอกาสในชีวิต (equal life of chance) ความตระหนักต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชนอย่างเท่าเทียม (equal concern for people’s needs) และหลักการตอบแทนตามกำลังศักยภาพบนฐานของการแข่งขันอย่างเท่าเทียม (meritocracy) พร้อมทั้งเสนอว่า ความเป็นธรรมทางสังคมจะสามารถเกิดขึ้นได้ด้วยการที่นโยบายระดับประเทศหันมาให้ความสำคัญกับ 5 ประเด็นดังต่อไปนี้เป็นเบื้องแรก ได้แก่ (1) การจัดบริการสาธารณะเพื่อให้เกิดการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมแก่ทุกๆ คน เช่น บริการด้านสุขภาพ การศึกษา โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน การออกกฎหมาย และการปรับปรุงคุณภาพชีวิตโดยสร้างความเข้มแข็งแก่สถาบันต่างๆ ทางสังคม (2) นโยบายเชิงปฏิบัติการต่อกลุ่มผู้ด้อยโอกาสอาทิ การใช้ระบบโควต้าเพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้สามารถเข้าถึงโอกาสด้านต่างๆ การจัดหาบริการรองรับ การสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่มคนเหล่านี้และภาคประชาสังคมที่ทำงานเกี่ยวข้อง (3) การใช้มาตรการปกป้องคุ้มครองทางสังคม เช่น การประกันรายได้การกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ฯลฯ (4) การกระจายการจัดสรรทรัพยากรเสียใหม่เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ เช่น การใช้อัตราภาษีก้าวหน้า การปฏิรูปที่ดิน ฯลฯ (5) การต่อสู้กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมซึ่งแฝงฝังอยู่ในสังคมอันเป็นต้นเหตุแห่งความไม่เป็นธรรมและเอื้อให้ความไม่เป็นธรรมยังคงดำรงอยู่ได้ ด้วยการเสริมพลังอำนาจ (empowerment) แก่กลุ่มประชาชนผู้ด้อยโอกาสหรือสูญเสียผลประโยชน์ การสร้างความเข้มแข็งแก่ภาคประชาสังคมและสื่ออิสระ ไปจนถึงการปรับเปลี่ยนทัศนะและความเชื่ออันเป็นอุปสรรค

สอดคล้องกับงานศึกษาของ Murphy (2012) ที่มองว่า ความเป็นธรรมทางสังคมอ้างอิงถึง การกระจายสวัสดิการสินค้าและโอกาสในชีวิตบนฐานของความเท่าเทียม (fairness) การกระจายการจัดสรรทรัพยากรที่จะช่วยให้ความเป็นธรรมสามารถเกิดขึ้นได้ (equitable redistribution) จึงหมายถึงพลเมืองทั้งหมดจะต้องได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันในการที่จะมีชีวิตอยู่รอดและเติมเต็มศักยภาพในการพัฒนาของตนเอง นับตั้งแต่การเข้าถึงความจำเป็นพื้นฐานในด้านปัจจัยสี่ การศึกษาการมีงานทำ การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดมลภาวะ การเข้าถึงเครือข่ายทางสังคม ตลอดจนการส่งเสริมเสรีภาพจากการถูกเลือกปฏิบัติที่มักเกิดขึ้นบนฐานของความแตกต่างทางเพศวิถี เชื้อชาติและศาสนา ความเป็นธรรมทางสังคมจึงถือเป็นเสาหลักที่หนึ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืนควบคู่ไปกับอีก 3 เสาหลัก ได้แก่ ความตระหนักต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (awareness for sustainability) การมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและการตัดสินใจ (participation)

และการเกาะเกี่ยวยึดโยงทางสังคม (social cohesion) ที่หมายถึงการสร้างความเข้มแข็งเป็นเอกภาพของชุมชน ในภาพรวมแล้วกล่าวได้ว่า ความเป็นธรรมทางสังคมทีความหมายครอบคลุมถึงการกระจาย การจัดสรรทรัพยากรและโอกาสเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม การเปิดพื้นที่ให้กับความแตกต่างหลากหลายโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ การปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อเปิดทางให้แก่การเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ไปจนถึงการเสริมสร้างศักยภาพของประชาชนเพื่อการเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ดี หากมองภายใต้กรอบคิดที่กล่าวมา การสร้างความเข้มแข็งแก่ภาคประชาชนผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based-Research – CBR) ที่ สกว.ริเริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายปี 2541 โดยมุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนาและผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อสร้างความรู้กลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย โดยหลักการแล้วงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นภาคปฏิบัติการ (social action) เพื่อที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) โดยหวังผลเชิงลึกว่าจะนำไปสู่การเสริมสร้างความเป็นธรรมทางสังคม (social equity) ให้เกิดขึ้นตั้งแต่ในระดับฐานรากคือท้องถิ่นชุมชน ดังจะเห็นได้ว่า คุณลักษณะ (attribute) และวิธีวิทยา (methodology) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่นักวิชาการบางท่านจัดเป็น “รูปแบบพัฒนาการล่าสุดของงานวิจัย”[1] หรือเป็นหนึ่งในนวัตกรรมการวิจัยทางเลือกของชุมชนท้องถิ่นที่ “คน” ในชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงระบบการสนับสนุนและใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือทำงานของชุมชนท้องถิ่นในหลากหลายระดับ[2] ซึ่งแตกต่างจากการวิจัยทางวิชาการอันเป็นรูปแบบสากลทั่วไป อาทิ การสร้างองค์ความรู้ที่ให้คุณค่าแก่ทั้งองค์ความรู้เดิมในชุมชนและองค์ความรู้ใหม่ การมองพื้นที่เป็นฐาน (area-based) การทำความเข้าใจแบบองค์รวม (holistic) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านปฏิบัติการจริงหรือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research)เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาของตนเอง การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีรูปแบบเป็นการติดอาวุธทางปัญญาหรือเป็นกระบวนการสร้างฐานความรู้เพื่อท้องถิ่น (knowledge-based)[3] โดยมอง “กระบวนการ” ในฐานะ “เครื่องมือ” ที่จะเสริมพลังชุมชน (empowerment) เพื่อให้ชุมชนได้จัดการชีวิตของตนเอง ผลที่คาดหวังจากการวิจัยจึงมิใช่องค์ความรู้ หากหมายถึง “คน” และ “กลุ่ม” ที่เกิดจากการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเป็นสำคัญ[4] นอกจากนั้น ผลอันเกิดจากวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังถูกคาดหวังว่าจะสามารถถูกผลิตซ้ำต่อไปในชุมชนแม้เมื่อโครงการวิจัยได้สิ้นสุดไปแล้วหรืออาจสามารถเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายที่กว้างขวางออกไปเพื่อให้ส่งผลในทางเปลี่ยนแปลงได้มากขึ้น

---

[1] กาญจนา แก้วเทพ, ***คุณลักษณะ & วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, (เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์, 2553)

[2] สินธุ์ สโรบล, ***วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ***, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2552)

[3] วิจารณ์ พานิช, ***สถานภาพชุมชนท้องถิ่นและการวิจัยเพื่อท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง***, ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2543) หน้า 29-40.

[4] ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ, ***การวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2543) หน้า 42-53.

โดยหลักคิดแล้วงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนของชุมชนโดยคนในชุมชนและเพื่อชุมชน พอๆ กับที่สะท้อนให้เห็นว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นน่าจะเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างขยายความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นได้อย่างน้อยก็ในระดับชุมชน/ท้องถิ่น ทั้งในแง่ที่ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการปัญหาของตนเองโดยไม่เป็นเพียงฝ่ายรอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐ การพัฒนาศักยภาพตลอดจนการสร้างโอกาสและทางเลือกของตนเองบนฐานความรู้ที่มีในท้องถิ่น การนำเสนอตนเองอย่างมีที่ทางตัวตนท่ามกลางสังคม ฯลฯ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ สกว.ดำเนินการสนับสนุนกว่า 1500 เรื่องในช่วงเวลากว่า15 ปีที่ผ่านมายังมิได้มีการนำมาเชื่อมโยงสรุปบทเรียนอย่างเป็นรูปธรรมว่ามีส่วนต่อการสร้างให้เกิดความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้มากน้อยเพียงใด ตลอดทั้ง ความเป็นธรรมทางสังคมที่ถูกสร้างผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นในงานวิจัยชาวบ้านเหล่านี้มีคุณลักษณะอย่างไรบ้าง การหันกลับมาทบทวนในประเด็นดังกล่าวจึงเป็นการประเมินเพื่อให้รู้ถึงศักยภาพของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อที่จะนำไปสู่การกำหนดทิศทางและยุทธศาสตร์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะต่อๆ ไปได้อย่างสอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นจริง

2. คำถามการวิจัย

- **คำถามหลัก**

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนต่อการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นได้ในมิติใดและในระดับใดบ้าง ในทางกลับกันเหตุใดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่วนหนึ่งจึงไม่สามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือมีศักยภาพที่ก่อให้เกิดการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระดับแตกต่างกัน

- **คำถามย่อย**

แบ่งการพิจารณาออกเป็น 3 ระดับตามโครงสร้างหลักของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนี้

1. กระบวนการวิจัยของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการและมุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ได้มีผลในการเปลี่ยนต่อศักยภาพของบุคคลกลุ่มและองค์กรอย่างไรมีผลต่อเสริมสร้างกลไกทางสังคมในระดับชุมชน/ท้องถิ่นที่ส่งผลต่อการสร้างให้เกิดความเป็นธรรมและการลด ความเหลื่อมล้ำทางสังคมทั้งในทางตรงและทางอ้อมได้หรือไม่ อย่างไร ในประเด็นใดและในระดับใดบ้าง อาทิ ศักยภาพในการพัฒนากลไกเชิงโครงสร้างในระดับชุมชน/ท้องถิ่นให้เกิดขึ้นจริงและมีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ส่งผลต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชนและหรือส่งผลต่อการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ศักยภาพในการพัฒนาคนและกลุ่มทางสังคมในชุมชน/ท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเอง

2. องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่อยู่บนฐานการวิจัยแบบองค์รวม มองพื้นที่เป็นฐานและมุ่งสร้างความรู้แก่ท้องถิ่น ได้สะท้อนให้เห็นศักยภาพในการตอบโจทย์ปัญหาตามวัตถุประสงค์และที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นๆ ได้มากน้อยเพียงใด ศักยภาพในการเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากการ

วิจัยไปสู่การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน/ท้องถิ่น ศักยภาพในการผลิตองค์ความรู้จากท้องถิ่นขึ้นมาต่อรองกับความรู้จากภายนอกชุมชนที่เข้ามาผูกขาดหรือครอบงำอันเป็นต้นเหตุแห่งความไม่เป็นธรรมหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม ศักยภาพในการเสนอทางเลือกที่หลากหลายในการแก้ไขปัญหาของชุมชน/ท้องถิ่น

3. ผลจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้สะท้อนให้เห็นศักยภาพในการสร้างให้เกิดความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระดับชุมชน/ท้องถิ่นทั้งในทางตรงและทางอ้อมได้ในมิติใดและในระดับใดบ้าง อาทิ การเปิดพื้นที่เพื่อให้ชุมชนได้มีที่ทาง/ตัวตนอย่างมีศักดิ์ศรีในสังคม การพัฒนาศักยภาพของชุมชน/ท้องถิ่นที่มีผลต่อการต่อรองหรือปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับภาคส่วนต่างๆ ในระดับกว้างขวางออกไปที่ช่วยให้เกิดพลังทางสังคมมากขึ้น การเชื่อมโยงข้อเสนอหรือผลจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปสู่การผลักดันในเชิงนโยบายสาธารณะในระดับต่างๆ ที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนพัฒนาในเชิงโครงสร้าง

3. วัตถุประสงค์

1. เพื่อทำความเข้าใจและประเมินศักยภาพว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือไม่ อย่างไรในมิติใดและในระดับบ้าง

2. มีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นในระดับแตกต่างกัน เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอการพัฒนากระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมจากฐานล่าง

4. แนวทางและวิธีการศึกษา (Research Methodology)

เนื่องจากส่วนใหญ่แล้วงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยของชาวบ้าน ความรู้จำนวนมากจึงมีลักษณะเป็นความรู้ที่บูรณาการอยู่ภายในตัวนักวิจัยและชุมชน (tacit knowledge) ทำให้ไม่ค่อยได้สะท้อนออกมาในรายงานการวิจัยที่เป็นเอกสารมากนัก การศึกษาภายใต้โครงการนี้จึงอาศัยการผสมผสานวิธีที่หลากหลายเพื่อพยายามดึงความรู้และประสบการณ์เหล่านั้นออกมาให้มากที่สุดโดยใช้กรอบคิดเรื่องการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม (social equity) ได้แก่

1. การสังเคราะห์ศักยภาพในการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นผ่านเอกสารการวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

2. การศึกษาวิเคราะห์ความรู้และศักยภาพของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมจากนักวิจัยชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ที่อยู่ภายใต้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ อาทิ การสังเกตมีส่วนร่วมในกิจกรรมภายใต้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่อยู่ระหว่างดำเนินการ (participation observation) การสัมภาษณ์เชิงลึกนักวิจัยชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้อง (in-depth interview)และการสนทนากลุ่ม (focus group) ผู้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งโครงการที่เสร็จสิ้นไปแล้วและที่อยู่ระหว่างดำเนินโครงการ

3. การสังเคราะห์ความรู้และศักยภาพของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติของการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมผ่านเวทีวิชาการในรูปของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการถอดบทเรียนระหว่างผู้ประสานงานโครงการวิจัย ควบคู่ไปกับการเชื่อมต่อความรู้และเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนเชิงนโยบายร่วมกันโดยการจัดประชุมกลุ่มย่อยภายในภาคและจัดเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างตัวแทนระดับภาค

นอกจากนี้ เนื่องจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยจากฐานข้อมูลของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งได้รวบรวมโครงการที่ได้รับการสนับสนุน ตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่ามีจำนวนกว่า 3,320 โครงการ (ข้อมูล ณ เดือนกุมภาพันธ์ 2558) การศึกษาจึงได้มีการพัฒนาเกณฑ์ในการศึกษาครั้งนี้ ทั้งในเชิงพื้นที่และการคัดเลือกโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่น่าสนใจ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. พื้นที่ศึกษา

เพื่อให้สามารถดึงความรู้และประสบการณ์ในแต่ละพื้นที่จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยของชาวบ้าน ความรู้จำนวนมากจึงมีลักษณะเป็นความรู้ที่บูรณาการอยู่ภายในตัวนักวิจัยและชุมชน (tacit knowledge) ทำให้ไม่ค่อยได้สะท้อนออกมาในรายงานการวิจัยที่เป็นเอกสารมากนัก ทางโครงการวิจัยฯ จึงได้แบ่งพื้นที่การศึกษาออกเป็น 4 พื้นที่ รายละเอียดดังตาราง

ตารางที่ 1 แสดงพื้นที่ศึกษาและนักวิจัยผู้รับชอบ

พื้นที่	ผู้รับผิดชอบ
1. ภาคเหนือ	ศ.ดร.อรรถจักร สัตยานุรักษ์
2. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ - ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา) - ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้	 อ.ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ อ.มณีรัตน์ มิตรปราสาท
3. ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก	ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล
4. ภาคใต้	อ.ดร.เลิศชาย ศิริชัย

2. การพัฒนาเกณฑ์การคัดเลือกโครงการกรณีศึกษา

สำหรับการคัดเลือกโครงการฯ ที่น่าสนใจ จากโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ตั้งแต่ปี 2542-2558 ซึ่งทั้งหมดมีจำนวนทั้งสิ้นกว่า 3,320 โครงการ[5] (รายละเอียดดังตารางที่ 2) โดยมีกระบวนการคัดเลือกดังนี้

[5] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ***โครงการวิจัย*** [ออนไลน์],2558. แหล่งที่มา: http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp

ตารางที่ 2 แสดงโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.

ภาค	ประเภทโครงการต่างๆ[6]					รวม
	RDG	RDC	PDG	PUG	PUR	
ใต้	434	169	103	2	6	714 (21.51%)
เหนือ	706	219	119	11	8	1063 (32.02%)
ภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก	280	125	56	5	7	473 (14.25%)
ตะวันออกเฉียงเหนือ	748	210	96	9	7	1070 (32.23%)
รวม	2168	723	374	27	28	**3320**

ขั้นที่ 1 ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จะคัดเลือก***โครงการที่น่าสนใจ/ที่ประสบความสำเร็จ***ในแต่ละภาค จากโครงการวิจัย (RDG) เป็นหลัก (และอาจดูโครงการชุดประสานงาน (RDC) เป็นตัวประกอบ) รายละเอียดดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนโครงการที่ได้รับการคัดเลือกจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.

ปี	ภาค				รวม
	เหนือ	ภาคกลาง	ตะวันออกเฉียงเหนือ	ใต้	
2544	-	1	-	-	1
2545	-	1	-	-	1
2546	-	4	-	-	4
2547	-	1	-	-	1
2548	-	3	2	-	5
2549	-	11	9	-	20
2550	15	6	19	-	40
2551	12	2	41	2	57
2552	5	5	9	9	28

[6] โครงการต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุนสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท คือ (1) โครงการวิจัย (RDG) (2) โครงการชุดประสานงาน (RDC) (3) โครงการระยะต้น (PDG) (4) ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือหรือเอกสารเผยแพร่ที่ต้องคืนบางส่วนหรือทั้งหมด (PUR) และ (5) ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือหรือเอกสารเผยแพร่ที่ไม่ต้องคืน (PUG)

ปี	ภาค				รวม
	เหนือ	ภาคกลาง	ตะวันออกเฉียงเหนือ	ใต้	
2553	13	-	21	4	38
2554	12	1	24	3	40
2555	10	2	17	6	35
2556	9	-	3	-	12
2557	-	-	-	-	-
2558	-	-	-	-	-
รวม	76	37	145	24	**282**

ขั้นที่ 2 หลังจากได้รับข้อมูลของโครงการที่คัดเลือกโดย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) แล้ว ทีมวิจัยในแต่ละภูมิภาคศึกษารายละเอียดในแต่ละโครงการ ร่วมกับการลงพื้นที่/พูดคุยกับ PO และโหนดที่รับผิดชอบในแต่ละพื้นที่ เพื่อ***คัดเลือก Extreme cases ที่น่าสนใจ*** รวมถึงจัดกลุ่มโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนในแต่ละพื้นที่

5. แผนการดำเนินงาน

1. เดือนที่ 1-3 ประชุมทีมวิจัย/ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผ่านเอกสารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

2. เดือนที่ 2-3 ศึกษาประเมินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่และแต่ละกลุ่มประเด็นเพื่อคัดเลือกโครงการที่จะลงเก็บข้อมูลภาคสนาม

3. เดือนที่ 4-8

3.1 ลงศึกษาในพื้นที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยคัดเลือกกรณีศึกษาที่หลากหลายเพื่อให้สามารถตอบโจทย์การวิจัยได้อย่างครอบคลุม

3.2 จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายในระดับภาค ประกอบด้วย นักวิจัยชาวบ้าน ผู้ประสานงาน node และทีมนักวิจัย

4. เดือนที่ 9-12 สรุปสังเคราะห์บทเรียนและองค์ความรู้ศักยภาพของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติ การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

รายละเอียดกิจกรรม	เดือนที่											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.ประชุมทีมวิจัยเพื่อชี้แจงแนวทางและขอบเขตการดำเนินงานในแต่ละทีมภาค	↔											
2.ศึกษาวิเคราะห์เอกสารโครงการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเอกสารที่เกี่ยวข้อง	←	→	→									
3.ศึกษาเพื่อคัดเลือกโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่จะลงเก็บข้อมูลในพื้นที่			←	→								
4.ทีมวิจัยลงศึกษาในพื้นที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดเลือกเป็นกรณีศึกษา				←	→	→	→					
5.จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายฯ ในระดับภาค							←	→				
6.ทีมวิจัยประชุมสังเคราะห์ข้อมูล									↔			
7.สรุปผล/เขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์										←	→	→

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ศักยภาพและข้อจำกัดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติของการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงพัฒนายุทธศาสตร์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สอดรับกับเงื่อนไข/สถานการณ์ที่เป็นจริงในพื้นที่

2. บทเรียนหรือองค์ความรู้ในกระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมจากมุมมองและวิถีทางของชุมชนท้องถิ่นหรือจากฐานล่าง

3. สร้างเครือข่ายการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมระหว่างนักวิจัยชาวบ้านและผู้ประสานงานผ่านกรณีศึกษาที่แตกต่างหลากหลายใน

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นตลอดจนการเชื่อมต่อของเครือข่ายเพื่อนำไปสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์

4. ข้อเสนอแนะต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในด้านการต่อยอดหรือสนับสนุนพัฒนากระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือในรูปแบบอื่นๆ ที่อาจมีความเหมาะสมและมีพลังมากยิ่งขึ้น

บทที่ 2
บทสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

เนื้อในส่วนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนในเบื้องต้นเกี่ยวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเพื่อทำความเข้าใจว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างไรในเบื้องต้น โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. หลักคิดและการดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.1 หลักคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.2 การดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: ระบบสนับสนุนและพรมแดนความรู้

2. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

2.1 “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ภายใต้การจำแนกการสร้างความรู้ 2 วิถี

2.2 ฐานะท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นในโลกาภิวัตน์ ทัศนะ Globalization

2.3 ฐานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการวิจัยภาพรวมและในกระบวนนโยบาย (policy process) ในปัจจุบันและอนาคต

2.4 การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายสาธารณะอย่างไร

3. การดำเนินงานที่ผ่านมาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1. หลักคิดและการดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.1 หลักคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

งานวิจัยท้องถิ่นเริ่มต้นขึ้นในปี 2541 โดย ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญหลง อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มองว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน คำตอบ (บางคำตอบ) อาจแทรกตัวอยู่ในชุมชน มิใช่จากภายนอก จากนักวิชาการ หรือผู้รู้ที่อยู่นอกชุมชน และนับจากนั้นเป็นต้นมา กระบวนการเอางานวิจัยเข้าไปในชุมชนท้องถิ่นจึงเกิดขึ้น ผ่านการทำงานของ**กลุ่มพี่เลี้ยง**ที่พยายามเข้าไปชักชวน กระตุ้น และพูดคุย กระทั่งอธิบายต่อคนในชุมชนว่า ในยุคสมัยที่โลกต่อสู้กันด้วยข้อมูล และการแก้ไขปัญหามิได้เกิดจากการรอคอยให้ภาครัฐเข้ามาจัดการปัญหาให้ อย่างไรก็ดี ในยุคแรกๆ งานวิจัย *“เพื่อท้องถิ่น”* นั้นมีลักษณะเป็นการทำวิจัยโดยนักคิดและนักพัฒนา และมีชาวบ้านเป็นทีมผู้ช่วยมากกว่า แต่ในระยะต่อมา ชาวบ้านก็ยกระดับจาก “ทีมวิจัย” เป็น “นักวิจัยเต็มตัว”[7]

[7] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ***“งานวิจัย...ไม่ใช่ของสูง”***, จดหมายข่าวสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปีที่ 15 ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม 2557)

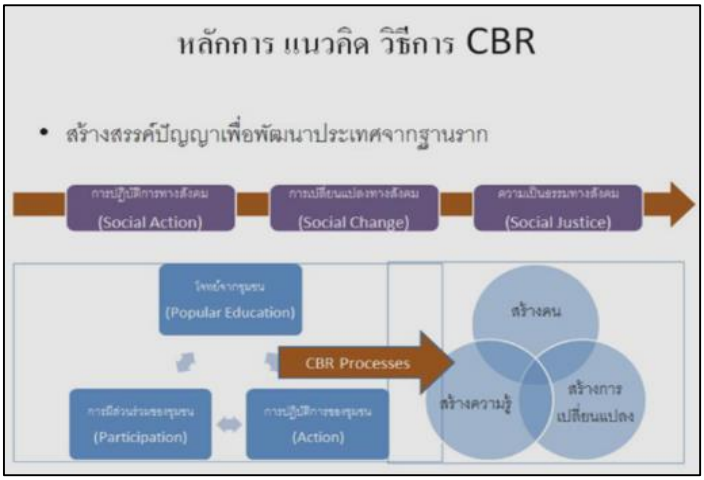

แผนภาพที่ 1: แสดงหลักการ แนวคิด วิธีการ CBR ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมเครือข่ายผู้ประสานงานและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออก ระหว่างวันที่ 28 - 29 มกราคม 2558 ณ จังหวัดสมุทรสงคราม)

การเปิดพื้นที่ให้กับความแตกต่างหลากหลายโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ การปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อเปิดทางให้แก่การเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ไปจนถึงการเสริมสร้างศักยภาพของประชาชนเพื่อการเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ดี หากมองภายใต้กรอบคิดที่กล่าวมา การสร้างความเข้มแข็งแก่ภาคประชาชนผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based-Research – CBR) ที่ สกว.ริเริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายปี 2541 โดยมุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนาและผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อสร้างความรู้ กลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย โดยหลักการแล้วงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นภาคปฏิบัติการ (social action) เพื่อที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) โดยหวังผลเชิงลึกว่าจะนำไปสู่การเสริมสร้างความเป็นธรรมทางสังคม (social equity) ให้เกิดขึ้นตั้งแต่ในระดับฐานรากคือท้องถิ่นชุมชน ดังจะเห็นได้ว่า คุณลักษณะ (attribute) และวิธีวิทยา (methodology) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่นักวิชาการบางท่านจัดเป็น “รูปแบบพัฒนาการล่าสุดของงานวิจัย”[8] หรือเป็นหนึ่งในนวัตกรรมการวิจัยทางเลือกของชุมชนท้องถิ่นที่ “คน” ในชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงระบบการสนับสนุนและใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือทำงานของชุมชนท้องถิ่นในหลากหลายระดับ[9] ซึ่งแตกต่างจากการวิจัยทางวิชาการอันเป็นรูปแบบสากลทั่วไป อาทิ การสร้างองค์ความรู้ที่ให้คุณค่าแก่ทั้งองค์ความรู้เดิมในชุมชนและองค์ความรู้ใหม่ การมองพื้นที่เป็นฐาน (area-based) การทำความเข้าใจแบบองค์รวม (holistic) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านปฏิบัติการจริงหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาของตนเอง การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีรูปแบบเป็นการติดอาวุธทางปัญญาหรือเป็นกระบวนการสร้างฐานความรู้เพื่อท้องถิ่น

[8] กาญจนา แก้วเทพ, ***คุณลักษณะ & วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, (เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์, 2553)

[9] สินธุ์ สโรบล, ***วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ***, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2552)

(knowledge-based)[10] โดยมอง“กระบวนการ”ในฐานะ“เครื่องมือ”ที่จะเสริมพลังชุมชน (empowerment) เพื่อให้ชุมชนได้จัดการชีวิตของตนเอง ผลที่คาดหวังจากการวิจัยจึงมิใช่องค์ความรู้ หากหมายถึง “คน” และ “กลุ่ม” ที่เกิดจากการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเป็นสำคัญ[11] นอกจากนั้น ผลอันเกิดจากวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังถูกคาดหวังว่าจะสามารถถูกผลิตซ้ำต่อไปในชุมชนแม้เมื่อโครงการวิจัยได้สิ้นสุดไปแล้วหรืออาจสามารถเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายที่กว้างขวางออกไปเพื่อให้ส่งผลในทางเปลี่ยนแปลงได้มากขึ้น

ดังนั้น จากหลักคิดแล้วงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึง (ดูเหมือน) เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนของชุมชนโดยคนในชุมชนและเพื่อชุมชน พอๆ กับที่สะท้อนให้เห็นว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นน่าจะเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างขยาย***ความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำ***ให้เกิดขึ้นได้อย่างน้อยก็ในระดับชุมชน/ท้องถิ่น ทั้งในแง่ที่ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการปัญหาของตนเองโดยไม่เป็นเพียงฝ่ายรอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐ การพัฒนาศักยภาพตลอดจนการสร้างโอกาสและทางเลือกของตนเองบนฐานความรู้ที่มีในท้องถิ่น การนำเสนอตนเองอย่างมีที่ทางตัวตนท่ามกลางสังคม ฯลฯ (ซึ่งจะกล่าวถึงโดยละเอียดต่อไปในหัวข้อ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม”)

1.2 การดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: *ระบบสนับสนุนและพรมแดนความรู้*

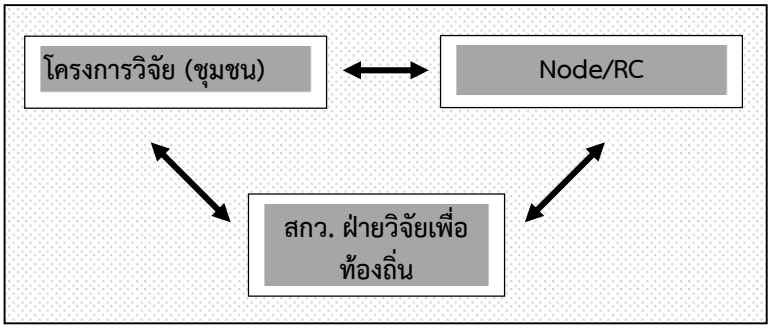

แผนภาพที่ 2: แสดงระบบสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
(***ที่มา:*** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น,
รายงานประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2552, 2553: หน้า 17-19.)

สำหรับระบบสนับสนุนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหากพิจารณาจากการดำเนินงานในปัจจุบัน พบว่า มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ โดยแต่ละพื้นที่จะมีเจ้าหน้าที่ของฝ่ายวิจัยท้องถิ่นฯ ที่เรียกว่า ***“เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO)”*** เป็นผู้รับผิดชอบในการดูและและสนับสนุนโครงการวิจัยต่างๆ โดยสามารถจำแนกโครงการต่างๆ ตามลักษณะของการสนับสนุนออกได้เป็น 5 ประเภท คือ (1) โครงการวิจัย (RDG) (2) โครงการชุดประสานงาน (RDC) (3) โครงการระยะต้น

[10] วิจารณ์ พานิช, ***สถานภาพชุมชนท้องถิ่นและการวิจัยเพื่อท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง***, ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2543) หน้า 29-40.

[11] ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ, ***การวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2543) หน้า 42-53.

(PDG) (4) ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือหรือเอกสารเผยแพร่ที่ต้องคืนบางส่วนหรือทั้งหมด (PUR)และ (5) ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือหรือเอกสารเผยแพร่ที่ไม่ต้องคืน (PUG)

โดยโครงการทั้งหมดในข้างต้นจะดำเนินการอยู่ในลักษณะของชุดโครงการหรือในประเด็นต่างๆ 9 ประเด็น คือ (1) เศรษฐกิจชุมชน (2) เด็ก เยาวชน และครอบครัว (3) การศึกษากับชุมชน (4) การบริหารจัดการท้องถิ่น (5) เกษตรกรรมยั่งยืน (6) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (7) ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (8) สุขภาพ หมอเมืองและสมุนไพร (9) ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร[12]

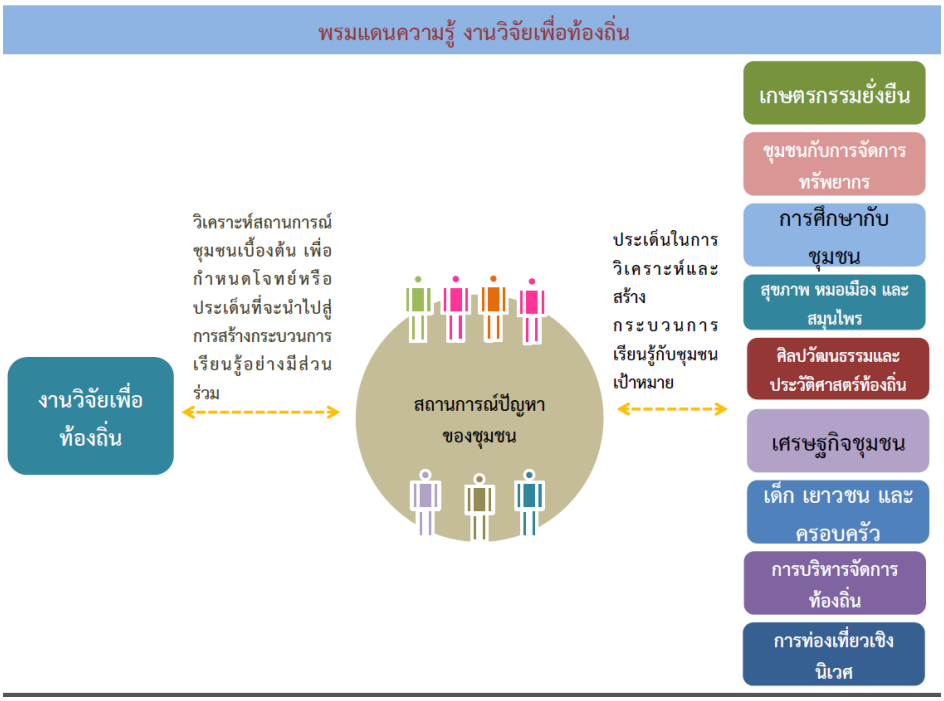

แผนภาพที่ 3: แสดงพรมแดนความรู้ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

[12] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ***โครงการวิจัย*** [ออนไลน์],2558. แหล่งที่มา: http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp

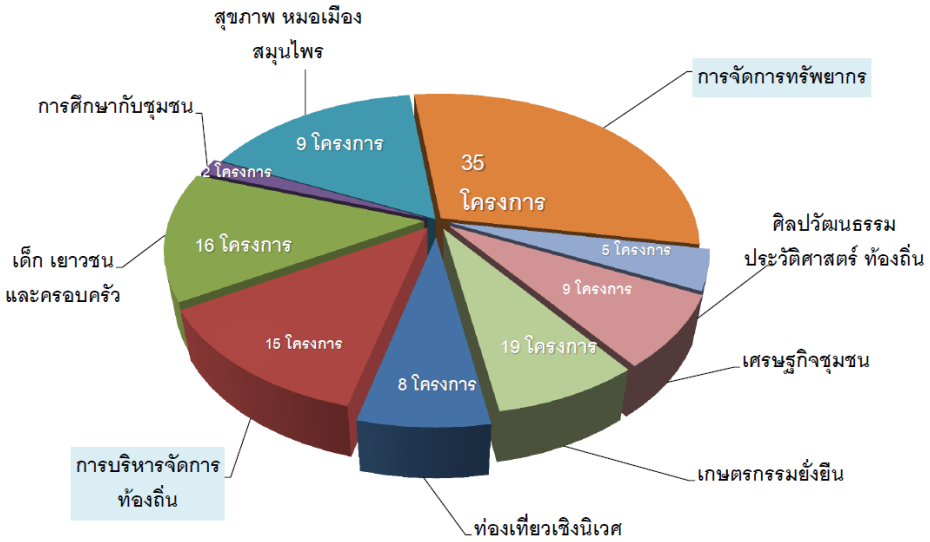

แผนภาพที่ 4: แสดงจำนวนโครงการของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2557 แยกตามประเด็น

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

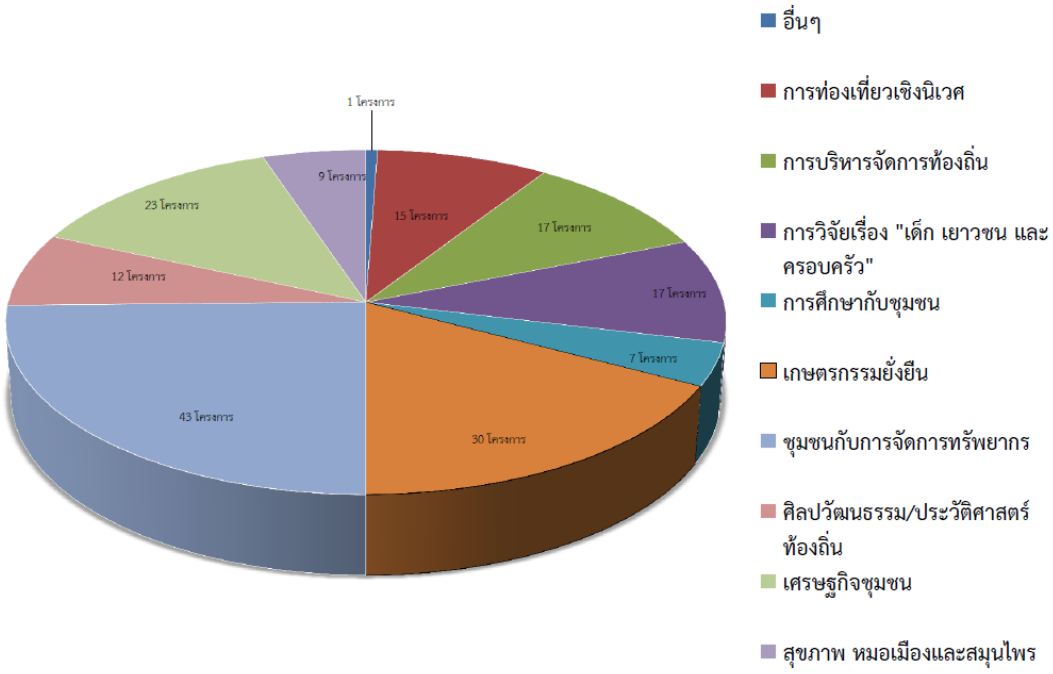

แผนภาพที่ 5: แสดงจำนวนโครงการของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2558 แยกตามประเด็น

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

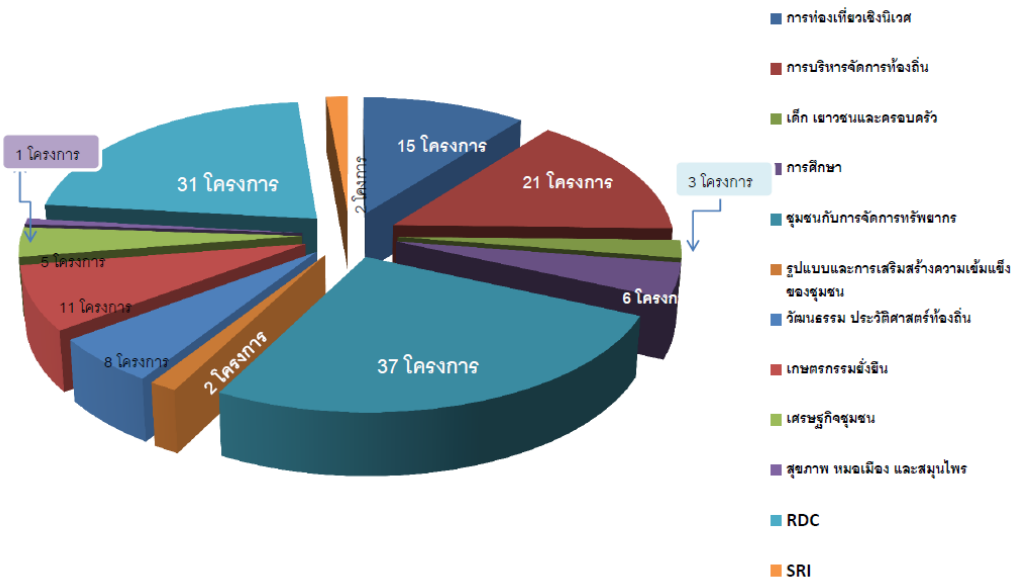

แผนภาพที่ 6: แสดงจำนวนโครงการของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2559 แยกตามประเด็น

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

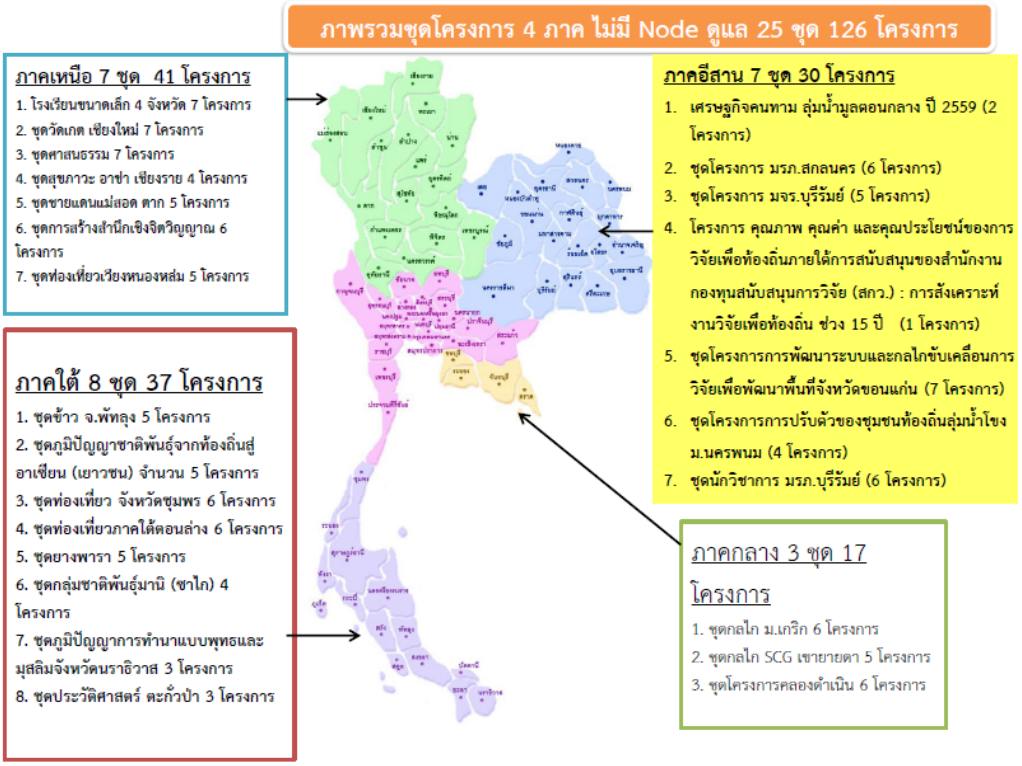

แผนภาพที่ 7: แสดงภาพรวมชุดโครงการ 4 ภาค

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

นอกจากกลไกภายในฝ่ายวิจัยท้องถิ่นฯ แล้ว ในแต่ละพื้นที่ยังจะมี ***"ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node")[13] หรือ "พี่เลี้ยง (RC-Research Counselors)"*** ซึ่งในปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 40 แห่ง (ดูรายละเอียดได้ในตารางที่ 4 และแผนภาพที่ 8-11) ทำหน้าที่ในการเป็นที่ปรึกษาให้กับชุมชนที่ต้องการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตั้งแต่การพัฒนาโครงการ การติดตามสนับสนุนโครงการวิจัยในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเสริมสร้างทักษะการรวบรวมข้อมูล การใช้กระบวนการมีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูล การเขียนรายงาน และการบริหารจัดการ รวมทั้งการนำเสนอผลงานสู่ชุมชน ตลอดจนแสวงหาแนวทางสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นทำวิจัยอย่างสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ โดยการเชื่อมประสานระหว่าง สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น กับโครงการวิจัยและชุมชนท้องถิ่น[14]

ตารางที่ 4: แสดง"ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node)" หรือ "พี่เลี้ยง (RC-Research Counselors)" ระหว่างปี 2557-2559

ภาค	จำนวน	Node/RC
เหนือ	8	(1) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
		(2) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำพูน
		(3) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำปาง
		(4) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดแม่ฮ่องสอน
		(5) สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน
		(6) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่าน
		(7) กลไกการจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง
		(8) พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอำเภอแจ้ห่ม อำเภอวังเหนือ และอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

[13] ทั้งนี้ การดำเนินงานของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) สามารถจำแนก ออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกัน คือ ***(1) Node พื้นที่:*** ดำเนินการตามขอบเขตการปกครองในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง และอาจมีการเชื่อมโยงกับพื้นที่ใกล้เคียง โดยมีความสัมพันธ์ต่อกันในแนวราบ ***(2) Node ประเด็น:*** มีขอบเขตการทำงานอยู่ภายใต้สถานการณ์ปัญหาใดปัญหาหนึ่งหรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งที่กลุ่มคนและสังคมให้ความสำคัญ หรือมีความสอดคล้องกับการเคลื่อนตัวของกลุ่มคนเพื่อแก้ปัญหาสังคม เน้นการประสานความร่วมมือของเครือข่าย และการสังเคราะห์ความรู้สู่การเปลี่ยนแปลงในระดับ ซึ่งมี Node พื้นที่บางแห่งขับเคลื่อนเชิงประเด็นควบคู่ไปด้วย และ***(3) Node สถาบัน:*** มีขอบเขตการทำงานอยู่ภายใต้การดำเนินงานของสถาบัน บุคลากรในสถาบัน และพื้นที่รอบๆ สถาบัน เพื่อการพัฒนาศักยภาพของสถาบันต่อการวิจัยทั้งบุคลากร กลไก เครื่องมือ และกระบวนการของสถาบัน เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นเป็นหลัก (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, รายงานประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2552, 2553: หน้า 17-19.)

[14] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ***รายงานประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2552*** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, มีนาคม 2553). หน้า 17-19.

ภาค	จำนวน	Node/RC
กลาง	7	(1) พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดอุทัยธานี
		(2) พี่เลี้ยงโครงการวิจัยในพื้นที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
		(3) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม
		(4) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
		(5) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
		(6) พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดจันทบุรีและตราด
		(7) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นการศึกษาและฟื้นฟูภาษา
ตะวันออกเฉียงเหนือ	16	(1) จังหวัดอุดรธานี
		(2) จังหวัดเลย
		(3) จังหวัดหนองบัวล้าภู
		(4) จังหวัดร้อยเอ็ด
		(5) จังหวัดชัยภูมิ
		(6) จังหวัดนครราชสีมา
		(7) จังหวัดหนองคาย
		(8) จังหวัดสุรินทร์
		(9) จังหวัดมหาสารคาม
		(10) ชุดนักวิชาการ ม.มหาสารคาม
		(11) จังหวัดยโสธร
		(12) จังหวัดยโสธร
		(13) จังหวัดกาฬสินธุ์
		(14) จังหวัดอุบลราชธานี
		(15) ชุดนักวิชาการ อุบลราชธานี
		(16) จังหวัดศรีสะเกษ
		*นครราชสีมา อยู่ระหว่างดำเนินการ
ใต้	9	(1) พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ระนอง
		(2) กลุ่มเยาวชน จ.สุราษฎร์ธานี
		(3) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ตรัง
		(4) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สตูล
		(5) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สงขลา

ภาค	จำนวน	Node/RC
		(6) ศูนย์ประสานงานวิจัยอิสลามศึกษาและวัฒนธรรม
		(7) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สุราษฎร์ธานี
		(8) พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่อ่าวปัตตานี จ.ปัตตานี
		(9) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ปัตตานี
รวม	40	

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

แผนภาพที่ 8: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคเหนือ

(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

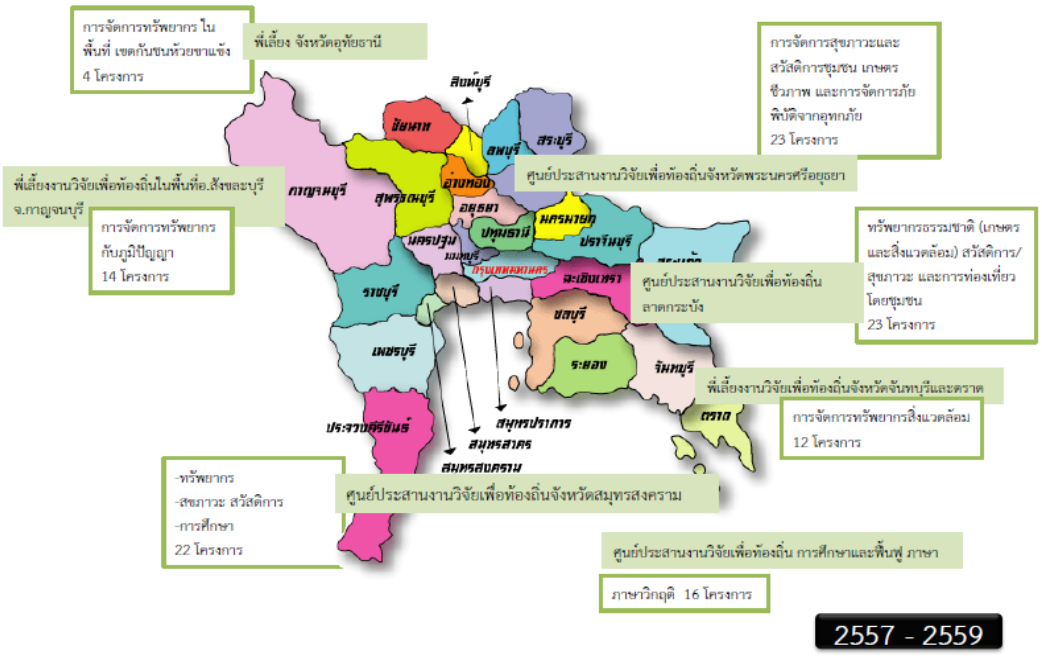

แผนภาพที่ 9: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคกลาง (***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

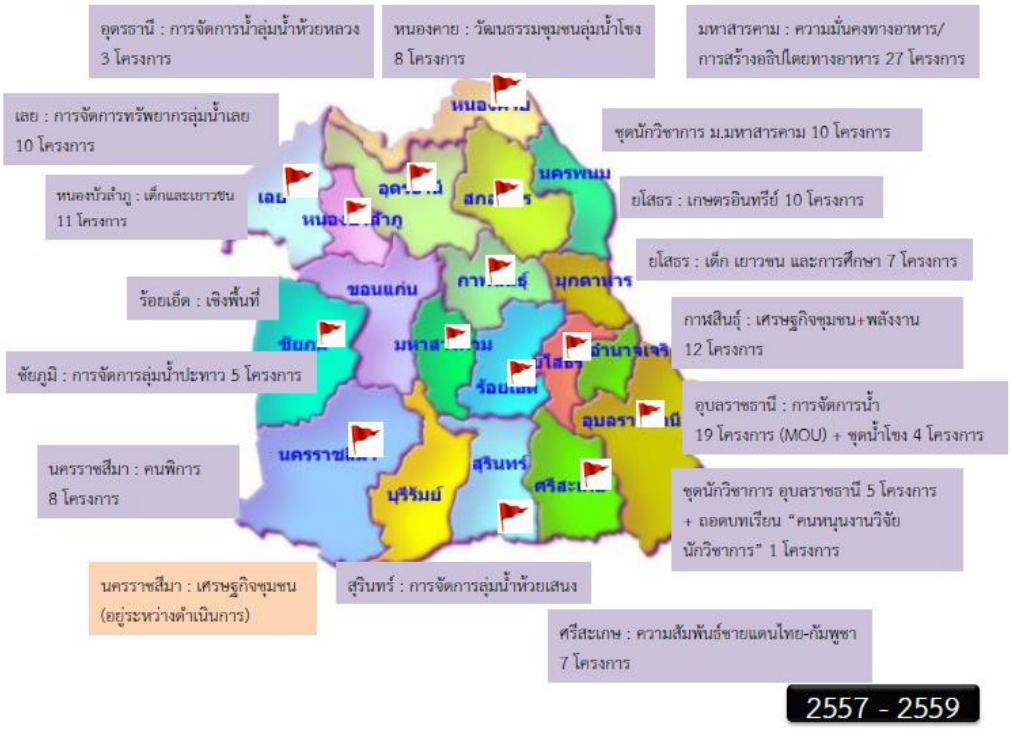

แผนภาพที่ 10: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

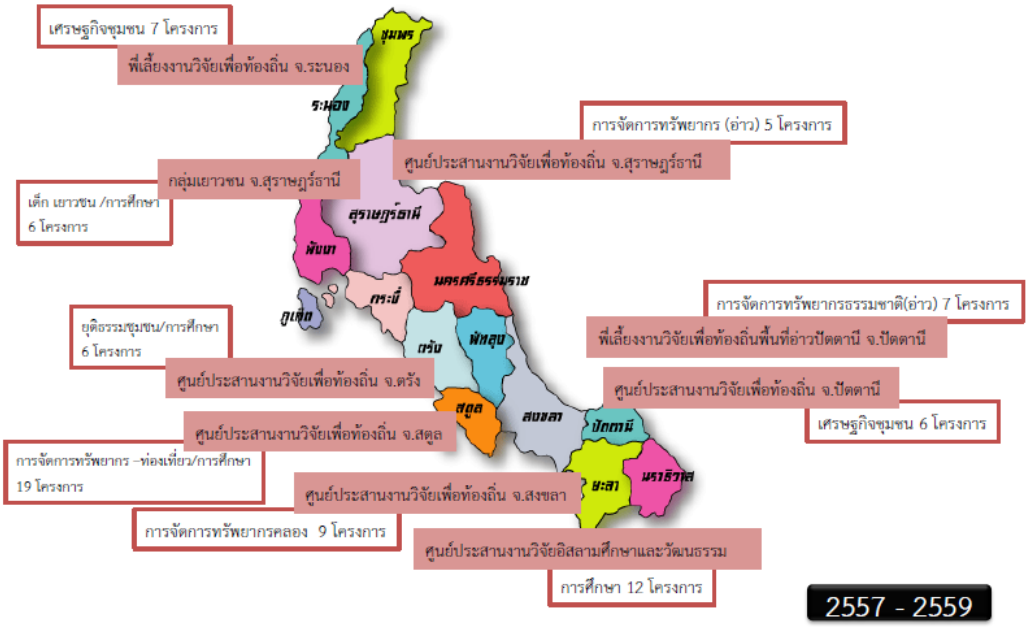

แผนภาพที่ 11: แสดง Node/RC และประเด็นการขับเคลื่อนระหว่างปี 2557-2559 ภาคใต้
(***ที่มา:*** เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ
ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ทั้งนี้ ศูนย์ประสานงานเหล่านี้ถูกคาดหวังให้พัฒนาตนเองไปสู่ ***หน่วยจัดการความรู้ที่เป็นอิสระ*** นั่นคือ เกิดกลไก/กลุ่มคนท้องถิ่นที่สามารถบริหารจัดการงานวิจัย และยกระดับความรู้ โดยการนำความรู้ต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในท้องถิ่นมาสังเคราะห์ร่วมกับผู้รู้ นักวิชาการในพื้นที่ไปพร้อมๆ กับประสานความร่วมมือระหว่างองค์กร ภาคีพันธมิตรต่างๆ ในท้องถิ่นทุกระดับที่มีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยและพัฒนา ตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการ เพื่อนำความรู้ต่างๆ มาแลกเปลี่ยนพูดคุย สู่การกำหนดทิศทางการวิจัยและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน บนพื้นฐานการผสมผสานองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้จากภายนอก อันจะนำไปสู่ชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็งในอนาคต โดยกลไกหรือองค์กรท้องถิ่นเหล่านี้จะต้องเป็นอิสระในเชิงวิธีคิด วิธีทำงาน พึ่งพิงความรู้ ความคิดด้วยกระบวนการสร้างความรู้สู่การแก้ปัญหา และสามารถรับใช้สังคมได้อย่างแท้จริง[15]

สำหรับ***ก้าวต่อไปของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*** จากคำกล่าวของ ศ.นพ.สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ ผศ.ดร.บัญชร แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ไว้ในการศึกษาดูงานการประชุมเครือข่ายผู้ประสานงานและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกฯ[16] ทำให้พอจะเห็นทิศทางการ

---

[15] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ***รายงานประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2552*** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, มีนาคม 2553). หน้า 17-19.

[16]ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ***สรุปรายงานการศึกษาดูงานการประชุมเครือข่ายผู้ประสานงานและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออก*** ระหว่างวันที่ 28 - 29 มกราคม 2558

ดำเนินงานของฝ่ายวิจัยท้องถิ่นในอนาคตที่มุ่งเน้นให้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนในการลดความเหลื่อมล้ำของประเทศมากขึ้น โดยมีการวางยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1: การสร้างองค์ความรู้ 4 กลุ่ม ได้แก่ การสังเคราะห์องค์ความรู้สำคัญ, การถอดบทเรียนความรู้ Case สำคัญ, การสร้างองค์ความรู้ใหม่ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง, การขยายการสร้างองค์ความรู้ให้ครอบคลุมทุกจังหวัด/เขตเมือง/กลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม

ยุทธศาสตร์ที่ 2: การสร้างนักวิจัย ทั้งนักวิจัยชาวบ้าน นักวิชาการ/หน่วยงาน และนักศึกษา CBR รวมถึงการพัฒนาและยกระดับนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยเลียนแบบเมธีวิจัยอาวุโสเป็นเมธีเพื่อท้องถิ่นอาวุโส

ยุทธศาสตร์ที่ 3: การสร้างระบบวิจัย ได้แก่ การถอดบทเรียนระบบสนับสนุนการวิจัย, การพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็ง node, การสร้างตัวแบบ CBR บนฐานภารกิจภาคี, การจัดตั้ง CBR Management School, การขยายฐานกลุ่มภาคี

ยุทธศาสตร์ที่ 4: การสร้างการใช้ประโยชน์ ได้แก่ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบาย, การใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่, การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ/การสร้างการตื่นตัวสาธารณะ, การขับเคลื่อนการปฏิรูปประเด็นต่างๆ จากฐานราก, การขับเคลื่อนสังคมที่เป็นธรรมจากฐานราก, การขับเคลื่อนคุณธรรมจริยธรรมของชุมชนท้องถิ่น การขับเคลื่อนเรื่องการเฝ้าระวังและแก้ปัญหาภัยพิบัติจากฐานราก การสร้างการตื่นตัวทางวิชาการจากฐานชุมชน

ยุทธศาสตร์ที่ 5: การสร้างศักยภาพองค์กร ฝ่าย CBR ได้แก่ การสังเคราะห์ชุดความรู้ (Meta-analysis) จุดแข็ง จุดอ่อน, จัดตั้ง CBR- Advisory Board กำหนดทิศทางงาน CBR, การจัดทำแผนพัฒนาบุคลากร, การทำระบบ outsource

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ถึงหลักคิด การดำเนินงาน ตลอดจนก้าวต่อไปของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น น่าจะพอเห็นภาพเบื้องต้นของงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำหรับในหัวข้อถัดไป “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม” จะเป็นการทำความเข้าใจว่าหลักคิดและการดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในเบื้องต้นอย่างไร

2. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

2.1 “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ภายใต้การจำแนกการสร้างความรู้ 2 วิถี

ตลอดเวลาที่ผ่านมา การวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้รังสรรค์ความรู้มาอย่างต่อเนื่อง นักวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน เช่น รศ.ดร.มรว.อคิน รพีพัฒน์ บัณฑร อ่อนดำ ชยันต์ วรรธนะภูติ ฯลฯ ได้ดำเนิน

ณ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา และกนกรัตน์รีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม, หน้า 14-26.

โครงการวิจัย และสถาบันวิจัยและพัฒนาในมหาวิทยาลัยเช่นที่ขอนแก่น มีส่วนต่อการบุกเบิกและนำทางตั้งแต่ราวปลายทศวรรษ 2520 และอีก 10 ปีเศษให้หลังต่อมาก็ได้เกิด สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นขึ้น[17]

ในการปาฐกถาเรื่อง "บทบาทงานวิจัยต่อสังคมไทย[18]" โอกาสสัมมนาทางวิชาการ 10 ปี การวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น ศาสตราจารย์ นพ.จรัส สุวรรณเวลา องค์ปาฐกได้พูดถึงประเด็นสำคัญอย่างน้อย 2 ประเด็น ได้แก่ ประการแรก การวิจัยท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการสร้างพลังแก่ชุมชนและประชาคมได้ และประการที่สอง การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีคุณลักษณะพิเศษอยู่ที่ "ใช้" แล้ว "พิสูจน์" แล้ว ความรู้ที่พิสูจน์แล้ว ถือเป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์และการมีส่วนร่วมหลายภาคีจึงเกิดความรู้เป็นองค์รวม

ในระดับโลกนั้นภายใต้การตื่นตัวในการจำแนกแยกแยะเรื่อง การวิจัยในฐานะการสร้างความรู้ปัจจุบันมีการแบ่งเป็น 2 แนวทาง (ดังตารางเปรียบเทียบ 5) โดยถือว่ากิจกรรมวิจัยนั้นเป็นระบบและมีมาตรฐานมาตอนแรกในสถาบันวิชาการและมหาวิทยาลัย ปีต่อมาการวิจัยได้พัฒนามากขึ้นในบริบทการแก้ปัญหา การสร้างความรู้ 2 วิถีดังกล่าว มีเหตุผลและมีหลักฐานเชิงประจักษ์รองรับอย่างหนักแน่น นอกเหนือจากในวงการวิชาการนานาชาติดังกล่าวไปบ้างแล้ว ในประเทศไทยเรามีพัฒนาการของเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) และการวิจัยเชิงประเมินชนบทอย่างเร่งรัด (Rapid Rural Appraisal: RRA) ที่ได้ดำเนินมาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 และงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว.ที่ดำเนินมา 15 ปี ตลอดจนความสนใจเรื่องวิธีการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ในระยะหลังด้วย พัฒนาการของการเคลื่อนไหวการวิจัยในรูปบริบทแห่งการประยุกต์ใช้[19] ซึ่งมีรูปแบบใหม่ๆ เหล่านี้นับว่ามีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

แต่อย่างไรก็ดีการหยิบยกพิจารณาการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยมิได้ถือเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยในภาพใหญ่ที่มีการวิจัยทางสังคมหลายประเภททำให้เกิดการแบ่งแยกกวง "การวิจัยเพื่อท้องถิ่น" ออกจากวงการวิจัย "เพื่อประเทศชาติ"ฯลฯ โดยไม่มีเจตนา ข้อที่น่าพิจารณาโดยเฉพาะการขาดการเชื่อมโยง ทำให้เกิดผลเสียหายโดยไม่เจตนาได้มาก ผลลัพธ์ที่ติดตามมาได้แก่ การเกิด "ความคับแคบ" ในระหว่างการวิจัยที่แตกต่างกันกลายเป็นการสร้างความแปลกแยกในทัศนะต่อกันและกันโดยมิได้เจตนาและไม่รู้ตัว ในฐานะการวิ จัยเป็น

---

[17] ส่วนหนึ่งดูได้จาก ***"ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความรู้โดยอิสระ (Second Conference on Research to Empower Communities, 2002)"***, เอกสารประกอบการประชุมการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 2, 28-29 พฤศจิกายน 2545 ณ ห้องแกรนด์ภูคำ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ จังหวัดเชียงใหม่, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค และ บัญชร แก้วส่อง. ***"(ร่าง) บทสังเคราะห์พลัง คุณค่าและความสุข"***. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น, คุณค่าและความหมาย (meaning) ต่อสังคมไทย. สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และ สินธุ์ สโรบล, ***"วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ"***, สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 2552.

[18] จรัส สุวรรณเวลา, ปาฐกถาพิเศษเรื่อง "บทบาทงานวิจัยต่อสังคมไทย", ปาฐกถาพิเศษ ในการประชุมทางวิชาการ ***10 การวิจัยเพื่อท้องถิ่น*** 10 มีนาคม 2552 จัดโดย สกว. แม้จะเน้นหนักเรื่องการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นการเฉพาะกรณี แต่องค์ปาฐกได้ทำให้ประเด็นเชิงคุณค่าของงานความรู้วิถีนี้มีความโดดเด่นของตัวเองจำต้องมีการยอมรับ

[19] Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. and Trow, M. (1994), ***The New Production of Knowledge. The Dynamics of science and Research in Contemporary Societies.*** London; Sage.

กิจกรรมทางสังคม อาการของความแปลกแยกอันเนื่องมาแต่การขีดวงและแยกส่วน (Compartmentalization) ดังกล่าวนี้จึงกลายเป็นตัวสะกัดกันความเข้าใจในภาพใหญ่ของการวิจัยและคุณค่าที่แตกต่างต่อสังคมไป ขณะเดียวกันก็กลายเป็นการบั่นทอนศักยภาพที่ “คุณค่าและความหมาย” ซึ่ง**แฝง**ตัวอยู่ ใน “ความรู้ท้องถิ่น” หรือ “กรณีศึกษา” อันจะคลี่คลายพัฒนาการเป็นพลังและพลวัตของภูมิปัญญาที่มีชีวิตของสังคมไปอย่างน่าเสียดาย

ตารางที่ 5: ตารางเปรียบเทียบลักษณะของการสร้างและจัดการความรู้สองวิถี[20]

ลักษณะ	วิถีที่ 1 (Mode 1)	วิถีที่ 2 (Mode 2)
1. บริบท	การสร้างความรู้ในบริบทของนักวิชาการและชุมชนวิชาการ (มหาวิทยาลัย)	การสร้างความรู้ในบริบทของการใช้ประโยชน์ (in context of application)
2. สาขาวิชา	สาขาวิชาเดียวหรือหลายสาขาวิชา(พหุสาขา)	สหสาขาวิชาและข้ามสาขาวิชา (Transdisciplinary)
3. องค์กรหรือกลไกการจัดการความรู้	องค์กรแบบเนื้อเดียวกัน (Homogenous organization) คือ ประกอบด้วยสมาชิกที่ล้วนเป็นอาจารย์ / นักวิจัย	ทีมผสมหรือองค์กรที่มีองค์ประกอบสมาชิกหลากหลาย (Heterogeneous and Diverse organization) ทั้งนักพัฒนา เอกชน ข้าราชการผู้ปฏิบัติ ชาวบ้านและนักวิชาการฯลฯ
4. การประกัน / ควบคุมคุณภาพ	ความเป็นเลิศทางวิชาการ (academic excellence) มีการจัดอันดับ (ranking) เพื่อส่งเสริมการแข่งขันในระดับภูมิภาค ประเทศและระดับโลก	ความสอดคล้องกับความจำเป็นของสังคมและสาธารณะและการรับผิดชอบต่อสังคม (Social accountability and public relevance)
5. ความสร้างสรรค์	เน้นผลงานและความสร้างสรรค์ส่วนบุคคล (วีรชนเอกชน)	เน้นผลงานและความสร้างสรรค์ของทีม/กลุ่ม (Team Creativity)

[20] แหล่งอ้างอิง

1. Gibbons,M.,Limoges,C.,Nowotny,H.,Schwartzman, S., Scott, P. and Trow, M. (1994) , ***The New Production of Knowledge. The Dynamics of science and Research in Contemporary Societies***,.London:Sage

2. Merle Jacob and Tomas Hellstrom, ***The Future of Knowledge Production in the Academy***,eds. London : SRHE (2000) The Society for research into Higher Education (SRHE) and Open University Press

3. จรัส สุวรรณเวลา, ***สังคมความรู้ยุคที่สอง***, สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

2.2 ฐานะท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นในโลกาภิวัตน์ ทัศนะ Globalization

วิธีคิดแบบเอาโลกเป็นมาตรฐาน โลกบาลนิยม โลกานุวัตรนิยม (globalocentric model of thinking) ทำให้ประเด็นปัญหาระดับท้องถิ่นถูกลดความสำคัญลง เกิดภาวะ “ลบถิ่นที่” โลกาภิวัตน์เป็นวาทกรรมที่มีลักษณะสามารถสยบพลังปัญญาและลดทนเรี่ยวแรงของผู้คนทั้งหลาย (disempowering effect)[21] ในความเป็นจริงแล้ว “ท้องถิ่น” กับ “โลก” มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างเชื่อมสัมพันธ์เป็นโยงใย สภาวะความเป็นไปของทั้งท้องถิ่นและโลกก็ขึ้นอยู่ต่อกันและกัน มากกว่าที่ท้องถิ่นจะเปลี่ยนแปลงไปตามภาวะแรงกดดันจากโลกเพียงอย่างเดียว ดังที่แอนโธนี กิดเดนส์[22] กล่าวไว้ว่า “คนทุกคนดำรงชีวิตในพื้นที่และท้องถิ่น แต่โลกของปรากฏการณ์ในชีวิตนั้นๆ มีความเชื่อมโยงทั้งโลกอยู่เป็นส่วนมาก” หรือตามความเห็นของโรแลนด์ โรเบิร์ตสัน (Roland Robertson)[23] ก็คือ “กระแสโลกาภิวัตน์นี้ทำให้สภาวะของมนุษย์ในโลกมีผลต่อกันและกันมากขึ้นทุกที แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะตัวและขึ้นอยู่กับกาลเทศะนั้นๆ ด้วย

วิธีการมองโลกแบบโลกาภิวัตน์ที่ผ่านมาเป็นการมองแบบแยกขั้วแบบสูตรสำเร็จ ซึ่งบรูโน ลาทูร์[24] ได้ตั้งคำถามสำคัญไว้ว่า หากความเป็นระดับโลก (global) จำเป็นต้องมีความเป็นท้องถิ่น (local), และความเป็นท้องถิ่นก็มีความเป็นระดับโลกไปพร้อมๆกัน ผลลัพธ์จะเป็นอย่างไร? สภาวะความทันสมัย (modernity) เกิดขึ้นเพราะวิธีคิดแบบสองขั้วตรงข้าม ที่มี*การแบ่งแยก*มนุษย์ออกจากสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์, วัฒนธรรมกับธรรมชาติ, The West & The Rest, Tradition & Modern, Global & Local ถ้าพิจารณาตามลาทูร์แล้ว “ท้องถิ่น” กับ “โลก” ไม่ได้แยกจากกันอย่างสิ้นเชิง แต่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันแบบ “เครือข่าย” (Network) มากกว่า โดยที่เครือข่ายนี้ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องระดับท้องถิ่นหรอระดับโลกอันใดอันหนึ่ง แต่มีความเข้มข้นของการเชื่อมโยงกันมากน้อยและใกล้เคียงและใกล้ชิดห่างไกลเพียงใดมากกว่า ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจเรียกได้ว่า “ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับโลก (glocality)” ซึ่งจะเป็นการเชื่อมโยงของเครือข่ายข้ามถิ่น เช่น เครือข่ายชาวไทภูเขา, เครือข่ายเผ่าพันธุ์ เครือข่ายภูมิปัญญาพื้นบ้าน เครือข่ายสตรี เครือข่ายสิ่งแวดล้อม เครือข่ายนิเวศ “เวทีชาวบ้าน 2534”, “มหกรรมประชาชนสู่ศตวรรษที่ 21” (PP21) ปี 2535

นักคิดไทยที่พูดถึงเรื่อง glocalization ได้แก่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (ซึ่งธเนศวร์ เจริญเมือง ได้นำมาขยายความแนวคิดเรื่องนี้เพิ่มเติม) ซึ่งกล่าวถึงกระบวนการ “โลกานุวัตร” หรือปัจจุบันใช้คำบัญญัติศัพท์ตามราชบัญฑิตสถานว่า “โลกาภิวัตน์” 2 แบบ[25] ได้แก่ 1) กระบวนการแบบ “ข้ามรัฐ” ของบรรษัทข้ามชาติ และ “ระหว่างรัฐ”ของการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งในรูปแบบที่คุ้นเคยกันทั่วไปในปัจจุบัน และ 2) กระบวนการ

---

[21] สุริชัย หวันแก้ว (2544), “***ความคับแคบแห่งโลกาภิวัตน์นิยม***”, ใน ความคับแคบของโลกาภิวัตน์: สังคมวิทยากับการพัฒนาในไทย, ศูนย์ศึกษาพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ฉบับถ่ายเอกสารเย็บเล่มครั้งที่ 3, เม.ย. 2544, น.14.

[22] Anthony Giddens, ***The Consequences of Modernity***, Cambridge: Polity Press, 1990, p. 64

[23] Robertson, R., “***Social Theory, Cultural Relativity and the program of globality***,” in Anthony King (ed.), *Culture, Globalization and the World System*, London: MacMillan, 1991, p. 64.

[24] Bruno Latour, ***We Have Never Been Modern***, London: Harvard Wheatsheaf, 1993.

[25] ชัยอนันต์ สมุทวณิช, “***เทคโนโลยีกับอนาคตมนุษยชาติ: ผลกระทบต่อประเทศไทย***”, ใน ฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, อนาคตของธุรกิจและเทคโนโลยี กรุงเทพฯ: สำนักงาน, 2540, หน้า 21 – 23.

แบบ “ลอดรัฐ” ของประชาชนในชุมชนที่มีภาษา วัฒนธรรม เชื้อชาติ ที่คล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะบริเวณชายแดนของรัฐ เช่น ในอำเภอแม่สอด ซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่ทั้งไทยใหญ่ ไทยเหนือ จีนยูน นาน พม่า กะเหรี่ยง มุสลิม ซิกซ์ ฮินดู หรือที่มหาชัย ซึ่งมีชุมชนแรงงานต่างด้าวอยู่มากถึงเกินครึ่งหนึ่งของประชากรในพื้นที่ เป็นต้น ในบริเวณเหล่านี้จะมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสูงมาก

ตารางที่ 6: ตารางแสดงกระบวนการ “โลกาภิวัตน์” ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านใหม่ 2 แนวควบคู่กัน

โลกาภิวัตน์แบบระหว่างประเทศ	โลกาภิวัตน์แบบลอดรัฐ
เกิดวัฒนธรรมความเป็นสากลของมหานคร, นคร – ภูมิภาค	เกิดวัฒนธรรมท้องถิ่นนิยม, ภูมิภาค, อนุภูมิภาคนิยม
ได้เปรียบด้านเศรษฐกิจในแง่ “ความเป็นมหานคร”	ได้เปรียบด้านเศรษฐกิจในแง่ “ภูมิศาสตร์”
เป็นชุมชนโลกที่แคบลง	เป็นท้องถิ่นมีความสำคัญมากขึ้น
เชื่อมโลก 2 ใบด้วยแนวคิด glocalization	

กระบวนการ “โลกาภิวัตน์” ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านใหม่ 2 แนวควบคู่กันไป (ดูตารางข้างบนประกอบ) คือ 1) วัฒนธรรมที่มีความเป็นสากล (Universalization) มากขึ้น ของมหานคร (Metropolitan) และนคร – ภูมิภาค (city – regions) และ 2) วัฒนธรรมที่มีลักษณะท้องถิ่นนิยม ภูมิภาคนิยม (ภายในประเทศ) และอนุภูมิภาคนิยม (เช่น หกเหลี่ยมเศรษฐกิจ หรืออนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ซึ่งปัจจุบันเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ) ส่วนเศรษฐกิจที่ก้าวหน้า จะอาศัยความได้เปรียบของ “ความเป็นมหานคร” ส่วนเศรษฐกิจล้าหลังและเสียเปรียบ จะอาศัยข้อได้เปรียบทาง “ด้านภูมิศาสตร์” ในการแข่งขันเพื่อความอยู่รอด ชัยอนันต์เห็นว่า ชุมชนท้องถิ่นจะทวีความสำคัญควบคู่ไปกับชุมชนโลกที่แคบลง ท้องถิ่น (local) เป็นส่วนสำคัญที่แยกไม่ออกจากโลก (global) พร้อมกับชี้ชวนให้หันมาสนใจพิจารณา “glocalization” มากกว่าเพียง “globalization” ด้านเดียว ซึ่งมีนัยทางนโยบายของการพิจารณาโลกาภิวัตน์แบบ glocalization คือการทำความเข้าใจจุดเชื่อมระหว่าง 2 กระแสดังกล่าว เพื่อเตรียมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ตรงตามความเป็นจริงทางสังคมมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม

หากพิจารณาลักษณะของการเป็นเครือข่ายที่เชื่อมระหว่างความเป็นระดับโลกกับความเป็นท้องถิ่นนั้น ลาทูร์ได้อนุมานความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นระดับโลกกับความเป็นท้องถิ่นโดยใช้แบบจำลองทางรถไฟ (railroad model)[26] กล่าวคือ ทางรถไฟมีความเป็นท้องถิ่นในทุกๆ จุด (node) ซึ่งเราจะพบไม้หนอนรถไฟ พนักงานรถไฟ สถานีรถไฟ เสมอๆ และทางรถไฟก็มีความเป็นระดับโลกในแง่ที่มันสามารถพาเราจากเมืองแมดริดในสเปนไปถึงเมืองเบอร์ลินในเยอรมนี หรือจากเมืองเบรสต์ในฝรั่งเศสไปเมืองวลาดิวอสต็อคในรัสเซียได้ อย่างไรก็ตาม มันก็ไม่ได้กว้างขวาง (universal) เพียงพอที่จะพาเราไปทุกหนทุกแห่งที่ไหนก็ได้ที่เราอยากไป

[26] อ้างใน Arif Dirlik, “***Globalism and the Politics of Plance***”, in Arturo Escobar (ed.), *Development: Globalism and the Politics of Places*, Vol. 41 No. 2 June 1998, p. 9.

ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่ความเป็นท้องถิ่นกับความเป็นระดับโลก จะเป็นการเผชิญหน้ากันเพราะอยู่คนละขั้วเสมอไป แต่เป็นรูปร่างลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองอย่างนี้ว่าผสมผเส (hybrid) กันอย่างไร ปรากฏการณ์หนึ่งๆ นั้นจึงไม่ควรถูกยัดเยียดว่าเป็นของเรื่องระดับโลก ในขณะที่ยัดเยียดประสบการณ์อื่นไปเป็นเรื่องระดับท้องถิ่นแบบแยกขาดจากกัน แท้ที่จริง ปรากฏการณ์ต่างๆ เหล่านี้ที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงของสังคมในสมัยปัจจุบัน ล้วนมีความเป็นท้องถิ่นและความเป็นระดับโลกในเวลาเดียวกัน และชีวิตสังคมในโลกยุคโลกาภิวัตน์ เช่น อาหารอีสานหรือป่าทาม สามารถมีทั้งสองมิติพร้อมกันกล่าวคือ มีความเป็นท้องถิ่นในลักษณะหนึ่งและในขณะเดียวกันก็มีความเป็นระดับโลกในอีกลักษณะหนึ่งได้

2.3 ฐานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการวิจัยภาพรวมและในกระบวนนโยบาย (policy process) ในปัจจุบันและอนาคต

ประเด็นที่ต้องมีการอภิปรายในภาพรวมและในวงกว้าง ได้แก่[27]

1. ความรู้ในโลกจะเปลี่ยนแปลงวิถีที่ 1 กับวิถีที่ 2

    ก. เป็นการกล่าวแบบเหมารวมต่อปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้ จนเกินไป

    ข. เป็นการกล่าวแบบแยกขั้วตรงกันข้ามอย่างสุดกู่ (over-dichotomization) จนเกินควรก็ดี หรือเป็นการพูดแนวยกเป็นตัวแบบ 2 ตัวแบบอุดมคติ (2 ideal types) ก็ดี เป็นการยัดเยียดความคิดที่ตายตัวลงไปบนความจริงอันเป็นรูปธรรม ทั้งนี้เพราะมิได้มีรูปแบบที่บริสุทธิ์เช่นนั้นในโลกความจริงแต่อย่างใด อันที่จริงปัญหานี้น่าจะทำให้เราเกิดความตระหนักว่าต่อไปเราควรทำความเข้าใจในลักษณะของทิศทางความเข้าใจต่อการสร้างและจัดการความรู้ในเชิงกระบวนการที่มีพลวัตร มากกว่าจะเป็นตัวแบบอุดมคติที่ตรงกันข้าม

2. การวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นเกี่ยวโยงกับการเปลี่ยนกระบวนทัศน์เสมอไปหรือ

ความถูกต้องแม่นยำในการกล่าวว่าได้เกิดมี “จุดเปลี่ยน” ในวิถีการสร้างองค์ความรู้ (paradigm shift) เป็นประเด็นที่ยังต้องการเหตุผลและหลักฐานที่หนักแน่นกว่านี้ จริงอยู่มีการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพเกิดขึ้นจริง แต่มิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่อย่างกว้างขวางและเบ็ดเสร็จ ในระดับที่ปรากฏอยู่น่าจะใช้คำเรียกว่า การวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ จะเป็นการลดการกล่าวเกินจริงได้ ดังเช่น พวกวิศวกรมักจะเน้นวิธีการแก้ปัญหาที่ขับเคลื่อนด้วยความต้องการประยุกต์ใช้ (applications-driven problem-solving) มากว่าครึ่งศตวรรษมาแล้ว

---

[27] การพิจารณากรณีรูปธรรมในแอฟริกาใต้มีความน่าสนใจเทียบเคียงกับประสบการณ์ได้บ้าง George Subotzky and Gabriel Cele.“New modes of knowledge production and acquisition: Peril or promise for developing countries?. In **African Universities in the Twenty-First Century** , Vol. II Knowledge and Society, Pual Tiyambe Zeleza and Adebayo Olukoshi (Eds.),(2004,Ch.2,pp.340-362) .Senegal ,Dakar: CODESRIA press. (Council for the Development of Social Sciences Research in Africa – CODESRIA)

3. ดังนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่าประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างความรู้และการจัดการความรู้ตามวิถีที่ 1 (การวิจัยเชิงวิชาการ) และวิถีที่ 2 (การวิจัยเชิงประยุกต์ในการแก้ปัญหาจริงรวมทั้งการวิจัยเพื่อท้องถิ่น) มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและกันในลักษณะใดกันแน่

ก. วิถีที่ 1 จะถูกวิถีที่ 2 เข้าไปแทนที่ไม่เร็วก็ช้า

ข. ควรหรือไม่ที่จะส่งเสริมให้วิถีที่ 1 เข้าไปแทนที่วิถีที่ 2 อย่างเต็มที่เสียเลย

ค. หรือว่าการสร้างความรู้ตามวิถีที่ 2 ควรจะ***เป็นแนวทางประกอบ***ควบคู่ไปกับการมีวิถีที่ 1

ประเด็นปัญหาดังกล่าวข้างต้นนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อทิศทางและอนาคตของประเทศไทย แต่เท่าที่ผ่านมา แต่เท่าที่ผ่านมาเรายังขาดความสนใจต่อประเด็นนี้ จึงยังมิได้หยิบยกขึ้นมาพิจารณากันแม้แต่ในแวดวงการวิจัยระดับชาติและการจัดการความรู้ รวมถึงในแวดวงนโยบายอุดมศึกษาของประเทศ[28]

2.4 การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายสาธารณะอย่างไร

ก. การวิจัยท้องถิ่นเกี่ยวข้องในแง่ข้อเสนอทางนโยบายต่อผู้ตัดสินใจทางนโยบาย

ข. การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกลไกสร้างความรู้และข้อมูลตลอดจนหลักฐานชุดใหม่แก่สาธารณะและกระบวนการนโยบาย

ค. การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการเสริมสร้างความรู้และความเข้มแข็งของท้องถิ่นในบริบทของความเหลื่อมล้ำด้านอำนาจ ด้านข้อมูล และความรู้ สร้างความเชื่อมั่นในตนเองชาวบ้านผู้ประสบปัญหา (self-esteem and confidence building) ตลอดจนสร้างความไว้วางใจ (trust) ระหว่างกลุ่มสังคมที่มีฐานะเหลื่อมล้ำกันอย่างมาก

ง. การวิจัยท้องถิ่นในฐานะองค์ประกอบใหม่ของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับนโยบาย (knowledge: policy interface)

[28] น่าสังเกตว่าในระดับการประชุมเชิงนโยบายของคณะกรรมการอุดมศึกษาของประเทศได้มีการกล่าวถึงเรื่องและประเด็นที่เกี่ยวข้องมากขึ้น, โปรดดู. ***รายงานผลการประชุมหารืออย่างไม่เป็นทางการเรื่อง "นโยบายการศึกษา: การปฏิรูปอุดมศึกษา"***, 4 กุมภาพันธ์ 2552 ณ ห้องประชุมพันเอกอาทร ชนเห็นชอบ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (www.mua.go.th/users/bpp/developplan/index.htm)

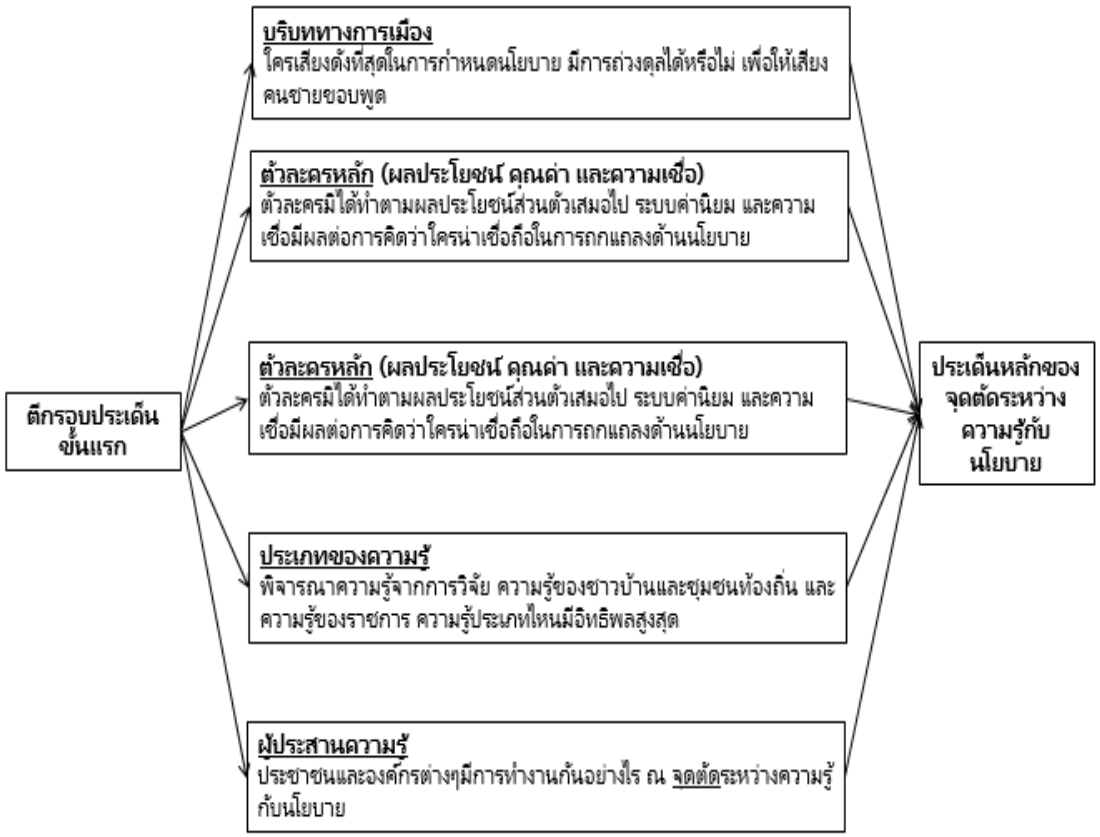

แผนภาพที่ 12: รูปกรอบวิเคราะห์ความรู้ นโยบาย และการพัฒนา: ปฏิสัมพันธ์

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ประเด็นเหล่านี้จะได้เป็นแนวทางเพื่อการสังเคราะห์งานในโครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ในขั้นตอนต่อไป

3. การดำเนินงานที่ผ่านมาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

จากฐานข้อมูลของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)[29] ที่ได้รวบรวมโครงการที่ได้รับการสนับสนุน ตั้งแต่ปี 2542-2558 เป็นจำนวน 3,320 โครงการ (ข้อมูล ณ เดือนกุมภาพันธ์ 2558) พบว่า โดยส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่***ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ***มากเป็นลำดับที่หนึ่ง จำนวน 1,070 โครงการ ถัดมาจะเป็น ***ภาคเหนือ*** จำนวน 1,063 โครงการ ***ภาคใต้*** จำนวน 714 โครงการ และ***ภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก*** จำนวน 473 โครงการตามลำดับ (รายละเอียดดังตารางที่ 7)

โดยสามารถแบ่งจำนวนโครงการต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามลักษณะของการสนับสนุน 5 ประเภท ดังนี้ ***(1) โครงการวิจัย (RDG)*** จำนวน 2,168 โครงการ ***(2) โครงการชุดประสานงาน (RDC)*** จำนวน 723 โครงการ ***(3) โครงการระยะต้น (PDG)*** จำนวน 374 โครงการ ***(4) ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือหรือเอกสารเผยแพร่ที่ต้องคืนบางส่วนหรือทั้งหมด (PUR***) จำนวน 28

[29] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ***โครงการวิจัย*** [ออนไลน์],2558. แหล่งที่มา: http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp

โครงการ และ ***(5) ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือหรือเอกสารเผยแพร่ที่ไม่ต้องคืน (PUG)*** จำนวน 27 โครงการ (รายละเอียดดังตารางที่ 8)

ตารางที่ 7: แสดงโครงการที่ได้รับการสนับสนุนรายภูมิภาค

ภาค	ประเภทโครงการต่างๆ					รวม
	RDG	RDC	PDG	PUG	PUR	
ใต้	434	169	103	2	6	714 (21.51%)
เหนือ	706	219	119	11	8	1063 (32.02%)
ภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก	280	125	56	5	7	473 (14.25%)
ตะวันออกเฉียงเหนือ	748	210	96	9	7	1070 (32.23%)
รวม	2168	723	374	27	28	**3320**

ตารางที่ 8: แสดงจำนวนโครงการรายประเด็น

ประเด็น	จำนวน	ร้อยละ
(1) เศรษฐกิจชุมชน	329	9.91
(2) เด็ก เยาวชน และครอบครัว	221	6.66
(3) การศึกษากับชุมชน	289	8.70
(4) การบริหารจัดการท้องถิ่น	258	7.77
(5) เกษตรกรรมยั่งยืน	240	7.23
(6) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	195	5.87
(7) ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	250	7.53
(8) สุขภาพ หมอเมืองและสมุนไพร	196	5.90
(9) ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร	534	16.08
ประเด็น	**จำนวน**	**ร้อยละ**
(10) โครงการที่ยังไม่เข้าหมวด	752	22.65
ชุดโครงการวิจัย	56	1.69
รวม	**3320**	

เมื่อพิจารณาโครงการทั้งหมดภายใต้ประเด็นต่างๆ ตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่า ทิศทางของการขับเคลื่อนโครงการส่วนใหญ่เป็นประเด็นเรื่อง ***"ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร"*** จำนวน 534 โครงการหรือร้อยละ 16.08 (โดยเฉพาะตั้งแต่ปี 2550-ปัจจุบัน) ***"เศรษฐกิจชุมชน"*** จำนวน 329 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 9.91 และ ***"การศึกษากับชุมชน"*** จำนวน 289 โครงการ (ร้อยละ 8.70)

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับโครงการต่างๆ ที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้การสนับสนุน 3 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 ประเด็นเรื่อง ***"โครงการที่ยังไม่เข้าหมวดหมู่"*** มีจำนวนมากถึง 752 โครงการหรือร้อยละ 22.65 ซึ่งเมื่อพิจารณารายละเอียดโครงการ พบว่า โครงการส่วนใหญ่เป็น ***"โครงการชุดประสานงาน (RDC)"*** ซึ่งเป็นทุนที่ให้ในสนับสนุนในการประสานงานและติดตามโครงการ เช่น ทุนดำเนินการของผู้จัดการเครือข่าย ผู้ประสานงานชุดโครงการ ผู้ประสานงานโครงการ และที่ปรึกษา เป็นต้น (รายละเอียดดังตารางที่ 9) ทั้งนี้น่าสนใจว่า ในทุกภาค ยกเว้นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มี "โครงการที่ไม่เข้าหมวดหมู่" มากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับหมวดอื่นๆ (ดูแผนภาพที่ 13-16 ประกอบ)

ตารางที่ 9: แสดงโครงการที่ยังไม่เข้าหมวดหมู่จำแนกตามประเภทโครงการ

โครงการ	จำนวน
RDC	592
PDG	80
RDG	52
PUR	20
PUG	8
รวม	752

ประการที่ 2 โครงการบางส่วนมีการดำเนินโครงการในลักษณะของ ***ชุดโครงการวิจัย*** ซึ่งเป็นการทำงานเพื่อขับเคลื่อนประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ทั้งในระหว่างจังหวัดในภูมิภาคเดียวกัน และต่างภูมิภาค

โดยชุดโครงการวิจัยมีจำนวนรวมทั้งสิ้น 8 ชุดโครงการ ได้แก่ ชุดโครงการ O7, ชุดโครงการ F5, ชุดโครงการ Q3, วิทยากรกระบวนการ, การพัฒนาการเลี้ยงโคนมและปศุสัตว์, การพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็ก, การวิจัยและพัฒนากลุ่มสารย้อมสีธรรมชาติ และชุดโครงการ F3 (รายละเอียดดังตารางที่ 10)

ตารางที่ 10: แสดงชุดโครงการวิจัย

ชื่อชุดโครงการ	จำนวนโครงการ	ปี	พื้นที่	ประเด็น
1. ชุดโครงการ O7	4	2556-2558	ภาคใต้ และเหนือ	การขับเคลื่อนกลุ่มและเครือข่าย
2. ชุดโครงการ F5	19	2549-2557	ทุกภาค	ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
3. ชุดโครงการ Q3	1	2549	ภาคใต้	แนวทางวิจัยและพัฒนาเกษตรอินทรีย์
4. วิทยากรกระบวนการ	5	2545	ภาคเหนือ	การประมวลองค์ความรู้ การจัดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน และการสร้าง “วิทยากรชุมชน”
5. การพัฒนาการเลี้ยงโคนมและปศุสัตว์	7	2542-2545	ภาคเหนือ	การพัฒนาการเลี้ยงโคนมและปศุสัตว์
6. การพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็ก	10	2542-2544	ภาคเหนือ	การพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็ก
7. การวิจัยและพัฒนากลุ่มสารย้อมสีธรรมชาติ	4	2543-2547	ภาคเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือ	การวิจัยและพัฒนากลุ่มสารย้อมสีธรรมชาติ
8. ชุดโครงการ F3	1	2549	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร
รวม	51			

ประการที่ 3 แม้ในภาพรวมทั่วประเทศทิศทางการขับเคลื่อนโครงการจะชี้ว่าเป็นประเด็นเรื่อง ***“ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร”*** แต่เมื่อแยกพิจารณาให้ลึกลงไปในระดับภูมิภาค พบว่า ***ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่มีประเด็นหลักในเรื่องชุมชนกับการจัดการทรัพยากรเช่นเดียวกับภาพรวม ในขณะที่ภาคเหนือ, ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตกเป็นภาคที่มีประเด็นหลักของการขับเคลื่อนที่แตกต่างออกไป แต่ก็ยังคงล้อไปกับทิศทางการขับเคลื่อนในภาพรวม*** กล่าวคือ

- ภาคใต้: ทิศทางของการขับเคลื่อนโครงการในพื้นที่ภาคใต้ ตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่า ประเด็นเรื่อง ***“ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร”*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนมากที่สุดจำนวน 146 โครงการ ในขณะที่ประเด็นเรื่อง ***“เศรษฐกิจชุมชน”*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สอง จำนวน 108 โครงการ

และประเด็นเรื่อง ***"การศึกษากับชุมชน"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สาม จำนวน 84 โครงการ (รายละเอียดดังแผนภาพที่ 13)

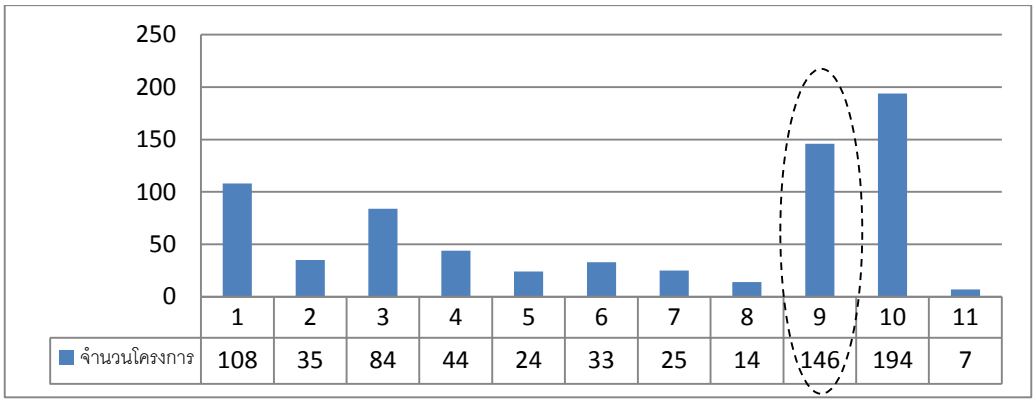

แผนภาพที่ 13: จำนวนโครงการในภาคใต้จำแนกรายประเด็น

- ภาคเหนือ: ทิศทางของการขับเคลื่อนโครงการในพื้นที่ภาคเหนือ ตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่า ประเด็นเรื่อง ***"การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนมากที่สุดจำนวน 128 โครงการ ในขณะที่ประเด็นเรื่อง ***"การบริหารจัดการท้องถิ่น"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สอง จำนวน 118 โครงการ และประเด็นเรื่อง ***"เศรษฐกิจชุมชน"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สาม จำนวน 109 โครงการ (รายละเอียดดังแผนภาพที่ 14)

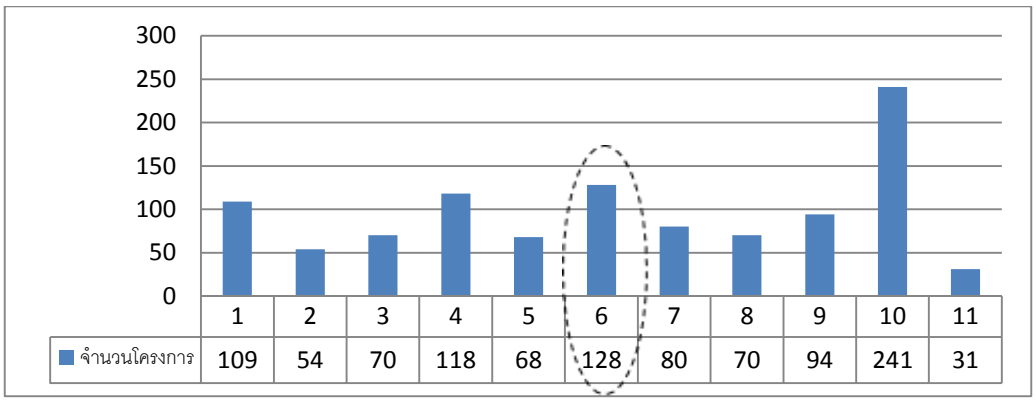

แผนภาพที่ 14: จำนวนโครงการในภาคเหนือจำแนกรายประเด็น

- ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก: สำหรับทิศทางของการขับเคลื่อนโครงการในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก ตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่า ประเด็นเรื่อง ***"ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนมากที่สุดจำนวน 75 โครงการ ในขณะที่ประเด็นเรื่อง ***"ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สอง จำนวน 67 โครงการ และประเด็นเรื่อง ***"การศึกษากับชุมชน"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สาม จำนวน 289 โครงการ (รายละเอียดดังแผนภาพที่ 15)

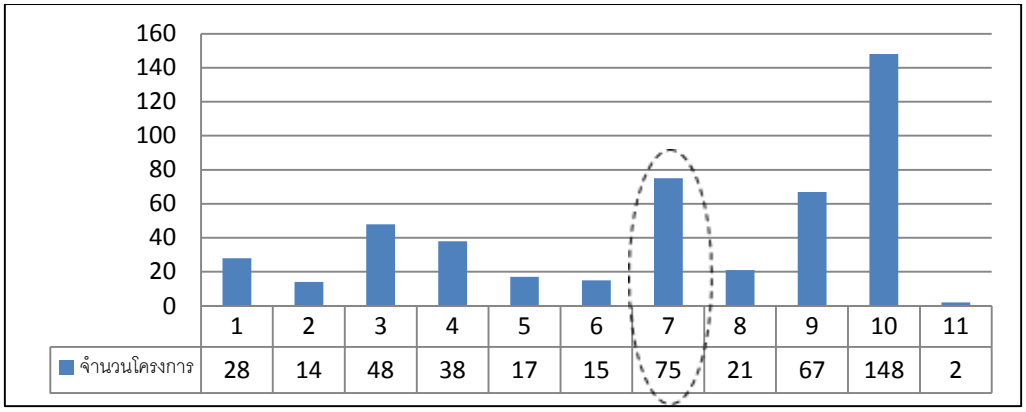

แผนภาพที่ 15: จำนวนโครงการในภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตกจำแนกรายประเด็น

- ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศทางของการขับเคลื่อนโครงการในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่า ประเด็นเรื่อง ***"ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนมากที่สุดจำนวน 227 โครงการ ในขณะที่ประเด็นเรื่อง ***"เกษตรกรรมยั่งยืน"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สอง จำนวน 131 โครงการ และประเด็นเรื่อง ***"เด็ก เยาวชน และครอบครัว"*** เป็นประเด็นที่ได้รับการขับเคลื่อนเป็นลำดับที่สาม จำนวน 118 โครงการ (รายละเอียดดังแผนภาพที่ 16)

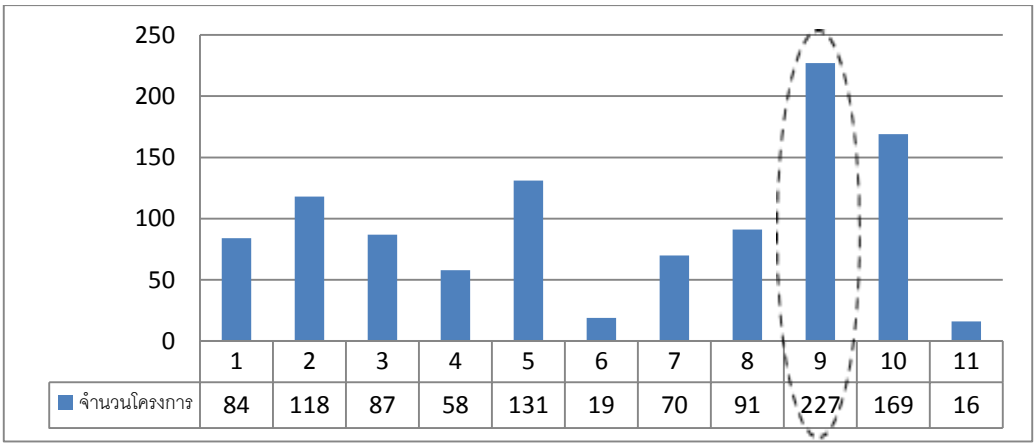

แผนภาพที่ 16: จำนวนโครงการในภาคภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำแนกรายประเด็น

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ถึงผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยอาศัยฐานข้อมูลจากเว็บไซค์ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้รวบรวมโครงการที่ได้รับการสนับสนุน ตั้งแต่ปี 2542-2558 น่าจะช่วยสะท้อนให้เห็นการกระจายตัวและลักษณะของโครงการต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุน รวมไปถึงทิศทาง/ประเด็นในการขับเคลื่อนทั้งในภาพรวมทั่วประเทศ และรายภูมิภาคที่ชัดเจนขึ้นในระดับหนึ่งไม่มากก็น้อย

บทที่ 3
งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษาภาคเหนือ

การทบทวนชุดความรู้ในเรื่องหนึ่งๆว่ามีพัฒนาการมาอย่างไร และถูกสร้างหรือเกิดขึ้นในบริบทของสังคมอย่างไร ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการศึกษาเชิง “สังคมวิทยาของความรู้” (Sociology of Knowledge) นั้นเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสังคม เพราะชุดความรู้แต่ละชุดย่อมส่งผลกระทบและนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในสังคมที่แตกต่างกันออกไป ในอีกด้านหนึ่ง การทำความเข้าใจ “ประวัติศาสตร์นิพนธ์/สังคมศาสตร์นิพนธ์” ในกรอบแนวคิดลักษณะนี้ก็จะเป็นการสร้างพื้นฐานที่สำคัญในการผลิต/สร้าง “ความรู้” ชุดใหม่หรือแนวทางใหม่ในการดำเนินการสร้างสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงทุกขณะจิตเช่นทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาความรู้ใหม่จากฐานเดิมที่สั่งสมมาหรือการสร้างชุดความรู้ใหม่ที่แตกหักกับความรู้ชุดเดิมก็ตาม

“โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม”โดย**ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้รับมอบหมายจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

(1) เพื่อทำความเข้าใจและประเมินว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือไม่อย่างไร และอยู่ในมิติใดระดับใดบ้าง

(2) มีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นและสามารถจะทำได้ในระดับใด

การทบทวนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในสองประการข้างต้น จะทำให้สามารถที่จะพัฒนาโครงการวิจัยต่อไปในอนาคตเพื่อที่จะแสวงหาแนวทางในการวิจัยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำลง ซึ่งจะเน้นในสองด้าน ได้แก่

(1) สามารถพัฒนากรอบวิจัยอันจะนำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

(2) เพื่อวางแผนงานเชิงปฏิบัติการร่วมกันโดยจะมุ่งสู่เป้าหมายสำคัญสองด้านอันได้แก่การสร้างยุทธศาสตร์ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมีกรอบการวิเคราะห์จากข้อมูลทั้งหมด และการพัฒนากรอบวิจัย/ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงสร้างเงื่อนไขหรือลดข้อจำกัดอันจะส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้น

โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมกรณีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือ ซึ่งเป็นโครงการย่อยในโครงการใหญ่จึงจะเน้นศึกษาวิเคราะห์เฉพาะงานวิจัยท้องถิ่นในภาคเหนือที่เลือกสรรมาเพื่อทำความเข้าใจและประเมินว่า งานวิจัย

เพื่อทองถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือไม่อย่างไร และในมิติระดับใดบ้าง โดยจะพิจารณาถึงเงื่อนไขที่ส่งเสริมหรือข้อจำกัดที่ขัดขวางการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอะไรและอย่างไร

ดังนั้น การศึกษาในโครงการนี้จึงจะแบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1) การสรุปงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรและการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในบริบท 2) เงื่อนไขหรือข้อจำกัดในโครงการวิจัยในส่วนที่สัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำ,การแก้ไขความเหลื่อมล้ำและสร้างความยุติธรรม 3) การเสนอภาพของการพัฒนากรอบโครงความคิดในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและ 4) บทสรุป

1. การสรุปงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรและการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในบริบท

“ความรู้” ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีลักษณะแตกต่างออกไปจากการสร้าง “ความรู้” หรือการวิจัยโดยทั่วไปอย่างน้อยสามประการด้วยกัน ประการแรก เป็นงานวิจัยที่เน้นการปฏิบัติการควบคู่กันไปกับการทำงานวิจัย ประการที่สอง คำถามในการวิจัยจะต้องมาจากตัว “ชาวบ้าน” ในพื้นที่หนึ่งๆ ที่ต้องการแสวงหาความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาที่ตนเองประสบอยู่ ประการที่สาม การทำวิจัยจะต้องเน้นที่กระบวนการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมของคณะผู้วิจัยซึ่งเป็นคนในชุมชนพื้นที่นั้นๆ กับชาวบ้านในชุมชน

การสร้างความต้องการที่จะหาความรู้เพื่อตอบปัญหาเชิงปฏิบัติการของชาวบ้านจึงต้องเริ่มต้นจากการมองเห็นหรือความตระหนักถึงปัญหาของตนเองว่าปัญหาคืออะไร จากนั้นจึงจะสร้างกระบวนการวิจัยที่จะทำให้สามารถดึงเอาชาวบ้านจำนวนหนึ่งเข้ามาร่วมซึ่งหมายความว่าจะต้องทำให้คนที่เข้าร่วมนั้นตระหนักถึงปัญหาที่เผชิญอยู่และต้องการจะแก้ไขร่วมกัน

การสังเคราะห์ในส่วนนี้จึงจะแบ่งออกเป็นสามส่วน *ได้แก่* ***การจำแนกกลุ่มโครงการวิจัยภาคเหนือ*** ***ภาพรวมของการเกิดโครงการวิจัยภาคเหนือ***และ ***การทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในบริบทของสังคม***

1.1 การจำแนกกลุ่มโครงการวิจัยภาคเหนือ

เนื่องจากว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของภาคเหนือมีจำนวนมากมาย ดังนั้นเพื่อที่จะทำให้สามารถสังเคราะห์ให้เป็นไปตามเป้าหมาย จึงได้คัดสรรจำนวนหนึ่งเพื่อให้เป็นฐานในการศึกษา (ดูรายชื่อโครงการวิจัยโดยละเอียดได้ในภาคผนวก)

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือที่คัดสรรมาสามารถแบ่งได้ออก 7 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มจัดการหนี้/จัดการลดค่าใช้จ่าย
2. กลุ่มการจัดการการท่องเที่ยว
3. กลุ่มสร้างความเข้มแข็งของชุมชน/พัฒนาชาวบ้าน
4. กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ป่าชุมชน)
5. กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (การจัดการน้ำ)

6. กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ขยะ อากาศ ฯลฯ)

7. การเกษตรแบบพึ่งตนเอง/อินทรีย์ การจัดการที่ดิน

การจำแนกโครงการวิจัยออกเป็น 7 กลุ่มนี้ เพื่อความชัดเจนในการทำความเข้าใจ “ปัญหา” ของชาวบ้านที่มีร่วมกันจนทำให้สามารถสานสายใยต่อเข้ากับฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย แต่กรอบความคิดทั้งหมดไม่ได้แยกจากกันอย่างเด็ดขาด ซึ่งสามารถมองงานทั้ง 7 กลุ่มในกรอบคิดได้สามมิติอันได้แก่

1. มิติของ “การจัดการตนเอง” เพื่อเตรียมตัวให้พร้อมเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่ซึ่งสะท้อนใน กลุ่มจัดการหนี้/จัดการลดค่าใช้จ่าย กลุ่มสร้างความเข้มแข็งของชุมชน/พัฒนาชาวบ้าน

2. มิติการสร้างจิตนาการใหม่ในการจัดการระบอบทรัพย์สินของชุมชน ซึ่งสะท้อนในกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ป่าชุมชน) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (การจัดการน้ำ)

3. มิติของการการสร้างศักยภาพในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจและสังคมใหม่ ซึ่งปรากฏอยู่ในกลุ่มการจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ขยะ อากาศ ฯลฯ) และการเกษตรแบบพึ่งตนเอง/อินทรีย์ การจัดการที่ดิน

หากจะสรุปคำถามและกระบวนการวิจัยที่สร้างขึ้นมา การมองเห็นชุมชนตนเองกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาอะไร และกำลังแสวงหาอะไรในการแก้ปัญหานั้นๆ ก็กล่าวได้ว่าชาวบ้านตระหนักดีว่าตนเองเคลื่อนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมอีกลักษณะหนึ่ง และมองได้ว่า**ชาวบ้านได้คิดอย่างชัดเจนว่าการเคลื่อนเข้าสู่ระบอบใหม่นี้เป็นโอกาสที่ดีของชาวบ้านเอง** แต่ขณะเดียวกันก็ตระหนักว่าในการเคลื่อนย้ายทางสังคมเศรษฐกิจนี้มีอุปสรรคขวางกั้นอยู่ไม่น้อยโดยชาวบ้านมองเห็นอุปสรรคอยู่ในสองส่วนส่วนแรกได้แก่ส่วนที่เป็นตัวของชาวบ้านเอง อีกส่วนหนึ่งเป็นอุปสรรคที่เกิดจากภายนอก ซึ่งพวกเขาก็ได้พยายามแก้ไขและปรับอุปสรรคให้เหลือน้อยหรือเป็นอุปสรรคน้อยที่สุด

แน่นอนว่า กระบวนการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งหมดไม่ได้เกิดขึ้นจากชาวบ้านเพียงกลุ่มเดียว หากแต่ต้องสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ระดับต่างๆ ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งก็คือ ความถนัดทางการจัดตั้งและทางวิชาการของพี่เลี้ยง (node) จะเป็นพลังในการ “ควบคุม” ประเด็นคำถามและปัญหาของชาวบ้าน ที่สำคัญ การกล่าวว่าปัจจัยอะไรกำหนดหรือเป็นฐานความถนัดของเจ้าหน้าที่หรือพี่เลี้ยง ซึ่งก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ากรอบคิดในการผลักดันโครงการวิจัยของเจ้าหน้าที่ก็ขึ้นอยู่กับกรอบความคิดความรู้หลักหรือกรอบกระบวนทัศน์ (Paradigm) ของการเข้าใจสังคมชนบทในช่วงเวลาหนึ่งๆ ด้วย ดังนั้น จึงไม่สามารถแยกกรอบความคิดในการมองปัญหาและการแก้ปัญหาของชาวบ้านแยกออกจากการคิดของเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย และกระบวนทัศน์ของสังคมซึ่งทั้งหมดจะกล่าวในส่วนต่อไป

1.2 ภาพรวมของการเกิดโครงการวิจัยภาคเหนือ

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคมีความแตกต่างกันในการเลือกประเด็นปัญหาของการวิจัย เพราะการเกิดโครงการศึกษาของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งหมดเป็นการวางอยู่บนพื้นฐานสองด้านที่สัมพันธ์กัน ด้านแรก ได้แก่**ความถนัดทางการจัดตั้งและทางวิชาการของพี่เลี้ยง** (node) ที่จะประกอบเข้ากับพื้นฐานด้านที่สอง อันได้แก่ **การเลือกประเด็นปัญหาของชาวบ้านในแต่ละพื้นที่**

ความถนัดทางการจัดตั้งและทางวิชาการของพี่เลี้ยง (node) ของกลุ่มงานวิจัยภาคเหนือมีความสัมพันธ์อยู่กับกรอบคิดการเคลื่อนไหวภายใต้ “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากในการสนับสนุนพลังการรวมตัวของชาวบ้านตั้งแต่ทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา[36]

แม้ว่าพี่เลี้ยงจะผลักดันการทำงานวิจัยให้อยู่ภายใต้กรอบความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” แต่ก็ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างแข็งกระด้าง หากแต่พี่เลี้ยงต้องทำให้ชาวบ้านเกิดการหวนคิดถึง “ปัญหา” ที่ตนเองต้องการเข้าใจและต้องการการแก้ไข จากนั้นพี่เลี้ยงและชาวบ้านจึงจะดึง “ปัญหา” นั้นเข้ามาสู้การทำงานในกรอบการคิดแบบ “วัฒนธรรมชุมชน”

ที่สำคัญ ในช่วงปลายทศวรรษ 2540 และต้นทศวรรษ 2550 การขยายตัวของรัฐด้านการบริการเพิ่มสูงมากขึ้นและการขยายตัวของรัฐก็จะเน้นให้ชาวบ้านสามารถจัดการตัวเองได้มากขึ้นโดยประสาน/ผนวกรวมเข้ากับกรอบความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ดังนั้น กลุ่มพี่เลี้ยงก็จะผนวกเอากรอบคิดจากรัฐมาใช้ประโยชน์ด้วย (บัญชีครัวเรือน การท่องเที่ยว เป็นต้น) ซึ่งทำให้ผลลัพธ์ของการทำงานวิจัยได้รับการสนับสนุนจากรัฐต่อเนื่องได้ในหลายโครงการ

การสร้างงานวิจัยจากพื้นฐานทั้งสองด้านดังกล่าวมีความหมายที่สำคัญสำหรับพื้นที่และชาวบ้านในหลายประการ ประการแรก ได้แก่ **การมองเห็น “ปัญหา”** เพราะคำถามหรือประเด็นปัญหาของชาวบ้านในงานส่วนใหญ่เป็นการตอบปัญหาหรือการหาทางแก้ปัญหาบางส่วนของชีวิตและการทำมาหากิน (อาจจะยกเว้นงานทางด้านภาษาของภาคกลางซึ่งเป็นความชำนาญเฉพาะด้านของกลุ่มนักวิชาการ) ซึ่งทำให้พี่เลี้ยงและชาวบ้านร่วมกันสรุปประเด็นปัญหาได้ชัดเจนขึ้น

ประการที่สอง **การเข้าใจ “ชุมชน” มากขึ้น**เพราะการทำงานวิจัยภายใต้กรอบคิด “วัฒนธรรมชุมชน” มีขั้นตอนที่สำคัญที่สุด ได้แก่ ความพยายามทำให้ชาวบ้านในพื้นที่หนึ่งๆ สามารถที่จะทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ตนเองได้ชัดเจนมากขึ้นกว่าเดิม ดังจะเห็นได้จากรายงานการศึกษาทุกฉบับจะต้องเน้นให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของชุนชน (แม้ว่าจะมีข้ออ่อนมากก็ตาม) การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงนี้แม้ว่าอาจจะตกอยู่ภายใต้การสรุปแบบสำเร็จรูป เช่น การที่ชุมชนเกิดปัญหาขึ้นก็เพราะ “คนละทิ้งวัฒนธรรมเดิม”ดังนั้นจึงควรจะรณรงค์ให้กลับมาใช้วัฒนธรรมเดิม แต่ก็เชื่อได้ว่ากรอบคิดคำตอบสำเร็จรูปนั้นเกิดขึ้นใน

[36] โปรดดูความหมายและความสำคัญของการเคลื่อนไหวภายใต้กรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ***นิเวศประวัติศาสตร์ :พรมแดนความรู้*** (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545).

เฉพาะส่วนของรายงานเท่านั้น ส่วนในชีวิตจริงและกระบวนการทำวิจัยน่าจะทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งมองไปได้ไกลกว่าการสรุปในรายงาน (ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า)

ประการที่สาม **การสร้างเครือข่ายทางสังคม**เพราะการทำงานวิจัยโดยการเชื่อมประสานหลายฝ่ายทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่เข้าด้วยกันรวมทั้งการเน้นพลังวัฒนธรรมเดิมของชุมชนได้ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ทางสังคม/เศรษฐกิจของชาวบ้านออกไปกว้างขวางและเป็นการขยายออกไปบนพื้นฐานของกลุ่มพื้นที่ที่มีศักยภาพ ซึ่งไม่ใช่ชาวบ้านโง่จนเจ็บแบบเดิม การเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะเรียกได้ว่าการเปลี่ยนแปลง “อัตลักษณ์” และการเปลี่ยนความหมายของ “พื้นที่” ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ในวันนี้ไม่ใช่ความหมายเดิมอย่างที่รัฐและสังคมไทยสร้างครอบเอาไว้อีกแล้ว[37]

กล่าวโดยสรุป ได้ว่า เมื่อชาวบ้านได้ตั้งคำถามหรือประเด็นปัญหาที่คิดว่าสำคัญต่อการดำรงอยู่ของพวกเขา และได้เริ่มทำความเข้าใจปัญหานั้นๆ ผ่านการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของชุมชนตนเอง จากนั้นก็เริ่มที่จะหันกลับไปดึงเอาปัญญา/วัฒนธรรมเดิมในหีบสมบัติเก่าทางวัฒนธรรมที่ถูกทำให้ลืมไปแล้วกลับมาปัดฝุ่น พร้อมกับการสร้างกิจกรรมในการเชื่อมโยงกลุ่มอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอก จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการรับรู้และให้ความหมายตัวตนของตนเองและเปลี่ยนความหมายพื้นที่ชุมชนตนเอง จากชาวบ้าน “บ้านนอก” ที่พำนักในพื้นที่ชนบท สู่ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาอยู่ในพื้นที่ที่มีความหมาย

ดังนั้น โดยภาพรวมของงานวิจัยได้สะท้อนความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่เกิดขึ้นในระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาพรวมนี้ก็มีปัญหาที่ซ้อนทับอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวพันอยู่กับเป้าหมายของการวิจัยเชิงสังเคราะห์ **“มิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม”**ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ภาพรวมของการเกิดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นส่วนประกอบประสานกันทั้งจากชาวบ้าน พี่เลี้ยง โดยมีกรอบคิดหลัก ได้แก่ กรอบคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งต่อมาได้มีส่วนผนวกเสริมจากการขยายตัวของรัฐทางด้านการบริการ การประกอบประสานกันจากหลายด้านเช่นนี้ ได้ทำให้เกิดผลลัพธ์ที่น่าสนใจหลายประการทีเดียว ที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ การมีส่วนเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย

1.3 การทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในบริบทของสังคม

ความเหลื่อมล้ำในสังคมหนึ่งๆ ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศหากเป็นผลมาจากการจัดตั้งทางสังคมเศรษฐกิจของสังคมนั้นๆ ดังนั้นกรอบคิดในการพิจารณาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย จึงจำเป็นที่ต้องมองอย่างมีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมในแต่ละช่วงเวลา ไม่สามารถที่กล่าวอย่างเหมารวมได้ กล่าวได้ว่า ความเหลื่อมล้ำในยุคสมัย ที่ชาวบ้านยังไม่เข้าสู่การผลิตแบบใหม่เต็มตัวก็จะมีลักษณะหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจที่เร่ง/ผลักดันให้ชาวบ้านเปลี่ยนตัวเองมาสู่การผลิตเพื่อขายเต็มรูปแบบก็จะเป็นความเหลื่อมล้ำอีกลักษณะหนึ่ง

---

[37] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ***ลืมตา อ้าปาก จากชาวนาสู่ผู้ประกอบการ*** (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มติชน, 2559)

เมื่อ “อ่านงานวิจัยใหม่” โดยวางความคิดในการวิจัยของชาวบ้านอยู่ในบริบทของชาวบ้าน ก็จะพบว่า ***แม้โครงการวิจัยทั้งหมดไม่ได้ประสงค์จะศึกษาเพื่อเข้าใจหรือลดความเหลื่อมล้ำ แต่ก็มีความสัมพันธ์อยู่กับความเหลื่อมล้ำ/การแก้ไขความเหลื่อมล้ำอยู่ในบางมิติ/ในยุคสมัยหนึ่ง***

ปัญหาบางส่วนของชีวิตและการทำมาหากินของชาวบ้าน (ที่หยิบยกมาวิจัย) วางอยู่บน**บริบทของจังหวะความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ที่ชาวบ้านเริ่มกำลังจะเปลี่ยนตนเองจากระบบการผลิตระบบความหมายทางสังคมแบบเดิมมาสู่ระบบการผลิตและระบบความหมายทางสังคมแบบใหม่**

ก่อนที่จะทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำในปัจจุบัน จำเป็นที่จะต้องเข้าใจการดำรงอยู่ในสังคมของ “สังคมชาวบ้าน” ก่อนเพื่อที่จะได้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านจากระบบการผลิตแบบเดิมมาสู่ระบบการผลิตสมัยใหม่ ในที่นี้จะเป็นการแบ่งยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงในชนบท ซึ่งแบ่งได้เป็นสามยุค ได้แก่ **ยุคการเผชิญหน้ากับความยากแค้นรอบด้าน ยุคของการปรับตัวเข้าสู่สังคมชาวนา และยุคของการสิ้นสุดสังคมชาวนาก้าวเข้าสู่สังคมผู้ประกอบการ”**[38]

ยุคการเผชิญหน้ากับความยากแค้นรอบด้านจะอยู่ในช่วงเวลาตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน (เวลาขึ้นอยู่กับแต่ละชุมชน ซึ่งไม่เท่ากัน) จนถึงประมาณทศวรรษ 2490 ช่วงเวลานี้เป็นการก่อร่างสร้างชุมชนโดยผู้บุกเบิกจำนวนหนึ่งและได้สร้างระบบ “เครือญาติเสมือน” ขึ้นมาเพื่อช่วยในการผลิตและร่วมกันป้องกันภัยอันตรายต่างๆ การสร้างและสั่งสมประสบการณ์ในการทำมาหากินทุกรูปแบบได้เกิดขึ้น ไม่ว่า การทำนา การล่าสัตว์ การค้าขายเล็กๆ น้อย ฯลฯ รัฐเกือบจะไม่มีบทบาทใดๆ ในการจัดการดูแลชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชนในยุคนี้จึงเป็นการสร้างขึ้นมาจากน้ำมือของชาวบ้านโดยแท้

ความเหลื่อมล้ำในสังคมชาวนายุคการเผชิญหน้ากับความยากแค้นรอบด้านหรือสังคมก่อนการเกิดสังคมผู้ประกอบการ จะเป็นความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากการถือครองที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเกิดขึ้นมาจากการบุกเบิก กล่าวคือ ผู้ที่เป็นกลุ่มบุกเบิกที่ดินก็จะมีโอกาสได้ครอบครองที่ดินที่เหมาะสมเป็นจำนวนมากกว่าผู้ที่อพยพเข้ามาทีหลัง แต่ความเหลื่อมล้ำระยะแรกนี้จะไม่เป็นประเด็นความขัดแย้งที่แหลมคม เพราะระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมดั้งเดิมนั้นจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงกันสูง จึงทำให้ผู้ที่มีความเหนือกว่าก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดความแตกต่างได้มากนัก

ยุคของการปรับตัวเข้าสู่สังคมชาวนาจะอยู่ในช่วงเวลาประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงประมาณทศวรรษ 2520 ชาวบ้านในชุมชนต่าง “กระโดด” เข้าสู่การผลิตเพื่อขายเพื่อต้องการหลีกหนีจาก

---

[38]อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพื้นที่การเขียนมีจำกัดจึงไม่สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคได้มากไปกว่านี้ (โปรดอ่านงานวิจัยเรื่อง ***“ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ:บทวิเคราะห์งานวิจัยโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ*** โดยมีอาจารย์เรณู อรรฐาเมศร์ เป็นหัวหน้าโครงการ (http://www.yrnh.cmru.ac.th/) แต่การนำเสนอภาพรวมความเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ชนบทที่กล่าวมานี้ ก็เพียงหวังใจไว้ว่าจะเป็นการปูทางให้แก่การศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชนบทอย่างจริงจัง อันอาจจะนำไปสู่ความเข้าใจรากเหง้าปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ได้ดีขึ้น

ความยากแค้นรอบด้านในยุคก่อนหน้านี้[39] การปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนต่างๆ เป็นไปในสองลักษณะ ได้แก่ ด้านหนึ่ง ได้ร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์หรือระบบของสังคมชาวนาขึ้นมาเพื่อที่จะประกันความปลอดภัยในการเพาะปลูกและการมีชีวิตรอด ไม่ว่าจะเป็นการร่วมมือกันปลูกข้าว (ลงแขก:ภาคกลาง, เอามื้อเอาวัน:ภาคเหนือ, เฮ็ดนานำกัน:ภาคอีสาน) หรือการสร้างกฎเกณฑ์ของระบอบทรัพย์สินชุมชน (Common Property Regime) เพื่อกีดกัน แต่ในอีกด้านหนึ่ง การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายก็ได้ทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มในชนบทสามารถสะสมทุนได้มากกว่าคนอื่น ได้เริ่มเกิดการแตกตัวทางชนชั้นขึ้นมา แต่กฎเกณฑ์ของสังคมชาวนาที่ได้สร้างขึ้นมาก็ทำให้การแตกตัวทางชนชั้นไม่ส่งผลรุนแรงต่อชุมชน

ในช่วงเวลานี้เองได้เกิดกรอบความคิดการอธิบายความแตกต่างระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” ขึ้นมา และคนใน “เมือง” ก็ได้สร้างภาพชนบทที่งดงามขึ้นมาซึ่งกลายเป็นพื้นฐานทางความคิดที่สำคัญของการเกิดขึ้น “วัฒนธรรมชุมชน” ในช่วงเวลาต่อมา

ในช่วงยุคที่สองนี้ เนื่องจากรัฐต้องต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ไทยที่ได้ขยายตัวมากขึ้น จึงได้ขยายตัวเข้าไปในชนบทมากขึ้นทั้งด้านบริการและควบคุม และได้มีส่วนทำให้ชาวบ้านนั้นต้องเข้ามาสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น การอุดหนุนเงินช่วยเหลือ (Subsidy) การผลิตของชาวนาได้ขยายตัวและขาดไม่ได้อีกต่อไปและกลายเป็นฐานที่สำคัญของการเมืองจนถึงปัจจุบัน (เป็นความขัดแย้งอย่างมากระหว่างการอุดหนุนช่วยเหลือกับการเก็บภาษี พรีเมียมข้าว)

อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องเน้นในที่นี้ว่าชนบทไทยในสองยุคแรกนี้มักจะถูกมองรวมกันโดยนักประวัติศาสตร์และนักวิชาการไทยศึกษาจำนวนมากว่าเป็น “สังคมของชาวนา” ที่งดงามนั้นเอง โดยที่ก็มักจะตอบไม่ได้ว่าทำไมคนในชนบทจึง “กระโดด” เข้าสู่การผลิตเพื่อขายจนเกิดหนี้สินและอื่นๆ นอกจากอธิบายว่าทุนนิยม/สังคมบริโภคและรัฐหลอกลวงชาวบ้าน ที่สำคัญ กล่าวได้ว่าในยุคนี้เองเป็นช่วงเวลาของการเกิดความคิดเรื่อง “สังคมชาวนา” โดยที่ก่อนหน้านี้ไม่เคยปรากฏความคิดเรื่องนี้มาก่อน[40]

กล่าวได้ว่าในยุคที่สองนี้เองที่ความเหลื่อมล้ำเริ่มทวีความแหลมคมมากขึ้นเมื่อเกิดการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ การครอบครองที่ดินที่มากกว่าย่อมหมายความถึงโอกาสในการสร้างผลิตผลที่มากกว่าเพื่อส่งขายในตลาด ขณะเดียวกันการมีที่ดินย่อมสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ดีกว่า การขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์จึงเริ่มทำให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นชัดเจนมากขึ้น พร้อมกันนั้น การขยายตัวของรัฐทางด้านการบริการและควบคุมก็ยิ่งทำให้กลุ่มคนที่มีฐานะดีอยู่แล้วสามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงได้ดีกว่าคนกลุ่มที่มีฐานะด้อยกว่า เช่น การซื้อเครื่องมือเครื่องจักรกลทางการเกษตร การลงทุนส่งลูกหลานเรียนต่อในระดับสูง

---

[39] โปรดดู โฆษิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, ***ชนบทไทย:ความก้าวหน้าและล้าหลัง***, กรุงเทพฯ:เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.2526. หนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นการมองปัญหาชนบทและการแสงหาแนวทางการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตภาคเกษตรกรรมของไทยในทศวรรษ 2520 เป็นอย่างดี

[40] โปรดอ่าน Robert Dayley and Attachak Sattayanurak, ***Thailand’s last peasant.*** Journal of Southeast Asian Studies (Volume 47, 1): 42-65. ประเด็นการเกิดกรอบความคิด “สังคมชาวนา” เพิ่งเกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และได้พัฒนากรอบความคิดมาโดยตลอดในช่วงหลังจากนั้นมาจนถึงทุกวันนี้

ท่ามกลางความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่ทวีเพิ่มมากขึ้นระบบการผลิตการเกษตรแบบที่ใช้เครื่องจักรมากขึ้นก็ทำให้คนในชุมชนพึ่งพิงกันน้อยลง ความเป็นชุมชนแบบที่เคยเป็นฐานการดำรงชีวิตก็แปรเปลี่ยนไป คนมีฐานะเริ่มเชื่อมต่อตนเองและครอบครัวกับพื้นที่ภายนอกมากขึ้นตามลำดับ ชีวิตและอนาคตของคนกลุ่มนี้ไม่ได้วางอยู่บนชุมชนแบบเดิมอีกต่อไป ขณะที่คนมีฐานะต่ำกว่าและไม่สามารถที่จะสะสมทุนได้อย่างเพียงพอและต่อเนื่องก็จะฝังชีวิตและอนาคตตนเองอยู่ในชุมชนอย่างที่เคยเป็นมา

ในทศวรรษ 2510 เรื่อยมา การขยายตัวของรัฐทั้งทางด้านกายภาพ เช่น การสร้างถนน การสร้าง “เมือง” ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายด้าน[41] ได้แก่ การเปิดพื้นที่แห่งอนาคตให้แก่ลูกหลานคนมีฐานะให้ก้าวข้ามพื้นที่ชนบท การทำให้เกิดโอกาสในการปรับเปลี่ยนตนเองจากชาวนาเป็นผู้ประกอบการระดับล่างและกลางในชุมชนพื้นที่ชนบท การขยายตัวของทุนการผลิตขนาดใหญ่ที่มีทั้งเข้าประกอบการการเกษตรในพื้นที่ และอุตสาหกรรมที่ต้องการแรงงานของคนในพื้นที่และการกระจายอำนาจรัฐสู่การปกครองท้องถิ่น

ยุคที่สามได้แก่ ยุคของการสิ้นสุด “สังคมชาวนา” มาสู่ “สังคมผู้ประกอบการ” ช่วงเวลาทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบันการผลิตภาคเกษตรในชนบทเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การจ้างและการใช้เครื่องจักรเกือบทั้งหมด แรงงานที่ดูแลการผลิตเป็นแรงงานผู้สูงอายุ ส่วนคนวัยทำงานส่วนใหญ่ออกทำงานนอกภาคเกษตรแล้วส่งเงินกลับไปสู่การจ้างงานในไร่นาแทน การปรับตัวของผู้คนในชนบทจึงขึ้นอยู่กับการพัฒนาทักษะส่วนตัวในการผลิตภาคสมัยใหม่ การเลื่อนชนชั้นจึงเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าเดิมและได้เกิดการเปลี่ยนสถานะของผู้คนในชนบทอย่างลึกซึ้ง

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนชนบทแบบสังคมชาวนาเริ่มอ่อนแรงลง เพราะอนาคตของผู้คนในชนบทไม่ได้อยู่ในชุมชนเกษตรอีกต่อไป หากแต่อยู่ที่ภาคการผลิตนอกภาคเกษตรเป็นหลัก จึงทำให้เกิดการสายสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มทำงานนอกภาคเกษตรมากกว่ากลุ่มแบบเดิมในภาคเกษตรกรรม

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากได้เกิดขึ้นในรอบทศวรรษหลังนี้เอง แม้ว่าจะมีความต่อเนื่องจากพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงจากช่วงก่อนหน้านี้ แต่ภาพความเปลี่ยนแปลงจะปรากฏชัดเจนอย่างมากในช่วงเวลานี้ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในช่วงเวลาจากทศวรรษ 2540 ถึงปัจจุบันนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไม่ใช่เพียงแค่ความเปลี่ยนแปลงในสังคมเท่านั้น ซึ่งทำให้ในระยะหลังจึงมีนักวิชาการเขียนและพูดถึงว่าความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยว่า “สังคมไทยไม่เหมือนเดิมอีกแล้ว”[42]

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่ การสูญสลายของ “สังคมชาวนา” อนุชนได้สรุปความเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าวในพื้นที่สุโขทัยจากงานยุววิจัย ความว่า

---

[41] หากสนใจในกระบวนการการสร้างพื้นที่แบบใหม่ โปรดอ่าน ภิญญพันธ์ พจนลาวัลย์, ***การผลิตพื้นที่ประเทศไทย พ.ศ. 2500 ถึง 2509***, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550) พิมพ์โดยสำนักพิมพ์มติชนในชื่อว่า ***“กำเนิดประเทศไทย ภายใต้เผด็จการ”***

[42] โปรดดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ***จะรักกันได้อย่างไร หากไม่เข้าใจกัน*** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอมายก็อด, 2553)

> “ในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย ได้อธิบายถึงชาวนาในยุคนี้ว่าเป็นยุคของ “ผู้จัดการนา” ซึ่งไม่จำเป็นต้องลงแรงทำนาด้วยตัวเองแต่ได้ปรับตัวเป็นผู้จัดการในการทำนาแทน โดยต้องใช้ทักษะความสามารถในการบริหารจัดการทำนา ตั้งแต่กระบวนการผลิต การหาเครื่องมือเครื่องจักร การจัดหาแรงงาน กระทั่งถึงการเก็บเกี่ยว ขนส่ง หาตลาดจำหน่ายผลผลิต[43]

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลง “สังคมชาวนา” ที่ได้ก่อร่างสร้างตัวตนมาเนิ่นนานให้กลายเป็น “สังคมที่ยังมีการผลิตภาคเกษตรกรรมอยู่ แต่ไม่ใช่สังคมชาวนาอย่างเดิมอีกต่อไป” วิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา”อีสานตั้งแต่ทศวรรษ 2520-2540: ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด”[44] ซึ่งได้สรุปไว้ความว่า

> ความเปลี่ยนแปลงของ “สังคมชาวนา” ทวีความเข้มข้นมากขึ้นช่วงปลายทศวรรษ 2520 จนถึงทศวรรษ 2540 ชาวนาได้มีโอกาสใช้ “ทุนเข้มข้น” เพื่อ “ปลูกพันธุ์ข้าวใหม่” ที่มุ่งเน้นผลิตเพื่อป้อนตลาดเป็นหลัก ภายใต้กระบวนการการตัดสินใจในเชิงธุรกิจจึงทำให้มีการนำเครื่องจักรขนาดใหญ่ คือ รถไถนากับรถเกี่ยวข้าวมาใช้ในที่นาแทนการใช้แรงงานคน จนเกิดการทำธุรกิจใหม่ขึ้นมาด้วยการนำเครื่องจักรออกไปรับจ้างในหมู่บ้านและขยายออกไปนอกเขตหมู่บ้างอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกัน การแตกตัวทางชนชั้นที่ได้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ได้ทำให้ชาวนาแต่ละชนชั้นสร้างโอกาสในการปรับตัวได้ไม่เท่ากัน ชาวนารวยสามารถที่ปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ได้อย่างดี ขณะที่ชาวนากลางและชาวนาจนกลับปรับตัวได้น้อยกว่า ชาวนากลางก็หันเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนชาวนาจนก็เปลี่ยนตนเองมาสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการผลิตไม่เป็นทางการนอกภาคเกษตรกรรมหรือผู้ประกอบการรายย่อยในหมู่บ้าน

---

[43] อนุชน หวลทรง.***วิถีชีวิตและการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรมพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ช่วงระหว่าง ปี.พ.ศ.2447-2552: บทสังเคราะห์งานยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประเด็นการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธ์.*** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.2553.หน้า 16-18. และกฤษณธรรม ถาพันธ์.***“การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย: กรณีการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพเกษตรกรรม”*** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. 2553.

[44] ธิติญา เหล่าอ้น, ***ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา”อีสานตั้งแต่ทศวรรษ 2500-2540 : ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด, (***วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553.)

> ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความเชื่อและพิธีกรรมที่ครั้งหนึ่งเคยจรรโลง “สังคมชาวนา” เอาไว้ จนกระทั้งกลายเป็นพิธีกรรมของคนทำนาแต่ละคนไม่ใช่ทำหน้าที่เพื่อ “สังคมชาวนา” อีกต่อไป
>
> การเกิดขึ้นของ “สังคมชาวนา” เป็นการสร้างสรรค์อย่างยิ่งใหญ่ของชาวนาในการสร้างสังคมเพื่อที่จะทำให้ทุกคนในชุมชนอยู่รอดได้ในช่วงเวลาช่วงหนึ่งที่เต็มไปด้วยความยากแค้นรอบด้านเท่านั้น จึงไม่สมควรยึดถือเป็นภาพแทนความเป็นจริงของสังคมไทยในอุดมคติที่หยุดนิ่ง มิฉะนั้นก็จะเป็นการมองข้ามพลังทางสังคมที่เข้มแข็งที่นำพาสังคมชาวนาให้ก้าวพ้นความยากแค้นรอบด้านนั้นมาสู่ยุคปัจจุบันได้

อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมกลายเป็นรายได้หลักของชุมชนต่างๆ[45] ซึ่งทำให้คนในชุมชนต้องใช้เวลาทำงานนอกครอบครัวมากขึ้น จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่ห่างเหินกันมากขึ้น[46]

การผันแปรตนเองเข้ามาสู่การเป็นผู้ประกอบการระดับต่างๆ เรียกร้องให้ต้องทำงานตลอดเวลาได้ทำให้ความรู้สึกผูกพันกับชุมชนแบบเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรมลดลง ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ถูกลดทอนให้เหลือเพียง “ความสนุกสนาน” เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต[47] ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกอันใดและไม่ใช่เรื่องที่ควรจะ “ฟูมฟาย” เพื่อให้รักษา “มรดกเก่า” เอาไว้ ซึ่งกล่าวได้ว่ากลุ่มคนที่ชอบแสดงออกซึ่งอาการ “ฟูมฟาย” ต่อ “มรดกเก่า” นั้นมักจะเป็นชนชั้นกลางที่ไม่ค่อยเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคม

นอกจากนี้ ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองยังมีผลกระทบต่อการจัดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก จะพบว่าการกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นปกครองตนเองมากขึ้น อันได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นั้น มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจของกลุ่มคน ดังจะพบว่ากลุ่มคนที่ขึ้นมามีอำนาจใน อบต. นั้น ส่วนใหญ่จะต้องประกอบธุรกิจที่สัมพันธ์อยู่กับการรับเหมา ซึ่งจะต้องใช้แรงงานคน และกลุ่มคนเหล่านี้ก็จะสามารถสร้างระบบอุปถัมภ์แบบใหม่กับคนในชุมชนผ่านการจ้างงานซึ่งส่งผลต่อการได้รับคะแนนเสียงในการเลือกตั้งระดับท้องถิ่น ลักษณะสำคัญของระบบอุปถัมภ์แบบใหม่คือความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างผู้เข้าถึงทรัพยากรได้มากกับผู้เข้าถึงได้น้อยกว่า แต่เป็นการแลกเปลี่ยนที่

---

[45] สิริพร เดชผดุง. **การสังเคราะห์งานยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประเด็นการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธ์.** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.2553. และจารุณี ปัญควนิช. “**การสังเคราะห์งานยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ : การปรับตัวและการย้ายถิ่น**”เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. 2553.

[46] กฤษณธรรม ถาพันธ์,อ้างแล้ว, สิริพร เดชผดุง, อ้างแล้ว, จารุณี ปัญควณิช, อ้างแล้ว.

[47] ลาวัณย์ ถาพันธ์. **การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย : กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านประเพณีที่นำไปสู่การท่องเที่ยว.**

เป็นเฉพาะเรื่อง และไม่รอบด้าน ไม่ยาวนาน และระบบอุปถัมภ์แบบใหม่ในชนบทนี้มีผลต่อการเมืองระดับจังหวัดและระดับชาติด้วย เพราะผู้รับเหมาก่อสร้างที่เป็นผู้อุปถัมภ์ใหม่ในชุมชนสามารถสวมบทบาทหัวคะแนนที่ระดมคนออกมาสนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้งระดับจังหวัดและระดับชาติอย่างมีประสิทธิภาพ แม้แต่การเคลื่อนไหวทางการเมืองในท้องถนนผู้อุปถัมภ์ใหม่ในชุมชนก็สามารถระดมคนออกมาเคลื่อนไหวได้เป็นจำนวนมากเช่นกัน[48]

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อันส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังมิติทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม ได้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ในทุกมิติอย่างลึกซึ้ง ความสัมพันธ์ใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นมาจะกลายเป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปและต้องมาถึงอย่างแน่นอน จนกล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือในช่วงสิบปีหลังนี้มีความสำคัญอย่างมากที่ทั้งชุมชนเองและสังคมโดยรวมควรจะต้องทำความเข้าใจ เพราะรากฐานสิบปีนี้เองจะเป็นพลังกำหนดอนาคตของสังคมภาคเหนือและสังคมไทยโดยรวม

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงทำให้ความเหลื่อมล้ำมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นหากพิจารณาจากรายได้ของคนในชุมชน จะพบว่าคนจำนวนมากได้เริ่มที่จะหลุดพ้นจากเส้นความยากจนเพราะโอกาสได้เปิดมากขึ้น แต่ความแตกต่างระหว่างคนรวยกับคนจนในชุมชนไม่ได้ลดลงและน่าจะเพิ่มมากขึ้น การลดความยากจนและขยับความแตกต่างทางรายได้เกิดขึ้นจากโอกาสของคนฐานะไม่ดีในการปรับตัวเข้าสู่ผู้ประกอบการ (ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับการพัฒนาศักยภาพของเขาเอง) การปรับตัวเพื่อหลีกหนีความยากจนซึ่งก็ส่งผลกระทบไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจจึงไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของที่ดินเพียงอย่างเดียวอย่างที่เคยเป็นมาหากแต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการก้าวเข้าสู่หน้าต่างแห่งโอกาสที่เปิดมากขึ้นเป็นสำคัญ

แม้ว่าความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยยังคงสูงมาก แต่สัดส่วนของผู้ยากไร้กลับลดลง ดังพบว่าสัดส่วนของคนยากจนลดลงเหลือประมาณ 7 ล้านคน แต่มีกลุ่มคนเกือบยากจนอีกประมาณ 7ล้านคน ซึ่งคนกลุ่มหลังนี้เป็นกลุ่มที่เพิ่งหลุดพ้นออกมาจากภาคการเกษตรเพียงอย่างเดียวและได้เข้ามาสู่ภาคการผลิตของผู้ประกอบการในชนบทนั่นเอง

หากพิจารณาความเหลื่อมล้ำทางอำนาจ จะพบว่าการกระจายอำนาจรัฐสู่การปกครองท้องถิ่น ทำให้โอกาสของคนมีฐานะสามารถที่จะเข้าสู่การเมืองท้องถิ่นได้มากกว่า แต่ขณะเดียวกันกลไกการเลือกตั้งก็บีบบังคับให้ผู้ครองอำนาจการเมืองท้องถิ่นจะต้อง “ดูแล” ผู้คนทุกกลุ่มมากกว่าเดิม ดังนั้น ความเหลื่อมล้ำทางอำนาจจึงลดลงเพราะผู้เข้าสู่อำนาจการเมืองท้องถิ่นไม่สามารถที่จะให้อำนาจได้อย่างที่ไม่มีขีดจำกัด

แม้ว่าชาวบ้านกำลังจะเปลี่ยนตนเอง แต่ในระยะแรกของการปรับเปลี่ยนตนเองนี้ (ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงเวลาการทำวิจัย) ได้รับอิทธิพลจากความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” จึงทำให้เกิดการแสวงหาแนวทางในการปรับตัวอีกรูปแบบหนึ่ง **ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า** พลังของความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” มีคุณูปการอย่างมาก

---

[48] โปรดดู รัตติกาล หินแก้ว **ความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่น: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลป่าสักอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (พ.ศ.2533-ปัจจุบัน)**, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2551) แต่เป็นที่น่าเสียดายที่โครงการยุวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือไม่ได้ตั้งคำถามในเรื่องการเมืองท้องถิ่นไว้ตั้งแต่ต้น จึงทำให้มองไม่เห็นของพลวัตรทางประวัติศาสตร์ด้านการเมือง

ต่อชาวบ้านในด้านที่เป็นการสร้าง “หลังพิง” ให้แก่ชาวบ้านได้ใช้ในช่วงเวลาต่อมาเมื่อกำลังจะก้าวเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการในระบบการผลิตสมัยใหม่**ซึ่งเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์อยู่กับความเหลื่อมล้ำก่อนจะเปลี่ยนแปลงตนเองมาสู่การเป็นผู้ประกอบการในระบบเศรษฐกิจและการผลิตอีกลักษณะหนึ่ง**

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมก็แปรเปลี่ยนไป เพราะการเข้าสู่ระบบการผลิตสมัยใหม่ได้ทำให้คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนได้สร้างเครือข่ายของตนแบบใหม่ที่เป็นเครือข่ายของระบบการผลิต ในด้านหนึ่ง การเน้นความสำคัญของเครือข่ายการผลิตจึงทำให้การยอมรับทางสังคมของคนจึงขึ้นอยู่กับความสามารถและความสำเร็จในการผลิต อีกด้านหนึ่ง ก็ได้ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมอ่อนพลังลงไป ผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งอาจจะเป็นผู้อพยพมาก่อนก็เริ่มหมดความสำคัญลงไป ความเหลื่อมล้ำทางสังคมของสังคมชนบทแบบเดิมเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น

แต่ขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงในความเหลื่อมล้ำทั้งหลายที่เกิดขึ้นก็ได้ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบชนบทเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ประเพณีต่างๆ ที่ครั้งหนึ่งเคยถูกใช้เพื่อสลายความตึงเครียดและ/หรือใช้ในการประสานความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างคนในชุมชนก็หมดความหมายแบบเดิมไป เพราะการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปแล้ว การรื้อฟื้นประเพณีจึงหลงเหลืออยู่เพียงแค่เป็นพิธีกรรมที่เคยมีมาและอยากจะจรรโลงให้อยู่รอดต่อไป รวมทั้งต้องดึงเอาความสนุกสนานมาประกอบพิธีกรรมมากขึ้น

น่าสนใจที่ว่าคนที่ปรารถนาจะรื้อฟื้นประเพณีแบบเดิมมักจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ครั้งหนึ่งเคยมีบทบาทในชุมชน แต่เมื่อกระบวนการผลิตทั้งหมดลดบทบาทลงจึงหวนกลับไปสู่การดึงดันพิธีกรรมให้ดำรงอยู่ในแบบเดิมให้มากที่สุด ประกอบกับผู้ที่เข้ามาสู่การเมืองท้องถิ่นก็มักจะสนใจจับงานประเพณีเพราะทำให้เกิดการสร้าง “งาน” และเปิดพื้นที่ให้ตนเองแสดงตนเอง

ประเด็นสำคัญในการพิจารณาความเหลื่อมล้ำ ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำที่ปรากฏอยู่ถูกทำให้มองว่าเป็นเพียงความล้มเหลวส่วนบุคคลไป ไม่ใช่ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ความเหลื่อมล้ำยังดำรงอยู่เพราะคนจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาสู่การเป็นผู้ประกอบการรายย่อยก็จะประสบกับความเสี่ยงที่มากกว่าผู้ประกอบการรายกลาง รวมทั้งคนจำนวนมากที่เปลี่ยนตัวเองมาเป็นผู้ขายแรงงานก็ต้องตกอยู่ในสภาวะการขูดรีดตนเองมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งความเหลื่อมล้ำที่ทอนความหมายลงมาอยู่ที่ “ปัจเจกชน” เช่นนี้จะก่อปัญหามากขึ้นในอนาคต

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่สัมพันธ์กับโครงการวิจัยทั้งหมดของฝ่ายท้องถิ่นโดยเฉพาะในช่วงของการใช้กรอบคิดวัฒนธรรมอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การก่อเกิดสำนึกเชิงท้องถิ่น (Localizations) ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีพลังกำหนดขึ้นมาอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ได้แก่ **การปรับเปลี่ยนความหมาย“ชนบท” โดยรัฐ** และ **เครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคมลักษณะใหม่ของชาวบ้าน**

- การปรับเปลี่ยนความหมาย“ชนบท” โดยรัฐ[49]

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า รัฐไทยได้ขยายบทบาทเข้าไปในชนบทมากขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 ทั้งทางด้านบริการและควบคุม พร้อมกันไปนั้น ความพยายามจะต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ได้ทำให้เกิดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจหลายรูปแบบ ซึ่งจะต้องใช้ขอบเขตพื้นที่ของ “ชนบท” เป็นฐานในการพัฒนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้[50] ซึ่งเริ่มทำให้ชาวบ้านในแต่ละพื้นที่มองเห็นการเชื่อมโยงตนเองกับพื้นที่ชุมชนที่สร้างขึ้นมาจากอำนาจรัฐชัดเจนมากขึ้น อันทำให้เมื่อโครงการของฝ่ายท้องถิ่นเข้าไปประสานจึงทำให้เกิดกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อคนในท้องถิ่นนั้นเกิดได้อย่างสะดวกเพราะชาวบ้านในพื้นที่เริ่มตระหนักถึงสายใยเชื่อมโยงตนเองเข้ากับพื้นที่ชุมชนที่กำหนดโดยอำนาจรัฐ

พร้อมกันนั้น การพัฒนา “ชนบท” ของรัฐที่ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงสายใยความสัมพันธ์กับรัฐในช่วงหลังมานี้ได้ส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบอบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่สำคัญ ได้แก่ การกลืนเอา “การพัฒนา” เข้ามาสู่จิตใจโดยแปลงความหมายของ “การพัฒนา” มาสู่การขยับเลื่อนสถานะ หรือ กล่าวได้ว่านโยบายของรัฐได้จุดประกายในกรอบความรู้สึกเรื่อง “การเมืองความหวัง” ขึ้นมา[51]

กล่าวได้ว่า การขยายตัวของรัฐพร้อมกับการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชนบท” นี่เองได้ทำให้เกิดกระบวนการก่อตัวของสำนึกท้องถิ่น (Localism) ที่ผูกพันกับรัฐขึ้นมาแทนที่สำนึกท้องถิ่นลักษณะเดิมที่ผูกพันอยู่กับเครือญาติ/เครือญาติเสมือนและพื้นที่ของการทำมาหากินเท่านั้น

สำนึกท้องถิ่นลักษณะใหม่นี้ได้ถูกตอกย้ำด้วยการขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงทศวรรษ 2520 กล่าวได้ว่านับเนื่องจากการสร้างประวัติศาสตร์ที่เชื่อมต่อระหว่าง “ท้องถิ่น” กับรัฐ ก็ได้ทำให้ชาวบ้านในหลายพื้นที่รู้สึกว่าตนเองพยายามที่จะมี “ประวัติศาสตร์” ให้เหมือนชุมชนอื่นมากขึ้น

ความหมาย“ชนบทใหม่” จึงเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบทเพราะชาวบ้านทั้งหมดก็รับรู้และตระหนักอย่างแจ่มชัดว่า “โลก” ที่พวกเขาดำรงอยู่นั้นแปรเปลี่ยนไปหมดแล้ว พื้นที่ชุมชนเล็กๆของเขาขยายออกไปอย่างกว้างขวางอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งการปรับเปลี่ยนความหมายนี้สอดคล้องไปกับความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ซึ่งก็คือ **เครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคมลักษณะใหม่ของชาวบ้าน**

---

[49] การเปลี่ยนความหมาย “ชนบท” โดยรัฐเป็นประเด็นทีควรจะศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคต เพราะเกณฑ์การแบ่งพื้นที่ที่จำแนกโดยกรอบการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นส่งผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ จนอาจจะกล่าวได้ว่าพื้นที่จนซ้ำซากนั้นเกิดขึ้นเพราะอำนาจรัฐทำให้เกิด หากศึกษาวิจัยจากนโยบายและการสร้างโครงการของรัฐตามนโยบายก็จะทำให้เข้าใช้ได้ชัดเจนมากขึ้นถึงกระบวนการ governmentality ซึ่งยังไม่มีการศึกษาในเรื่องนี้อย่างลึกซึ้ง นอกจากการศึกษาของ Peter Vandergeest ในเรื่องกระบวนการสร้างพื้นที่

[50] เอกสารการพัฒนาชนบทของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะแสดงปฏิบัติการณ์นี้ได้อย่างชัดเจน

[51] ประเด็นการศึกษา “การเมืองของความหวัง” (Politic of Hope) ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงในระบอบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด โปรดดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ***“การเมืองเรื่องความหวัง” และ “การเมืองเรื่องความหวัง (อีกครั้ง)”*** กรุงเทพธุรกิจ (11 มกราคม 2556) และอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ***“จะรักกันได้อย่างไร หากไม่เข้าใจกัน”*** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอมายก็อด. 2553.

- เครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคมลักษณะใหม่ของชาวบ้าน

เนื่องจากว่ามีงานวิจัยเรื่อง **เครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคมลักษณะใหม่ของชาวบ้าน** อยู่แล้ว ในที่นี้จึงขอเพียงการสรุปความเท่านั้น

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชนบทในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้ระบบการผลิตและระบบสังคมแบบ “สังคมชาวนา” ล่มสลายลง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้นำไปสู่การก่อรูปสังคมชนบทรูปแบบใหม่ขึ้นมา ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “สังคมผู้ประกอบการในชนบท” (Rural Entrepreneur Society)

ส่วนสำคัญของการก่อรูปสังคมชนบทในลักษณะใหม่ ก็คือการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบใหม่ที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ นั่นคือ การเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแนวระนาบ ซึ่งแทนที่ความสัมพันธ์แนวดิ่งในระบบอุปถัมภ์แบบเดิมที่เคยเป็นความสัมพันธ์หลักของสังคมชาวนา กล่าวได้ว่า ในปัจจุบันความสัมพันธ์ทางสังคมแนวระนาบเช่นนี้ได้ขยายตัวครอบคลุมสังคมชนบทในประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่แล้ว

การดำรงอยู่ของผู้คนในชนบทท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้เกิด “สังคมผู้ประกอบการในชนบท” และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นเครือข่ายแนวระนาบเช่นนี้ ทำให้คนชนบทจำนวนมากเกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด กล่าวคือ คนชนบทได้ให้ความหมายต่อตัวเองและสังคมรอบด้านแตกต่างออกไปจากเดิมอย่างมาก ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้คนในชนบทมองเห็นและให้ความสำคัญแก่ความเท่าเทียมกันมากขึ้น พร้อมกันนั้นก็จินตนาการเชื่อมต่อความหมายใหม่เกี่ยวกับตนเองเข้ากับกลไกอำนาจรัฐส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงความเปลี่ยนแปลงของความคาดหวังที่คนชนบทมีต่อรัฐส่วนกลางและรัฐท้องถิ่น โดยหวังให้เข้ามามีบทบาทในการดูแลและส่งเสริมทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อตอบสนองปัญหาและความต้องการใหม่ๆ ในชีวิตของตนเองและครอบครัว กระบวนการความเปลี่ยนแปลงนี้เองที่ทำให้ “ผู้ประกอบการในชนบท” จำนวนมากเคลื่อนย้ายตนเองเข้ามาสัมพันธ์กับการเมืองท้องถิ่นและการเมืองระดับชาติอย่างลึกซึ้งมากขึ้น

การที่ผู้ประกอบการในชนบทเข้าสู่การแข่งขันในการเมืองท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการที่เข้ามาเป็นนักการเมืองท้องถิ่นกับคนในชนบทอื่นๆ ในลักษณะใหม่ เพราะนักการเมืองท้องถิ่นจำเป็นที่จะต้องถักสานความสัมพันธ์กับคนในชุมชนที่สอดคล้องกับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบท จึงทำให้เกิดการสร้าง “พื้นที่สาธารณะแบบใหม่” (New Public Space) ขึ้นเพื่อรองรับผู้คนในชุมชน กระบวนการสร้าง “พื้นที่สาธารณะแบบใหม่” นี้ ถือได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวในการปกครองแบบประชาธิปไตย

“พื้นที่สาธารณะแบบใหม่” เป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนชนบทได้เข้ามาร่วมกันสร้าง ซึ่งกลายเป็นสมบัติชุมชนในลักษณะใหม่ที่ไม่ได้มีเพียงแค่ “ดิน น้ำ ป่า” แบบเดิมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นพื้นที่ที่สามารถเชื่อมต่อกับสังคมภายนอกได้อย่างกว้างขวาง

ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นกระบวนการที่คนธรรมดาในพื้นที่ชนบทได้เข้ามาสู่การใช้ชีวิตในพื้นที่การเมืองและพื้นสาธารณะใหม่ และได้เข้ามามีส่วนแบ่งในการจัดสรรทรัพยากรส่วนกลางมากขึ้นกว่าเดิมมาก

การทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำที่แตกต่างกันในบริบทสามช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ชนบท จะทำให้มองเห็นได้ชัดเจนขึ้นว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งหมดนั้นดำรงอยู่ในช่วงเวลาที่สังคมชนบทกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและลึกซึ้ง ซึ่งเมื่อวางโครงการวิจัยให้อยู่ในบริบทความเปลี่ยนแปลงของความเหลื่อมล้ำก็จะทำให้สามารถมองเห็นเงื่อนไขและข้อจำกัด**ในโครงการวิจัยในส่วนที่สัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำการแก้ไขความเหลื่อมล้ำและสร้างความยุติธรรม**ได้อย่างไม่ผิดฝาผิดตัว

2. เงื่อนไขหรือข้อจำกัดในโครงการวิจัยในส่วนที่สัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำการแก้ไขความเหลื่อมล้ำและสร้างความยุติธรรม

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของภาคเหนือแบ่งออกได้เป็น 7 กลุ่ม และสัมพันธ์ร่วมกันในสามมิติ ได้แก่ **มิติของ “การจัดการตนเอง” เพื่อเตรียมตัวให้พร้อมเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่** ซึ่งสะท้อนใน กลุ่มจัดการหนี้/จัดการลดค่าใช้จ่าย กลุ่มสร้างความเข้มแข็งของชุมชน/พัฒนาชาวบ้าน **มิติการสร้างจิตนาการใหม่ในการจัดการระบอบทรัพย์สินของชุมชน** ซึ่งสะท้อนในกลุ่มกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ป่าชุมชน) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (การจัดการน้ำ) **มิติของการการสร้างศักยภาพในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจและสังคมใหม่** ซึ่งปรากฏอยู่ใน กลุ่มการจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ขยะ อากาศ ฯลฯ) และ การเกษตรแบบพึ่งตนเอง/อินทรีย์ การจัดการที่ดิน

การจัดจำแนกโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้อยู่ในสามมิติเนื่องมาจากการพิจารณาคำถามของโครงการก็จะพบว่า นักวิจัยชาวบ้านได้มองว่าชุมชนตนเองกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาอะไร และต้องการที่จะแก้ปัญหานั้นๆ ซึ่งเป็นคำถามที่เกิดขึ้นจากการเผชิญกับสถานการณ์อีกลักษณะหนึ่งที่ไม่อาจจะตอบได้ด้วยกรอบความคิดและความรู้ของสังคมชาวนาแบบเดิม ดังนั้น การแบ่งออกเป็นสามมิตินี้จึงเป็นการยืนยันว่าชาวบ้านตระหนักดีว่าตนเองเคลื่อนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมอีกลักษณะหนึ่ง และชาวบ้านเองมองเห็นและเชื่อมั่นว่าการเคลื่อนเข้าสู่ระบอบใหม่นี้เป็นโอกาสที่ดีของชาวบ้าน แต่ขณะเดียวกัน ชาวบ้านเองก็ตระหนักว่าในการเคลื่อนย้ายทางสังคมเศรษฐกิจนี้มีอุปสรรคขวางกั้นอยู่ไม่น้อย ชาวบ้านได้มองเห็นอุปสรรคในสองด้าน ด้านแรกอุปสรรค์ที่เป็นและเกิดขึ้นจากตัวชาวบ้านเอง ดังจะเห็นจากโครงการที่เน้นทางด้าน “การจัดการตนเอง” อีกด้านหนึ่งเป็นอุปสรรคที่เกิดจากภายนอก โดยเฉพาะกับรัฐและรัฐท้องถิ่น ดังคำถามโครงการด้านการสร้างจิตนาการใหม่ในการจัดการระบอบทรัพย์สินของชุมชน และการการสร้างศักยภาพในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจและสังคมใหม่

โครงการวิจัยที่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สร้างสรรค์ขึ้นมาแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาของชาวบ้านที่พยายามแก้ไขและปรับอุปสรรคให้เหลือน้อยหรือเป็นอุปสรรคน้อยที่สุด พร้อมกันกับการปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่ด้วยการก้าวเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการ

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งหมด (ทุกภูมิภาค) เกิดขึ้นในทศวรรษ 2530 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จึงได้รับอิทธิพลจากเงื่อนไขทางสังคมและชุดความรู้ที่ครองอำนาจในการอธิบายสังคมที่สำคัญ ได้แก่ กรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนการศึกษาชนบทบนกรอบความคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้จะเน้นอยู่ที่การรื้อฟื้นศักยภาพ/ภูมิปัญญาของชุมชนชาวบ้านเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ แต่ขณะเดียวกันก็ได้มองเห็นการปรับศักยภาพ/ภูมิปัญญาของชุมชนชาวบ้านให้สามารถอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้

จำเป็นต้องเข้าใจก่อนว่า แม้ว่ากรอบคิดและความรู้ชุด “วัฒนธรรมชุมชน” จะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของความเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทในปัจจุบัน แต่การขยายตัวของพลังการอธิบายและการปฏิบัติการณ์ภายใต้กรอบความคิดนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ชาวบ้านกำลังเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงและโอกาสในการปรับเปลี่ยนชีวิตทั้งจากรัฐและความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (ยุคที่สาม: การเปลี่ยนจาก “สังคมชาวนา” สู่ “สังคมผู้ประกอบการ”) ดังนั้น พลังของชุดความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” จึงเป็นฐานของการปรับตัวที่สำคัญอย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนตนเองและการทำมาหากินลักษณะใหม่ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การกล่าวว่า “วัฒนธรรมชุมชน” จึงเป็นฐานของการปรับตัวที่สำคัญอย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนตนเองและการทำมาหากินลักษณะใหม่ ก็เพราะว่าชาวบ้านที่ “เลือก” ใช้กรอบ “วัฒนธรรมชุมชน” เป็นเครื่องมือในการมองและแก้ไขปัญหา กระทำโดยที่ไม่มุ่งเน้นไปสู่การแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างแต่อย่างใด ดังจะเห็นว่าแม้ในส่วนที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ก็เพียงต้องการมีส่วนแบ่งของอำนาจในการจัดการทรัพยากรเป็นหลัก

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งหมดไม่ได้ต้องการที่จะค้นหาหรือแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ เพราะชาวบ้านไม่ได้คิดถึงคำถามการวิจัยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำโดยตรง หากแต่เมื่อวางโครงการทั้งหมดบนบริบทของประวัติศาสตร์ที่สังคมชนบทกำลังเปลี่ยนแปลงและชาวบ้านก็รับรู้และตระหนักถึง “ชีวิต” ที่ต้องเปลี่ยนแปลง จึงมองได้ว่าในส่วนที่ซ่อนอยู่ในคำถามหรือโจทย์วิจัยที่ชาวบ้านร่วมกับเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ตั้งขึ้นมานั้น ก็มีส่วนการรับรู้ประเด็นของความเหลื่อมล้ำอยู่ เพียงแต่ไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจน เช่น การสำรวจหนี้สินเพื่อทำโครงการบัญชีครัวเรือน ก็ย่อมตระหนักกันดีอยู่แล้วว่ามีคนจนที่ใช้เงินผิดประเภทอยู่ในชุมชน เป็นต้น

ดังนั้นหากจะพิจารณางานศึกษาทั้งหมดให้เชื่อมต่อกับความเหลื่อมล้ำที่ซ่อนอยู่คำถามของโครงการวิจัย ก็สามารถมองได้ว่าการทำโครงการวิจัยทั้งหมดสัมพันธ์อยู่กับการจัดการ-แก้ไข-ปรับตัวรับกับความเหลื่อมล้ำในสองระดับซึ่งแบ่งได้ดังนี้ ระดับของ**ระบบตั้งรับ (Passive)** และ การสร้าง**ระบบรุก (Active)**

- งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำในระดับตั้งรับ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำในระดับตั้งรับจะปรากฏในงานจำนวนมากที่ได้หยิบยกปัญหาของชาวบ้านขึ้นมาแล้วจากนั้นใช้กระบวนการวิจัยทำให้ชาวบ้านเห็นปัญหาของตนเองและหาทางแก้ไขด้วย**การจัดการตัวเองอย่างเข้มงวดต่อพฤติกรรมที่มองว่าเป็นผลเสีย**การมองปัญหาพฤติกรรมของชาวบ้านแต่ละคนว่าเป็นความผิดพลาดของปัจเจกชน (ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับการคิดกรอบประณามชาวบ้านว่า “จน เครียด กินเหล้า” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ-สสส.)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำในระดับตั้งรับในภาคเหนือจะปรากฏชัดในงานชุดแรกๆ ของโครงการทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งท้ายที่สุด จะเน้นลงไปที่การจัดการตนเองของผู้ที่มีปัญหาแม้ว่าบางโครงการจะขยายไปสู่การสร้างงานศพไม่มีเหล้า แต่ก็ไม่เชื่อมอะไรมากไปกว่านั้น (การลดการเลี้ยงเหล้าในงานศพเพื่อที่จะทำให้ประหยัดเงินเท่านั้น)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการสร้างงานวิจัยส่วนใหญ่ที่เป็น “การตั้งรับ” และเน้นความผิดพลาดของปัจเจกชน แต่สิ่งสำคัญที่จะต้องค้นคว้าต่อไป ก็คือ ฐานของการวิจัยที่ทำให้เกิดกลุ่มคนที่มองเห็นโครงสร้างของปัญหาที่ตนวิจัยนั้น จะสามารถดำเนินงานต่อเนื่องเชื่อมต่อไปยังประเด็นอื่นๆได้หรือไม่[52] เพราะโครงการลดเหล้าในงานศพนั้นก็จะหายไปหลังจากที่ปิดโครงการและรัฐลดการสนับสนุนในเรื่องนี้

ขณะเดียวกัน หากพิจารณาถึงผลลัพธ์ที่ไม่ได้คาดหวังตั้งใจ (side effect) ที่เกิดจากโครงการวิจัยแบบตั้งรับ มีอยู่สองประการด้วยกัน ประการแรก โครงการที่เป็น “การตั้งรับ” เช่นนี้ ได้ทำให้ชาวบ้านผู้เข้าร่วมและผู้ที่รับรู้โครงการได้มองเห็นถึงฐานในการปรับปรุงตนเองเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงมาสู่การทำมาหากินในเชิง “ผู้ประกอบการ” ในชนบท กล่าวคือ การเริ่มคิดคำนวณบัญชีรายรับรายจ่ายครัวเรือนได้ทำให้คนจำนวนหนึ่งตระหนักถึงการจัดการตนเองแบบผู้ประกอบการที่จะต้องหลีกเลี่ยง “ความเสี่ยง” ที่จะเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่ทำวิจัยจำนวนหนึ่งได้เคลื่อนตนเองเข้าไปสู่การเป็นผู้ประกอบการที่เข้มแข็งมากขึ้น แต่โครงการการทำบัญชีครัวเรือนไม่ได้ดำเนินงานอะไรต่อเนื่องไปได้

ประการที่สอง การทำโครงการวิจัยที่เน้นให้ชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยต้องลงพื้นที่ชุมชนตนเอง ได้ทำให้เกิดการเชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองเข้มข้นกว่าเดิม และการเชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านด้วยกันนี้เป็นความสัมพันธ์แนวระนาบซึ่งเป็นผลดีในการปรับตัวเข้าสู่การทำมาหากินในระบบใหม่

โครงการงานวิจัยที่มีลักษณะของการตั้งรับไม่ได้จำกัดอยู่ที่การเน้นความผิดพลาดของปัจเจกชนเท่านั้น แต่ยังได้ขยับไปสู่ปัญหา “ดิน น้ำ ป่า และวัฒนธรรม” ด้วย แต่ทั้งหมดก็เป็นการตั้งคำถามในกรอบความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งมีหลักการเน้นที่ว่าชุมชน “เดิม” มีศักยภาพสูงและจะต้องดึงศักยภาพเดิมมาให้เพื่อทำให้แก้ไขปัญหาการรุกรานหรือการทำลายสมบัติชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็น “ดิน น้ำ ป่าและวัฒนธรรม”

---

[52] โปรดดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ***คอลัมน์ ใต้กระแส: โครงการบัญชีครัวเรือนกับการยกระดับการผลิตในชนบท***, กรุงเทพธุรกิจ (วันศุกร์ที่ 26 ตุลาคม 2555)

ซึ่งเป็นการมองต้นตอของปัญหาอยู่ที่ภายนอกหรือหากมาจากคนภายในก็เป็นเพราะการรับเอาวัฒนธรรมทุนนิยม

โครงการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวนมากมักจะใช้กรอบความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” มาเป็นแกนกลาง แล้วกล่อมเกลาให้ชาวบ้านที่ทำวิจัยยอมรับกรอบความคิดนี้ ซึ่งชาวบ้านที่ทำวิจัยก็พร้อมที่จะพูดและแสดงอย่างที่เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยต้องการ เพราะด้านหนึ่ง การยอมรับกรอบความคิดจากเจ้าหน้าที่ทำให้การได้รับเงินทุนการวิจัยเป็นไปได้สะดวกมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง การใช้กรอบ “วัฒนธรรมชุมชน” ส่งผลทำให้ชาวบ้านเองรู้สึกว่าตนเองและชุมชนของตนเองมีค่ามากขึ้นกว่าเดิม

แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยกรอบความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ที่เน้นการรื้อฟื้นศักยภาพชุมชนในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านเอง ก็มักจะใช้ “วัฒนธรรม” เพียงบางมิติและไม่สามารถเชื่อมต่อให้สอดคล้องไปกับความเปลี่ยนแปลงของชนบทที่เป็นจริง (การศึกษาทางด้านภาษาของภาคกลางจะตกอยู่ในกลุ่มนี้ ยกเว้นบางโครงการเท่านั้นที่ขยับไปสู่มิติอื่นๆ เช่น การรื้อฟื้นภาษาทำไปสู่ความรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาพยาบาลเป็นต้น)

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า โครงการงานวิจัยกลุ่มนี้มีประโยชน์อย่างมากเพราะเป็นการทำงานวิจัยในช่วงการปรับตัวของชาวบ้านที่จะเข้าสู่ระบบการทำมาหากินแบบใหม่ อย่างน้อยที่สุด โครงการวิจัยได้ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อตัวชาวบ้านและชุมชน แม้ว่าการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงนี้จะถูกทำให้มองเห็นเป็นส่วนเสี้ยว แต่ก็เชื่อได้ว่ามีผลต่อระบบการคิดความรู้สึกของชาวบ้านที่เข้าร่วมการวิจัยไม่น้อย

แต่อย่างไรก็ตาม โครงการงานวิจัยในกลุ่มนี้มักจะ “ตีขลุม” ว่าเป็นการทำงานวิจัยในระดับชุมชน ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว มักจะเป็นการทำงานของชาวบ้านกลุ่มเล็กๆ ในชุมชนที่ได้พยายามจะเข้าใจปัญหาของตนเองและชุมชนแต่ไม่ได้เกิดจากส่วนใหญ่ของชุมชน รวมไปถึงผู้เข้าร่วมทำงานวิจัยเองจำนวนไม่น้อยก็พบว่าไม่สามารถสละเวลาในการทำวิจัยได้ ไม่ว่าจะเป็นเพราะต้องใช้เวลาไปในการทำงานอื่นๆ หรือ พบว่าปัญหาที่ตั้งไว้ไม่ตรงกับสิ่งที่ตนเองคาดหวัง ดังนั้น ในส่วนสรุปปัญหาและอุปสรรคของโครงการงานวิจัยทั้งหมดจึงพบว่าจะมีการระบุไว้ถึงปัญหาอันเกิดจากการไม่มีส่วนร่วมของคนในชุมชน

- งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำในระดับรุก

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งในที่นี้ได้ให้ความหมายว่าเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำในระดับรุกซึ่งหมายความว่าการวิจัยกลุ่มนี้เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อที่จะสัมพันธ์กับโอกาสในการปรับตัวเป็น “ผู้ประกอบการ” ในชนบท

โครงการที่เปิดมิติออกไปสู่การรุกไปข้างหน้ามากขึ้น กล่าวคือ โครงการวิจัยจำนวนหนึ่งในระยะหลังๆ ได้ใช้ฐานของการวิจัยก่อนหน้านั้นมาเชื่อมต่อกับปัญหาในระดับการผลิตที่กว้างขวางมากขึ้น เช่น การทำบัญชีครัวเรือนได้กลายเป็นฐานการทำงานให้แก่โครงการแล้วจากนั้นขยับการมองปัญหาที่ปัจเจกชนไปสู่ปัญหาของ

ระบบการผลิต เช่น การคิดในเรื่องของการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดเฉพาะราคาสูง (Niche Market) ของกลุ่มตลาดเขียว

การใช้คำว่า “ระดับรุก” ในที่นี้มีความหมายว่าการวิจัยเริ่มเชื่อมปัญหาของชาวบ้านหนึ่งปัญหาโยงไปสู่ปัญหาอื่นๆ ที่เป็นเชิงระบบ และเริ่มมองหาทางออกที่ทำให้ปัญหาของชาวบ้านคลี่คลายไปในทางที่ต่อรองได้มากขึ้น เช่น การเริ่มต้นทำบัญชีครัวเรือนมาสู่การทำบัญชีการผลิต จากนั้นมองเห็นปัญหาจากการผลิต แล้วหาทางรวมกลุ่มเพื่อลดปัญหาในการผลิตนั้นๆ เช่น รวมกันซื้อปุ๋ย เป็นต้น

การใช้คำว่า “ระดับรุก” จึงมีความหมายว่าโครงการวิจัยได้เริ่มเชื่อมโยง (Combination) ระหว่างทรัพยากรเดิมที่มีอยู่กับความรู้ใหม่ๆ ที่ได้มา (ไม่ว่าจะมาจากทางไหน เช่น ดูงาน นักวิชาการ ฯลฯ) ทำให้เกิดการผลิตหรือการสร้างแนวทางในการผลิตและได้เริ่มต้นทำการตลาดด้วยการมองหาตลาดใหม่ๆ ที่มีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น

ระดับการของเชื่อมโยงอาจจะแบ่งได้หลายระดับ เช่น ระดับต้น เป็นการเชื่อมโยงกับตลาดจากเดิมที่ไม่ได้เชื่อมโยง เช่น จากเดิมที่ชาวบ้านไม่เคยคิดรายได้จากการเก็บไข่มดแดงก็เริ่มต้นคิดคำนวณหรือจากเดิมที่ไม่เคยรวมกลุ่มกันเพื่อขายเห็ดถอบให้ได้ราคาสูงขึ้น ก็เริ่มคิดถึงการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างการต่อรองในตลาด**ในระดับกลาง** เป็นการเชื่อมโยงที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น การสร้างกลุ่มซื้อปุ๋ยราคาถูกแล้วนำมาจำหน่ายจ่ายแจกในกลุ่มสมาชิก **ในระดับบน** ก็เป็นการเชื่อมโยงและสร้าง “ตลาดเฉพาะราคาแพง” ขึ้นมาจากการเปลี่ยนระบบการผลิตและระบบการจัดจำหน่าย หรือ การสร้างระบบการผลิตใหม่บนฐานทรัพยากรเดิม เช่น การจัดโฮมสเตย์ (การแบ่งสามระดับนี้ พิจารณาจากความสามารถในการเชื่อมโยงทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่กับสังคมที่แวดล้อมอยู่)

หากพิจาณางานวิจัยในกรอบของบริบทเพื่อมองเห็นเงื่อนไขหรือข้อจำกัดในโครงการวิจัยที่ผ่านมาว่าเพราะเหตุใดจึงเชื่อมโยงหรือไม่เชื่อมโยงไปสู่การแก้ไขความเหลื่อมล้ำและสร้างความยุติธรรม ก็จะเห็นได้ว่ากรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นฐานความถนัดทางวิชาการและการจัดตั้งของหน่วยพี่เลี้ยงนั้นเริ่มไม่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพราะฐานของการผลิตในชุมชนทั้งหมดได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ความคาดหวังที่จะทำให้ชีวิตของผู้คนหรือคนยากจนในชุมชนดีขึ้น ซึ่งหากมองในด้านหนึ่งก็คือความพยายามจะลดความเหลื่อมล้ำด้วยการใช้การ “ดัดแปลงตนเอง” เพียงอย่างเดียวเริ่มไม่มีเสน่ห์ต่อผู้คนในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

การมองมุ่งเน้นการแก้ปัญหาที่การคัดแปลงตนเองจึงทำให้ไม่พยายามศึกษาพลังภายนอกชุมชนที่เข้ามามีส่วนกำหนดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนเข้มข้นมากขึ้นทุกขณะ โดยมักจะตีขลุมง่ายๆ ว่าการผลิตแบบทุนนิยมทำลายการผลิตชาวบ้าน การไม่พยายามทำความเข้าใจเช่นนี้ทำให้มองไม่เห็นโครงสร้างของความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรม

กิจกรรมที่ประกอบการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของชาวบ้านจำนวนไม่น้อยจึงจะยุติลงเมื่อโครงการจบ คาดเดาได้ว่ากลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ร่วมทำงานวิจัยก็จะกับไปสู่การดำเนินชีวิตปรกติเหมือนที่ก่อนมาทำงานวิจัย คงมีจำนวนไม่มากนักที่สามารถจะขับเคลื่อนประเด็นการคิดของตนต่อไปได้

แต่หากในบางกรณีของการศึกษาที่ทำให้เกิดแรงกระเพื่อมไปสู่ความสนใจของหน่วยราชการอื่น ที่ต้องการสร้างผลงานในพื้นที่ของตนก็จะแบ่งสรรงบประมาณมาสู่การสร้างกิจกรรมต่อเนื่องไปได้ แต่ก็มักจะออกไปในลักษณะของการทำให้เกิดกิจกรรม แต่ไม่สามารถที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับโครงสร้างความเหลื่อมล้ำได้

หากกล่าวโดยสรุป โครงการวิจัยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มองเห็นปัญหาของตนเองชัดเจนขึ้น พร้อมกันนั้นก็ได้ร่วมกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา แต่หากการผลักดันใช้วัฒนธรรมชุมชนในการแก้ไขปัญหาก็จะไม่สามารถสานต่อไปได้ ผลกระทบต่อเนื่องที่ไม่ได้เป็นฐานคิดตั้งแต่แรก ก็คือกระบวนการทำให้มองเห็นปัญหากลับนำให้ผู้เข้าร่วมวิจัยจำนวนไม่น้อยสามารถที่จะสร้างสรรค์แนวทางของตนที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้ ที่สำคัญ ก็คือ การเปลี่ยนตนเองจากชาวนา/ชาวสวน/ชาวไร่/ธรรมดาไปสู่การสร้างสำนึกของผู้ประกอบการ

ความเหลื่อมล้ำในสังคมผู้ประกอบการมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำได้แก่ การเข้าถึงทุน การบริหารแบบผู้ประกอบการในชนบท และการจัดความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายแบบใหม่ ซึ่งโครงการวิจัยในภาคเหนือมีการศึกษาในประเด็นนี้น้อยมาก

การเข้าถึงทุนในภาคใต้จะแตกต่างจากภาคอื่นๆ หากเปรียบเทียบกับการศึกษาในภาคใต้ (ภาคตะวันออก:ในความเป็นจริงไม่พบว่ามีการศึกษาลักษณะนี้ในภาคตะวันออก) จะพบว่าความสนใจในการศึกษากลุ่มออมทรัพย์มีมาก เพราะความสำเร็จของการขยายตัวของกลุ่มออมทรัพย์ในภาคใต้เป็นประจักษ์พยาน แต่น่าเสียดายที่การศึกษากลุ่มออมทรัพย์ในภาคใต้และที่อื่นก็มักจะเน้นกันอยู่ที่การมองในกรอบ “วัฒนธรรมชุมชน” ทั้งๆ ที่ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ในภาคใต้ก็คือการเป็นหลังพิงทางด้านทุนให้แก่ผู้ประกอบการ และในหลายกรณีที่เน้นการสร้างกลุ่มออมทรัพย์ ต้องถือว่าประสบความสำเร็จในการเป็น “องค์กรผู้ประกอบการ” ทีมีส่วนเอื้อให้เกิดผู้ประกอบการมากขึ้นด้วย

กลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถปรับตัวเป็นผู้ประกอบการในภาคใต้ทำได้อย่างน่าสนใจ เพราะในด้านหนึ่งความหลากหลายของการผลิตในพื้นที่ทำให้สามารถที่จะผลิตสินค้าที่ได้วัตถุดิบในพื้นที่/พื้นที่ใกล้เคียง และตลาดเบื้องต้นจะอยู่ในพื้นที่/พื้นที่ใกล้เคียง จึงทำให้การสะพัดของเงินตราอยู่ในพื้นที่เป็นปฐม ขณะเดียวกันการที่ชุมชนในพื้นที่ภาคใต้สัมพันธ์อยู่กับการผลิตเพื่อการค้าที่หลากหลาย จึงทำให้ผู้คนสามารถที่จะแบ่งรายได้เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ได้ง่ายมากกว่า

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เป็นการเปิด “การรุก” นั้นจะสัมพันธ์อยู่กับการปรับเปลี่ยนมิติการมองของชาวบ้านในสองมิติ ได้แก่ **มิติการสร้างจิตนาการใหม่ในการจัดการระบอบทรัพย์สินของชุมชน**และ**มิติของการการสร้างศักยภาพในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจและสังคมใหม่** ซึ่งทั้งสองมิตินี้เป็นฐานประการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านสามารถนำเอาไปใช้ประโยชน์ในการปรับเปลี่ยนตนเองทางด้านการทำมาหากิน

แต่อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ดำรงอยู่ในจังหวะของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ในปัจจุบันนี้ ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดได้ก่อกำเนิดและฝังตัวกลายเป็นกระแสหลักของสังคมชนบทไปแล้ว ดังนั้น การคิดหรือออกแบบโครงการวิจัยที่ยังใช้กรอบความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ลักษณะเดิมอยู่ก็อาจจะไม่ได้ส่งผลอย่างที่คาดหวังเอาไว้แล้ว

ขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทที่เข้ามาสู่ “สังคมผู้ประกอบการ” และได้สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือข่าย การบริหารและการจัดความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายแบบใหม่เป็นประเด็นที่จะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำขยายตัวมากขึ้นในอนาคต กล่าวคือ การบริหารและการจัดความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายแบบใหม่เป็นประเด็นที่จะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำขยายตัวมากขึ้นในอนาคต กล่าวคือ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงไปสู่ “สังคมผู้ประกอบการ” การแข่งระหว่าง “ผู้ประกอบการ” หรือ “เครือข่ายผู้ประกอบการ” จะเข้มข้นมากขึ้น หากโครงสร้างการผลิตไม่สามารถกระจายการเข้าถึงทุน ไม่สามารถพัฒนาทักษะการบริหารและการจัดความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายให้เหมาะสม โอกาสของกระจุกตัวของผู้ประกอบการหรือการผูกขาดของบางเครือข่ายจะเกิดขึ้น

การทำความเข้าใจและประเมินว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ในระดับที่น่าพึงพอใจ หากแต่ต้องตระหนักด้วยว่าเป็นเพราะโครงการวิจัยดำเนินในเงื่อนไขของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงและหากจะคิดถึงแนวทางการสร้างโครงการวิจัยท้องถิ่นเพื่อเอื้อประโยชน์ให้ชาวบ้านในชนบทอย่างแท้จริง ก็จำเป็นที่จะต้องคิดการสร้างเงื่อนไขที่จะทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นได้ในระดับที่น่าพึงพอใจ

3. การเสนอภาพของการพัฒนากรอบโครงความคิดในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การเสนอภาพของการพัฒนากรอบโครงความคิดในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในบทนี้เป็นคำตอบให้แก่คำถามที่ว่าหากจะสร้างเงื่อนไขที่จะทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นได้ในระดับที่น่าพึงพอใจจะทำอย่างไร

ความเหลื่อมล้ำที่กำลังดำเนินอยู่เริ่มก่อรูปในลักษณะใหม่ที่ซับซ้อนมากกว่าเดิม เช่น คนไร้ที่ทำกินอาจจะไม่ใช่คนที่อยู่เบื้องล่างสุดของความเหลื่อมล้ำอีกต่อไป เป็นต้น การก่อรูป “สังคมผู้ประกอบการ” ในชนบทที่จะเข้มข้นมากขึ้นนับจากนี้ต่อไปจะทำให้ความเหลื่อมล้ำนั้นดำรงกดทับอยู่บนบ่าของปัจเจกชนมากขึ้นและเริ่มกลายเป็นความเหลื่อมล้ำเกิดขึ้นจากการไร้ความสามารถเป็นผู้ประกอบการ

ขณะเดียวกัน การขยายตัวของระบอบทุนนิยมเสรีนิยมใหม่จะเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งจะส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำทวีสูงมากขึ้นไปด้วย เพราะหลักการของทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ได้แก่การลดบทบาทของรัฐในด้านการบริการต่างๆ และพยายาม “ปลด” ปัจเจกชนให้ล่องลอยอยู่ใน “ตลาด” เพียงลำพัง ซึ่งยิ่งซ้ำเติมความเหลื่อมล้ำให้สูงมากขึ้น

การมุ่งเน้นงานวิจัยเพื่อพัฒนากรอบโครงความคิดในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติของความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมในอนาคตซึ่งมีแต่ความไม่แน่นอนและความเสี่ยง จึงจำเป็นที่จะต้องจัดเตรียมกลไกการทำงานให้ยืดหยุ่นและทันสถานการณ์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยจะแบ่งออกเป็น**การสร้างความรู้ชุดใหม่ในสถานการณ์ใหม่ การสร้างโจทย์วิจัยชุดใหญ่เพื่อสร้างกรอบความเข้าใจความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรม**

1) การสร้างความรู้ชุดใหม่ในสถานการณ์ใหม่

การสร้างความรู้ชุดใหม่ในสถานการณ์ใหม่ ประกอบไปด้วย *การเสริมศักยภาพเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย*และ*การสร้างเครือข่ายวิชาการหลายระดับ*

- การเสริมศักยภาพเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เนื่องจากว่าเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยหรือพี่เลี้ยงเป็นผู้ที่มีส่วนในการตัดสินและดำเนินงานโครงการวิจัยของชาวบ้าน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเสริมความสามารถในการมองปัญหาในแต่ละพื้นที่ให้ชัดเจน ซึ่งต้องเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ทำงาน/ติดตามงานวิชาการอย่างต่อเนื่องและทันสถานการณ์

การสร้างกลไกของการเสริมศักยภาพของเจ้าหน้าที่เป็นเรื่องสำคัญและต้องจัดเตรียมให้เป็นระบบเพื่อแบ่งเบาภาระที่จะต้องเกิดขึ้นนอกเหนือจากการลงพื้นที่โดยอาจจะจัดทำวารสารภายในเพื่อติดตามความรู้และปัญหาที่เกิดขึ้นในส่วนพื้นที่ หรือ การจัดสัมมนาย่อยในแต่ละพื้นที่

นอกจากการสร้างกลไกซึ่งอาจจะหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย การสร้างความเข้าใจในความรู้ที่จำเป็นหลายด้าน ที่สำคัญที่นำเสนอเบื้องต้นสองประเด็นได้แก่ **การศึกษา “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมชุมชน” การเลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย**

การศึกษา “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมชุมชน”ความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์คือการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของ/ภายในของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งรอบตัวในเงื่อนไขเวลาและพื้นที่ การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชมท้องถิ่นทางด้านเศรษฐกิจ/การทำมาหากินที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นฐานการทำมาหากินเดิมกับการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ จะทำให้มองเห็นต่อเนื่องไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งหมด

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมจำเป็นที่จะต้องมองในส่วนของ “ท้องถิ่น” ซึ่งในแต่ละพื้นที่ย่อมมีความแตกต่างในการจัดตั้งทางสังคมที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำไม่เหมือนกันด้วย การทำความเข้าใจกรอบของประวัติศาสตร์เช่นนี้จะเป็นฐานในการตัดสินใจเลือกสนับสนุนหรือสามารถที่จะเสริมสร้างคำถามโครงการวิจัยของชาวบ้านอีกส่วนหนึ่ง ด้วย**การศึกษาเช่นนี้จะทำให้มองเห็นและเข้าใจ “ความเหลื่อมล้ำ” ที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่เพราะจะทำให้สามารถเลือกประเด็นศึกษาวิจัยในประเด็นความเหลื่อมล้ำและการสร้างความยุติธรรมจากความรู้และความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม**

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ดำเนินมาซึ่งทำให้เกิดคนบางกลุ่มในชุมชนสามารถผ่านช่อง “หน้าต่างแห่งโอกาส” ได้มากกว่าคนกลุ่มอื่นจะทำให้มองเห็นและเข้าใจ “หน้าต่างแห่งโอกาส” นั้น

ชัดเจนขึ้น พร้อมกับเข้าใจด้วยว่าความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นเป็นเพราะอะไร การเลือกประเด็นการศึกษาจึงจะสอดคล้องไปกับความเป็นจริงในสังคม ซึ่งก็จะทำให้การวิจัยผลักดันได้อย่างเหมาะสมมากขึ้น

การเลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย กล่าวได้ว่าเป้าหมายที่สำคัญโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้แก่ *การเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชนในการปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีพลัง พร้อมกับทำให้การปรับตัวนั้นไม่ใช่การปรับตัวเพื่อผลประโยชน์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางกลุ่มในชุมชน ศักยภาพการปรับตัวจะต้องเป็นสมบัติร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชน*

เป้าหมายสำคัญเช่นนี้จึงเรียกร้องให้เกิดการทำงานด้วยจินตนาการที่ซับซ้อน ยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยนได้อย่างหลากหลายตามลักษณะปัญหาเฉพาะของพื้นที่ พื้นฐานที่สำคัญ ที่จะต้องคิดร่วมกันให้ได้ก่อน ได้แก่ การให้ความหมายแก่ “สมบัติร่วม” (Common Property) ซึ่งย่อมไม่เหมือนกันในทุกพื้นที่ และต้องทำให้คนในชุมชนหรือในโครงการวิจัยเข้าใจและมองเห็นได้ว่าการรื้อฟื้น/สร้างใหม่/ผสมผสานของกิจกรรมการวิจัยทั้งหลายต้องนำไปสู่การสถาปนา “สมบัติร่วม” ให้ได้

การเชื่อมต่อทุกองค์กรที่เกี่ยวข้องเป็นเรื่องจำเป็น แต่ขณะเดียวกันจะต้องไม่ให้เป้าหมายขององค์กรที่เข้ามานั้นมาบดบังเป้าหมายหลักของชุมชน

กระบวนการสร้างงานวิจัยที่มีเป้าหมายสำคัญนี้ จำเป็นต้องอาศัยความรู้ทางสังคมศาสตร์ที่หลากหลายมากขึ้น เช่น กรอบการคิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับสังคมภายใต้ระบบการผลิตแบบทุนนิยมที่เน้นความสำเร็จของปัจเจกชน จะทำได้อย่างไร

การทำงานประสานกันระหว่างชาวบ้านกับพี่เลี้ยง จึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยนักวิชาการในบางเรื่องเพื่อช่วยทำให้กรอบคิดบนพื้นที่สามารถปฏิบัติได้จริง การพึ่งนักวิชาการที่ไม่เข้าใจพื้นที่ก็อาจจะต้องระมัดระวังมากขึ้นหน้าที่ของพี่เลี้ยงจึงต้องมีมากขึ้นอย่างแน่นอน

จากที่กล่าวเป็นการทำความเข้าใจความหมายของ “ความรู้” กับ “การพัฒนา” ว่าทั้งสองส่วนสัมพันธ์กันอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน การทำงานวิจัยเพื่อร่วมกับชาวบ้านในการ “พัฒนา” จำเป็นที่จะต้องมีฐานความรู้ที่กว้างขวางและต้องปรับความรู้นั้นให้สอดคล้องไปกับปัญหาของท้องถิ่นที่กำลังเผชิญอยู่

ความรู้ทั้งหมดในโลกนี้จำกัดความให้กว้างมากที่สุด ได้แก่ การเชื่อมโยง “ข้อมูลปลีกๆ” เพื่อให้เกิดความหมายใหม่ การทำงานวิจัยที่ผ่านมาเป็นการเชื่อมโยง “ข้อมูลปลีกๆ” ด้วยความหมายของวัฒนธรรมชุมชน ในวันนี้ที่จะต้องคิดก็คือการทำงานวิจัยจะต้องนำไปสู่การเชื่อมโยงทั้งหมดไปสู่ “การพัฒนา” ที่มีลักษณะสำคัญทำให้เกิดความเสมอภาคลดความเหลื่อมล้ำโดยใช้ฐานของการมีส่วนร่วมใน “สมบัติร่วม” ของชุมชน

การเลือกประเด็นด้วยความรู้ทางสังคมศาสตร์นั้นจะนำไปสู่ความสามารถในการทำให้ทุกหัวข้อการวิจัยแม้จะซ้ำเดิมบ้าง เช่น การขยายตลาดสู่ตลาดเฉพาะอย่าง แต่ก็จะมีมุมมองและการตั้งถามที่เกี่ยวกันในการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมได้

- การสร้างเครือข่ายวิชาการหลายระดับ

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่สามารถที่จะทำงานโดยอิสระหรือพึ่งพิงกับกรอบความคิดใดกรอบหนึ่งได้ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยหรือพี่เลี้ยงเพียงกลุ่มเดียว การทำงานของเจ้าหน้าที่จำเป็นที่จะต้องสัมพันธ์กลุ่มนักวิชาการหลายระดับ ระดับแรก การทำให้เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยหรือพี่เลี้ยงติดตามความรู้ดังกล่าวข้างต้นเป็นการสร้างเงื่อนไข (บีบบังคับ) ให้เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเป็นนักวิชาการที่เข้มแข็งมากกว่าเดิม ระดับต่อมา เป็นนักวิชาการท้องถิ่นหรือผู้ที่เป็น “ผู้รู้” ในพื้นที่การวิจัย และกลุ่มสุดท้ายเป็นนักวิชาการที่จะมองในลักษณะของ “การยกระดับ” ให้มีลักษณะทั่วไป

การทำงานร่วมกันของนักวิชาการสามระดับนี้จะทำให้เกิดกระบวนการการเรียนรู้ที่สำคัญที่จะทำให้นอกจากมองเห็นปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมที่ซ่อนอยู่ลึกกว่าปรากฏการณ์แล้ว ยังทำให้เกิดการพัฒนาของการทำงานร่วมกันซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ชุดใหม่ของสังคม

การสร้างเครือข่ายนักวิชาการหลายระดับสามารถทำได้ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการลักษณะเป็นทางการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นอาจจะตั้งคณะวิชาการหลายฝ่ายในพื้นที่ภูมิภาคเพื่อให้ทุกท่านสามารถที่จะติดตามข้อมูลของพื้นที่และทราบถึงความก้าวหน้าของโครงการวิจัยได้อย่างต่อเนื่อง ลักษณะไม่เป็นทางการ จะเป็นการจัดความสัมพันธ์แบบยืดหยุ่นที่จะใช้นักวิชาการหลายฝ่ายมาร่วมกันในแต่ละชุดโครงการ ซึ่งทางฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้เลือกใช้วิธีการนี้ในช่วงที่ผ่านมา

2) การสร้างโจทย์วิจัยชุดใหญ่เพื่อสร้างกรอบความเข้าใจความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรม

เนื่องจากว่าความสนใจศึกษาในเรื่อง**ความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรม**ได้เพิ่มมากขึ้น หากแต่มักจะเป็นการศึกษาเชิงเศรษฐมิติ ที่ทำให้มองเห็นเฉพาะภาพรวมของความเหลื่อมล้ำ เช่น การแบ่งคนในสังคมออกเป็นห้ากลุ่ม กลุ่มละยี่สิบเปอร์เซ็นต์ แล้วพิจารณาว่าแต่ละกลุ่มมีรายได้ มีทรัพย์สิน มีที่ดิน แตกต่างกันเท่าไร แม้ว่าการศึกษากลุ่มนี้จะมีประโยชน์ แต่การมองภาพรวมและหาค่าเฉลี่ยเช่นนี้จะไม่ทำให้เกิดความเข้าใจเงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในแต่ละพื้นที่ได้ ทั้งๆ ที่ในแต่ละพื้นที่ย่อมมีสัดส่วนของคนที่ได้เปรียบและเสียเปรียบแตกต่างกันออกไป

การทำให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนเบื้องต้นเพื่อใช้เป็นฐาน (อย่างน้อยในช่วงเวลาหนึ่ง) ในการสร้างโครงการวิจัยให้แก่เจ้าหน้าที่ทั้งหมดของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงน่าจะสร้างโครงการวิจัยที่มีคำถามหรือโจทย์ทำนองว่าจะเข้าใจปัญหาความเหลื่อมล้ำและความอยุติธรรมในแต่ละพื้นที่อย่างไร และจะเข้าใจได้มากที่สุดด้วยวิธีการคิดและทฤษฎีสังคมศาสตร์/มนุษยศาสตร์ลักษณะใด

ผู้ร่วมทำงานวิจัยหลักในโจทย์วิจัยชุดใหญ่นี้ ควรจะเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อที่จะสามารถสรุปผลที่ได้จากการทำงานตลอดมาให้มากกว่ารายพื้นที่ และสามารถยกระดับขึ้นมาเป็นกรอบความเข้าใจร่วมกันและน่าจะนำไปใช้เป็นฐานคิดใหม่แทนกรอบคิดแบบเดิม

โจทย์วิจัยหลักที่น่าจะลองคิดและสรุปร่วมกันจำเป็นที่จะต้องมองความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันเพื่อจะคาดการณ์ว่าในอนาคตจะเป็นอย่างไร การนำเสนอความเปลี่ยนแปลงจาก “สังคมชาวนา” สู่ “สังคมผู้ประกอบการ” ก็เพื่อที่จะให้มองไปในอนาคตว่ากระบวนการแปรเปลี่ยนรูปสังคมนี้จะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำอะไรและจะมีแนวทางในการแก้ไขต่อไปในอนาคต

4. บทสรุป

การทำงานวิจัยของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเป็นเรื่องยากลำบากมากกว่าการทำงานวิจัยของฝ่ายอื่นๆ เพราะเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ที่โจทย์และความต้องการแสวงหาความรู้ต้องมาจากตัวชาวบ้านหรือกลุ่มชาวบ้านซึ่งเป็นเรื่องสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ไม่สามารถจะ “ควบคุม” ได้อย่างมีประสิทธิภาพตามปรารถนา

เท่าที่ผ่านมา ปัญหาการ “ควบคุม” อาจจะมีไม่มากนัก เพราะการจัดสรรงบประมาณงานวิจัยสอดคล้องไปกับความต้องการ (ระดับหนึ่ง) ของชาวบ้านและกลุ่มชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมตัวเพื่อปรับเปลี่ยนตนเองหรือการเริ่มต้นปรับเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการ

ความสำเร็จของการทำงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านได้เป็นประเด็นของการ “เปิดหน้าต่างแห่งโอกาส” ให้แก่ชาวบ้าน หน้าต่างนี้ทำให้เกิดการหยิบยืมความรู้ใหม่ไปปรับใช้นอกเหนือจากโครงการ และที่สำคัญ ได้ทำให้เกิดเครือข่ายแบบใหม่ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเห็นช่องทางในการดำรงอยู่ ซึ่งแน่นอนว่าย่อมเปลี่ยนแปลง “อัตลักษณ์” ของชาวบ้านพร้อมกันไป

แต่อย่างไรก็ตาม กรอบความคิดงานวิจัยของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมาไม่ได้เน้นในการทำความเข้าใจและแก้ไขปัญหา “ความเหลื่อมล้ำ” โดยตรง หากเป็นการสนับสนุนการจัดการปัญหาบางด้านในชีวิตปรกติของชาวบ้าน ซึ่งเมื่อจำเป็นต้อง “ยกระดับ” ปัญหาบางด้านเฉพาะของชาวบ้านและชุมชนให้สัมพันธ์กับ “ความเหลื่อมล้ำ” จึงจำเป็นต้องวางปัญหาเฉพาะด้านของชาวบ้านให้อยู่ในบริบทความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม เพราะความเหลื่อมล้ำไม่เคยเกิดขึ้นในสุญญากาศ

การสังเคราะห์นี้ พบว่าแม้งานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาจะไม่ได้จุดเน้นในการความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม แต่ก็ส่งผลให้การเพิ่มความสามารถให้ชาวบ้านปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง และมีผลทำให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจลักษณะใหม่ ที่ “ผู้เสียเปรียบ” ไม่ได้เสียเปรียบทั้งหมดอย่างเดิม หากแต่มีส่วนแบ่งในการจัดสรรทรัพยากรต่างๆ มากขึ้น แต่แน่นอนว่ายังไม่สามารถลดความเหลื่อมล้ำได้

ข้อเสนออีกส่วนหนึ่งในการสังเคราะห์งานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็คือ ทำอย่างไรจะสามารถสร้างงานวิจัยเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม และหากคิดในแนวทางนี้สามารถจะทำได้ในระดับใดคำตอบในเชิงการเตรียมตัวเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยสร้างกลไกเสริมความรู้ สร้างเครือข่ายนักวิชาการและการสร้างโจทย์วิจัยใหญ่เพื่อสร้างความคิดเห็นร่วมกัน เป็นเพียงความพยายามที่จะตอบว่าทำอย่างไรจะสามารถสร้างงานวิจัยเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลด

ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ส่วนคำถามว่าจะทำได้ในระดับใดนั้น คงจะขึ้นอยู่กับการจัดการเตรียมตัวทั้งหมดและการลองทำงานต่อไปข้างหน้าในช่วงเวลาหนึ่ง

บทที่ 4
งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมนครราชสีมา) และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่ 1: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมนครราชสีมา)

1. ภาพรวมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.1 พัฒนาการของการวิจัยท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้เริ่มขึ้นเมื่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยจัดตั้งสำนักงานภาคที่คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต่อมาสำนักงานภาคได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย”

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นมียุทธศาสตร์ที่มุ่งเข้าไปเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นให้ทำวิจัยและใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อกำหนดโจทย์/คำถามวิจัย การทบทวนทุนเดิมในพื้นที่ การออกแบบการวิจัยและการวางแผนปฏิบัติการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล การทดลองปฏิบัติจริงเพื่อสร้างรูปธรรมในการตอบโจทย์วิจัยหรือแก้ปัญหาในพื้นที่วิจัย การประเมินและสรุปบทเรียน เน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนา และผู้ทรงคุณวุฒิที่จะได้เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อสร้างความรู้และกลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่การวิจัย

ลักษณะสำคัญของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็คือการวิจัยที่เป็นประเด็นที่ท้องถิ่นเห็นว่ามีความสำคัญ มีคนในชุมชนท้องถิ่นร่วมเป็นนักวิจัยและร่วมกระบวนการวิจัย และการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาในช่วงแรกของการก่อตั้ง “ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือสำนักงานภาคในขณะนั้นได้จัดให้มีศูนย์ประสานงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 แห่ง คือ ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น และที่มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตอำนาจเจริญ โดยศูนย์ประสานงานที่ขอนแก่นเน้นไปที่ประเด็นการพัฒนาทางด้านการเกษตร ขณะที่มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตอำนาจเจริญ เน้นไปที่ประเด็นอาหารจากระบบนิเวศน์แบบป่าทามหรือป่าพื้นที่ชุ่มน้ำ

ต่อมาในปี พ.ศ.2543 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สนับสนุนให้เกิดการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคอีสาน โดยมีลักษณะของโครงการ 2 ลักษณะ คือ การมีศูนย์ประสานงานเพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการโครงการในพื้นที่ (Node) ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำวิจัย และการสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเชิงพื้นที่ (area-based)

ปี พ.ศ.2545 มีการยุบศูนย์ประสานงานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องการให้มีการกระจายอำนาจ และมีการติดต่อไปยังองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ และสถาบันการศึกษาเพื่อให้รับเป็นศูนย์ประสานงานเพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการโครงการในพื้นที่หรือ Node ขึ้นโครงการเพื่อขอรับทุนการวิจัยจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในช่วงดังกล่าว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ได้จัดให้มีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการหลักสูตร “การสรุปวิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงานสำหรับนักวิจัยชุมชน ณ ศูนย์ฝึกอบรม มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งดุลาร้องไก้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 11-12 สิงหาคม 2545

การฝึกอบรมดังกล่าว นักวิชาการได้เสนอแนวทางที่เป็นไปได้ในการวิจัยโดยท้องถิ่นหรือชาวบ้านที่น่าสนใจก็คือ พัฒนา กิติอาษา (2545) ได้เขียนบทความเรื่อง “ประสาวิจัย ไผกะเฮ็ดได้” ประกอบการสัมมนา โดยเสนอว่า การผลักดันหรือฝึกหัดให้ชาวบ้านเป็นนักวิจัยเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่ไม่ใช่งานวิจัยแบบวิชาการเต็มรูปแบบ เนื่องจากว่าชาวบ้านไม่สามารถทำงานแทนนักวิชาการได้ แต่น่าจะเป็นการพบกันครึ่งทางระหว่างระเบียบวิธีวิจัยที่เคร่งครัดกับวิธีการเล่าเรื่องต่างๆ ที่มีในชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยพัฒนาได้ยกตัวอย่างงานวิจัยไทบ้านที่ปากมูลว่าเป็น “อาวุธทางปัญญา” อีกรูปแบบหนึ่งของชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นหรือต่อสู้ต่อรองทางการเมืองในเวทีสาธารณะได้อย่างมั่นคงและมีศักดิ์ศรี

ปี พ.ศ.2547 มีการเสนอให้มีกลไกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเป็นการพัฒนาให้ Node สามารถติดตามและสนับสนุนโครงการวิจัยได้อย่างมีคุณภาพ โดยกลไกนี้เน้นไปที่การพัฒนาเนื้อหาของการวิจัย กระบวนการการวิจัย และการจัดการโครงการวิจัย

หลังจากนั้นในระหว่างปี พ.ศ.2552-2554 ก็ได้มีโครงการวิจัยเกี่ยวกับกลไกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามมา โดยการวิจัยการพัฒนาระบบและกลไกการพัฒนาคุณภาพงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคอีสานสู่การสร้างพื้นที่ทางสังคมและการขับเคลื่อนนโยบาย ซึ่งได้ชี้ว่านักวิจัยไม่สามารถวิเคราะห์ "กลไก" ที่เหมาะสมในเชิงการสังเคราะห์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับระบบและกลไกของภาคอีสานได้ชัดแจ้ง เป็นแค่งานจัดการต่อมา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงดึงงานกลไกกลับไปทำเองจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.2553 Node ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีการปรึกษาหารือกันเพื่อก่อตั้งมูลนิธิเพื่อใช้เป็นกลไกในการสะสมความรู้และประสบการณ์เพื่อนำมาใช้ในการทำงานวิจัย และได้มีการขยายความคิดการตั้งมูลนิธิระหว่างศูนย์ประสานงานเพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการโครงการในพื้นที่หรือ Node ต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อให้เป็นกลไกในการพัฒนาเครือข่ายในภูมิภาค การสื่อสารกับสังคมและการขับเคลื่อนประเด็นทางสังคมและนโยบาย การก่อตั้งองค์กรอิสระและกองทุน การพัฒนาคุณภาพการวิจัย การพัฒนาบุคลากร และการพัฒนาระบบฐานข้อมูล

การพยายามก่อตั้งมูลนิธิได้รับการสนับสนุนจาก Node ต่างๆ โดยได้มีการรวมเงินกันของ Node ต่างๆ ที่ส่วนใหญ่เป็น Node ที่ดำเนินการโดยนักพัฒนาเอกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ Node นักวิชาการบางส่วน เพื่อยื่นขอจดทะเบียนเป็นมูลนิธิเมื่อปี พ.ศ.2556 และต่อมาในเดือนมกราคม ได้มีการ

เปิดตัวมูลนิธิสถาบัน โดยมีการสัมมนาความรู้ท้องถิ่นกับการพัฒนาอีสานในทศวรรษหน้า และต่อมาในเดือนมีนาคม นายทะเบียน จังหวัดอุบลราชธานีก็ได้จดทะเบียนให้กับมูลนิธิสถาบันฯ โดยที่งานของมูลนิธิสถาบันฯ ส่วนหนึ่งคืองานกลไกเดิม เช่น การพัฒนาศักยภาพ Node นักวิจัยใหม่ๆ บางแห่ง เช่น Node สกลนคร เป็นต้น

นอกจากการพยายามสร้างกลไกลในการพัฒนางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว ที่ผ่านมา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคตะวันออกเหนือยังได้ร่วมกับนักวิชาการในการพัฒนาหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อเป็นการพัฒนานักวิจัย จนกระทั่งในปี พ.ศ.2550 ได้มีการเปิดหลักสูตรศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งเป็นหลักสูตรของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยนิสิตรุ่นแรกที่เข้าศึกษาหลักสูตรดังกล่าวเกือบทั้งหมดเป็นเจ้าหน้าที่หรือผู้ประสานงานจากศูนย์ประสานงานที่ทำหน้าที่บริหารจัดการโครงการในพื้นที่ (Node) ที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หลักสูตรดังกล่าวในระยะแรกได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย แต่ปัจจุบันไม่ได้มีความร่วมมือใดๆ

1.2 Node และลักษณะการให้ทุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การให้ทุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะแรก จะเป็นการให้ทุนกับผู้รับทุนที่เป็นนักวิจัยจากชุมชนท้องถิ่น (CBR) โดยผ่านศูนย์ประสานงานเพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการโครงการในพื้นที่ (หรือ RDC: Research Development Coordinator) แต่เนื่องจากงบการบริหารสูง ในปัจจุบันการให้ทุนจึงแบ่งออกเป็นสองแบบคือ การให้ทุนผ่าน RDC และการให้ทุนโดยตรงกับผู้รับทุนที่เรียกว่า RDG (Research Development Grant)

ในกรณีของ RDC ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะให้ทุนผ่าน RDC ไปยังผู้รับทุนหรือที่เรียกว่า CBR โดยแต่ละ RDC จะรับผิดชอบแต่ละประเด็น (Issue-based) โดย Node จะตั้งกระจายอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งหากชุมชนใดหรือใครต้องการขึ้นโครงการ (เสนอโครงการ) เพื่อขอรับทุนก็จะต้องผ่าน Node ประเด็นนั้นๆ

ภารกิจของ RDC แต่ละ Node คือ การประสางานระหว่าง ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการคัดเลือกชุมชนที่จะทำวิจัย การคัดเลือกนักวิจัย การกลั่นกรองโครงการ และการปรับโครงการก่อนการเสนอ เมื่อโครงการอนุมัติก็จะทำหน้าที่ฝึกนักวิจัย การเขียนรายงาน การติดตามการทำงาน การให้คำปรึกษา การอ่านรายงาน Node จึงมีสถานะเป็นตัวแทนฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นพี่เลี้ยงนักวิจัยและเป็นผู้ประสานงานด้วย

ในการทำงานนั้น Node แต่ละแห่งไม่มีรายงานการวิจัยเป็นของตนเอง แต่มีหน้าที่คล้ายสำนักงานตัวแทนฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงต้องทำรายงานการบริหารจัดการโครงการของศูนย์ประสานงาน ซึ่งไม่มีการเผยแพร่ เพราะถือว่าเป็นงานภายใน

สำหรับ RDG มีสถานะแตกต่างจาก RDC เพราะเป็นทั้งผู้ลงนามในสัญญารับทุนกับฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นและหัวหน้าชุดโครงการด้วย และการวิโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเชิงพื้นที่ (Area-based) ซึ่งต้องลงลึกเนื้อหาแบบนักวิจัยในโครงการ CBR โดย RGB มีภารกิจไม่แตกต่างกันกับ RDC คือทำหน้าที่ประสานงาน

และเป็นพี่เลี้ยงนักวิจัยด้วย แต่ RGB จะต้องเผยแพร่งานวิจัยเพราะเป็นผู้รับทุนอุดหนุนการวิจัยด้วย แตกต่างจาก RDC ที่ไม่ต้องเผยแพร่ผลงานเพราะงานวิจัยทำโดย CBR ไม่ใช่ RDC

โดยเป็นที่สังเกตว่า Node ต่างๆ ที่เป็น RDC และ RDG ส่วนใหญ่เป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากนั้น ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังให้ทุนกับ Node วิชาการ ซึ่งเป็นนักวิชาการในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภารกิจหลักของ Node วิชาการ คือ การสนับสนุนให้เกิดนักวิจัยหน้าใหม่ ซึ่งกระบวนการวิจัยเน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยมีชาวบ้านร่วมเป็นนักวิจัยด้วย

1.3 กระบวนการเสนอการขอรับทุนอุดหนุนวิจัย

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ในการเสนอขอรับทุนอุดหนุนการวิจัยจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะต้องผ่าน Node RDC ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ระบุว่า การให้ทุนการวิจัยไม่ได้มีการประกาศต่อสาธารณะให้ผู้ที่สนใจเสนอโครงการ แต่ใช้วิธีการของการที่ Node RDC ไปสร้างนักวิจัยท้องถิ่นขึ้นมาและเขียนโครงการเพื่อขอรับทุนในฐานะของ CBR ผ่านทาง Node ซึ่งทาง Node ได้ให้ความเห็นถึงวิธีการเสนอโครงการโดยที่ไม่ได้มีการประกาศต่อสาธารณะว่าเป็นเพราะไม่ต้องการให้มีนักล่าทุนโครงการวิจัย ในบาง Node จะพัฒนาโจทย์การวิจัยโดยการไปพบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือไม่ก็ฝ่ายปกครอง เช่น ไปพบองค์การบริหารส่วนตำบลหรือนายอำเภอเพื่อขอให้เชิญคนมาประชุมและร่วมพัฒนาโจทย์การวิจัย บาง Node จะเลือกคนที่เล็งไว้เพื่อที่จะขึ้นโจทย์การวิจัย ซึ่งจะมีการต่อสายสัมพันธ์กัน แต่ก็มีบาง Node ที่ไปพบชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นโดยตรงโดยไม่ผ่านฝ่ายปกครองและให้ชาวบ้านเขียนโครงการเองโดยทำหน้าที่ช่วยในการปรับโครงการ

การตัดสินใจของ Node ในการประสานงานเพื่อให้คนกลุ่มไหนขึ้นโครงการยังขึ้นกับการไว้เนื้อเชื่อใจระหว่างผู้รับทุน (CBR) กับ Node ด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่าจะสามารถปิดโครงการได้

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการให้ทุนดังกล่าว ในด้านหนึ่งก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าผู้รับทุนจะสามารถรับทุนอุดหนุนการวิจัยจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ก็ต้องมีสายสัมพันธ์ (connection) กับ Node ซึ่งทำให้เกิดการผูกขาดทุนอุดหนุนวิจัยจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น อีกทั้ง Node ก็ถูกผูกขาดโดยคนกลุ่มเดียวที่มีสายสัมพันธ์กับฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.4 การเลือกหัวข้อในการทำวิจัย

แม้ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะระบุไว้ว่าลักษณะสำคัญของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็คือการวิจัยที่เป็นประเด็นที่ท้องถิ่นเห็นว่ามีความสำคัญ แต่จากการสัมภาษณ์ Node ระบุว่าในการเลือกโครงการที่จะทำวิจัยมีเงื่อนไขสำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่อยากให้งานวิจัยท้องถิ่นทำวิจัยในประเด็นที่เป็นความขัดแย้งระหว่างฝ่ายต่างๆ เช่น ในกรณีของประเด็นทรัพยากร ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นสนับสนุนให้มีการจัดการทรัพยากรแบบร่วมมือกัน (Co-management) เป็นต้น

ประการที่สอง ในการตัดสินใจขึ้นโครงการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่มีความสนใจที่จะทำวิจัยท้องถิ่นที่เป็นประเด็นของความขัดแย้ง โดย Node บางที่ได้ระบุว่า ได้มีการแบ่งลักษณะของงานวิจัยออกเป็น 2 ลักษณะคือ “งานเย็น” และ “งานร้อน” ซึ่ง Node ส่วนใหญ่ก็จะเลือกงานวิจัยที่เป็นประเด็นเย็นหรือไม่มีความขัดแย้ง

กล่าวได้ว่า Node คือผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจว่าประเด็นใดหรือโครงการใดควรที่จะได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งหาก Node ตามไม่ทันสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคม การวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ไม่อาจตอบสนองต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วได้

1.5 กลไกการสนับสนุน Node

ในการดำเนินโครงการวิจัย ทางฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่โครงการ หรือ PO (Program officer) ทำหน้าที่สนับสนุนการทำงานของ Node ต่างๆ เช่น การพัฒนาโครงการวิจัย การจัดหาและประสานผู้ทรงคุณวุฒิในการให้ความเห็นต่อร่างโครงการ (CP) รายงานความก้าวหน้า และร่างรายงานฉบับสมบูรณ์

ผู้ประสานงาน Node ได้ระบุว่า PO มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยในอดีต PO ทำงานใกล้ชิดกับ Node มาก เนื่องจากโครงการมีน้อย โดย PO ได้เข้ามาช่วยสนับสนุนให้ผลิตสื่อรูปแบบต่างๆ จากงานวิจัยเพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณะ หรือการผลิตสื่อที่มาจากการกลั่นเอาความรู้ในงานวิจัยมาเผยแพร่

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการทำงานของ PO ในการสนับสนุน Node ในลักษณะดังกล่าวไม่มี และ Node มีความเห็นว่า PO กับ Node สัมพันธ์กันบนการทำงานในการจัดการโครงการและการหาผู้ทรงคุณวุฒิมาให้คำแนะนำเป็นหลัก

ขณะที่ผู้ประสานงาน Node แห่งหนึ่งระบุว่า PO มีความสำคัญมากๆ ในการพัฒนาให้งานวิจัยมีคุณภาพ และหาก PO ไม่มีความชัดเจนในประเด็นการวิจัย PO ก็ไม่สามารถสนับสนุน Node ได้ และส่งผลต่อการพัฒนาโครงการ

สำหรับผู้ทรงคุณวุฒิ ในการดำเนินโครงการวิจัย ทุกโครงการทางฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะจัดเวทีเพื่อให้มีผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ความคิดเห็น ตั้งแต่ขั้นการขึ้นโครงการหรือร่างโครงการ (CP) และระหว่างการทำวิจัย เช่น การนำเสนอรายงานความก้าวหน้า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าโครงการจะต้องแก้ไขตามความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ขณะที่ Node บางแห่งระบุว่าการจะหาผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และมีความรู้เกี่ยวกับแนวคิดที่เหมาะสมกับประเด็นที่มีการทำวิจัย

ในการหาผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้ความเห็นต่อโครงการวิจัย บางครั้ง Node ก็ต้องต่อรองเพื่อให้จัดหาผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความสามารถให้ตรงกับประเด็นที่จะทำวิจัย

1.6 การนำเสนอรายงานการวิจัย

แม้ว่าการวิจัยแบบเพื่อท้องถิ่นเป็นการวิจัยแบบการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน (PAR) แต่ในการนำเสนอรายงานการวิจัยก็ยังคงยึดการวิจัยแบบขนบเดิม (conventional research) นั่นก็คือ การยึดระเบียบวิธีวิจัย มีการทบทวนวรรณกรรม (literature review) มีการใช้แนวคิดทางทฤษฎี (concept) มีการสรุปผลการวิจัย และการนำเสนอผลการวิจัยเป็นขั้นเป็นตอน ขณะที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังต้องการให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมทำวิจัยเขียนงานวิจัยด้วยตนเองอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้เกิดความขัดแย้งในตัวเอง เนื่องจากชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยไม่ได้ฝึกฝนทักษะในการทำวิจัยมาก่อน

ในการเขียนและนำเสนอรายงานการวิจัย มีบาง Node ยืนยันว่าให้ชาวบ้านเขียนงานวิจัยด้วยตนเอง ขณะที่บาง Node ยอมรับว่าการจะให้ชาวบ้านเป็นผู้เขียนงานวิจัยแทบจะเป็นไปไม่ได้ ยิ่งหาก CBR เป็นชาวบ้าน ไม่มีนักวิชาการแล้ว ยิ่งเป็นไปไม่ได้ ดังนั้น ถึงที่สุดแล้ว Node ก็ต้องเขียนรายงานการวิจัยเองเพื่อให้ปิดโครงการให้ได้ อย่างไรก็ตาม มี Node บางส่วนก็ไม่ยอมรับว่าพี่เลี้ยง Node เป็นผู้เขียนรายงานวิจัยให้ และเมื่อนำเสนอรายงาน ให้ชาวบ้านเป็นคนนำเสนอ โดยเจ้าหน้าที่ของ Node ไม่ได้ร่วมนำเสนอ ซึ่งชาวบ้านก็ยอมรับว่าไม่ได้เขียนงานวิจัยเอง ทำให้ยากที่ผู้ทรงคุณวุฒิจะให้คำแนะนำเพื่อให้เขียนรายงานที่มีคุณภาพออกมาได้

ขณะที่ในส่วนของ Node วิชาการ จากการสัมภาษณ์นักวิจัยรุ่นใหม่ที่รับทุนอุดหนุนวิจัยจาก Node วิชาการบาง Node ระบุว่า ปัญหาที่พบก็คือ การที่ Node ให้เจ้าหน้าที่ของ Node เป็นผู้อ่านรายงานวิจัยและให้ความเห็นในการแก้ไขรายงาน ซึ่งเจ้าหน้าที่ไม่ได้มีความรู้มากพอในการที่จะให้ความเห็นต่อรายงานการวิจัยของนักวิชาการเพราะบางคนจบเพียงระดับปริญญาตรี

2 การตอบสนองต่อประเด็นความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมนครราชสีมา)

สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา) การคัดเลือกโครงการกรณีศึกษาโครงการวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา) มีโครงการวิจัยที่ผ่านการประเมินเบื้องต้นของเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งอยู่ระหว่างปี พ.ศ.2548–2555 รวม 76 โครงการ สามารถจัดกลุ่มโครงการโดยแบ่งประเด็นตามโหนดซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการอำนวยการ ให้เกิดการพัฒนาโครงการได้ 9 กลุ่ม ได้แก่ การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชนกับการจัดการทรัพยากร, เด็กและเยาวชน, วัฒนธรรมความเชื่อ, การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการน้ำ, พลังงาน, การศึกษา, เกษตรกรรมยั่งยืน, ผู้พิการ/คนด้อยโอกาส, การบูรณาการระหว่าง “ข้าว ปลา นา น้ำ”

สำหรับการพิจารณาว่าผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมนครราชสีมา) สามารถตอบสนองต่อประเด็นความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้อย่างไรระดับใดนั้น จะอาศัยกรอบวิเคราะห์ 5 ระดับ ที่ทีมวิจัยพัฒนาขึ้นในโครงการฯ ผ่านกรณีการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่น่าสนใจของ Node อุดรธานีและ Node คนพิการ (ดังที่จะกล่าวถึง

โดยละเอียดต่อไป)

อย่างไรก็ดีในเบื้องต้นเป็นที่น่าสังเกตว่า ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมนครราชสีมา) หัวข้อหรือประเด็นในการทำวิจัยเพื่อตอบสนองต่อการทำให้เกิดความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นอีสานยังมีข้อจำกัด เนื่องจากหัวข้อการทำวิจัยส่วนใหญ่เป็นหัวข้อการพัฒนาทั่วไป หรือบางหัวข้อที่มีการทำวิจัยไม่จำเป็นต้องทำวิจัยก็ได้ เพราะสามารถปฏิบัติการได้เลย เช่น การจัดการขยะ เป็นต้น

ขณะที่หากพิจารณาปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐและทุนในประเด็นการแย่งชิงทรัพยากร เช่น ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการขุดเจาะปิโตรเลียมที่เกิดขึ้นหลายพื้นที่ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่งผลกระทบต่อสุขภาพและสภาพแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่น ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับปัญหาป่าไม้ที่ดินที่มีการทวงคืนผืนป่า แต่ไม่มีการทำวิจัยในประเด็นดังกล่าว

นอกจากนี้ ท่ามกลางปัญหาความไม่เป็นธรรมดังกล่าว ก็ได้มีการทำวิจัยโดย Node พลังงานซึ่งโครงการวิจัยส่วนใหญ่อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ โดย Node ได้ขึ้นชุดโครงการวิจัยพลังงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นการจัดการพลังงานทางเลือก และมีเพียงโครงการเดียวที่ดำเนินการในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการขุดเจาะปิโตรเลียม โดยเน้นประเด็นสิทธิชุมชนในการจัดการพลังงาน แต่กระบวนการวิจัยก็ถูกขัดขวางจากเจ้าหน้าที่เนื่องจากอยู่ในช่วงของการประกาศห้ามชุมนุมทางการเมือง งานวิจัยจึงต้องปรับทิศทางใหม่โดยเน้นไปที่สิทธิชุมชนในการจัดการพลังงาน ทำให้ไม่ทำให้เกิดการสรุปบทเรียนจากการขุดเจาะปิโตรเลียม ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ อีกหลายพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำลังเผชิญกับความไม่เป็นธรรมจากนโยบายการสัมปทานปิโตรเลียมบนบก

2.1 กรณีศึกษาการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่น่าสนใจของ Node อุดรธานี

Node อุดรธานี เป็น Node ที่ทำวิจัยเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยหลวง ในช่วง ปี พ.ศ.2548-2555 Node ดังกล่าวได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น 3 โครงการ คือ

1) ศึกษารูปแบบการฟื้นฟูและอนุรักษ์ปลาชะโดในอ่างน้ำพาน (ห้วยหลวงตอนปลาย): กรณีศึกษาบ้านไทยสวรรค์ หมู่ที่ 12 ตำบลสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี (2533) โดยนายฉลอง เกษนัส และคณะ

2) รูปแบบการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชนหนองแดนเหนือ บ้านศรีบุญเรือง ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (2553) โดยนายพนมศักดิ์ เรชิวงศ์ และคณะ

3) การศึกษารูปแบบในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านหว้าน ตำบลดอนกลอย อำเภอพิบูลรักษ์ จังหวัดอุดรธานี (2553) โดยนายถนอม อำเคน และคณะ

ในกรณีของโครงการแรกซึ่งเป็นโครงการอนุรักษ์พันธุ์ปลาชะโด ซึ่งในทางนิเวศวิทยาแล้ว ปลาชะโดเป็นปลานักล่า (Predator) และปลาชนิดนี้จะเติบโตและขยายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็วในแหล่งน้ำที่เป็นน้ำนิ่ง

ดังนั้น การมีปลาชะโดชุกชุมก็แสดงให้เห็นว่าระบบนิเวศน์ของแหล่งน้ำเสื่อมโทรม โครงการวิจัยวิจัยดังกล่าวจึงไม่ได้อาจกล่าวได้ว่าจะทำให้เกิดความเป็นธรรมหรือลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ เพราะอ่างเก็บน้ำน้ำพานเป็นทรัพยากรส่วนรวม การอนุรักษ์ปลาชะโดก็อาจจะยิ่งทำให้พันธุ์ปลาอื่นๆ ลดจำนวนลงเพราะต้องตกเป็นเหยื่อของปลาชะโด

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยดังกล่าวก็ไม่ได้ศึกษาปลาชะโดอย่างเดียว แต่ได้ศึกษาทรัพยากรในอ่างพานซึ่งทำให้เห็นว่าบริเวณใดที่เป็นแหล่งอาศัยของพันธุ์ปลาชนิดต่างๆ และมีข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของการบริหารจัดการน้ำในอ่างเก็บน้ำพาน

หลังจากได้ทำวิจัย ก็ได้มีการนำข้อมูลจากการวิจัยไปวางแผนการอนุรักษ์พันธุ์ปลา 400 ไร่ และต่อมาประมงอำเภอสร้างคอมก็ได้นำข้อมูลการวิจัยไปใช้โดยการสนับสนุนการทำบันทึกความเข้าใจ (MOU) ระหว่าง 3 ตำบลรอบอ่างน้ำพานเพื่อร่วมกันดูแลแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาตามที่งานวิจัยค้นพบ โดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานีมาเป็นประธาน และยังมีคณะกรรมการชุมชนในการอนุรักษ์แหล่งพันธุ์ปลา รวมทั้งมีการผลักดันให้เทศบาลมีข้อบัญญัติและให้มีการประกาศใช้

ในส่วนของโครงการวิจัยโครงการที่สอง ได้ทำให้ชุมชนหนองแดเหนือมีข้อมูลความต้องการน้ำของพืชแต่ละชนิดที่ชาวบ้านปลูก และนำไปสู่การวางแผนการบริหารจัดการดิน น้ำ ป่า โดยชุมชนเอง เช่น การปลูกมะนาวใกล้ห้องน้ำ การนำน้ำที่ใช้แล้วไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นต่อ (Recycle) เช่น นำน้ำทิ้งจากการล้างภาชนะไปรดต้นไม้ การปลูกพืชริมฝั่งน้ำ การทำนาโยน การประหยัดน้ำ และการปลูกป่าเพื่อสร้างพื้นที่อาหาร

สำหรับโครงการที่สามคือ การศึกษารูปแบบในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านหว้าน ตำบลดอนกลอย อำเภอพิบูลรักษ์ จังหวัดอุดรธานี พบว่า โครงการขุดเจาะและสำรวจน้ำบาดาลที่ดำเนินการโดยทางอำเภอเป็นโครงการที่สูญเปล่าเพราะดำเนินการในพื้นที่โคก อีกทั้งชี้ให้เห็นการเมืองของการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กเพราะโครงการดังกล่าวเป็นโครงการของนายอำเภอที่ให้ชาวบ้านเสนอโครงการและนายอำเภอเปิดบริษัทรับสำรวจและขุดเจาะเอง หากหมู่บ้านไหนไม่ทำก็จะไม่ให้โครงการ แต่เนื่องจากการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงทำให้โครงการของทางอำเภอไม่ตอบสนองต่อปัญหาของชุมชน

โครงการวิจัยนี้ยังทำให้ชาวบ้านรู้ถึงสาเหตุที่น้ำประปาไม่สะอาด เช่น เกิดจากการสร้างถนนกีดขวางทางไหลของแหล่งน้ำประปา ความรู้ของคณะกรรมการน้ำประปามีไม่เพียงพอ และทำให้มีข้อมูลถึงสาเหตุที่มาของการที่ค่าไฟฟ้าเครื่องทำน้ำประปาสูง ซึ่งมาจากการเปิดเครื่องไฟฟ้าทิ้งไว้ และทำให้เกิดการจัดการเวลาในการปิดเปิดซึ่งทำให้ลดค่าใช้จ่ายในทำน้ำประปา

นอกจากนั้น โครงการวิจัยทำให้มีการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการน้ำของครัวเรือนต่างๆ ในชุมชน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลได้นำข้อมูลจากงานวิจัยเพื่อเสนอของบประมาณเพิ่มจำนวน 200,000 บาท เพื่อเดินท่อประปาให้ชาวบ้านในพื้นที่ 26 ครัวเรือนที่ยังไม่มีน้ำประปาใช้

ผลจากการวิจัยยังทำให้มีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการบริหารน้ำประปาของชุมชน และมีการวาง

กติกาในการจัดการน้ำประปาใหม่ นอกจากนั้น ชาวบ้านยังได้นำข้อมูลจากงานวิจัยในการของบประมาณมาใช้ในการกำจัดผักตบชวาและนำข้อมูลไปใช้ในการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขุดลอกสระเพื่อเพิ่มปริมาณกักเก็บน้ำ

หลังจากทำวิจัยแล้ว ยังได้มีการเผยแพร่ผลการวิจัยในเวทีเครือข่าย Node วิจัยด้านน้ำและทรัพยากรอีสาน ร่วมกับสภาผู้ชมของ TPBS และมีการจัดเวทีสาธารณะเรื่องนโยบายน้ำและทางออก โดยมีการยกตัวอย่างชุมชนหนองแดนเหนือและบ้านหว้านที่เป็นการจัดการโดยชุมชน

จากโครงการทั้งสามโครงการดังที่กล่าวมาข้างต้น จะใช้กรอบวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมซึ่งนักวิจัยพัฒนาขึ้นในโครงการฯ โดยจัดออกเป็น 5 ระดับ[53] ดังนี้

ระดับแรก การเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นได้แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง จากที่เคยถูกกดทับ ปิดกั้นมาตลอด (inclusion) กล่าวได้ว่างานวิจัยทั้งสามโครงการไม่ได้มุ่งทำให้เกิดอัตลักษณ์ของตนเอง ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากประเด็นการศึกษาเป็นประเด็นการจัดการทรัพยากรและไม่มีประเด็นของอัตลักษณ์

ระดับที่สอง การเสริมพลังกลุ่ม (empowerment) เพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ งานวิจัยทั้งสามโครงการได้ทำให้เกิดกลุ่มชาวบ้านในท้องถิ่นที่ร่วมทำวิจัย อีกทั้งยังทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านที่ทำวิจัย เนื่องจากงานวิจัยโครงการดังกล่าวเขียนโดยชาวบ้าน ไม่ใช่นักวิชาการ โดยเฉพาะโครงการหนองแดเหนือ เขียนโดยชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยซึ่งไม่ได้จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี

ระดับที่สาม การสร้างอำนาจต่อรอง อันนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ให้ชุมชน (re-distribution)

จากข้อมูลดังที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าจากโครงการวิจัยทั้งสามโครงการ มีสองโครงการที่ทำให้ชุมชนที่ร่วมกันทำวิจัยสามารถนำข้อมูลไปต่อรองกับหน่วยงานในระดับชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น โดยโครงการศึกษารูปแบบการฟื้นฟูและอนุรักษ์ปลาชะโดในอ่างน้ำพาน (ห้วยหลวงตอนปลาย): กรณีศึกษาบ้านไทยสวรรค์ หมู่ที่ 12 ตำบลสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี ได้ทำให้เกิดการอนุรักษ์แหล่งพันธุ์ปลา ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนที่ทำการประมงในอ่างเก็บน้ำน้ำพาน

ขณะที่การศึกษารูปแบบในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านหว้าน ตำบลดอนกลอย อำเภอพิบูลรักษ์ จังหวัดอุดรธานี ทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านที่ไม่ได้รับการบริการน้ำประปาอย่างทั่วถึง ผลจากการวิจัยยังทำให้มีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการบริหารน้ำประปาของชุมชน และมีการวางกติกาในการจัดการน้ำประปาใหม่ นอกจากนั้นชาวบ้านยังได้นำข้อมูลจากงานวิจัยในการของบประมาณมาใช้ในการกำจัดผักตบชวาและนำข้อมูลไปใช้ในการ

---

[53] ***ระดับแรก*** การเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นได้แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง จากที่เคยถูกกด ปิดกันมาตลอด (inclusion), ***ระดับที่สอง*** การเสริมพลังกลุ่ม (empowerment) เพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ, ***ระดับที่สาม*** การสร้างอำนาจต่อรอง อันนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ให้ชุมชน (re- distribution), ***ระดับที่สี่*** การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในเรื่องอื่นๆ, ***ระดับที่ห้า*** การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองของความรู้ ผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ของชาวบ้านในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ

ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขุดลอกสระเพื่อเพิ่มปริมาณกักเก็บน้ำ

ระดับที่สี่ การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในเรื่องอื่นๆ ในประเด็นนี้ พบว่างานวิจัยทั้งสามโครงการไม่ได้มีการผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในประเด็นอื่นๆ

ระดับที่ห้า การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองของความรู้ ผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ของชาวบ้านในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ สามารถสรุปได้ว่าในส่วนของโครงการวิจัยรูปแบบการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชนหนองแดนเหนือ บ้านศรีบุญเรือง ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ได้ทำให้เกิดความรู้ในระดับของชุมชนที่ทำให้เกิดการจัดการดินน้ำป่า และความรู้ดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับจากชุมชน ขณะที่โครงการน้ำพานได้มีการนำความรู้ของชาวบ้านไปใช้ในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับอำเภอ

นอกจากนั้น โครงการวิจัยการศึกษารูปแบบในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านหว้าน ตำบลดอนกลอย อำเภอพิบูลรักษ์ จังหวัดอุดรธานี และกรณีโครงการวิจัยรูปแบบการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชนหนองแดนเหนือ บ้านศรีบุญเรือง ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ก็ได้มีการนำมาเป็นกรณีศึกษาเพื่อผลักดันไปสู่การตัดสินใจในเชิงนโยบาย โดยการเผยแพร่ผลการวิจัยในเวทีเครือข่าย Node วิจัยด้านน้ำและทรัพยากรอีสาน ร่วมกับสภาผู้ชม ของ TPBS และมีการจัดเวทีสาธารณะเรื่องนโยบายน้ำและทางออก

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ โครงการวิจัยทั้งสามโครงการเป็นการวิจัยในระดับจุลภาค (Macro) ขณะที่หากพิจารณาในภาพที่ใหญ่กว่า สถานการณ์ปัญหาของลุ่มน้ำห้วยหลวงมีปัญหาการบริหารจัดการลุ่มน้ำ ในภาพรวมก็คือ การสร้างเขื่อนห้วยหลวง การพัฒนาเมืองที่มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานและการบุกรุกพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับจังหวัด ซึ่งผลให้เกิดปัญหาอุทกภัยในพื้นที่รอบเมือง ซึ่งปัญหาดังกล่าวทำให้ในปัจจุบัน EDG อุดรธานีได้ให้ความสำคัญโดยในปัจจุบันได้มีโครงการวิจัยการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยหลวงทั้งลุ่มน้ำโดยแบ่งออกเป็นลุ่มน้ำห้วยหลวงตอนบนที่มีการสร้างเขื่อนห้วยหลวงเพื่อควบคุมน้ำ ลุ่มน้ำห้วยหลวงตอนกลางที่มีการพัฒนาเมืองอุดรธานีที่เติบโตอย่างรวดเร็ว และลุ่มน้ำห้วยหลวงตอนล่าง

นอกจากนั้น ยังมีสถานการณ์การพัฒนาที่จะกระทบต่อสภาพแวดล้อมของลุ่มน้ำห้วยหลวงตอนบน นั่นก็คือมีการขุดเจาะเพื่อสำรวจและผลิตปิโตรเลียมหลายหลุมในแปลงสัมปทานบนบกของบริษัท APICO (Khorat) ซึ่งปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นมาหลายปีแล้ว และได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและสุขภาพของชาวบ้าน ต่อกรณีนี้ Node ระบุว่ามีความสนใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการวิจัย แต่ที่ผ่านมาเป็นประเด็นค่อนข้างใหญ่และมีความสลับซับซ้อน แต่ก็คาดว่าจะขึ้นโครงการวิจัยในระยะต่อไป

2.2 กรณีศึกษาการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่น่าสนใจของ Node คนพิการ (นครราชสีมา)

Node นครราชสีมาเป็น Node ประเภท RDC โดยมูลนิธิเพื่อคนพิการ โครงการวิจัยท้องถิ่นจึงเป็นประเด็นคนพิการ มีสำนักงานที่ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา

ในภาพรวมสถานการณ์คนพิการ ในพื้นที่มีคนพิการเพิ่มมากขึ้นซึ่งมีสาเหตุมาจากความเจ็บป่วยและการเกิดอุบัติเหตุ ทั้งอุบัติเหตุในพื้นที่และอุบัติเหตุที่เกิดกับคนวัยแรงงานที่อพยพไปทำงานรับจ้างในพื้นที่อื่นๆ เช่น ในภาคตะวันออก ในการพิจารณาการลดความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรม จะพิจารณาเป็นรายโครงการ โดยคัดเลือกโครงการที่ดำเนินก่อนปี พ.ศ.2555 จำนวน 1 โครงการ คือ โครงการศึกษาการเพิ่มประสิทธิภาพระบบการดูแลคนพิการจากโรคหลอดเลือดสมองระยะแรกเริ่มแบบต่อเนื่องโดยการมีส่วนร่วมของโรงพยาบาลบัวใหญ่ ครอบครัว และชุมชน อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา

ปัจจุบันมีคนพิการที่เกิดจากโรคหลอดเลือดสมองมากขึ้น และเกิดในกลุ่มวัยทำงานที่ไม่ค่อยมีเวลาดูแลสุขภาพ ไม่มีการตรวจร่างกายประจำปี ทำให้ไม่รู้ว่ามีโรคแอบแฝงอยู่ มีพฤติกรรมการรับประทานอาหารที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคมากขึ้น ในช่วงที่มีการทำวิจัยพบว่า ในอำเภอบัวใหญ่มีผู้ป่วยด้วยโรคหลอดเลือดมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น และเกิดในกลุ่มอายุน้อยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่ผู้ป่วยโรคหลอดเลือดสมองต้องได้รับการบริการแบบเท่าทันจึงจะสามารถป้องกันความพิการที่เกิดขึ้นให้กับผู้ป่วยอย่างถาวรได้ หรือหากพิการก็เป็นความพิการเล็กน้อยไม่รุนแรง สามารถช่วยเหลือตนเองได้

การดูแลผู้ป่วยต้องเกิดการร่วมมือกันระหว่างทีมสหวิชาชีพของโรงพยาบาล คนในครอบครัวและเครือญาติ และคนชุมชนสามารถมีความรู้ในการดูแลผู้ป่วยได้ถูกต้อง สามารถทำให้ผู้ป่วยสามารถกลับมาเป็นปกติได้ มีการส่งเสริมสร้างพลังของคนพิการเองโดยการสนับสนุนให้เกิดการฟื้นฟูสมรรถภาพทางกายและทางจิตใจ

โครงการวิจัยนี้เป็นโครงการที่ดำเนินการโดยทีมสหวิชาชีพของโรงพยาบาลบัวใหญ่ซึ่งมีบทบาทในการดูแลคนพิการและสนับสนุนให้ความรู้แก่คนพิการ ครอบครัวคนพิการ และชุมชน รวมการติดตามและให้กำลังใจคนพิการแบบต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ผลการวิจัยได้ทำให้บทบาทแต่ฝ่ายต่างๆ ของโรงพยาบาลบัวใหญ่มีความชัดเจนในบทบาทหน้าที่ในการดูแลคนพิการมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและแก้ไขปัญหาร่วมกันมากขึ้น ส่งให้คนพิการได้เข้าถึงการรับบริการมากขึ้น และมีการนำข้อมูลที่เป็นความรู้ในการดูแลคนพิการเข้าสู่แผนพัฒนาและผลักดันเป็นนโยบายของเครือข่ายหน่วยบริการปฐมภูมิ ในการร่วมมือการดูแลคนพิการระหว่างโรงพยาบาลชุมชน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ตลอดจน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ผู้นำชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบล

ผลของการวิจัยได้ทำให้คนพิการได้รับการบริการทันเวลา คนพิการและญาติกล้าที่จะสอบถามปัญหามากกว่าก่อนการวิจัย ขณะที่แพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่อื่นๆ มีกระบวนการในการดูแลที่ชัดเจน ทีมบุคลากรของโรงพยาบาลมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรค การอธิบายภาวะโรค การรักษาฟื้นฟูสมรรถภาพให้กับคนพิการและญาติให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น รวมไปถึงการให้คำแนะนำในการเข้าถึงสิทธิการเบิกกายอุปกรณ์ที่มีความเหมาะสมได้มากขึ้น

โครงการนี้มีจุดเด่นที่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการรวบรวมองค์ความรู้ของผู้ปฏิบัติทางการแพทย์ (Health practitioner) ซึ่งเป็นความรู้เชิงปฏิบัติ ซึ่งความรู้แบบนี้มักถูกละเลยจากความรู้ทางการแพทย์ที่เป็นทางการ

สำหรับโครงการที่ดำเนินการระหว่างปี พ.ศ.2555-2558 ได้พิจารณา 3 โครงการ คือ

1. โครงการสร้างความเข้มแข็งของศูนย์สร้างพลังคนพิการแบบบูรณาการตำบลตาจั่น อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา

คนพิการตำบลตาจัน อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา มีคนพิการจำนวน 135 คน โดยคนพิการอาศัยกระจัดกระจายอยู่กับครอบครัวในชุมชน บางรายนอนอยู่บ้านไม่สามารถออกจากบ้านได้ คนพิการส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิคนพิการ และที่สำคัญผู้ดูแลคนพิการเครียดไม่สามารถทำงานนอกบ้านได้ หรือไม่สามารถดูแลคนพิการได้ถูกต้อง ในการวิจัยจะมีเจ้าหน้าที่ขององค์กรปฏิบัติทางด้านสาธารณสุขและนักวิจัยที่เป็นชาวบ้านที่เป็นผู้ดูแลคนพิการ

ผลของการวิจัยได้นำไปสู่การจัดตั้งศูนย์รับฝากคนพิการขึ้นในตำบล ที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลตาจัน โดยความร่วมมือจากผู้นำชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ศูนย์ดังกล่าวทำให้ผู้ดูแลคนพิการหากมีกิจธุระไม่สามารถดูแลคนพิการได้ก็สามารถนำเอาคนพิการไปฝากที่ศูนย์ หลังจากทำภารกิจเสร็จก็มารับคนพิการกลับบ้าน การฝากคนพิการกับศูนย์ในระยะเวลาสั้นๆ ยังทำให้ผู้ดูแลคนพิการสามารถผ่อนคลายความเครียดได้ระดับหนึ่ง และคนดูแลคนพิการมีความรู้ในการดูแลคนพิการดีขึ้น

นอกจากนั้น ยังมีการก่อตั้งชมรมคนพิการ มีการสร้างความรู้ให้คณะกรรมการให้มีจิตอาสาโดยการหมุนเวียนไปทำงานที่ศูนย์รับฝากคนพิการ และรณรงค์ให้คนพิการสามารถออกไปใช้สิทธิคนพิการ เช่น การต่อบัตรประจำตัวคนพิการ การขอกายอุปกรณ์ และการเข้ารับบริการทางการศึกษา

ในการก่อตั้งชมรม ยังได้มีการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือคนพิการโดยการนำวัฒนธรรมมาปรับใช้ด้วยการจัดให้มีการทอดผ้าป่า และให้ครอบครัวคนพิการออมเดือนละ 30 บาท กองทุนดังกล่าวสามารถเป็นค่าอาหารสำหรับคนพิการที่ต้องเดินทางไปโรงพยาบาล และช่วยอำนวยความสะดวกเพื่อให้คนพิการเข้าถึงสิทธิในด้านต่างๆ การส่งเสริมอาชีพให้คนพิการและผู้ดูแลคนพิการ เช่น การให้จัดตั้งกลุ่มทำดอกไม้จันทน์และพวงหรีดโดยการฝึกให้ชมรมบริหารจัดการทั้งการขายและการจัดการกองทุน กองทุนดังกล่าวยังช่วยเหลือครอบครัวคนพิการที่เสียชีวิต โดยช่วยเหลือค่าทำศพๆ ละ 2,000 บาท และช่วยเหลือคนพิการหากต้องนอนโรงพยาบาลโดยช่วยวันละ 100 บาท ขณะที่คนในชุมชนให้การยอมรับกองทุนโดยการบริจาคเงินเข้ากองทุนคนพิการ

ขณะที่องค์การบริหารส่วนตำบลตาจั่นได้จัดรองรับบริการขึ้นทะเบียนคนพิการ มีการประสานงานกับชุมชนเพื่อให้บริการนำคนพิการจากหมู่บ้านมาใช้บริการที่องค์การบริหารส่วนตำบล

หลังจากมีโครงการวิจัยในพื้นที่ คนพิการในพื้นที่สามารถเข้าถึงสิทธิของคนพิการเพิ่มมากขึ้นจากการไปขึ้นทะเบียน และคนพิการได้รับความช่วยเหลือ เช่น ได้รับเบี้ยยังชีพคนพิการ การได้รับกายอุปกรณ์ และที่สำคัญ ทำให้คนในพื้นที่ยอมรับคนพิการจากแต่เดิมที่ไม่มีความเข้าใจคนพิการ มองคนพิการว่าเป็นเรื่องของเวรกรรม และยังสนับสนุนด้านต่างๆ แก่ชมรมคนพิการ เช่น การร่วมบริจาคทุนเข้าชมรมคนพิการ เป็นต้น

ที่สำคัญคือ หลังจากมีการวิจัยทำให้เกิดการเคารพสิทธิคนพิการ เช่น สถานบริการทางด้านสาธารณสุขให้ความสำคัญกับคนพิการ หากคนพิการเข้ารับการรักษาพยาบาลก็ไม่ต้องรอเข้าคิวรักษากับคน

ปกติทั่วไป หรือการทำหมันคนพิการเพศหญิง โดยก่อนการทำวิจัย หากคนพิการเป็นเพศหญิง คนดูแลคนพิการส่วนใหญ่จะนำคนพิการไปทำหมันเพราะเกรงว่าหากมีเพศสัมพันธ์แล้วท้องจะทำให้เป็นปัญหา แต่เมื่อผู้ดูแลคนพิการมาร่วมกันทำวิจัยจึงรู้ว่าเป็นการผิดกฎหมายและไม่เคารพสิทธิความเป็นมนุษย์

นอกจากนั้น ยังทำให้คนในชุมชนมีการยอมรับคนพิการมากขึ้น เช่น ก่อนการทำวิจัยคนในชุมชนไม่ยอมรับว่าคนพิการก็มีความสามารถในการประกอบอาชีพได้ และไม่สนับสนุนคนพิการในการประกอบอาชีพ ขณะที่หลังจากมีการทำวิจัย คนพิการบางคนที่มีความรู้เรื่องคอมพิวเตอร์ก็สามารถรับงานเพื่อเป็นรายได้ช่วยเหลือครอบครัวได้ โดยที่คนในชุมชนมาว่าจ้าง

2. โครงการวิจัยเรื่องแนวทางการจัดสวัสดิการคนพิการแบบบูรณาการตำบลแก้งสนามนาง อำเภอแก้งสนามนาง จังหวัดนครราชสีมา

ตำบลแก้งสนามนางมี 10 หมู่บ้าน ประชากร 9,031 คน มีคนพิการ 132 คน คิดเป็นร้อยละ 1.5 ของประชากรทั้งหมด คนพิการอาศัยกระจัดกระจายในชุมชน และด้านสาธารณสุขมีโรงพยาบาลขนาด 30 เตียง จากการศึกษาของทีมวิจัยพบว่า คนพิการตำบลแก้งสนามนางยังไม่สามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานหรือการได้รับสวัสดิการคนพิการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คนพิการและครองครัวส่วนใหญ่จึงต้องช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก โครงการวิจัยนี้ คณะนักวิจัยได้เสนอการวางแผนแบบบูรณาการเพื่อรองรับคนพิการให้ถูกต้องและเหมาะสมกับความต้องการของคนพิการซึ่งสามารถตอบสนองคนพิการ นอกจากนั้นยังทำให้ทราบถึงปัญหาของคนพิการ

โครงการวิจัยนี้มีจุดเด่นที่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ จากการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนพิการ ได้แก่ กิจกรรมวันคนพิการสากล โดยการเชิญหน่วยงานต่างๆ มาร่วมกิจกรรม เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ การศึกษานอกโรงเรียน ตำรวจ และชมรมคนพิการตำบลโนนไทย มาร่วมแลกเปลี่ยนการประกอบอาชีพของคนพิการ การเชิญพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์มาร่วมแลกเปลี่ยนเรื่องสิทธิและสวัสดิการของคนพิการ การเชิญโรงพยาบาลมาให้คำแนะนำเรื่องสุขภาพองค์รวมของคนพิการ และเชิญผู้นำชุมชนและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) มาร่วมดูแลและให้กำลังใจคนพิการ รวมทั้งช่วยเหลือสงเคราะห์คนพิการ เช่น การมอบอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น

ระหว่างการทำวิจัย ยังได้มีกิจกรรมการประชุมสัญจรโดยคณะนักวิจัยร่วมกับเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขออกเยี่ยมคนพิการเพื่อให้กำลังใจ รับทราบปัญหาและความต้องการของคนพิการ มีการมอบกายอุปกรณ์ให้คนพิการ การสร้างบ้านให้คนพิการ และการสนับสนุนให้คนพิการบางคนสามารถประกอบอาชีพได้ และมีกิจกรรมสร้างจิตอาสาจนกระทั่งมีอาสาสมัครในการช่วยเหลือคนพิการชุมชนละ 2 คน และมีการจัดทำคู่มือในการเยี่ยมบ้านให้กับอาสาสมัคร และนักวิจัยเองก็เข้าเยี่ยมคนพิการอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อเป็นสร้างกำลังใจให้คนพิการ

ในมิติของการลดความเลี่ยมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคม ทางมูลนิธิเพื่อคนพิการซึ่งเป็น Node RDC มีการจัดกิจกรรมให้ความรู้ด้านสิทธิแก่คนพิการและผู้ดูแลคนพิการ การจัดกิจกรรมในชุมชนให้คนพิการได้แสดงความสามารถ ทำให้คนพิการได้ยอมรับการยอมรับจากสังคม และเป็นการจุดประกายให้คนในชุมชนมี

ความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจคนพิการ หลังจากทำวิจัยคนในชุมชนก็ช่วยกันดูแลคนพิการ และการนำคนพิการให้เข้าถึงสิทธิที่พึงได้รับ

ขณะที่หน่วยงานต่างๆ ให้ความสำคัญกับคนพิการและมีการบรูณาการกันมากขึ้น เช่น โรงพยาบาลแก้งสนามนางและองค์การบริหารส่วนตำบลแก้งสนามนางมีแนวทางการจัดสวัสดิการให้กับคนพิการโดยจัดให้มีระบบการส่งต่อและจัดรถให้มีรถฉุกเฉินสำหรับบริการให้กับคนพิการ องค์กรละ 1 คัน และยังเกิดความร่วมมือกันระหว่างองค์กรต่างๆ และผู้นำชุมชนในการให้ความช่วยเหลือคนพิการ จากแต่เดิมไม่มีการประสานความร่วมมือกัน

นอกจากนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังได้ยอมรับสิทธิของคนพิการในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับงบประมาณที่เกี่ยวข้องกับคนพิการ โดยองค์การบริหารส่วนตำบลแก้งสนามนางได้จัดให้มีคนพิการเข้าไปนั่งในกองทุนตำบลโดยให้มีบทบาทในการอนุมัติโครงการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งยังได้จัดสรรให้งบประมาณคนพิการบนพื้นฐานของความต้องการคนพิการ

3. โครงการศึกษาวิถีชีวิตและการสร้างความเข้มแข็งของคนพิการในการประกอบอาชีพ ตำบลบัวลาย อำเภอบัวลาย จังหวัดนครราชสีมา

ตำบลบัวลายมี 9 หมู่บ้าน ประชากร 9,607 คน มีคนพิการ 240 คน ในการทำวิจัยในพื้นที่ดังกล่าวในระยะแรก ได้มีการศึกษาการสร้างพลังในการประกอบอาชีพของคนพิการ พบว่า คนพิการสามารถประกอบอาชีพได้ซึ่งขึ้นกับสภาพความรุนแรงของการพิการ โดยมีคนพิการที่สามารถประกอบอาชีพได้ 33 คน ต่อมาการวิจัยก็ได้มีการต่อยอดโดยการพัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มจนคนพิการสามารถพึ่งตนเอง โดยการวิจัยได้มีการเสริมสร้างพลังกลุ่มคนพิการช่วยเหลือตนเอง และการสร้างเครือข่ายคนพิการ มีการกระตุ้นให้คนพิการตื่นตัวในการประกอบอาชีพจนมีรายได้เป็นของตนเอง ลดภาระครอบครัว และมีเงินเก็บไว้ช่วยเหลือเครือข่ายเพื่อฟื้นฟูคนพิการ และที่สำคัญงานวิจัยได้หนุนเสริมให้คนพิการและผู้นำที่ทำงานเกี่ยวข้องได้วิเคราะห์ศักยภาพคนพิการเป็นรายๆ เพื่อให้มีการส่งเสริมการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับคนพิการ เพราะความพิการมีความแตกต่างกัน โดยการทำงานวิจัยตั้งแต่ระยะแรกถึงระยะที่สอง ทำให้คนพิการสามารถประกอบอาชีพที่เหมาะสมและสอดคล้องกับทุนที่ตนเองมี เช่น อาชีพออกแบบการตัดผ้าได้ตามเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า ซ่อมเครื่องยนต์ ค้าขาย จักสาน เลี้ยงไหม เลี้ยงวัว รวมทั้งเป็นศิลปินเป่าแคนเปิดหมวก ซึ่งอาชีพที่รับจ้างได้สะท้อนให้เห็นถึงการที่สังคมให้การยอมรับคนพิการโดยมีคนมาใช้บริการต่อเนื่อง

ข้อเด่นของโครงการนี้คือ เป็นโครงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตคนพิการให้มีศักดิ์ศรีและสามารถพึ่งตนเองจากการประกอบอาชีพคนพิการโดยสามารถเลี้ยงตนเองภายใต้การหาเลี้ยงชีพของคนพิการ

ขณะที่ในประเด็นของการสร้างอำนาจต่อรอง โครงการวิจัยดังกล่าวทำให้สามารถแก้ปัญหาคนพิการเรื่องการเข้าถึงสิทธิด้านสาธารณสุข ซึ่งรวมถึงกายอุปกรณ์ให้คนพิการในการฟื้นฟู ด้านสังคม สิทธิการศึกษา สิทธิจากพัฒนาสังคมจังหวัดนครราชสีมา ขณะที่องค์การบริหารส่วนตำบลได้ออกบัตรคนพิการและการต่ออายุบัตรคนพิการ ทำให้มีสิทธิการเมืองโดยมีสิทธิไปเลือกตั้ง ในทุกระดับ การได้เบี้ยยังชีพ การเข้าถึงทุนในการ

ประกอบอาชีพและทุนในการศึกษา การซ่อมแซมที่อยู่อาศัย การได้รับการสนับสนุนกลุ่มอาชีพจา กองค์การบริหารส่วนตำบล

จากโครงการดังที่กล่าวมาข้างต้น สามารถใช้กรอบวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมซึ่งนักวิจัยพัฒนาขึ้นในโครงการฯ โดยจัดออกเป็น 5 ระดับ[54] ดังนี้

ระดับแรก งานวิจัยทั้ง 4 โครงการได้เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับคนพิการ ทำให้คนพิการที่แต่เดิมถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนชายขอบ ถูกมองว่าเป็นภาระของสังคม ไม่มีความสามารถ ขณะที่การวิจัยได้ทำให้คนในชุมชนยอมรับคนพิการ

ระดับที่สอง การเสริมพลังกลุ่ม งานวิจัยทั้ง 4 โครงการ ทำให้นักวิจัยที่เข้าร่วมโครงการเกิดความเข้มแข็งและมีพลังในการต่อรองเพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาคนพิการ เช่น ทำให้คนพิการมีการรวมกลุ่มกันเป็นชมรมเพื่อช่วยเหลือกันและการประสานการบริการจากหน่วยงานที่หน่วยงานบริการไม่ทั่วถึง มีการจัดตั้งกองทุนเพื่อช่วยเหลือคนพิการ เป็นต้น

ระดับที่สาม การสร้างอำนาจการต่อรองอันนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ให้ชุมชน กล่าวได้ว่าโครงการทั้ง 4 โครงการได้ทำให้เกิดอำนาจการต่อรองของผู้ดูแลคนพิการและคนพิการในการเข้าถึงสิทธิด้านต่างๆ ของคนพิการ ทั้งสิทธิด้านสุขภาพ เช่น การรักษา การฟื้นฟู การได้รับและใช้กายอุปกรณ์ สิทธิการศึกษา การเข้าถึงทุนในการพัฒนาอาชีพ และทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเห็นความสำคัญของคนพิการ มีการจัดสรรงบประมาณ และอุปกรณ์เพื่อช่วยเหลือคนพิการ-การมีบัตรคนพิการ

ขณะที่หน่วยงานระดับจังหวัด เช่น สาธารณสุขจังหวัดมีนโยบายให้ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลทุกแห่งตั้งกลุ่มชมรมคนพิการทุกแห่ง 350 แห่ง และเกิดการตั้งศูนย์ซ่อมกายอุปกรณ์ขึ้นที่องค์การบริหารส่วนจังหวัด ในการรับซ่อมกายอุปกรณ์ให้คนพิการ

ระดับที่สี่ การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในเรื่องอื่นๆ ในระดับนี้ พบว่าโครงการทั้งสี่โครงการยังอยู่ในวงจำกัด นั่นก็คือ เป็นการสร้างความเป็นธรรมให้กับคนพิการเป็นหลัก ซึ่งหากพิจารณาในมิติของสิทธิมนุษยชน โครงการวิจัยเหล่านี้ได้ทำให้เกิดการเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนพิการ ซึ่งโยงถึงสิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิพลเมือง และสิทธิทางการเมือง

ระดับที่ห้า การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองของความรู้ ผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ของชาวบ้านในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ ในระดับนี้ สามารถกล่าวได้ว่า โครงการศึกษาการเพิ่มประสิทธิภาพระบบการดูแลคนพิการจากโรคหลอดเลือดสมองระยะแรกเริ่มแบบต่อเนื่องโดยการมีส่วนร่วมของโรงพยาบาลบัวใหญ่ ครอบครัว และชุมชน อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ได้ทำให้เกิดความรู้จากผู้

---

[54] ***ระดับแรก*** การเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นได้แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง จากที่เคยถูกกด ปิดกันมาตลอด (inclusion), ***ระดับที่สอง*** การเสริมพลังกลุ่ม (empowerment) เพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ, ***ระดับที่สาม*** การสร้างอำนาจต่อรอง อันนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ให้ชุมชน (re- distribution), ***ระดับที่สี่*** การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในเรื่องอื่นๆ, ***ระดับที่ห้า*** การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองของความรู้ ผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ของชาวบ้านในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ

ปฏิบัติการทางการแพทย์ ขณะที่โครงการวิจัยอื่นๆ ได้ทำให้เกิดความรู้ในการดูแลคนพิการ ซึ่งความรู้เหล่านี้เป็นความรู้เชิงปฏิบัติที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดูแลคนพิการ การวิจัยทั้งสี่โครงการจึงเป็นการสร้างความรู้โดยเฉพาะของผู้ปฏิบัติการและผู้ดูแลคนพิการ ซึ่งความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ใหม่ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีในระบบฐานความรู้ของการแพทย์สมัยใหม่

ในกรณีของโครงการศึกษาวิถีชีวิตและการสร้างความเข้มแข็งของคนพิการในการประกอบอาชีพ ตำบลบัวลาย อำเภอบัวลาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นโครงการที่ได้เปิดพื้นที่สร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ทำให้นักวิจัยมีความรู้และสามารถขยายนักวิจัยให้มีจำนวนเพิ่มขึ้น นักวิจัยสามารถปฏิบัติการเป็นทีมเพื่อให้คนพิการได้เข้าถึงสิทธิ เกิดทักษะการพูด การเขียน การออกแบบในทีมวิจัย และการสร้างกรอบแนวคิด

ในส่วนของการผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ดังกล่าวในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ นั้น พบว่าโครงการวิจัยได้ทำให้เกิดการยอมรับความรู้ในระดับท้องถิ่น คือ ชุมชน ตำบล อำเภอ และระดับจังหวัด แต่ยังไม่สามารถผลักดันให้มีการยอมรับในระดับนโยบายรัฐ

จากการประเมินการดำเนินการวิจัยของ Node นครราชสีมาสามารถสรุปได้ว่า โครงการวิจัยได้ทำให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคมและลดความความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาวะให้กับคนพิการซึ่งเป็นคนชายขอบหรือคนด้อยโอกาสทางสังคม ขณะที่ปัญหาสิทธิคนพิการในสังคมไทยก็เป็นปัญหาชายขอบที่หน่วยงานต่างๆ ไม่ค่อยให้ความสำคัญ โครงการวิจัยของ Node ดังกล่าวจึงเป็นการยืนยันถึงสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนพิการ

สำหรับข้อจำกัดของการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น แทบทุกโครงการที่มีนักวิจัยเป็นผู้ดูแลคนพิการ ทำให้นักวิจัยไม่สามารถทำวิจัยได้เต็มที่ ส่วนนักวิจัยที่เป็นผู้นำชุมชนมีเวลาไม่ตรงกัน ทำให้การรวมทีมนักวิจัยค่อนข้างยาก นักวิจัยบางคนยังขาดความรู้ในการทำวิจัย ส่วนกรณีที่มีนักวิจัยเป็นเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุขที่ร่วมทำวิจัยก็มีการย้ายบุคลากรออกจากพื้นที่ ทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนนักวิจัยระหว่างที่มีการทำวิจัยนอกจากนั้น ช่วงเวลาของพี่เลี้ยงซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ Node กับนักวิจัยไม่ค่อยตรงกัน ทำให้การสนับสนุนของ Node ต่อนักวิจัยทำได้ไม่เต็มที่

ข้อจำกัดที่สำคัญอีกประการ ก็คือ การเขียนรายงานวิจัยโครงการที่มีชาวบ้านเป็นนักวิจัยต้องพึ่งพาพี่เลี้ยงที่เป็น Node ในการนำข้อมูลมาเขียนและวิเคราะห์ตามกรอบและวัตถุประสงค์ ซึ่งก็มีความจำเป็นเนื่องจากชาวบ้านไม่ได้เข้าใจระเบียบวิธีวิจัยและไม่ได้ฝึกฝนทักษะในการทำวิจัยมาก่อน และส่งผลให้การจัดทำรายงานมีความล่าช้า ดังนั้น พี่เลี้ยง Node จึงมีความจำเป็นต้องช่วยเขียนรายงานการวิจัย

ส่วนที่ 2: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

การสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นผ่านมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมกรณีงานวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้นี้ ศึกษาครอบคลุมพื้นที่ 6 จังหวัด คือ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี อำนาจเจริญ และยโสธร โดยให้ความสำคัญกับการค้นหาคำตอบว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในช่วงที่ผ่านมา มีส่วนต่อการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

หรือไม่ อย่างไร ตลอดจนมีเงื่อนไขและ/หรือข้อจำกัดอะไรที่ส่งผลต่อการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำ ทางสังคม และส่งผลอย่างไร โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ส่วน คือ (1) สรุปภาพรวมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นใน พื้นที่ 5 จังหวัด และกระบวนการบริหารงานวิจัยเพื่อสร้างความเป็นสถาบันให้กับวิธีวิทยาว่าด้วยการวิจัยท้องถิ่น (2) มิติของการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในงานวิจัยท้องถิ่น (3) เงื่อนไข/ข้อจำกัดของการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในงานวิจัยท้องถิ่น และ (4) สรุป ดังนี้

1. การสร้างความเป็นสถาบัน: การบริหารและการพัฒนางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

"งานวิจัยท้องถิ่น" ก่อตัวขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพร้อมๆ กับภูมิภาคอื่นๆ คือเมื่อปี พ.ศ.2542 โดยระยะแรกให้ความสำคัญกับการประสานงานกับนักวิชาการในท้องถิ่น ก่อนที่จะปรับมาสู่การสนับสนุนนักพัฒนาภาคเอกชนทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพในการทำงานวิจัยให้กับคนในท้องถิ่นผ่านการอบรมต่างๆ กระทั่งปัจจุบัน มีศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) ภาคอีสานรวม 21 ศูนย์[55] และมีโครงการวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่ 6 จังหวัดรวม 424 โครงการ จำแนกตามประเด็นที่ได้รับการสนับสนุนระหว่างปี พ.ศ.2543 – 2558 ดังนี้

[55] ได้แก่ 1) โครงการการพัฒนาระบบและกลไกการพัฒนาคุณภาพงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคอีสานสู่การสร้างพื้นที่ทางสังคม 2) โครงการศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี 3) โครงการรูปแบบในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการทำงานวิจัยของมหาวิทยาลัย 4) โครงการพัฒนาระบบและกลไกงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในสถาบันอุดมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม 5) โครงการเสริมสร้างอธิปไตยทางอาหารด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 6) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ 7) โครงการเครือข่ายการวิจัยเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนจังหวัดยโสธร 8) โครงการติดตามสนับสนุนและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาศักยภาพของทีมวิจัยชุดเกษตร จ.ยโสธร 9) โครงการแนวทางการเสริมสร้างสุขภาวะและการควบคุมโรคติดต่อ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดยโสธร 10) โครงการติดตามหนุนเสริมชุดชาติพันธุ์ผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์ 11) โครงการศึกษาและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำปาว 12) โครงการพัฒนา หนุนเสริม และถอดบทเรียนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อการจัดการลุ่มน้ำเลยอย่างมีส่วนร่วม 13) โครงการการศึกษาวิจัยเรื่องเด็กและเยาวชนจังหวัดหนองบัวลำภู 14) โครงการศึกษารูปแบบการหนุนงานวิจัยแบบบูรณาการตามหลักสัมมาทิฏฐิ 15) ชุดโครงการการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เชิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์ 16) โครงการการบริหารโครงการวิจัยของพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดนครราชสีมา 17) โครงการ ศึกษารูปแบบการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการค้นหาแนวทางการใช้หลักพุทธธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน จังหวัดนครราชสีมา 18) ชุดโครงการการจัดการทรัพยากรของชุมชนชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดบุรีรัมย์ 19) โครงการชุดวัฒนธรรมกับการพัฒนากลุ่มชาติพันธุ์เขมร กูย ลาว เยอ จ.ศรีสะเกษ 20) ชุดโครงการศึกษาทางเลือกการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำห้วยหลวงจากฐานชุมชนสู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย และ21) โครงการรูปแบบการขยายเครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับนักวิชาการในภาคอีสาน

ตารางที่ 11: แสดงโครงการวิจัยท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้จำแนกตามประเด็น ปี 2543 – 2558

ประเด็น	จำนวนโครงการ					
	บุรีรัมย์	สุรินทร์	ศรีสะเกษ	อุบลราชธานี	อำนาจเจริญ	ยโสธร
1) เศรษฐกิจชุมชน	5	-	4	10	1	7
2) การศึกษากับชุมชน	-	2	2	16	4	3
3) ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	3	10	9	5	2	2
4) ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร	12	24	12	40	9	2
5) เด็ก เยาวชน และครอบครัว	3	3	1	8	1	32
6) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์	-	1	-	6	-	-
7) สุขภาพ หมอเมือง และสมุนไพร	4	1	-	6	-	16
8) เกษตรกรรมยั่งยืน	2	2	1	4	1	31
9) การบริหารจัดการท้องถิ่น	-	1	8	10	2	2
10) โครงการอื่นๆ	4	1	1	5	-	-
11) โครงการชุดประสานงาน(RDC)	14	8	10	20	9	22

ที่มา: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่น (สกว.) ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น, โครงการวิจัย(ออนไลน์), 2558 แหล่งที่มา: http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp

ตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีโครงการในประเด็นเรื่องชุมชนกับการจัดการทรัพยากรมากที่สุด จำนวน 99 โครงการ รองลงมาคือเรื่องเด็ก เยาวชน และครอบครัวจำนวน 48 โครงการ และโครงการศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจำนวน 31 โครงการ ส่วนโครงการสุขภาพ หมอเมือง และสมุนไพร โครงการศึกษากับชุมชน และโครงการเศรษฐกิจชุมชน มีจำนวนโครงการเท่าๆ กันคือ ประเด็นละ 27 โครงการ ในขณะที่มีโครงการชุดประสานงาน (RDC) ถึง 83 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 19.5 ของโครงการทั้งหมด นอกจากนี้ตารางข้างต้นยังแสดงด้วยว่า พื้นที่ที่มีโครงการมากที่สุดคือ จังหวัดอุบลราชธานี (จำนวน 130 โครงการ) ส่วนพื้นที่รองลงมาคือจังหวัดยโสธร (จำนวน 117 โครงการ) ขณะที่จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ มีจำนวนโครงการใกล้เคียงกันคือ 53 47 และ48 โครงการ ตามลำดับ ส่วนจังหวัดอำนาจเจริญมีโครงการน้อยที่สุดคือ 29 โครงการ ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการบริหารและการพัฒนางานวิจัยท้องถิ่นในภาคอีสาน ครอบคลุมนโยบายและ/หรือ แนวทางการทำงานของฝ่ายวิจัยท้องถิ่น บทบาท/การ

ทำงานของ เจ้าหน้าที่บริหารงานภาค (PO) และการทำงาน ของศูนย์ประสานงาน (Node)/พี่เลี้ยง (Research Counselors-RC) ดังนี้

1.1 ด้านวิธีวิทยา

“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” เกิดขึ้นจากฐานความคิดที่ว่า แนวทางการวิจัยแบบเดิมไม่อาจเสนอวิธีแก้ไขปัญหาของชุมชนได้แบบตรงไปตรงมา และ/หรือไม่สามารถเสนอให้เห็นแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนได้ ในขณะที่งานวิจัยแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ให้ชาวบ้านทำวิจัยได้ ยังไม่มีการทำอย่างจริงจังและไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน[56] การค้นหาทางเลือกใหม่ของวิธีการพัฒนาการวิจัยและกระบวนการเรียนรู้จึงถูกคิดค้นขึ้นโดยบนฐานปรัชญาและคุณค่าที่เน้น “คน”เป็นศูนย์กลาง และมีจุดยืนที่จะสร้างพลังปัญญาให้แก่ประชาชนด้วยกระบวนการพัฒนาอย่างมีส่วน ร่วมผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพของบุคคลและชุมชนท้องถิ่น[57] สามารถแบ่งพัฒนาการ การสร้างทางเลือกของวิธีวิทยาการวิจัยในภาคอีสานได้เป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 (พ.ศ.2542 - 2545): ค้นหาคน ค้นวิธีการ และพัฒนางานวิจัย

การก่อรูปของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสาน เริ่มต้นขึ้นจากการประสานและจัดตั้งสำนักประสานงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นที่ จ.ขอนแก่น ในปี พ.ศ.2542 โดย อ.สุจินต์ สิมารักษ์ ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการพัฒนางาน และมีการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเครื่องมือและเทคนิคการวิจัยภาคสนามขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการ ทำงานในปีต่อมา ซึ่งปรากฏว่าในปี พ.ศ.2543 สามารถพัฒนาโครงการวิจัยได้ 6 โครงการ

ในปี พ.ศ.2544 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานได้ขยายพื้นที่การทำงานโดยจัดให้มีผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น/หน่วยประสานงาน สกว.ท้องถิ่น (Node) ขึ้นในจังหวัดต่างๆ ผ่านมหาวิทยาลัยในพื้นที่ ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พื้นที่ภาคอีสานตอนบน – ตอนกลาง และแอ่งสกลนคร นอกจากนี้ยังจัดให้มีโครงการบริหารจัดการเพื่อสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสาน มี อ.บัญชร แก้วส่อง เป็นผู้ดำเนินโครงการ ควบคู่ไปกับการพัฒนาโครงการวิจัยในภาค ปรากฏว่าตลอดปี พ.ศ.2544 มีโครงการวิจัยท้องถิ่นเกิดขึ้นเพียง 5 โครงการ ส่งผลให้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานต้องปรับให้มีหน่วยประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดต่างๆ เพิ่มมากขึ้น ได้แก่ นครราชสีมา ชัยภูมิ ศรีสะเกษ ยโสธร มุกดาหาร อำนาจเจริญ ทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นต้น ครอบคลุมทั้งภูมิภาคในปีต่อมา โดยเปิดให้นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ประสาน

---

[56] อานันท์ กาญจนพันธุ์, ***วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา,*** (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2544). หน้า 41 อ้างใน สินธุ์ สโรบล, ***วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ,*** (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว). 2552). หน้า 5.

[57] สินธุ์ สโรบล, ***วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ***, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว). 2552). เพิ่งอ้าง.

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากขึ้น ส่งผลให้ปีพ.ศ.2545 มีโครงการวิจัยท้องถิ่นเพิ่มสูงขึ้นเป็น 26 โครงการ โดยมีนักวิชาการในท้องถิ่นและนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน ร่วมพัฒนาโจทย์และโครงการวิจัยไปด้วยกัน

ระยะที่ 2 (พ.ศ.2546 – 2551): ค้นหาแนวทางและพัฒนาคุณภาพการวิจัย

การทำงานของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ท้องถิ่นภาคอีสานในระยะนี้ ด้านหนึ่งเป็นการค้นหาผู้ประสานงานและจัดตั้งหน่วยประสานงาน (Node) ควบคู่ไปกับการพัฒนาโจทย์และโครงการวิจัย แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีการค้นหากลไกการทำงาน การพัฒนาคนทำงาน และการสรุปบทเรียนการทำงานวิจัยในภาคไปพร้อมกันด้วย ดังจะเห็นได้จากโครงการประสานงาน (RDC) ต่างๆ ในระยะนี้ได้แก่

1. โครงการบริหารจัดการเพื่อสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่น ซึ่งมีการดำเนินอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544

2. โครงการประชุมเครือข่าย Node โดยประชุมปีละ 1 ครั้ง

3. โครงการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการติดตามสนับสนุนโครงการวิจัยภาคอีสาน (2547)

4. โครงการอบรมวิธีสังเคราะห์และถอดองค์ความรู้จากงานวิจัยและงานพัฒนาท้องถิ่น (2547)

5. โครงการสังเคราะห์พลังการวิจัยท้องถิ่นอีสาน (2547)

6. โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล (2548)

7. โครงการประชุมเชิงปฏิบัติการการสนับสนุนการเขียนรายงานโครงการวิจัย (2548)

นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาผู้ประสานงานและNode ผ่านการศึกษาดูงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคกลาง(2549) ภาคใต้ (2550) ภาคเหนือ (2551) ทั้งนี้เพื่อพัฒนาศักยภาพการทำวิจัยให้กับคนทำงาน รวมทั้งจัดให้มีโครงการวิจัยและพัฒนากระบวนการสนับสนุนงานวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานที่มีประสิทธิภาพ (2550) เพื่อพัฒนากลไกการทำงานในภาคให้มีความชัดเจนและพัฒนางานวิจัยท้องถิ่นให้มีความเป็นวิชาการมากขึ้น

ในปีพ.ศ. 2550 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานเริ่มกลับมาทบทวนบทบาทของนักวิชาการในงานวิจัยท้องถิ่น และเริ่มเปิดให้อาจารย์รุ่นใหม่เสนอโครงการเพื่อสนับสนุนให้นักวิชาการเข้ามาเรียนรู้ชุมชนผ่านงานวิจัย เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์ ตำนานเมืองโกสุมพิสัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม (2550), การจัดระบบองค์ความรู้และจัดทำคู่มือในการดูแลสุขภาพพื้นบ้านสำหรับชุมชนอีสาน (2550), การฟื้นฟูและอนุรักษ์ ภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการละเล่นพื้นบ้านญ้อ บ้านท่าขอนยาง ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม อย่างมีส่วนร่วม, การสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่ความเป็นเครือข่ายตลาดนัดสีเขียวอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น ก่อนที่จะยกระดับเป็นการทำงานกับนักวิชาการอย่างเป็นระบบในปี 2551 ผ่านโครงการต่างๆ ได้แก่ ศูนย์ส่งเสริมนักวิชาการเพื่องานวิจัยท้องถิ่นและโครงการวิจัยการพัฒนารูปแบบการสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตปริญญาโทพื้นที่ภาคอีสาน (CBMAG) เป็นต้น

ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2552 – ปัจจุบัน): สร้างตัวตนและขยายผลสู่นโยบาย

การสร้างตัวตนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ด้านหนึ่งเป็นผลจากการสรุปบทเรียน 10 ปีการทำงานของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสังเคราะห์วิธีวิทยาของตนเอง ในอีกด้านหนึ่ง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานก็พยายามสร้างตัวตนเพื่อให้เกิดการยอมรับในเวทีสาธารณะผ่านการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย ควบคู่ไปกับการสร้างการยอมรับในมาตรฐานทางวิชาการ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ โดยได้สรุปบทเรียนและเสนอไว้ว่า[58] “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” Community – Based Research อาจนับได้ว่าเป็นแนวคิด ทฤษฎี และวิธีการจากสำนักวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) รูปแบบหนึ่งที่เน้นคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย โดยเป็นแนวคิดของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนท้องถิ่น จากเดิมที่ชาวบ้านถูกทำให้เชื่อว่าการสร้างความรู้เป็นเรื่องของนักวิชาการ มาสู่การตั้งคำถามว่า “ทำอย่างไร ชาวบ้านจะเป็นผู้เริ่มงานวิจัยและได้ประโยชน์จากงานวิจัย” โดยมีแนวทางในการพิจารณาคำตอบ 4 แนวทางคือ

1. โจทย์วิจัย หรือประเด็นปัญหา หรือ เรื่องที่ทำวิจัย ต้องเป็นเรื่องที่ชาวบ้านต้องการและสัมผัสอยู่
2. ชาวบ้านต้องเข้าร่วมกระบวนวิจัยอย่างเข้มข้น และร่วมดำเนินการอย่างเหมาะสม
3. ผลงานวิจัย ต้องเน้นทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่ชาวบ้านเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม
4. ผลการเปลี่ยนแปลง ต้องนำไปสู่การร่วมสร้างจิตสำนึกใหม่ในการพัฒนาท้องถิ่น

แนวคิดของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Concept of Community – Based Research) อันเป็นผลจากการทดลองสร้างระบบคิด ค้นหาวิธีการ ทดลองลงมือปฏิบัติ และสรุปประสบการณ์ค้นหารูปธรรม จึงมีลักษณะสำคัญดังนี้

1. เน้น “คน” ในฐานะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบภูมินิเวศน์
2. คนในชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมใน “กระบวน” วิจัย ตั้งแต่การคิดตั้งคำถาม วางแผน และทำวิจัยเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ
3. มุ่งเรียนรู้จากการทำงานวิจัยที่เป็นเชิงปฏิบัติการจริง (Action Research) เพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง โดยมีกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล
4. ไม่ได้มุ่งเน้น “ผลการวิจัย” เป็นหลัก แต่สร้าง “ความรู้” จาก “กระบวนการวิจัย” ในฐานะที่เป็น “เครื่องมือ” ที่จะเพิ่มพลัง (Empowerment) ให้กับชุมชนท้องถิ่น
5. ผลต่อเนื่องจากงานวิจัย/โครงการวิจัย เป็นไปเพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการชีวิตของตัวเอง อันเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้

---

[58] สินธุ์ สโรบล, ***วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ***, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว). 2552). หน้า 8-11.

6. “ผลงานวิจัย” ที่สำคัญยิ่งของงานวิจัยประเภทนี้คือ “คน” และ “กลุ่มคน” ที่เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนท้องถิ่นเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนตัวเองทั้งในปัจจุบัน ตลอดจนมีความพร้อมในการรับมือกับอนาคต ในการชี้นำและเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่อไปด้วย

การสรุปบทเรียนดังกล่าว ทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความชัดเจนในฐานะที่เป็นวิธีวิทยาในการวิจัย ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาโครงการวิจัยได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น แต่ในระดับปฏิบัติกลับพบว่า การได้รับการยอมรับในเชิงสาธารณะยังเป็นไปอย่างจำกัด ซึ่งในส่วนของภาคอีสานได้สรุปบทเรียนและเริ่มมีการคิดเรื่องการยกระดับงานวิจัยสู่นโยบายสาธารณะ โดยมีการจัดทำโครงการรูปแบบการยกระดับการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่การพัฒนานโยบายสาธารณะ (2552-2554) ขึ้น

> *“ ...ตอนนั้นมีการสรุปบทเรียนพบว่า งานสกว.ท้องถิ่นในอีสานไม่มีพลัง จึงเริ่มคิดยุทธศาสตร์ หรือประเด็นเชิงพื้นที่ขึ้นมา โดยพื้นที่จังหวัดเลยเป็นประเด็นทรัพยากร, จังหวัดนครราชสีมา เป็นประเด็นผู้พิการ, จังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และยโสธร เป็นประเด็นเกษตร ส่วนมหาวิทยาลัยก็มีการปรับบทบาทโดย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเน้นเรื่องการสร้างนักวิชาการในชุมชน ผ่านประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรและเรื่องภัยพิบัติ ส่วน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เดิมมีการสร้างนักวิชาการแบบกระจัดกระจาย ก็เริ่มปรับมาเน้นประเด็น “ ข้าว ปลา นา น้ำ” โดยหนุน Node เกษตร...”*[59]

การคิดเรื่องการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่ประเด็นเชิงนโยบายในระยะแรก เน้นกระบวนการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เนื่องจากระยะนั้น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ยังไม่ได้รับการยอมรับในระดับสาธารณะ โดยงานกลไกระยะนั้นวิเคราะห์ว่า ควรรวม Node มาทำประเด็นเชิงยุทธศาสตร์ โดยมีผู้ประสานงาน (RC) ทำหน้าที่เชื่อมโยง Node ต่างๆ ให้มาคุยร่วมกัน มีการหาเรื่องร่วมๆ ในการดำเนินการ เช่น เรื่องประวัติศาสตร์ เรื่องทรัพยากร เป็นต้น จนกระทั่งปี พ.ศ.2553-2555 จึงมีกรณีที่ถูกยกระดับไปสู่การผลักดันเชิงนโยบายได้แก่ งานผู้พิการ การจัดการน้ำ และเรื่องการศึกษาทางเลือก โดยใช้หลักการว่า

1. โครงการเดี่ยวที่โดดเด่น และมีนโยบายเรื่องนั้นๆ อยู่แล้ว ก็สังเคราะห์และเสนอในเชิงนโยบาย เช่น การศึกษาทางเลือก ตอนนั้นมีนโยบายในฐานะที่เป็นวาระแห่งชาติอยู่ และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นมีโครงการการศึกษาทางเลือกอยู่แถวยโสธร จึงประสานกับจังหวัด เรื่องการอ่าน ซึ่งจังหวัดก็ตอบรับและทำเป็นนโยบายระดับจังหวัด

---

[59] ชูพักต์ สุทธิสา, ***สัมภาษณ์***, 1 ธันวาคม 2559

2. ใช้ชุดของโครงการย่อย มาสังเคราะห์ให้เห็นแง่มุมหลายๆ แง่มุม เช่น การจัดการน้ำที่อุบล ซึ่งตอนนั้นนโยบายชาติ มีอยู่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นเลยผลักไปที่ทรัพยากรจังหวัด เป็นต้น

ส่วนด้านการสร้างการยอมรับในมาตรฐานทางวิชาการ กลไกของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยภาคอีสานได้มีการพูดคุยและค้นหาคำตอบว่า อย่างไรให้งานวิจัยท้องถิ่นเกิดคุณภาพและสามารถนำไปใช้ในทางวิชาการได้ นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2533 – 2555 จึงได้หลักในการทำงานที่มีคุณภาพในเชิงวิชาการ ในระดับที่มีแบบฟอร์มการประเมินคุณภาพโครงการเชิงเอกสารอย่างชัดเจน มีแบบฟอร์มในการตรวจโครงการที่เสนอเข้ามาเป็นข้อๆ ชัดเจน เช่น หัวข้อโครงการ เนื้อหา ฯลฯ ส่วนกระบวนการพิจารณาก็ทำผ่าน ผู้ทรงคุณวุฒิ Node NGO และพี่เลี้ยง ก่อนส่งเข้าส่วนกลาง ซึ่งหากทำครบตามกระบวนการโครงการที่เสนอมักได้รับการอนุมัติหรือไม่ถูกตีกลับเหมือนในช่วงก่อนหน้าที่ใช้วิธีการส่งโครงการจากพื้นที่มาที่ผู้อำนวยการฝ่ายเป็นผู้พิจารณา

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2555 -2556 เป็นต้นมา CBR ได้รับการยอมรับในเชิงนโยบายเป็นอย่างมาก กระทั่งปัจจุบันมีหน่วยงานต่างๆ ที่สนใจแนวคิดเรื่อง CBR ก็ประสานเข้ามาที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เช่น สสส. สยามกรรมาจน เป็นต้น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นก็เข้าไปจัดกระบวนให้[60] การบริหารงานภายใน ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงมีการปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับกันแนวทางการทำงานที่เปลี่ยนไปด้วย

1.2 ด้านการบริหาร/จัดการโครงการ

การบริหาร/จัดการโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยทั่วไปจะอยู่ภายใต้การดูแลของ PO และ Node โดยทั้ง 2 ฝ่ายมีการปรับบทบาทการทำงานควบคู่ไปกับการค้นหาองค์ความรู้เรื่องงานวิจัยท้องถิ่น แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 (ก่อน 2550): สร้างองค์ความรู้เรื่องงานวิจัยท้องถิ่น

การทำงานระยะแรก PO ถูกอบรมเรื่องCBR และมีโจทย์ว่าต้องสร้างนักวิจัยให้ได้ งานของ PO ระยะแรกเน้นการลงพื้นที่เพื่อ พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชาวบ้าน ควบคู่ไปกับการสร้าง Node ทั้งในแง่ของการค้นหาคนและสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่อง CBR

ระยะที่ 2 (2550-2555): ถ่ายเทบทบาทการทำงาน

เมื่อ Node เข้าใจแนวคิดและวิธีการทำงานแบบ CBR แล้ว Node จึงมีบทบาทในการลงพื้นที่เพื่อพัฒนาโครงการ ในขณะที่ PO ปรับบทบาทมาสู่การดูคุณภาพงาน การติดตาม (monitor) งานที่ล่าช้า และพัฒนากลไกการทำงาน

ระยะที่ 3 (2555- ปัจจุบัน): กระจายบทบาทการทำงานสู่ Node

Node เริ่มปรับมาดูการบริหาร/การจัดการ ควบคู่ไปกับการพัฒนาโครงการในพื้นที่ ขณะที่ PO เน้นการดึงองค์ความรู้เพื่อส่งต่อในเชิงนโยบายสาธารณะ และการประสานกับหน่วยงานที่ติดต่อมายังสำนักงาน

---

[60] อรอนงค์ พลอยวิเลิศ, ***สัมภาษณ์,*** 21 ธันวาคม 2559

กองทุนสนับสนุนการวิจัย ควบคู่ไปกับการติดตาม (monitor) งาน ซึ่งเป็นงานประจำทีต้องทำอยู่แล้ว นอกจากนี้ในกรณีที่เป็นพื้นที่ใหม่ที่ยังไม่มี Node PO ก็จะทำหน้าที่ในสนามเพื่อพัฒนาโครงการร่วมกับชาวบ้าน พร้อมทั้งค้นหา Node ใหม่ขึ้นมาดำเนินการ

ในภาคอีสานมีการค้นหาคนทำงาน และเริ่มมีการจัดตั้งผู้ประสานงาน (RC)/ศูนย์ประสานงาน (Node) เพิ่ม มากขึ้นในปี พ.ศ.2545 มีกระบวนการพัฒนาผู้ประสานงานในฐานะพี่เลี้ยงงานวิจัยอย่างจริงจังนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2547 เป็นต้นมาและมีการยกระดับเพื่อจัดตั้งเป็นศูนย์ประสานงานขึ้นหลายแห่งกระจายครอบคลุมทั้งภูมิภาค กระทั่งปัจจุบัน กระบวนการทำงานของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานมีลักษณะกระจาย แต่ละ Node มีแนวทางการทำงานของตัวเอง แม้ว่าที่ผ่านมาจะพยายามปรับให้มีการทำงานเป็น Zone เช่น อีสานเหนือ หรืออีสานใต้ แต่เคลื่อนงานได้ยากเพราะแต่ละ Node มีงานของตนเอง คนที่เป็นหลักของแต่ละ Zone ไม่มีเวลามาคิดเรื่องร่วม การประสานงานจึงเป็นไปอย่างหลวมๆ แม้บาง Node มีประเด็นงานเหมือนกัน แต่ก็ไม่ทำร่วมกัน เป็นต้น

สำหรับแนวทางการทำงานในช่วง 4 ปีที่ผ่านมาเน้นเรื่องยุทธศาสตร์ในการวิจัย โดยให้แต่ละ Node มียุทธศาสตร์การวิจัยของตัวเอง โดยยุทธศาสตร์ดังกล่าวสร้างขึ้นจาก การวิเคราะห์สถานการณ์ในจังหวัดของตัวเอง CBR วางอย่างไรให้มี Position เพื่อให้มีเป้าหมายว่าจะไปเคลื่อนเรื่องอะไรบางอย่าง โดยทุก Node ต้องวางยุทธศาสตร์ 3 ปีให้ชัดเจน แต่ทั้งนี้ก็สามารถเพิ่ม-ลดได้ ตามความเหมาะสม ส่วนจำนวนโครงการที่แต่ละ Node เสนอ ใช้สูตรในการคำนวณคือ งบ (NODE *2)/300,000 ซึ่งทดสอบแล้วว่า มีความสอดคล้องกับความสามารถในการบริหารเพื่อให้เกิดคุณภาพในการวิจัยได้

นอกจากนี้ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นยังเริ่มขยับมาทำงานในประเด็นร้อน เช่นเรื่องเหมืองที่สกลนคร ซึ่งเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อน ซึ่งไม่สามารถใช้ CBR เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาได้ด้วยวิธีการเดียว จึงมีความพยายามในการประสานหน่วยงานอื่นๆ มาร่วมในการทำวิจัยมากขึ้น หรือกรณีของลำโดม ก็มีงานวิจัยทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ และมีงานของนักวิชาการที่เน้นการ Review งานมาเติมให้ชาวบ้าน รวมทั้งขยับกระบวนการทำงานของชาวบ้านเพื่อสะท้อนสู่สาธารณะควบคู่กันไปด้วย[61] เป็นต้น

กล่าวเฉพาะในพื้นที่อีสานใต้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นจัดให้มีโครงการค้นหาศักยภาพในการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเขตพื้นที่ 4 จังหวัดอีสานใต้ (นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ) ขึ้นในปี พ.ศ.2551 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะในรอบเกือบ 10 ปีที่ผ่านมามีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและผู้ประสานงานในพื้นที่ดังกล่าวน้อย ประกอบ กับความพยายามในการปรับระบบการบริหารเพื่อสร้างกลไกการทำงานของ Node ผ่านการจัด Zone พื้นที่ จึงพัฒนาโครงการดังกล่าวขึ้นหนุนเสริมการทำงาน ส่งผลให้มีผู้ประสานงาน ศูนย์ประสานงานและโครงการวิจัยในพื้นที่อีสานใต้เพิ่มมากขึ้นอย่างเด่นชัดในปีต่อๆ มาอย่างต่อเนื่อง

---

[61] อรอนงค์ พลอยวิเลิศ, อ้างแล้ว

กล่าวโดยสรุป การดำเนินงานของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะ 10 กว่าปีที่ผ่านมาแม้ว่าจะให้ความสำคัญ ปรัชญาและคุณค่าที่เน้น “คน” เป็นศูนย์กลาง และมีจุดยืนที่จะสร้างพลังปัญญาให้แก่ประชาชนด้วย กระบวนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการวิจัย เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพของบุคคลและชุมชน ท้องถิ่นเป็นหลัก แต่ด้วยเหตุของความจำเป็นของการยกระดับการแก้ปัญหาชุมชนท้องถิ่นในเชิงนโยบาย ทำให้จำเป็นต้องสรุปบทเรียนและค้นหาตัวตนของระเบียบวิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตลอดจนการยกระดับงานวิจัยท้องถิ่นในเชิงวิชาการเพื่อประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในวงกว้าง โดยในส่วนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสานก็มีการปรับตัวโดยปรับจากการให้นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีฐานการทำงานกับชุมชน และให้ความสำคัญกับการพัฒนาชาวบ้านทั้งในแง่วิธีคิดและการปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา แต่ขาดความแม่นตรงทางวิชาการ มาสู่การเสริมให้นักศึกษาและนักวิชาการในท้องถิ่น เข้ามาพัฒนาและเสนอโครงการมากขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 เป็นต้นมา โดยปรับแนวทางให้การสนับสนุนจากเดิมให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการในลักษณะที่เป็นการอบรม ทักษะการวิจัยให้กับผู้ประสานงานและนักวิจัยท้องถิ่นในระยะแรก มาสู่การสร้างนักศึกษาและนักวิชาการในท้องถิ่นให้เรียนรู้จักชุมชนและตระหนักถึงความสำคัญของการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาโดยชาวบ้านเป็นแกนหลักในระยะหลัง ยกเว้นในภาคอีสานใต้ ได้แก่ สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ และนครราชสีมา ที่ผู้ประสานงานท้องถิ่นยังเป็นส่วนของนักพัฒนาเอกชนเป็นส่วนใหญ่ แต่เป็นที่น่าสนใจว่านักพัฒนาเอกชนเหล่านี้มีทักษะในการวิจัย และเป็นคนรุ่นใหม่ที่เข้าใจกระบวนการทำงานกับชาวบ้าน ทำให้การทำวิจัยและงานพัฒนาถูกขับเคลื่อนไปด้วยกันได้

2. การลดความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคมในงานวิจัยท้องถิ่น

2.1 บทสังเคราะห์จากเอกสาร

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้คัดเลือกโครงการในพื้นที่ภาคอีสานมาทั้งสิ้น 104 โครงการ ในจำนวนดังกล่าวมีโครงการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้รวม 53 โครงการ สรุปตามกลุ่มปัญหาได้ดังนี้ (ดูรายชื่อโครงการวิจัยได้ในภาคผนวก)

1) ด้านการบริหารจัดการท้องถิ่น จำนวน 7 โครงการ
2) ด้านการศึกษากับชุมชน จำนวน 3 โครงการ
3) ด้านเศรษฐกิจชุมชน จำนวน 6 โครงการ
4) ด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว จำนวน 9 โครงการ
5) ด้านสุขภาพ หมอเมือง และสมุนไพร จำนวน 2 โครงการ
6) ด้านศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จำนวน 2 โครงการ
7) ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน จำนวน 5 โครงการ
8) ด้านชุมชนกับการจัดการทรัพยากร จำนวน 16 โครงการ

9) ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ จำนวน 2 โครงการ

10) ชุดโครงการ F5 จำนวน 1 โครงการ

โครงการวิจัยส่วนใหญ่ ตั้งอยู่บนฐานของปัญหาของชาวบ้าน บริบทของชุมชน ความสนใจของพี่เลี้ยง และให้ความสำคัญกับแก้ไขปัญหา และ/หรือการจัดการโดยชุมชนเป็นแกนหลัก ซึ่งหากพิจารณาผ่านฐานพื้นที่ สามารถกล่าวได้ว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ในจังหวัดอุบลราชธานี ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่อยู่ในรูปของการจัดการป่า การจัดการน้ำ การจัดการพื้นที่ริมโขง และเรื่องน้ำท่วม อันเป็นภัยพิบัติที่ชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีหลายแห่งต้องเผชิญมาอย่างต่อเนื่อง

ในขณะที่จังหวัดยโสธร งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นเรื่องของเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดการป่า และการจัดการศึกษาของเด็กและเยาวชนทั้งที่อยู่ในรูปของโครงการส่งเสริมการอ่านออกเขียนได้ และโครงการวิจัยเพื่อการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

ส่วนจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ที่มีการดำรงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เขมร และกูย ประกอบกับอยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องกับทุ่งกุลาร้องไห้ โครงการวิจัยจึงเกี่ยวข้องกับการผสมผสานทางชาติพันธุ์ การใช้ประเด็นเชิงวัฒนธรรมเพื่อการจัดการทรัพยากร และการศึกษาเพื่อการจัดการทรัพยากรบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลางเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการขับเคลื่อนผลกระทบอันเนื่องมาจากเขื่อนราษีไศล

สำหรับงานวิจัยในพื้นที่บุรีรัมย์ ทั้งหมดเป็นโครงการที่สนับสนุนงานวิจัยของนักศึกษาระดับปริญญาโท จึงไม่เห็นกระบวนในการเสริมศักยภาพของชุมชนที่ชัดเจนนัก ในขณะที่โครงการในจังหวัดอำนาจเจริญไม่ถูกเลือกโดยฝ่ายวิจัยท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

จากภาพรวมของโครงการดังกล่าว หากพิจารณาพิจารณาในด้านของการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมแล้ว โครงการส่วนใหญ่แม้ไม่ประสงค์ที่จะสร้างความเข้าใจหรือสร้างแนวทางในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรง แต่สามารถวิเคราะห์โครงการโดยอาศัยกรอบดังกล่าวได้ใน 2 ระดับคือ

ระดับที่ 1 เมื่อพิจารณาความเหลื่อมล้ำในฐานะที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐ ทั้งในแง่ของโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น เขื่อนในแม่น้ำโขง เขื่อนราษีไศล และการจัดการภัยพิบัติของรัฐ เป็นต้น หรือการได้รับผลกระทบอันเนื่องมาจากการมุ่งส่งเสริมการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จนละเลยผลกระทบต่อชุมชน เช่น การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจจนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชุมชน หรือการเติบโตของเมือง จนส่งผลต่อระบบนิเวศน์เช่น ทำให้น้ำเน่าเสีย หรือส่งผลต่อการดูแลเด็กและเยาวชน เป็นต้น มีมิติของความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ดังนี้

1) มิติของการเสริมพลังกลุ่มและสร้างอำนาจต่อรอง โครงการวิจัยส่วนใหญ่ใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ถึงสาเหตุของปัญหาที่ส่งผล กระทบต่อชุมชน และใช้เงื่อนไขดังกล่าวค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน/ท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชน/ท้องถิ่นให้มีความเท่าเทียมทางความคิดและเชื่อมั่นในปฏิบัติการของชุมชน/ท้องถิ่นที่แตกต่างจากนโยบายและ/หรือแนวทางการพัฒนาของรัฐ ตัวอย่างเช่น การศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบ

เกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร พบว่า ข้าวพื้นบ้านมีความสำคัญ ต่อสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการแรงงานในครอบครัว การแปรรูป สุขภาพและการ รักษาโรค รวมถึงการจัดการวัชพืชด้วย ส่วนสาเหตุการสูญหายและการคงอยู่ของพันธุกรรม ข้าวพื้นบ้านนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกชุมชนเป็นหลัก กล่าวคือนโยบายรัฐและการ ส่งเสริมของภาครัฐ ความต้องการตลาด พ่อค้าปฏิเสธการซื้อข้าวเหนียวรวมข้าวเจ้าของโรงสีข้าว และระบบของเครื่องสี ส่วนสาเหตุที่กลุ่มเป้าหมายส่วนหนึ่งยังรักษาข้าวพื้นบ้านไว้คือ ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ อายุการเก็บเกี่ยวสั้นสอดคล้องกับวิถีชีวิต ปลูกข้าวอายุสั้นเพื่อให้มีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การแปรรูป และความต้องการการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ ส่วนผลของปฏิบัติการทดลองขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า กระบวนการที่ทีมวิจัยได้ ดำเนินการทดลองนั้น สามารถสร้างการเรียนรู้ให้กลุ่มเป้าหมายจากรู้จักข้าวพื้นบ้าน เห็นคุณค่า และเปลี่ยนพฤติกรรม ทั้งการผลิต การบริโภคได้ ข้าวพื้นบ้านจึงเป็นกุญแจไขสู่การพึ่งตนเองของเกษตร ทำให้เกษตรกรในพื้นที่เห็นคุณค่าของข้าวพื้นบ้าน โดยมีตัวชี้วัดคือ จำนวนผู้ปลูกข้าวพื้นบ้านใน 3 หมู่บ้านเป้าหมาย ก่อนทำวิจัย 13 ราย เพิ่มเป็น 44 ราย และนอกพื้นที่เป้าหมายกว่า 60 รายจำนวนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ก่อนทำวิจัยมี 13 พันธุ์ ปัจจุบันมี 30 พันธุ์ และจำนวนพื้นที่ปลูกข้าวพื้นบ้าน ก่อนการวิจัยมี 35 ไร่ ปัจจุบันมีมากว่า 100 กว่าไร่ เป็นต้น งานวิจัยท้องถิ่นในกลุ่มนี้จึงเป็นเสมือนการสร้างความเป็นธรรมให้กับวิธีคิด มุมมอง และการเลือกดำเนินชีวิตของคนในชุมชนด้วยตนเองโดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นที่ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการเป็นเครื่องมือในการสร้างองค์ความรู้และความมั่นใจในการกำหนดเป้าหมายและ/หรือแนวทางในการทำมาหากินและ/หรือการบริหารจัดการครอบครัว/ชุมชนของตนเอง

2) มิติของการสร้างองค์ความรู้เพื่อต่อรองเชิงนโยบาย กล่าวคือโครงการบางส่วนที่สะท้อนถึงปัญหาอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลต่อการสร้างความไม่เป็นธรรมในสังคมโดยตรงเช่น โครงการศึกษากระบวนการและรูปแบบการจัดการพื้นที่ริมโขงเพื่อความมั่นคงทางอาหารของบ้านปากลา ต.นาโพธิ์กลาง อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี หรือโครงการศึกษารูปแบบการทำประมงลุ่มน้ำโขงที่เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพพื้นที่ บ้านทุ่งนาเมือง ต.นาโพธิ์กลาง อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี เป็นต้น โดยมีการระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาและเตรียมความพร้อมของข้อมูลเพื่อรับมือกับแผนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากชุมชนประมาณ 40 กิโลเมตร หรือโครงการชวนกันอ่านหนังสือให้เด็กฟังและโครงการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพการอ่านหนังสือให้เด็กฟังที่ จ.ยโสธร ได้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าส่งผลให้คนยากจนได้เข้าถึงหนังสือ และสามารถใช้โครงการเป็นตัวกระตุ้นพัฒนาการเด็กที่ด้อยโอกาสในการเข้าถึงหนังสือได้อย่างน่าสนใจ เป็นต้นโดยในส่วนของชุดความรู้ด้านการศึกษาของจังหวัดยโสธร สามารถยกระดับไปสู่การเปิดพื้นที่เชิงนโยบายระดับจังหวัดคือ เกิดนโยบายด้านการศึกษาทางเลือกที่จังหวัดยโสธรขึ้นด้วย

ระดับที่ 2 การวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมในระดับชุมชนหรือระบบสังคมเศรษฐกิจของชุมชน มีโครงการที่สามารถใช้กรอบการวิเคราะห์นี้หลายโครงการ ทั้งนี้เพราะโครงการวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่อีสานใต้ ให้ความสำคัญกับการจัดการและการฟื้นฟูทรัพยากรเพื่อการหาอยู่หากินของชาวบ้านบนฐานวิธีคิดเรื่องการพึ่งตนเอง ความยั่งยืน เกษตรอินทรีย์ การศึกษา และ/หรือการท่องเที่ยวเชิง

วัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวโยงกับกลุ่มคนบางกลุ่มในชุมชน และนำไปสู่ปรากฏการณ์ของความเหลื่อมล้ำในชุมชน เช่น โครงการหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้การทำมาหากินของชุมชนในพื้นที่ป่าบุ่ง-ป่าทาม กรณีศึกษา โรงเรียนบ้านเพียมาต ต.หนองแค อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความไม่ลงรอยกันระหว่างกลุ่มชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวเรื่องเขื่อนราศีไศล (เป็นนักวิจัยของโครงการ) กับกลุ่มคนอื่นๆ รวมถึงครูในโรงเรียน ชาวบ้านที่เป็นทีมวิจัยจึงพัฒนาโครงการขึ้นเพื่อเชื่อมร้อยความเข้าใจของกลุ่มคนต่างๆ ในชุมชน แต่ในท้ายที่สุด เมื่อสิ้นสุดโครงการก็ไม่สามารถสร้างความเข้าใจและ/หรือลดความไม่เป็นธรรมในชุมชนได้ หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนต่างๆ ซึ่งมักมีกฎกติกาในการจัดการป่าที่พัฒนาขึ้นจากทีมวิจัยและชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม แต่ในอีกด้านหนึ่งอาจนำไปสู่เรื่องของความไม่เป็นธรรมหรืออาจนำไปสู่ปรากฏการณ์ของความขัดแย้งในชุมชนได้ เป็นต้น

ในทางเศรษฐกิจมีโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของชาวบ้านบนฐานทรัพยากรของชุมชนหลายโครงการ เช่น โครงการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร การเลี้ยงกบ การฟื้นฟูและอนุรักษ์กุ้งฝอย การฟื้นฟูป่าชุมชนเพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชน การจัดการป่าหัวไร่ปลายนาเพื่อความมั่นคงทางอาหารและรายได้ของครัวเรือน การปลูกพืชผสมผสานเพื่อสร้างความหลากหลายในสวนยางพารา รูปแบบการเพาะและขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง เป็นต้น แต่ทั้งหมดเป็นโครงการที่ไม่มีการยกระดับหรือขยายผล เพื่อสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจสังคมแบบใหม่ของชุมชนอย่างชัดเจน ยกเว้นโครงการในกลุ่มของเกษตรอินทรีย์ พันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน และ/หรือตลาดสีเขียว แม้ว่าจะมีเกษตรกรเพียงบางกลุ่มในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการ แต่ด้วยประเด็นดังกล่าวมีความพยายามในการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงงานโดยได้รับการหนุนเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชนในหลายพื้นที่ เกิดการขยายผลในเชิงเครือข่าย แต่เป็นที่น่าสนใจว่า ไม่เห็นการขยายผลไปสู่ประเด็นปัญหาอื่นๆ ในชุมชนอย่างเด่นชัด

อย่างไรก็ตาม มีโครงการบางส่วนที่พยายามใช้ประเด็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และ/หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ซึ่งได้รับการส่งเสริมเชิงนโยบาย มาขับเคลื่อนงานเพื่อสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความชัดเจน และมีฐานความรู้รองรับอย่างเป็นระบบ เช่น โครงการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนบ้านผาซัน จ.อุบลราชธานี หรือ การฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีเพื่อการจัดการท่องเที่ยวที่เหมาะสมของชุมชนชาวกูยบ้านกู่ อ.ปรางค์กู่ จ.ศรีสะเกษ เป็นต้น โดยสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้มาเชื่อมโยงสู่การการจัดกิจกรรมเชิงนโยบายเพื่อการท่องเที่ยว การประสานแผนกับองค์การบริหารส่วนตำบล และการจัดทำข้อมูลเพื่อการท่องเที่ยวเป็นต้น ส่วนโครงการวิจัยที่เอื้อต่อการเปิดพื้นที่ให้แสดงอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นมีอยู่น้อยมาก ที่ปรากฏคือ โครงการหลอมรวมวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษาชุมชนไพรเขลา ต.ไพรเขลา อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์ ที่ใช้โครงการวิจัยเป็นเครื่องมือในการสะท้อนอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชน และนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง

โครงการวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่อีสานใต้ที่ผ่านการคัดเลือกในเบื้องต้นทั้ง 53 โครงการ แม้จะมีความหลากหลาย แต่ทั้งหมดได้สะท้อนมิติของความเป็นคนอีสาน คือ การหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ประสบด้วยตนเอง โดยละเลยหรือแทบจะละเลย หรือไม่ละเลยแต่ไม่เขียนไว้ในเอกสาร ถึงสาเหตุของปัญหา ซึ่ง

เกี่ยวพันกับความไม่เป็นธรรมในสังคมและ/หรือไม่สะท้อนอย่างเด่นชัดถึงความตระหนักในความไม่เป็นธรรมทางสังคมที่ชุมชนได้รับจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ

การกลับไปทบทวนภาคสนามในระยะต่อไป จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่ไม่เฉพาะแต่การสังเคราะห์งานวิจัยท้องถิ่นในมุมมองของการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมเท่านั้น แต่หมายรวมถึงมุมมองของชาวบ้านต่อประเด็นปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางแก้ไข และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งระดับชุมชนด้วยกันเอง และระดับชุมชนกับภายนอกที่เป็นธรรมด้วย

2.2 มุมมองจากการศึกษาภาคสนาม

ในการศึกษาภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นผ่านมุมมองเรื่องความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมนี้ เลือกศึกษากรณีการศึกษาและประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนอง: กรณีชุมชนตาเตียว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ (RDG51E0075) มีพื้นที่ดำเนินการคือลำน้ำห้วยเสนองจากบ้านกระเพอโร บ้านบุเจก บ้านตาเตียว บ้านภูมิสตึง บ้านจบก บ้านและปอยจุม โดยมีคำถามวิจัยว่า 1) ประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม อีกทั้งประวัติศาสตร์ของชุมชนตาเบามีความเป็นมาอย่างไร 2) ฐานทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนองบริเวณตำบลตาเบาเป็นอย่างไรและมีสภาพปัญหาอะไร 3) มีวัฒนธรรมและประเพณีอะไรบ้างที่สามารถปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนงบริเวณตำบลตาเบาและมีกระบวนการอย่างไร และ 4) รูปแบบและคุณค่าจากการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนองบริเวณตำบลตาเบาเป็นอย่างไร ซึ่งผลในการศึกษาครั้งนี้ได้ค้นพบประวัติความเป็นมาของชุมชนและองค์ความรู้ในเชิงวัฒนธรรม ประเพณี และสถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรในลุ่มน้ำห้วยเสนง ดังนั้นในภาวะวิกฤตด้านทรัพยากรในลุ่มน้ำห้วยเสนง การฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนงจึงปรับใช้ประเพณีตอม ซึ่งปกติจะจัดในช่วงแคแจ๊ดหรือเดือนเมษายนมาเป็น “ตอมสตึง” คือการใช้คุณค่าของการ “ตอม” ซึ่งหมายถึงการ “ห้าม” หรือการละเว้นการปฏิบัติในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรืองดเว้นปฏิบัติหลายๆ ประการที่เป็นข้อตกลงร่วมกันของชุมชน ได้แก่ กิจกรรมการประกอบการงานส่วนตัวต่างๆ การรับจ้าง การทอผ้า การปลูกพืชผัก การก่อสร้างบ้านเรือนเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ทุกคนในหมู่บ้านปฏิบัติกันอย่างพร้อมเพรียง และเมื่อมีการงดเว้นกิจกรรมส่วนตัวก็มีการร่วมมือร่วมใจทำกิจกรรมส่วนรวมเช่น การบูรณะวัดวาอาราม ศาลากลางหมู่บ้าน การขุดลอก/ทำความสะอาดบ่อน้ำ การถากถางทำความสะอาดถนนสาธารณะ เป็นต้น ซึ่งส่งผลต่อจิตใจ จิตสำนึก ลดความเห็นแก่ตัว สร้างจิตสาธารณะ สร้างความรักความสามัคคีของผู้คนในหมู่บ้าน/ชุมชน โดยกิจกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นภายใต้พิธีกรรมและความเชื่อในการตอม ทีมวิจัยได้หยิบยกเรื่องงานตอมสตึงเป็นหัวข้อหลักในการปฏิบัติการ โดยมีการจัดงานริมลำห้วยเสนง มีการสืบชุตาสายน้ำ มีการละเล่นพื้นบ้าน มีการกันพื้นที่ในลำห้วยเสนองเป็นเขตอภัยทาน ชุมชนร่วมกันทำกิจกรรมฟื้นฟูลำห้วยเสนง โดยมีประชาชนในตำบล และชุมชนอื่นๆ เข้าร่วมอย่างคับคั่ง

การศึกษาภาคสนามผ่านการสัมภาษณ์[62] และการจัดเวทีสัมภาษณ์ด้วยกระบวนการกลุ่ม (focus group)[63] ทำให้ทราบว่า การศึกษาและประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วย

[62] อภินันท์ บุญทอน, ผู้ประสานงานชุดโครงการสุรินทร์, ***สัมภาษณ์***, 29 มิถุนายน 2559

เสนอง: กรณีชุมชนตาเตียว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นหนึ่งในชุดโครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ห้วยเสนง ซึ่งเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็กและถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ของคนสุรินทร์เพราะน้ำในห้วยเสนงถูกใช้เพื่อการเกษตรและใช้ทำน้ำประปาเพื่อเลี้ยงคนเมืองด้วย การพัฒนาโจทย์ในการวิจัยจึงเริ่มจากการมอง “ห้วยเสนง” ในมุมมองใหม่ที่ไม่ใช่เป็นเพียงอ่างเก็บน้ำ และมีการดึงความรู้ – ปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาออกมา โดยโจทย์วิจัยส่วนหนึ่งเป็นโจทย์เชิงพื้นที่ที่ชาวบ้านเสนอมา ส่วนโจทย์อีกด้านหนึ่งเป็นโจทย์ของผู้ประสานงานที่ให้ ความสำคัญกับการยกระดับการทำงานพัฒนาโดยเน้นให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ทำเอง เพราะเห็นว่าการพัฒนาไม่ได้ ทำให้เกิดความเป็นธรรม แต่การพัฒนาทำให้เกิดประโยชน์สำหรับคนที่ทำการพัฒนาเอง ชุดโครงสุรินทร์จึงใช้ ประเด็นห้วยเสนงเป็นหลักในการทำงานตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 – 2556 มีโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจาก สกว.ท้องถิ่นรวม 14 โครงการ และเสริมให้เกิดเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำห้วยเสนง เพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองและ/หรือศักยภาพในการพัฒนา เช่น กรณีฟาร์มเลี้ยงหมูปล่อยน้ำเสียลงห้วยเสนง ชาวบ้านในเครือข่ายช่วยกันเก็บข้อมูลผลกระทบในด้านต่างๆ และใช้เป็นข้อมูลในการต่อสู้ในระดับจังหวัด ที่สุดเอกชนต้องจ่ายค่าชดเชยให้เกษตรกรที่ได้รับความเสียหาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังหนุนให้ชาวบ้านเข้าร่วมในคณะกรรมการปฏิรูปน้ำเพื่อร่วมเรียนรู้และขับเคลื่อนการทำงานระดับนโยบายอีกด้วย

กล่าวเฉพาะการศึกษาและประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนอง: กรณีชุมชนตาเตียว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งอยู่ตอนกลางของลำห้วยเสนง ชาวบ้านเล่าว่าการพัฒนาโจทย์เริ่มจากผู้ประสานงานโครงการได้หารือกับพระครูโสภณบุญกิจ อดีตรองเจ้าคณะอำเภอปราสาทและอดีตเจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม ที่เห็นความสำคัญของลำน้ำห้วยเสนงและสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นตลอดสายน้ำ จึงจัดทำโครงการวิจัยขึ้นโดยชักชวนผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล (ในขณะนั้น) เข้าร่วมทีมวิจัย โดยชาวบ้านสะท้อนว่า

> *“...ตอนแรกก็เบลอเหมือนกัน ไม่รู้จะทำวิจัยอย่างไร...ก็ไปรวบรวมข้อมูลพื้นที่ ข้อมูลประวัติศาสตร์...มีการเดินตามริมลำห้วยเพื่อดูและนับต้นไม้ทั้ง 2 ฝั่งบางคนจด บางคนอัดเสียง จดพืชสมุนไพรที่พบ จดฝาย จดต้นยางใหญ่... เดินถามตั้งแต่บ้านกระเพิงโร บ้านโชค บ้านตาเตียว เรื่อยไป ...มีการสอบถามผู้รู้ เชิญผู้เฒ่าผู้แก่มาเสวนา...เมื่อได้ข้อมูลมาก็นัดประชุมทีม...จัดทำแผนที่...ทำให้เรารู้ที่ตั้งบ้านเรา และบ้านอื่นๆ ในละแวกนี้ ทำให้เรารู้จักหมู่บ้านอื่นๆ แถวนี้มากขึ้นขณะที่แต่เดิมเราอยู่แต่หมู่บ้านเรา รู้ประวัติของหมู่บ้าน รู้ประวัติความเป็นมาของประเพณีต่างๆ รู้ที่มาของชื่อหมู่บ้าน...”*[64]

---

[63] กลุ่มนักวิจัยชาวบ้านและผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้จำนวน 10 ท่าน,.***สนทนากลุ่ม,*** 16 ตุลาคม 2559

[64] กลุ่มนักวิจัยชาวบ้านและผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้จำนวน 10 ท่าน,.***สนทนากลุ่ม***, อ้างแล้ว

ผลจากการทำวิจัยร่วมกันทำให้ชาวบ้านเห็นข้อมูลในพื้นที่ของตนเองว่า ตลอดสายน้ำและริมฝั่งช่วงตำบลตาเบา มีถนน 4 สายและมีฝายประมาณ 20 ฝายกั้นทางเดินน้ำในลำห้วยอยู่เป็นระยะๆ โดยมีการก่อสร้างฝายน้ำล้นมากในช่วงปี พ.ศ.2540 เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร แต่ผลที่ตามมาคือการไหลเวียนของน้ำในลำห้วยไม่เหมือนในอดีตที่ช่วงน้ำขึ้น น้ำก็จะไหนจากเขาแหลม (ตั้งอยู่ที่ ต.แนงมุด อ.กาบเชิง จ.สุรินทร์) ลงสู่อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง และเชื่อมต่อกับลำน้ำชี เกิดการชะล้างดินตะกอนลงสู่แหล่งน้ำ ในขณะเดียวกันพันธุ์ปลาในน้ำชีก็สามารถขึ้นมาวางไข่ตามสายน้ำในฤดูน้ำหลากได้ เมื่อมีการทำฝายทำให้เส้นทางการไหลของน้ำถูกปิดกั้นลง เกิดการทับถมของดินตะกอน ลำน้ำตื้นเขิน ในฤดูแล้งชาวบ้านไม่มีน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภค/บริโภค และทำให้ราชการต้องทำการขุดลอกลำห้วยทุกๆ 3 ปี เพื่อให้ลำห้วยกว้างและลึกขึ้น แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการทับถมของตะกอนและความตื้นเขินได้ นอกจากนี้การขุดลอกยังส่งผลกระทบต่อต้นไม้และพืชสมุนไพรริม 2 ฝั่งที่ถูกตัดโค่นลงเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันส่วนราชการพยายามทำการขุดลอกและขยายลำห้วยเพื่อให้น้ำไหลลงอ่างเก็บน้ำห้วยเสนงให้มากขึ้น ในขณะที่ทีมวิจัยเสนอให้มีระบบการเปิดปิดฝายและยกเลิกการขุดลอก แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบจากภาครัฐ

สำหรับกิจกรรมของโครงการวิจัยคือ การอนุรักษ์ไม้ริมห้วยและวังปลาผ่านประเพณีตอมสตึง (ตอมหมายถึงห้าม ส่วนสตึง หมายถึงลำห้วย) โดยทำเป็นช่วงๆ ตามลำน้ำโดยกันพื้นที่ประมาณ 300 เมตรเพื่อเป็นแหล่งขยายพันธุ์ปลา โดยในช่วงที่ “ตอม” หรือห้ามจับปลาก็จะเอากิ่งไม้ไปใส่ไว้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของปลา มีการทำหลักเขตป่าระหว่างที่เอกชนกับที่สาธารณะไว้ เป็นต้น โดยวันงานพระครูโสภณบุญกิจซึ่งเป็นที่ศรัทธาของชาวบ้านจะทำพิธีสืบชะตาสายน้ำด้วยการนำน้ำในลำห้วยไปทำพิธีแล้วเชิญกลับเพื่อทำการอนุรักษ์ มีการนิมนต์พระมาสวด มีประเพณีเล่นปางของผู้เฒ่าผู้แก่ (ในอดีตการเล่นปางเป็นการเสี่ยงทายโดยให้คนขึ้นไปเหยียบบนหม้อดิน ถ้าหม้อแตกหมายความว่าในปีนั้นๆ จะแห้งแล้ง) เป็นต้น หลังจัดกิจกรรม ชุมชนได้ประสานให้รองผู้ว่าราชการจังหวัดเข้ามาดูพื้นที่อนุรักษ์ ซึ่งจังหวัดได้ส่งต่อให้ป่าไม้เข้ามาดูแล ในขณะที่ส่วนของชุมชนได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเป็นหลักในการดำเนินการ ระยะแรกคณะกรรมการต้องคุยเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับชาวบ้านบ่อยๆ เมื่ออนุรักษ์มาระยะหนึ่งปลาก็เริ่มเข้ามาอยู่ในเขตตอม คนที่มีอาชีพจับปลาขายก็เริ่มเข้ามาจับปลาในเขตอนุรักษ์ ซึ่งคณะกรรมการก็ต้องเข้ามาห้ามปรามจนถูกขนานนามว่า “พวกอาระ” (เป็นคำด่าหมายถึง พวกผีห่าซาตาน) ปัจจุบันทีมวิจัยได้จัดงาน “ตอมสตึง” ต่อเนื่องมา 7 ครั้ง โดยจะ “ตอม” เพื่อการอนุรักษ์เป็นช่วงๆ ตามสายน้ำ

> *“...หลวงพ่อบอกให้จัดทุกวันที่ 5 เมษายนของทุกปี ส่วนทีมวิจัยเราก็อยากจัดเพราะอยากให้ชาวบ้านรู้และรักธรรมชาติในแหล่งที่เขาอยู่...ปลูกฝังการอนุรักษ์ให้เขา จุดประสงค์หลักอยากขยายให้คลุมทั้งลำห้วย โดยเปิดให้อนุรักษ์และจับปลาได้เป็นช่วงๆ เพื่อให้มีปลาและป่าไม้ชุกชุม...”* [65]

[65] กลุ่มนักวิจัยชาวบ้านและผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้จำนวน 10 ท่าน,.***สนทนากลุ่ม***, อ้างแล้ว

ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดตอมตรึงในปัจจุบันคือ การรื้อวังปลาลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะชาวบ้าน “เกรง” ไม่ได้ “กลัว” เพราะตอนจัดกิจกรรมมีการใช้พิธีกรรมต่างๆ อย่างจริงจัง เช่น มีการ “แซน” (เซ่นไหว้) การปักธงบอกแนวเขต การดึงสายสิน มีพระมาสวด และมีการจัดมโหรีประโคม เป็นต้น นอกจากนี้ทรัพยากรป่าริมห้วยก็เพิ่มมากขึ้นบางจุดเป็นป่าทึบเชื่อมต่อเป็นแนวตลอด 2 ฝั่งน้ำ ในขณะที่อดีตริมห้วยติดที่นาของเอกชนจะถูกแผ้วถาง และลงยูคาหมด ส่วนหนึ่งอาจเป็นพระคำสอนของหลวงพ่อที่บอกว่า *“...ป่าบวชแล้วเราก็ไม่ไปเบียดบังเขา...”* ส่วนการยกระดับการทำงานไปสู่การเสนอข้อบัญญัติท้องถิ่นเรื่องการจัดการทรัพยากรปรากฏว่าไม่สามารถส่งผลในทางปฏิบัติได้ แม้ว่าจะมีการยกร่างข้อบัญญัติท้องถิ่นเสนอต่อที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบลแล้วก็ตาม สิ่งที่ปรากฏอยู่ในแผน 3 ปีขององค์การบริหารส่วนตำบลเป็นเพียงกิจกรรมเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแผนทรัพยากร ซึ่งไม่ระบุว่าเป็นกิจกรรม “ตอมสตึง”

นอกจากนี้ทีมวิจัยยังเห็นความสำคัญของการประสานการทำงานเป็นเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์ เพราะตระหนักว่าไม่สามารถทำงานเฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งได้ การทำงานร่วมกันทำให้ชาวบ้านเห็นปัญหาในภาพรวมตลอดลำน้ำว่าบริเวณต้นน้ำคือแถบเขาแหลมมีปัญหาเรื่องสารเคมีจากการเกษตรไหลลงสู่แหล่งน้ำ ตอนกลางมีปัญหาเรื่องการขุดลอกคูคลองซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรและระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ ส่วนปลายน้ำซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองมีปัญหาเรื่องน้ำเสีย ซึ่งต้องร่วมกันแก้ไข *“...ในช่วงที่มีปัญหาฟาร์มเลี้ยงหมูปล่อยน้ำเสียลงห้วยเสนง ปลาตาย เราก็ไปร่วมประท้วงกับเขา...ตอนเราจัดงานตอมสตึงเขาก็มาร่วม...มีการจัดขบวนแห่ตั้งแต่ต้นน้ำ มาพักที่หนองใหญ่ 1 คืน แล้วแห่ต่อไปถึงปลายน้ำ...”* ส่วนความภาคภูมิใจของชาวบ้านต่อการทำงานวิจัยในครั้งนี้คือ การได้รับเลือกเป็นโครงการวิจัยดีเด่นเพราะเป็นเหมือนการรับรองว่าชาวบ้านสามารถทำงานวิจัยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นของการเขียนรายงานการวิจัยที่ต้องให้วิธีการไปอยู่ไปกินร่วมกัน เหมือนการเข้าแคมป์ซึ่งต้องใช้เวลาและความอดทนเป็นอย่างมากในการเรียบเรียงข้อมูลก่อนส่งให้พี่เลี้ยงไปพิจารณา และที่สำคัญคือ งานวิจัยได้กลายเป็นแหล่งข้อมูลให้นักเรียน/ลูกหลานในหมู่บ้านได้สืบค้นประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นตนเอง

เมื่อวิเคราะห์งานวิจัยท้องถิ่นฉบับนี้ในมิติของความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมแล้วสามารถกล่าวได้ว่า สามารถสร้างความเป็นธรรมได้ 3 ประการคือ ประการแรกเป็นการสร้างความเป็นธรรมให้กับนักวิจัยท้องถิ่นในฐานะที่เป็นการเปิดพื้นที่การเมืองเรื่องของความรู้ให้กับชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถทำงานวิจัยซึ่งเดิมเคยเป็นเรื่องของนักวิชาการและเป็นเรื่องที่ยาก มาสู่ความเชื่อมั่นในตนเองว่าชาวบ้านสามรถทำวิจัยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นของการหาข้อมูลเพื่อมาตอบคำถามที่ชาวบ้านรู้ว่าการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุต้องใช้การเข้าไปพูดคุยอย่างค่อยเป็นค่อยไปจึงจะสามารถได้ข้อมูลอย่างครอบคลุม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการจะทำให้ผู้สูงอายุเกรง/ตอบคำถามไม่ได้ นอกจากนี้ชาวบ้านยังรู้ถึงวิธีการศึกษาเส้นทางและระดับความสูงของพื้นที่เพื่อกำหนดทิศทางการไหลเวียนของน้ำ การติดตามข้อมูลเรื่องการฟื้นฟู/ความอุดมสมบูรณ์ของป่าผ่านการนับปริมาณต้นไม้ด้วยวิธีการสุ่ม เป็นต้น ซึ่งในช่วงของการสัมภาษณ์ด้วยกระบวนการกลุ่มมีผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่งที่รับอาสาเรื่องการสำรวจเส้นทางน้ำมาจากทางราชการ และนำประเด็นดังกล่าวมาหารือกับทีมวิจัยปรากฏว่านักวิจัยสามารถแนะนำขั้นตอนการทำงานสำรวจได้อย่างเป็น

ระบบชัดเจน เป็นขั้นเป็นตอน และเสนอแนะด้วยความมั่นใจ ซึ่งถือเป็นการพัฒนาศักยภาพในระดับบุคคลไปในทางหนึ่งด้วย

ประการที่ 2 สามารถเสริมพลังกลุ่ม/องค์กรได้ กล่าวคือ ทำให้ผู้ใหญ่บ้านที่เข้าร่วมโครงการวิจัยมีความผูกพันธุ์ รู้จักซึ่งกันและกัน และมีการประสานการทำงานเพื่อช่วยเหลือกันระหว่างหมู่บ้าน จากเดิมที่มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ และแก้ปัญหาให้กับลูกบ้านเฉพาะพื้นที่รับผิดชอบของตนเอง ซึ่งแม้จะมิได้มีการจัดตั้งองค์กรขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม แต่งานวิจัยดังกล่าวได้ปรับแนวคิดและวิธีการทำงานให้กับผู้ใหญ่บ้านจากเดิมที่ไม่ค่อยมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ของตำบลตาเบามากนัก[66] มาสู่การเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนและการเสนอข้อบัญญัติท้องถิ่นซึ่งแม้จะไม่สามารถนำไปสู่การเพิ่มอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากร ให้กับชาวบ้านอย่างที่มุ่งหวัง (เพราะไม่สามารถออกข้อบัญญัติท้องถิ่นได้) แต่การนำประเด็นเข้าสู่การหารือในสภาฯ ก็ถึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างอำนาจต่อรองของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเสริมพลังให้กับกระบวนการแก้ปัญหาห้วยเสนงผ่านการจัดตั้งองค์กรในรูปของ “เครือข่าย” เพื่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงด้วย

ประการที่ 3 หากพิจารณาการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมในระดับชุมชนแล้ว สามารถกล่าวได้ว่า โครงการวิจัยท้องถิ่นสามารถสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมระหว่างกลุ่มในชุมชนได้อย่างน่าสนใจ เพราะหาพิจารณาจากบริบทของชุมชนแล้ว ตำบลตาเบาเป็นพื้นที่ที่ได้รับการหนุนเสริม จากนักอนุรักษ์มากว่า 10 ปี ผ่านงานฟื้นฟูและอนุรักษ์ผืนป่า-สมุนไพร การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ กลุ่มเพาะเห็ด กิจกรรมการนวดแผนไทยซึ่งมีการจัดอบรมและมีใบรับรองให้สมาชิกสามารถนำไปใช้ประกอบวิชาชีพได้ เป็นต้น โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ซึ่งมีสมาชิกในหมู่บ้านสนใจและเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก

แต่ในกระบวนการ/กิจกรรมดังกล่าว มีผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำในชุมชนให้ความสนใจไม่มากนัก[67] การจัดทำโครงการวิจัยเรื่องการศึกษาและประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนอง: กรณีชุมชนตาเตียว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ โดยมีผู้ใหญ่บ้านหมู่ต่างๆ ในตำบลมาเป็นแกนหลักในการทำงาน จึงเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจด้านการอนุรักษ์ให้กับทีมผู้นำผ่านกระบวนการศึกษาและการค้นหาข้อมูลด้วยตนเอง ทำให้ผู้นำเกิดความภูมิใจและมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์มากขึ้น โดยในช่วงที่งานวิจัยฉบับนี้ทำการศึกษาและเข้าไปสัมภาษณ์คือช่วงปลายปี พ.ศ.2559 ปรากฏว่า ทีมวิจัยในพื้นที่ยังสามารถประสานเพื่อมานั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนกันได้ ผู้นำหลายคนเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล มาเป็นชาวบ้าน-ประชาชนธรรมดา ก็ยังมีความกระตือรือร้น และทำกิจกรรมด้านเกษตรอินทรีย์ เข้าร่วมในกลุ่มกิจกรรมเพาะเห็ด เป็นต้น การจัดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงมีลักษณะที่เท่าเทียมกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงถือเป็นการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมในชุมชนได้ทางหนึ่งด้วย

---

[66] มะลิและประยงค์, ชาวบ้านและอดีตสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ตำบลตาเบา, ***สัมภาษณ์***, 2 มกราคม 2560 ทำให้ทราบว่า ตำบลตาเบาเป็นพื้นที่งานของศูนย์ตะบันไพร ซึ่งมีพระโสภณบุญกิจพระนักอนุรักษ์เป็นแกนนำในการชวนชาวบ้านฟื้นฟูป่า ฟื้นฟูสมุนไพร และเสริมให้มีการอบรมทักษะในการนวดให้กับชาวบ้านมาหลายปีแล้ว

[67] มะลิและประยงค์, ชาวบ้านและอดีตสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ตำบลตาเบา, ***สัมภาษณ์***, เพิ่งอ้าง

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ 6 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากสถานการณ์ปัญหาของชาวบ้าน และใช้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการศึกษาเพื่อหาแนวทางแก้ไข พร้อมทั้งเกิดรูปธรรมในการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาโดยชุมชนเป็นแกนหลัก โดยประเด็นปัญหาส่วนใหญ่และ/หรือเกือบทั้งหมดของงานวิจัยเกี่ยวพันกับการพัฒนาหรือนโยบายของรัฐที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนากระแสหลัก เช่น ทุนนิยม การปลูกพืชเชิงเดี่ยวและเน้นพืชเศรษฐกิจซึ่งส่งผลต่อระบบนิเวศน์และทรัพยากรในท้องถิ่น รวมไปถึงปัญหาหนี้สินของเกษตรกร การสร้างเขื่อนที่ส่งผลต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นต้น และปัญหาการขาดการมีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการสร้างความไม่เป็นธรรมและเกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม แต่ด้วยกระบวนการดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมุ่งศึกษาเพื่อแก้ปัญหาและ/หรือพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่นเป็นหลัก ทำให้นักวิจัยขาดการวิเคราะห์ในประเด็นเรื่องความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคม แม้ว่าหลายโครงการจะมีการศึกษาเพื่อค้นหาสาเหตุของปัญหาที่ชาวบ้านประสบว่ามีความเกี่ยวโยงกับการพัฒนาและ/หรือนโยบายของรัฐดังกล่าว แต่ก็เป็นไปเพื่อนำไปสู่การค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ภายใต้กรอบการศึกษาและการหาแนวทางแก้ไขปัญหาของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยชาวบ้านเป็นแกนหลัก ได้ส่งผลให้เกิดการสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองเรื่องของความรู้ให้กับชาวบ้าน นักวิจัยท้องถิ่นและชุมชนเกิดความตระหนักในความเป็นชุมชนของตนเอง มีศักยภาพในการวิเคราะห์ปรากฏการที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเท่าทัน รวมถึงมีเครื่องมือและช่องทางในการแสวงหาข้อมูลเพื่อตอบคำถามหรือประเด็นปัญหาของชุมชนได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งถือเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความเท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม นอกจากนี้ยังส่งผลให้กลุ่ม/องค์กรมีความเข้มแข็ง สามารถจัดการปัญหาของตนเอง และบางกรณีสามารถใช้ข้อมูลที่เป็นผลจากการศึกษามาสร้างอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรให้กับท้องถิ่นได้อย่างเป็นธรรมมากขึ้น

3. เงื่อนไข/ปัจจัยที่ส่งผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม

ดังที่กล่าวไปแล้วว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแม้มิได้จะมีเป้าหมายการทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม แต่ด้วยสภาพปัญหาของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นโจทย์ของการวิจัยส่วนใหญ่มีความเกี่ยวพันกับปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคม ทำให้งานของฝ่ายวิจัยท้องถิ่นสามารถนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมได้เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของการเปิดพื้นที่ทางการเมืองเรื่องของความรู้ การพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน การเสริมพลังกลุ่ม/องค์กร และการสร้างอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากรให้กับชุมชน (ในบางโครงการ) ซึ่งความสามารถในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าวหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลักที่สำคัญ 3 ประการคือ

1. การทำงานของพี่เลี้ยง/ศูนย์ประสานงาน (Node)

ผู้ประสานงาน (RC) ศูนย์ประสานงาน (Node) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “พี่เลี้ยง” ถือเป็นกลไกหลักเบื้องต้นในการทำงานกับชาวบ้าน ซึ่งในส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้มีพี่เลี้ยงที่ทำโครงการวิจัยท้องถิ่นอยู่ 2 กลุ่มคือ นักพัฒนาและนักวิชาการ ซึ่งหากพิจารณาจากรายงานการวิจัยพบว่า โครงการวิจัยที่มี

นักพัฒนาเป็นพี่เลี้ยงส่วนใหญ่ รายงานไม่ยาวนักแต่มีผลการศึกษาและปฏิบัติการการแก้ไขปัญหาค่อนข้างชัดเจน ส่วนงานวิจัยที่มีนักวิชาการเป็นพี่เลี้ยง จะเห็นความเป็นวิชาการมากกว่าแต่ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาไม่ชัดเจน และเมื่อศึกษาภาคสนามพบว่า พี่เลี้ยงถือเป็นกลไกหลักในการกระตุ้นให้ทีมวิจัยชาวบ้านร่วมกันคิด ร่วมกันค้นหาคำตอบ ร่วมกันตอบคำถาม และร่วมกันหาแนวทางแก้ไข นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ค้นหาและกระตุ้นเพื่อยกระดับการทำงานของทีมวิจัยชาวบ้านผ่านการทำงานเครือข่าย และการยกระดับการทำงานเชิงนโยบาย โดยทีมวิจัยพื้นที่ตำบลตาเบาต่างสะท้อนตรงกันว่าการเสนอข้อบัญญัติท้องถิ่นก็ดี การเชื่อมโยงพาไปรู้จักชุมชนอื่นในลุ่มน้ำห้วยเสนงก็ดี หรือการที่ชุมชนสามารถจัดกิจกรรม “ตอมสตึง” ได้อย่างต่อเนื่องถึง 7 ปีก็ดี เป็นเพราะมีพี่เลี้ยงและทีมคอยสนับสนุน พี่เลี้ยงจึงเป็นผู้ที่ต้องอ่านสถานการณ์และหาช่องทางในการทำงานพัฒนากับชาวบ้าน โดยทำหน้าที่เป็นผู้ให้ข้อมูลและให้ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจ เช่น การสนับสนุนให้ชาวบ้านเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการจัดการลุ่มน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านได้รับข้อมูลที่กว้างขึ้น เป็นต้น

2. ความต่อเนื่องของโครงการ

ในการอ่านงานวิจัยท้องถิ่นระยะแรก เป็นการอ่านรายโครงการเพื่อวิเคราะห์หามุมมองของการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งพบว่างานวิจัยในพื้นที่ตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้มีไม่มากนัก แต่จากการลงภาคสนามทำให้เห็นว่า การทำวิจัยเพียงโครงการเดียวไม่สามารถสร้างความเป็นธรรมทางสังคมได้ แต่ต้องอาศัยความต่อเนื่องของโครงการที่มีการยกระดับสู่เป้าหมาย เช่นโครงการวิจัยลุ่มน้ำห้วยเสนง มีโครงการวิจัยท้องถิ่นต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 ถึงปัจจุบันรวม 10 กว่าโครงการ โดยมีพื้นที่ และประเด็นปัญหาที่แตกต่างกันไป แต่มีเป้าหมายร่วมกันคือการฟื้นฟูและอนุรักษ์ลุ่มน้ำห้วยเสนง เป็นต้น

3. ปฏิบัติการในงานวิจัยจำกัด

โครงการวิจัยท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ มักมีปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นคล้ายๆ กันคือ การทำเกษตรอินทรีย์ หรือการยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในส่วนของโครงการวิจัยท้องถิ่นด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ด้านชุมชนกับการจัดการทรัพยากร ด้านเศรษฐกิจชุมชน และด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดสำคัญประการหนึ่งของการแก้ไขปัญหา ลดโอกาสในการหาแนวทางแก้ไขที่หลากหลาย และเกิดคำถามว่าชุมชนเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาตนเองได้อย่างแท้จริงหรือไม่

4. สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ส่วนใหญ่สามารถเสริมให้นักวิจัยได้รู้จักศักยภาพและความถนัดของตนเอง เห็นความสำคัญของการใช้ข้อมูลเพื่อแก้ไขปัญหา รู้จักตัวตนและ/หรือความเป็นชุมชนท้องถิ่นของตนเอง รวมไปถึงการเสริมให้กลุ่มและ/หรือองค์กรในชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งช่วยลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมให้กับชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ส่วนการทำงานวิจัยท้องถิ่นในอนาคตควรให้ความสำคัญกับประเด็นต่างๆ ดังนี้

1) ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงต้องมีการวิเคราะห์ปัญหาและ/หรือโจทย์ในการวิจัยในมิติของการความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคมให้ชัดเจนมากขึ้น

2) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) ต้องมีองค์ประกอบของนักพัฒนา และนักวิชาการ ที่ตระหนักและมีศักยภาพในการทำงานชุมชน

3) การทำงานเชิงยุทธศาสตร์ ยังเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นเพื่อให้การแก้ปัญหาของชุมชนท้องถิ่นสามารถส่งผลในทางปฏิบัติและการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้อย่างเป็นจริง แต่ควรขยายโอกาสให้กับชาวบ้านให้มากขึ้น ถ้าไม่มีข้อจำกัดในเชิงงบประมาณ และควรขับเคลื่อนงานให้ชาวบ้านสามารถใช้องค์ความรู้มาตอบสนองชีวิตของเขาได้ สามารถต่อรองกับภาคีเครือข่ายได้ สามารถดึงงบประมาณกลับมาให้ชุมชนได้ และสามารถขยายคนให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเป็นกลุ่มก้อนและมีพลังมากยิ่งขึ้น

4) ในด้านการสร้างความรู้ ควรมีการหาคนมาดึงความรู้ของงานวิจัยชาวบ้านอีกทางหนึ่งเพื่อเอาชุดความรู้ไปขับเคลื่อนงานของชาวบ้านให้ได้ เพราะความรู้ความเข้าใจที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างเดียวมันไม่พอ

5) ควรสร้างการเรียนรู้ด้านวิธีวิทยาว่าด้วยการวิจัยท้องถิ่น (CBR) ให้กับผู้ประสานงาน (RC) ศูนย์ประสานงาน (Node) และเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลดังกล่าวสามารถนำวิธีวิทยาไปใช้ในการพัฒนาและติดตามสนับสนุนงานได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบ ซึ่งถือเป็นการถ่ายทอดวิธีวิทยาให้กับคนทำงานรุ่นใหม่ๆ

บทที่ 5
งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
กรณีศึกษาภาคภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก

การสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกรณีศึกษาภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อทำความเข้าใจและประเมินว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเด็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือไม่อย่างไร และอยู่ในมิติใดระดับใดบ้าง และ(2) มีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นและสามารถจะทำได้ในระดับใด โดยอาศัยพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก เป็นกรณีศึกษา

สำหรับการนำเสนอ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1) เป็นการพัฒนากรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 2) เป็นการเรียนรู้เชิงสถาบัน: มิติการต่อสู้เพื่อการทำงานของหลายฝ่าย 3) เป็นข้อค้นพบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม และ 4) เป็นส่วนสรุป โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

1. การพัฒนากรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

โดยทั่วไปการวิเคราะห์สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในท้องถิ่น จะให้ความสำคัญกับความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในมิติทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2556 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2558) เสนอสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย แบ่งเป็น 6 ด้าน ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ ความเหลื่อมล้ำด้านสินทรัพย์ทางการเงิน ความเหลื่อมล้ำด้านการถือครองที่ดิน ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา ความเหลื่อมล้ำด้านคุณภาพการให้บริการด้านสาธารณสุข ความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เสมอภาคทางเพศอย่างไรก็ดี รายงานฉบับดังกล่าว พิจารณาความเหลื่อมล้ำในมิติของเศรษฐกิจมหภาค ซึ่งเน้นการครอบครอง การเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐานที่จำเป็น ในขณะที่“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นงานวิจัยที่เริ่มจากพื้นฐานความเป็นจริง เป็นงานวิจัยที่ทำโดยชาวบ้าน จากความจำเป็นในชีวิตที่จะต้องแก้ปัญหาของตนเอง จึงเป็นงานที่ยึดโยงอย่างเหนียวแน่นกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (Empirical Data) และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย”[68] กล่าวได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมุ่งเน้น**การแก้ปัญหาของท้องถิ่น** จุดเริ่มต้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะมาจากปัญหาในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า**มีความเกี่ยวข้องกับการลดความเหลื่อมล้ำและความสร้างเป็นธรรมทางสังคม**ในระดับที่แตกต่างกัน

[68] ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ***, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2543).

สำหรับการพิจารณางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติของความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคมในครั้งนี้ อาศัย กรอบการพิจารณาความเหลื่อมล้ำที่พัฒนามาจากแนวคิดของ GöranTherbornซึ่งจัดประเภทของความเหลื่อมล้ำเป็น 3 ประเภท คือ

- **ความเหลื่อมล้ำในชีวิต** หมายถึงโอกาสในชีวิตที่เหลื่อมล้ำกันที่เกิดจากบริบททางสังคม
- **ความเหลื่อมล้ำในการดำรงอยู่ของมนุษย์** หมายถึง การจัดสรรคุณค่าเกี่ยวกับบุคคลที่เหลื่อมล้ำ เช่น ความเป็นอิสระ ศักดิ์ศรี เสรีภาพและสิทธิที่จะได้รับการเคารพและพัฒนาตนเอง
- **ความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากร**หมายถึงทำให้มนุษย์มีทรัพยากรที่เหลื่อมล้ำกันในการกระทำ โดยทรัพยากรในที่นี้หมายรวมทั้งทรัพยากรที่มีมูลค่า (buyable) และมีคุณค่า (non-buyable)เช่น โอกาส การเคลื่อนย้ายทางสังคม เป็นต้น

นอกจากนี้ Therborn ยังได้เสนอแนวในการวิเคราะห์กลไกของความเหลื่อมล้ำและกลไกในการสร้างความเป็นธรรมด้วย ซึ่งโครงการฯ ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนากรอบวิเคราะห์ (รายละเอียดดังตารางที่ 12)

ตารางที่ 12: ความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของความเหลื่อมล้ำ กลไกความเหลื่อมล้ำและกลไกการสร้างความเป็นธรรม

กลไกของความเหลื่อมล้ำ	ชนิดของความเหลื่อมล้ำ	กลไกการสร้างความเป็นธรรม
การสร้างระยะห่าง (Distanciation)	ความเหลื่อมล้ำในชีวิต	การเพิ่มแต้มต่อ (Approximation)
การกีดกัน (Exclusion)		การผนวกรวม (Inclusion)
การสร้างชั้นบังคับบัญชา (Hiearchization)	ความเหลื่อมล้ำในสภาวะความเป็นอยู่	การลดชั้นบังคับบัญชา (De-hierachization)
การขูดรีด (Exploitation)	ความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากร	การจัดสรรใหม่และการฟื้นฟูสมรรถนะ (Redistribution & Rehabilitation)

ที่มา:Therborn, 2013, pp. 49-64

นอกจากนี้ โครงการฯ ยังได้พัฒนากรอบการวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยจัดแบ่งตามผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็น 5 ระดับ ที่พัฒนาขึ้นในโครงการฯ ดังนี้

- **ระดับแรก:** การเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นได้แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง จากที่เคยถูกเก็บกดปิดกันมาตลอด (inclusion)
- **ระดับที่สอง:** การเสริมพลังกลุ่ม (empowerment) เพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ
- **ระดับที่สาม:** การสร้างอำนาจต่อรอง อันนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ให้ชุมชน (re-distribution)
- **ระดับที่สี่:** การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในเรื่องอื่นๆ
- **ระดับที่ห้า:** การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองของความรู้ ผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ของชาวบ้านในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ

ทั้งนี้ ระดับของงานที่ไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์เส้นตรง และไม่จำเป็นต้องเรียงลำดับ ในขณะเดียวกันงานวิจัยหนึ่งๆ อาจก่อให้เกิดผลได้มากกว่า 1 ระดับ

แผนภาพที่ 17: กรอบวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

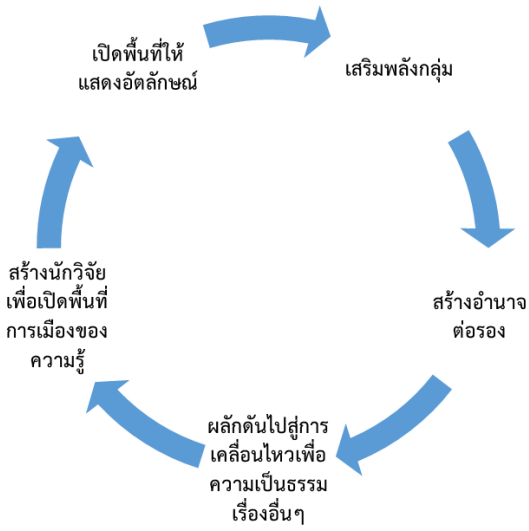

ที่มา:ประมวลมาจากการศึกษา

ดังนั้น ในการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำกรณีศึกษาภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก (ในหัวข้อที่ 3) จะอาศัยกรอบวิเคราะห์โดยอาศัยแนวคิดของ GöranTherborn ร่วมกับกรอบการวิเคราะห์ผลกระทบของงานวิจัยท้องถิ่นที่แบ่งออกเป็น 5 ระดับ ที่พัฒนาขึ้นในโครงการฯ

อย่างไรก็ดี ในการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นถ้าเราถือว่าการประเมินค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหัวใจอยู่ที่ความรู้กระบวนการสร้างความรู้การใช้ความรู้เป็นพาหะการสร้างอำนาจและตัวตน ถ้าสมมุติแบบนี้การประเมินค่ากำลังต้องเผชิญโจทย์วิธีคิดตามจารีตที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ยังยึดถืออยู่

ภายใต้แรงบีบคั้นและการเปลี่ยนแปลงที่ต้องประสบ แต่การเติบโต การรับรู้อาจไม่เท่าทัน[69] ดังนั้น ในเบื้องต้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับ การเรียนรู้เชิงสถาบันในมิติการต่อสู้เพื่อการทำงานของหลายฝ่ายท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง (ในหัวข้อที่ 2) ก่อนพอสังเขป ดังที่จะกล่าวถึงโดยละเอียดในหัวข้อถัดไป

2. การเรียนรู้เชิงสถาบัน: มิติการต่อสู้เพื่อการทำงานของหลายฝ่าย

นับจากในปี 2543 ซึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกได้เริ่มต้นขึ้นท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เอง ลักษณะดังกล่าวส่งผลต่อพลวัตของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาพรวมและในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกที่มีการเปลี่ยนแปลงไป (รายละเอียดดังแผนภาพที่ 18)

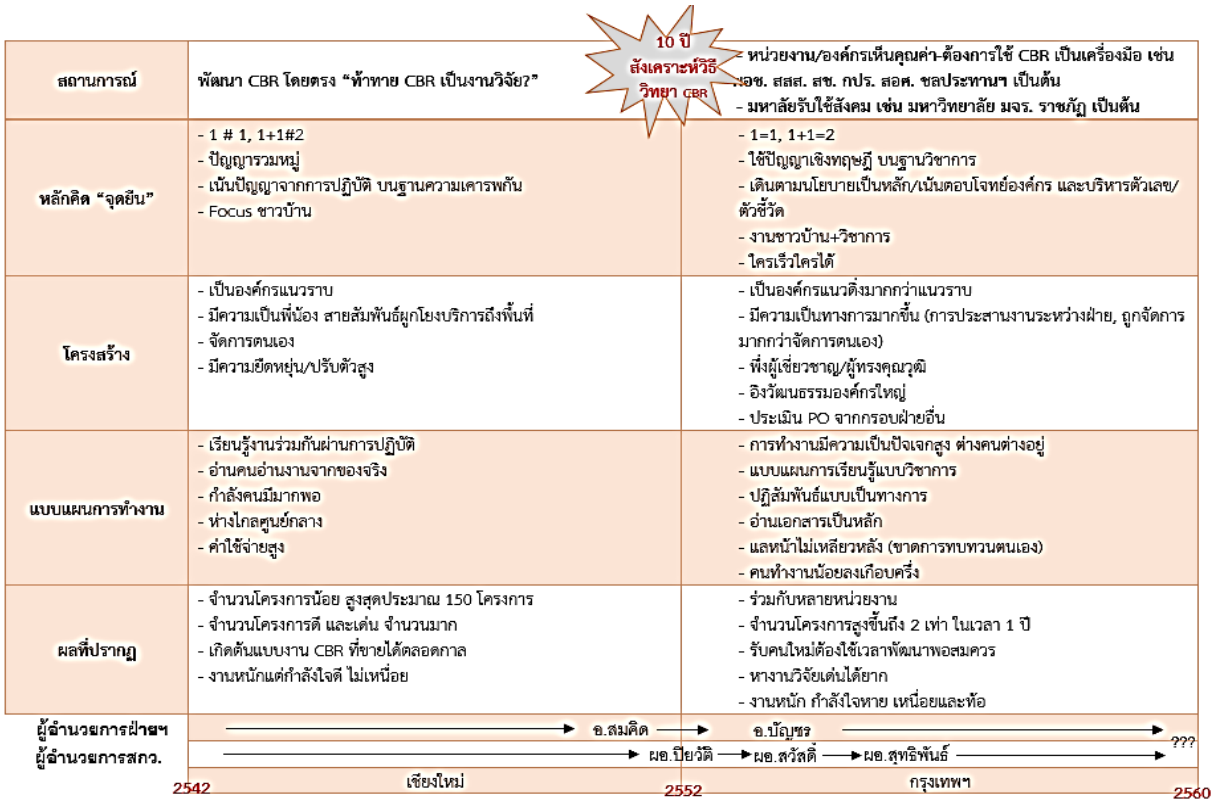

แผนภาพที่ 18: แสดงการเปลี่ยนแปลงของงานวิจัยท้องถิ่น

ที่มา: การประชุมเชิงปฏิบัติการ คณะทำงานขับเคลื่อนยุทธศาสตร์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น วันที่ 3 – 5 มิถุนายน 2559 ณ กนกรัตน์รีสอร์ท อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม

[69]สุริชัย หวันแก้ว, ***"การประชุมโครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม"***.วันพุธที่ 26 ตุลาคม 2559 เวลา 11.00 – 15.00 น. ณ ห้องประชุม 419 ชั้น 5 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้มีจึงวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการตลอดจนข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออก ทั้งในแง่ของวิธีวิทยาการบริหารจัดการองค์ความรู้และการขยายผล โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ด้านวิธีวิทยา

กระบวนการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกในช่วงแรกของการดำเนินงาน/การก่อตั้ง (ปี 2543) มีพันธกิจหลัก คือ เพื่อให้ ***"ชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้"***มุ่งเน้นการหาคำตอบในเชิงการสร้างความรู้ และสามารถนำความรู้จากงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงการพัฒนาและแก้ปัญหาชุมชนท้องถิ่นได้ โดยให้ความสำคัญกับการ ***"เปิดพื้นที่"*** ในการแลกเปลี่ยนมุมมอง ประสบการณ์ การเรียนรู้ และร่วมกันกำหนดทิศทาง การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ของชุมชน นักพัฒนา นักวิชาการ เพื่อตอบสนองต่อกระแสชุมชนท้องถิ่นและสถานการณ์เชิงนโยบายที่เปลี่ยนแปลงอย่างเท่าทัน[70]ซึ่งสอดคล้องตามแนวทางที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้วางไว้คือมุ่งเน้นให้ "คน" ในชุมชนเข้ามาร่วมกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผนและทำวิจัยเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบและเรียนรู้จากการทำงานวิจัยที่เป็นปฏิบัติการจริง (action research) เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาของตนเอง อย่างเป็นเหตุเป็นผลและมองการวิจัยเป็น"กระบวนการ" ในฐานะ "เครื่องมือ" ที่จะเสริมพลังชุมชน (empowerment) เพื่อให้ชุมชนได้จัดการชีวิตของตนเองอันเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้นั่นเอง[71]

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาการดำเนินงานโดยละเอียดนับจากการดำเนินงานในช่วงแรกจนถึงปัจจุบัน (ปี 2543-2559) อาจสามารถจำแนกการเปลี่ยนแปลงของการดำเนินงานออกได้เป็น 3 ยุค ดังนี้[72]

1) ยุคก่อตัว: เป็นยุคเริ่มต้นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ผ่านกลไก ***"ยุทธศาสตร์องค์ความรู้ท้องถิ่นกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund: SIF)"***เป็นยุคที่ประชาคมนักวิชาการภาคตะวันตก ร่วมพัฒนาโครงการวิจัยชุมชนผ่านแกนนำประชาสังคม นักพัฒนาและผู้นำชุมชนแต่ละพื้นที่ โดยต่อยอดจากประเด็นยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานของพื้นที่ โดยมีเวทีพิจารณาโครงการที่ให้นักวิจัยมาร่วมนำเสนอแนวคิดและข้อเสนอโครงการเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างพื้นที่และการสร้างการเรียนรู้เติมเต็มแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นร่วมกันตลอดจนเพื่อเป็นการเชื่อมโยงประเด็นในระดับภาค

2) ยุคเรียนรู้: เป็นยุคที่ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างพื้นที่และร่วมกันพัฒนาโครงการ การติดตามโครงการข้ามพื้นที่ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนหนุนวิจัยเพื่อท้องถิ่นรุ่นใหม่ ซึ่งมุ่งเน้นการเรียนรู้บทเรียนและประสบการณ์ในการดำเนินงานระหว่างคนทำงานเพื่อพัฒนาศักยภาพคนทำงานให้มีมุมมองที่กว้างขึ้น และมีทักษะในการทำงานมากขึ้น

---

[70] ลักขณา วงศ์ยะรา, เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO), ***สัมภาษณ์***, 5 ตุลาคม 2559

[71] สินธุ์สโรบล, ***วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ***, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2554).

[72] ลักขณา วงศ์ยะรา, เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO), ***สัมภาษณ์***, 5 ตุลาคม 2559

3) ยุคการพัฒนา: เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนผ่านคนทำงานรุ่นใหม่จำนวนมาก ซึ่งต้องอาศัยการเติมเต็มแนวคิด หลักการการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีการพัฒนาระบบการสนับสนุนร่วมกันในระดับภาค และการขับเคลื่อนงานในประเด็นยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงการทำงานในเชิงประเด็น ได้แก่ ประเด็นการศึกษา ประเด็นทรัพยากร ประเด็นสุขภาวะและสวัสดิการชุมชน ตลอดจนการทดลองเรียนรู้กลไกการพิจารณาโครงการระดับภาคที่เน้นการพัฒนาคนทำงานรุ่นใหม่เครือข่ายพี่เลี้ยง และเชื่อมโยงประเด็นงานในภาพรวมของพื้นที่ร่วมกัน

อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ที่ผ่านมาผลสำเร็จ (บางส่วน) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเป็นที่ประจักษ์แล้ว ถึงความพยายามในการผลักดันให้คนในท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง สามารถเสริมสมรรถนะของคนในชุมชนที่เป็นนักวิจัยชาวบ้านให้สามารถเรียนรู้และใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ปัญหาของตนเอง โดยในหลายกรณีที่ประสบความสำเร็จส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแต่ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ถูกตั้งคำถามด้วยเช่นกันโดยเฉพาะในประเด็น***"กรอบการวิจัยเชิงวิชาการ***กับ***กรอบการวิจัยของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น"***

กล่าวคือ การพิจารณาการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยมิได้ถือเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยในภาพใหญ่ที่มีการวิจัยทางสังคมหลายประเภททำให้เกิดการแบ่งแยกวง "การวิจัยเพื่อท้องถิ่น" ออกจากวงการวิจัย "เพื่อประเทศชาติ"ฯลฯ โดยไม่มีเจตนา ข้อที่น่าพิจารณาโดยเฉพาะการขาดการเชื่อมโยง ทำให้เกิดผลเสียหายโดยไม่เจตนาได้มาก ผลลัพธ์ที่ติดตามมาได้แก่ การเกิด "ความคับแคบ" ในระหว่างการวิจัยที่แตกต่างกันกลายเป็นการสร้างความแปลกแยกในทัศนะต่อกันและกันโดยมิได้เจตนาและไม่รู้ตัว ในฐานะการวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคม อาการของความแปลกแยกอันเนื่องมาแต่การขีดวงและแยกส่วน (Compartmentalization) ดังกล่าวนี้จึงกลายเป็นตัวสกัด กันความเข้าใจในภาพใหญ่ของการวิจัยและคุณค่าที่แตกต่างต่อสังคมไป ขณะเดียวกันก็กลายเป็นการบั่นทอนศักยภาพที่ "คุณค่าและความหมาย" ซึ่งแฝงตัวอยู่ใน "ความรู้ท้องถิ่น" หรือ "กรณีศึกษา" อันจะคลี่คลายพัฒนาการเป็นพลังและพลวัตของภูมิปัญญาที่มีชีวิตของสังคมไปอย่างน่าเสียดาย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในบทที่ 2 หัวข้อที่ 2.1 "การวิจัยเพื่อท้องถิ่น" ภายใต้การจำแนกการสร้างความรู้ 2 วิถี)

อย่างไรก็ดี ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว ในอีกมุมหนึ่งก็จะเห็นความพยายามของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ในการปรับตัว/การนำเข้าความเป็นวิชาการ โดยคิดว่าหากมีนักวิชาการเข้ามาแล้วจะทำให้งานวิจัยมีพลัง ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ เกิดอำนาจในการต่อรอง แต่ก็ระแวดระวังว่าเอกลักษณ์ที่สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะหายไปด้วยเช่นกัน[73]

ดังนั้น คำถาม/โจทย์สำคัญคือจะทำอย่างไรในการสร้างระบบการวิจัยที่เข้าใจพหุนิยมความรู้ ที่มีความสมดุลระหว่างงานวิชาการกับการเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สอดคล้อง

---

[73] ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ***"บันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการ คณะทำงานขับเคลื่อนยุทธศาสตร์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น".*** ระหว่างวันที่ 3 – 5 มิถุนายน 2559 ณ กนกรัตน์รีสอร์ท อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม. หน้า 7-8.

กับการใช้ประโยชน์ของชุมชนและสังคม รวมถึงง่ายต่อการเข้าถึง และยังคงมีคุณภาพที่ดีตามเจตนารมณ์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

2.2 ด้านการบริหารจัดการ

ในระยะแรกของการดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่นี้มีการจัดตั้งศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นระดับภาคขึ้น 2 แห่ง เพื่อขับเคลื่อนงานในพื้นที่ คือ ***"ศูนย์ประสานงานภาคกลางตะวันออก"***โดยมีผู้ประสานงาน คือ ผศ.ไพโรจน์ แสงจันทร์มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี และ***"ศูนย์ประสานงานภาคกลางตะวันตก"***โดยมีผู้ประสานงาน คือ ผศ.เอี่ยม ทองดี มหาวิทยาลัยมหิดลผศ.ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน และผศ.สุวิดา ธรรมมณีวงศ์มหาวิทยาลัยศิลปากร[74] ทั้งนี้อาจารย์แต่ละท่านล้วนแต่เป็นผู้มีบทบาทการพัฒนาชุมชนในพื้นที่ภาคกลาง ภาคตะวันตก และภาคตะวันออกมาก่อนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ การดำเนินงานส่วนหนึ่งก็อาศัยกลไก "ยุทธศาสตร์องค์ความรู้ท้องถิ่น กองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund: SIF)"อีกด้วย[75]

อย่างไรก็ดี การดำเนินงานในช่วงนี้ต้องประสบอุปสรรค/ข้อจำกัดที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ

(1) การดำเนินงานในช่วงนี้ถือเป็นช่วงฟูมฟัก ลองผิดลองถูก ทำให้ไม่มีใครรู้สูตรสำเร็จว่าต้องทำอย่างไร

(2) การทำงานในระดับภาคซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางประกอบกับผู้ประสานงานเป็นอาจารย์มีภาระหน้าที่รับผิดชอบมาก ทำให้ผู้ประสานงานไม่มีเวลาลงพื้นที่ เพื่อสนับสนุนนักวิจัยชาวบ้านในด้านต่างๆ ดังสะท้อนผ่านมุมมองของ อดีตนักวิจัยชาวบ้าน ปัจจุบันเป็นผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงครามว่า *"ในระยะแรกของการทำงานตนต้องประสบปัญหาผู้ประสานงานไม่ค่อยได้เข้ามาร่วมสนับสนุนการทำงานมากนัก ดังนั้นหลังการทำงานมา 1 ปี เมื่อทางงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีนโยบายให้นักวิจัยสามารถเป็นผู้ประสานงานได้ตนจึงได้สมัครเข้าร่วม จนกระทั่งสามารถจัดตั้งเป็นศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงครามได้"*[76]

(3) เกณฑ์การพิจารณาแต่ละโครงการของผู้ประสานงานมีความเข้มงวด ทำให้ในยุคนี้มีการขึ้นโครงการไม่มากนัก ปีละประมาณ 3-5 โครงการเท่านั้น

จากอุปสรรค/ข้อจำกัดดังกล่าวทำให้ไม่สามารถขึ้นโครงการได้ทันตามเป้าหมายของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงทำให้ต้องมีการทบทวนการบริหารจัดการใหม่ และนำไปสู่การจัดตั้งศูนย์ประสานงานระดับจังหวัดขึ้นหลายแห่ง รวมถึงพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และชุดโครงการวิจัยในระยะต่อมาอีกด้วยโดยเป็นความ

---

[74] ปัจจุบันศูนย์ประสานงานระดับภาคทั้ง 2 แห่งยุติการทำงานในลักษณะศูนย์ประสานงานแล้ว โดยลักขณา วงศ์ยะรา, เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) ได้ตั้งข้อสังเกตในกรณีการยุติบทบาทของ ***"ศูนย์ประสานงานภาคกลางตะวันออก"*** ไว้ได้อย่างน่าสนใจเกี่ยวกับปัญหาการสร้างตัวแทน (ผู้สืบทอด) ของ "ผู้ประสานงาน" ที่ต้องเป็นผู้มีบารมีและมีความสามารถทั้งในแง่ของการบริหารจัดการโครงการวิจัยและการบริหารจัดการเครือข่าย รวมถึงสนใจงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง

[75] ลักขณา วงศ์ยะรา, เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO), ***สัมภาษณ์***, 5 ตุลาคม 2559

[76] ชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม, ***สัมภาษณ์***, 26 กรกฎาคม 2559

พยายามในการปรับบทบาทโครงสร้างหน้าที่ให้สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทและเงื่อนไขของสถานการณ์พื้นที่ตลอดจนแนวคิดทิศทางนโยบายในแต่ละช่วงปี จนกระทั่ง ในปัจจุบันสามารถแบ่งกลไกของการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ซึ่งเริ่มมีความชัดเจนขึ้นเป็นลำดับออกได้เป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนหนุนเสริม และส่วนชุมชน (รายละเอียดดังแผนภาพที่ 19)

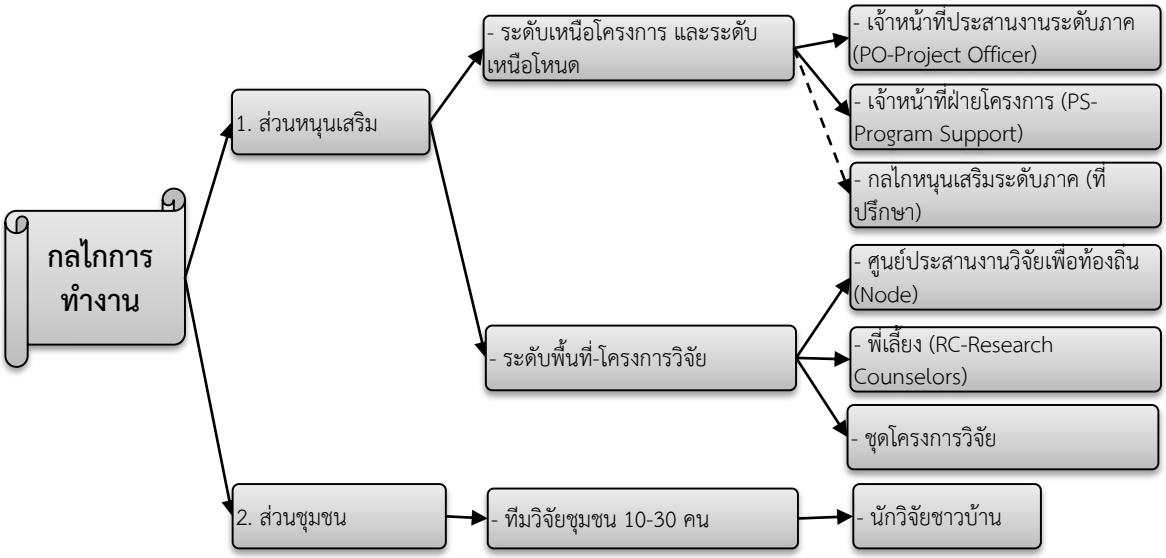

แผนภาพที่ 19: กลไกการขับเคลื่อนงานวิจัยท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตกในปัจจุบัน

ที่มา:ประยุกต์มาจากหนังสือ “10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น คุณค่า พลัง และความสุข” หน้า 6-7

ในส่วนหนุนเสริมจะมีเจ้าหน้าที่ของฝ่ายวิจัยท้องถิ่น ที่เรียกว่า **“เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO)”**เป็นผู้รับผิดชอบในการดูและสนับสนุนโครงการวิจัยต่างๆ โดยมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายโครงการ (PS-Program Support) เป็นผู้ช่วย และมี**ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (โหนด)**,**พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น** และ**ชุดโครงการวิจัย** ทั้งเชิงพื้นที่และเชิงประเด็น ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับชุมชนที่ต้องการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นตั้งแต่การพัฒนาโครงการ การติดตามสนับสนุนโครงการวิจัยในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเสริมสร้างทักษะการรวบรวมข้อมูล การใช้กระบวนการมีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูล การเขียนรายงาน และการบริหารจัดการ รวมทั้งการนำเสนอผลงานสู่ชุมชน ตลอดจนแสวงหาแนวทางสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นทำวิจัยอย่างสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ โดยการเชื่อมประสานระหว่างฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น กับโครงการวิจัยและชุมชนท้องถิ่น

ทั้งนี้ ในปัจจุบันพื้นที่แห่งนี้มีศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและชุดโครงการวิจัย ทั้งเชิงพื้นที่และเชิงประเด็นเฉพาะที่ยังมีการดำเนินงานอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งสิ้น 10หน่วย โดยแบ่งเป็น เชิงพื้นที่ 5 หน่วย เชิงประเด็น 1 หน่วยสถาบันการศึกษา 1 หน่วย และชุดโครงการ 3 หน่วย (ดูรายละเอียดได้ในตารางที่ 13)

ตารางที่ 13:ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและชุดโครงการวิจัยที่ยังมีการดำเนินงานอยู่ในปัจจุบัน

ประเด็น	Node/RC	ปีที่ก่อตั้ง
1.เชิงพื้นที่ 5 แห่ง	●ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม ●ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ●พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุทัยธานี ●พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดกาญจนบุรี ●พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท	ปี 2546 ปี 2546 ปี 2548 ปี 2551 ปี 2559
2.เชิงประเด็น 1 แห่ง	●ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นภาษาวิกฤต	ปี 2548
3.สถาบันการศึกษา 1 แห่ง	●ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุวรรณภูมิ	ปี 2548
4.ชุดโครงการ 3 ชุด	●ชุดโครงการจัดการน้ำคลองดำเนินสะดวก ●ชุดโครงการฟื้นฟูชีวิตคนและสิ่งแวดล้อมรอบเขายายดา ●ชุดกลไกสนับสนุนงานวิจัยท้องถิ่นเขตเมือง กรุงเทพของมหาวิทยาลัยเกริก	

ที่มา:ประมวลมาจากการศึกษา

สำหรับการบริหารจัดการในพื้นที่แห่งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า

(1) แม้ว่าศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่จะรับผิดชอบในพื้นที่เป็นหลัก แต่สำหรับบางแห่งก็มีการขยายการทำงานในเชิงประเด็นในพื้นที่อื่นๆ ด้วย เช่น ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงครามร่วมกับวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี 4 แห่งในจังหวัดสิงห์บุรี กาญจนบุรี เพชรบุรีและพระนครศรีอยุธยาในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการสร้างให้เกิดนักเกษตรเพื่อท้องถิ่น เป็นต้นในขณะที่ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเชิงประเด็นก็สามารถทำงานได้ในหลายพื้นที่ ไม่ได้จำกัดที่พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเป็นหลัก เช่น โครงการการศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤตเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน มีการพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในหลายพื้นที่ ทั้งในภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก และยังรวมไปถึงในพื้นที่ภาคใต้ ภาคเหนือด้วย

สำหรับจุดเด่นของการมีศูนย์ประสานและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ คือ ความผูกพันและความเข้าใจในพื้นที่ การมีเครือข่ายที่เข้มแข็ง แต่ในทางตรงข้าม***อาจกลายเป็นข้อจำกัดในการสร้างโจทย์วิจัยที่หลากหลาย*** เนื่องมาจากการที่โหนดและพี่เลี้ยงอาจจะไม่เชี่ยวชาญในประเด็นนั้นๆ การสร้างเครือข่ายวิจัย

เชิงประเด็นข้ามพื้นที่ หรือการพัฒนาโหนดประเด็นจึงกลายเป็นทางออกหนึ่งเพื่อให้สามารถพัฒนางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สามารถตอบสนองปัญหาได้หลากหลายมากขึ้น

(2) เนื่องจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีที่มาจากปัญหาที่ท้องถิ่นนั้นๆ เผชิญอยู่ งานจำนวนหนึ่งเป็นการตอบสนองต่อปัญหาของท้องถิ่นนั้นๆ ทำให้บางพื้นที่มีงานวิจัยต่อเนื่อง หรือมีมากกว่า 1 เรื่อง ตัวอย่างจากงานวิจัยในพื้นที่แพรกหนามแดง เริ่มต้นจากการวิจัยเรื่องรูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง (2545) ต่อมาจึงมีการขยายประเด็นเป็นเรื่องรูปแบบการจัดการสวัสดิการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน (2550) เช่นเดียวกับพื้นที่บ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี มีโครงการต่อเนื่องจำนวน 12 โครงการในในช่วงปี 2551-2558 และโครงการในพื้นที่วัฒนธรรมชอง (ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี) ก็มีโครงการวิจัยต่อเนื่องถึง 5 โครงการ เริ่มจากการอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษาชอง (2546) การสร้างหลักสูตรภาษาชอง (2549) การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ฟื้นฟูวัฒนธรรมชอง (2549) การศึกษาความรู้เรื่องสมุนไพรท้องถิ่น (2549) และแหล่งเรียนรู้ของชุมชนกับการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (2549) สำหรับโครงการในพื้นที่วัฒนธรรมชอง แม้ว่าการทำโครงการต่อเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของมหิดลโมเดล อย่างไรก็ดี พบว่าโครงการต่อเนื่อง 4 โครงการดำเนินการในปีเดียวกัน ประเด็นดังกล่าวอาจสะท้อนให้เห็นถึง***การกระจุกตัวของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอันเนื่องมาจากประเด็นการวิจัยที่ผูกพันกับโหนด/พี่เลี้ยง รวมไปถึงทิศทางการวิจัยของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเอง***

ปัญหา/อุปสรรคดังกล่าวสอดรับกับมุมมองของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเห็นว่า แต่เดิมการขึ้นโจทย์ในโครงการวิจัยจะมาจากฉันทามติของชุมชนแต่ในปัจจุบันมีคำถาม มีกฎเกณฑ์ มียุทธศาสตร์ของหน่วยงาน และเกิดตัวชี้วัดทางปริมาณ (กลายเป็นภาระงานของเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO)) รวมถึงการแสวงหาชุมชนทำได้ยากมากขึ้น ทำให้ในปัจจุบันการขึ้นโจทย์มีหลายลักษณะทั้งที่เป็น *1) โจทย์ที่มาจากชาวบ้านอย่างแท้จริง 2) โจทย์ตามยุทธศาสตร์ของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (โหนด) และ3) โจทย์วิจัยตามยุทธศาสตร์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)*[77]

(3) ในปัจจุบันถือเป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่านของคนทำงานสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่นี้ มีคนทำงานรุ่นใหม่จำนวนมาก ทำให้การเติบโตของงานกับกลไกการสนับสนุนยังไม่สอดรับกัน ทั้งในส่วนของการพัฒนาศักยภาพคนทำงาน รวมถึงระบบการดูแลคนทำงานให้สามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว

นอกจากนี้ ศักยภาพการทำงานของศูนย์ประสานงาน/พี่เลี้ยงบางพื้นที่อาจยังไม่เพียงพอ และเท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในการขับเคลื่อนขบวนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อบรรลุเป้าหมาย ทั้งนี้จึง (อาจ) เป็นเรื่องที่สำคัญที่ควรจำแนกศูนย์ประสานงาน/พี่เลี้ยงตามศักยภาพที่แตกต่างกัน เพื่อให้สามารถพัฒนาหรือสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม เช่น ศูนย์ประสานงาน*งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับพื้นฐาน*ศูนย์

---

[77] ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.),***"บันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการ คณะทำงานขับเคลื่อนยุทธศาสตร์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น"***. ระหว่างวันที่ 3 – 5 มิถุนายน 2559 ณ กนกรัตน์รีสอร์ท อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม. หน้า 36.

ประสานงาน*งานวิจัยที่มีการชวนหน่วยงานเข้ามาร่วมด้วย* และศูนย์ประสานงาน*งานวิจัยที่มีการสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อผลักดันเข้าสู่ระดับนโยบาย*เป็นต้น[78]

2.3 ด้านองค์ความรู้และการขยายผล

สำหรับการดำเนินงานที่ผ่านมาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออก ตั้งแต่ปี 2542-2558 พบว่า มีจำนวนโครงการวิจัยที่ดำเนินการไปแล้วกว่า 473 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 14.25 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งหมด (ดูรายละเอียดได้ในตารางที่ 14) และครอบคลุมพื้นที่กว่า 23 จังหวัดในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และตะวันออก และอีก 17 จังหวัดในพื้นที่ภาคเหนือ อีสาน และใต้ (ดูรายละเอียดได้ในตารางที่ 15)

ตารางที่ 14: งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก จำแนกตามประเด็นที่ได้รับการสนับสนุนระหว่างปี 2542-2558

ประเด็น	จำนวนโครงการ
1) ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	75
2) ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร	67
3) การศึกษากับชุมชน	47
4) เศรษฐกิจชุมชน	28
5) การบริหารจัดการท้องถิ่น	38
6) สุขภาพ หมอเมืองและสมุนไพร	21
7) เกษตรกรรมยั่งยืน	17
8) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	15
9) เด็ก เยาวชนและครอบครัว	14
10) ชุดโครงการวิจัย	2 ชุด
11) โครงการอื่นๆ	148

ที่มา:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, โครงการวิจัย [ออนไลน์], 2558. แหล่งที่มา: http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp

[78] ชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม, ***สัมภาษณ์***, 26 กรกฎาคม 2559

ตารางที่ 15: พื้นที่การดำเนินงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก

ภาค	จำนวน	จังหวัด
(1) ภาคกลาง ตะวันตก และตะวันออก	23	สมุทรสงคราม สมุทรสาคร ราชบุรี กาญจนบุรี นครปฐม เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ สิงห์บุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง ชัยนาท พระนครศรีอยุธยา ลพบุรี ปทุมธานี สระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ อุทัยธานี ระยอง จันทบุรี ตราด กรุงเทพมหานคร
(2) ภาคเหนือ อีสาน และใต้ (*เป็นงานวิจัยข้ามภาคภายใต้งานฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญ)	17	เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน แพร่ น่าน นครพนม ศรีสะเกษ ชัยภูมิ สกลนคร อุบลราชธานี เลย สุรินทร์ ตรัง พังงา พัทลุง สตูล และกระบี่

ที่มา:ลักขณา วงศ์ยะรา, เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO), สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2559

นอกจากนี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกยังมีความพยายามในการขยายผลเชื่อมประสานกับกลุ่มคน ภาคี/เครือข่าย/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงในส่วนของกลไกขับเคลื่อนงานในรูปแบบต่างๆ อีกด้วย อาทิ

- การทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตก จังหวัดกาญจนบุรี ระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตก มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย รวมถึงการขยายเวลาบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) กับบริษัท SCG Chemical จ.ระยอง และกับมหาวิทยาลัยเกริกในการร่วมงานและร่วมสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่น
- การเชื่อมประสานองค์กรภาคเอกชน เช่น ชมรมคนรักษ์ช้างป่าสมาคมอนุรักษ์สัตว์ป่า (Wildlife Conservation Society: WCS)ประเทศไทยมูลนิธิฟรีแลนด์ (Freeland Foundation) ZSL Thailand เป็นต้นและการเชื่อมประสานองค์กรระหว่างประเทศ เช่น สหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources หรือ World Conservative Union: IUCN) ประเทศไทยในโครงการ “การ

ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อขยายผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่า” โดยมีศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน เป็นต้น

- การขยายผลและการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเช่น การจัดประชุม การจัดเวทีเผยแพร่ผลงานวิจัยในหลายประเด็นการจัดกิจกรรมศึกษาดูและร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การจัดทำหนังสือเผยแพร่ชุดประสบการณ์งานวิจัย รวมถึงการการผลักดันสู่นโยบายทั้งนโยบายระดับท้องถิ่นและนโยบายสาธารณะ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตในประเด็นที่เกี่ยวเนื่องกับองค์ความรู้และการขยายผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่นี้ว่า

(1) แม้กระบวนการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในปัจจุบันจะมีความพยายามขยายขอบเขตไปสู่การทำงานเชื่อมโยงกับหน่วยงานมากขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อขยายผลแนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปสู่หน่วยงาน/องค์กรเป้าหมายเพื่อให้เป็นกลไกหนุนเสริมในการนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปปรับใช้ในการทำงานของหน่วยงานเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตามหน่วยงานส่วนใหญ่ยังมีฐานคิดและประสบการณ์การทำงานวิจัยที่อยู่บนพื้นฐานกระบวนทัศน์การวิจัยกระแสหลัก ซึ่งเป็นข้อจำกัด/อุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งในการขยายผลแนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปสู่หน่วยงาน/องค์กรเป้าหมาย

(2) ในการขยายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการจัดการปัญหาชุมชนให้มากขึ้น ก็เป็นคำถามว่าจะหาจุดสมดุลระหว่างปริมาณและคุณภาพได้อย่างไร ภายใต้ข้อจำกัดของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเรื่องทรัพยากรที่มีไม่เพียงพอต่อความต้องการที่มีมากขึ้นเช่น บุคลากรมีจำนวนน้อยลงจากแต่เดิม (ก่อนย้ายสำนักงานมายังกรุงเทพฯ) มีบุคลากรมากกว่า 30 คน และยังมี Out source ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) เก่าซึ่งมีความสามารถ แต่ปัจจุบันมีเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) จำนวน 5 คน[79]และงบประมาณในเรื่องงบประมาณของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมักมีจำนวนไม่มาก (เมื่อเทียบกับฝ่ายอื่นๆ ในสกว.เอง) แต่กลับต้องการ Impact สูง[80]เป็นต้น

(3) งานวิจัยไม่น่าหยุดอยู่แค่โจทย์ระดับชุมชนเพียงอย่างเดียว เนื่องจากชุมชนเผชิญการเปลี่ยนแปลงกับระบบสังคมภายนอกหลายๆ เรื่อง ดังนั้น จึงเป็นคำถามว่ากระบวนการทำงานกับชุมชนจะเป็นอย่างไรเพื่อให้ชุมชนสามารถปรับตัวได้เท่าทันกับสถานการณ์ทางสังคมหรือกระแสของการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ เช่น การปรับตัวของชุมชนเพื่อรองรับการเปิดเสรีอาเซียน เป็นต้น

(4) ข้อจำกัดในแง่ของการพัฒนารูปแบบการนำเสนอผลการวิจัยเพื่อให้งานวิจัยถูกนำไปใช้ประโยชน์มากขึ้น (อาจ) ยังคงต้องพัฒนารูปแบบในการนำเสนอให้น่าสนใจมากขึ้นหรืออาศัยรูปแบบสื่อสมัยใหม่ เช่น หนังสั้น สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ บทความ เป็นต้น รวมถึงเรื่อง “การสื่อสาร” ให้คนภายนอกได้เข้าใจว่างานวิจัยเพื่อ

---

[79] ลักขณา วงศ์ยะรา, เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO), ***สัมภาษณ์***, 5 ตุลาคม 2559

[80] พีรชัย กุลชัย, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุวรรณภูมิ, ***สนทนากลุ่ม***, 7 กันยายน 2559

ท้องถิ่นว่ามีข้อดีและแตกต่างจากงานอื่นๆ อย่างไร ในแบบที่คนที่ทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่างเข้าใจกันว่างานเพื่อท้องถิ่นดีและช่วยให้ชาวบ้านเก่งขึ้น[81]

(5) ในแง่ของความยั่งยืนในการขับเคลื่อนงานชุมชนในโครงการวิจัยที่สิ้นสุดแล้วนั้นจะมีแนวทางในการขับเคลื่อนงานและกำหนดวิธีการทำงานต่ออย่างไร เพื่อให้เกิดความยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าปัจจุบันเป็นเวลากว่า 16 ปี นับจากในปี 2543 ซึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกได้เริ่มต้นขึ้น ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่แห่งนี้ก็มีความพยายามในการปรับตัวให้สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทและเงื่อนไขของสถานการณ์พื้นที่ ตลอดจนแนวคิดทิศทางนโยบายในแต่ละช่วงด้วยเช่นกันทั้งในแง่ของวิธีวิทยา การบริหารจัดการ องค์ความรู้และการขยายผล อีกทั้ง ผลสำเร็จของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออกก็เป็นที่ประจักษ์แล้วในหลายกรณีที่ประสบความสำเร็จส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลง เช่น ในกรณีของการวิจัยเรื่องรูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง (2545) เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ดี ในอีกด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขและข้อจำกัดซึ่งส่งผลทิศทางการบริหารจัดการ และทิศทางเรียนรู้/ระบบเชิงสถาบันของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ทั้งในแง่ของวิธีวิทยา การบริหารจัดการ องค์ความรู้และการขยายผล ซึ่งลักษณะดังกล่าว (อาจ) ถือเป็นเงื่อนไขหรือข้อจำกัดหนึ่งที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระดับแตกต่างกันอีกประการหนึ่งด้วยเช่นกัน

3. ข้อค้นพบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

สำหรับการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมกรณีศึกษาภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก จะอาศัยกรอบวิเคราะห์โดยอาศัยแนวคิดของ GöranTherborn ร่วมกับกรอบการวิเคราะห์ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แบ่งออกเป็น 5 ระดับ ที่พัฒนาขึ้นในโครงการฯ โดยแบ่งการนำเสนอในหัวข้อนี้ออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

3.1 ผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับสร้างการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

การพิจารณาว่าผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสร้างการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ระดับใด จำเป็นต้องพิจารณาความสลับซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำ และระดับที่ผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะส่งผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำแต่ละแบบ สำหรับชนิดและประเภทของความเหลื่อมล้ำ ในเบื้องต้นงานวิจัยนี้อาศัยกรอบของ Therborn เป็นกรอบ ร่วมกับกรอบที่นักวิจัยในโครงการฯ ร่วมกันพัฒนาขึ้นเพื่อวิเคราะห์ผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่อการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระดับต่างๆ 5 ระดับ (ดังที่กล่าวถึงในหัวข้อการพัฒนากรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของ

[81] ชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม, ***สัมภาษณ์***, 26 กรกฎาคม 2559

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมา) ดังนั้น จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรมาของภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก[82] จากการสำรวจพอจะจัดกลุ่มผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ดังนี้

ตารางที่ 16: จำแนกงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก ตามระดับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

การเปิดพื้นที่ให้แสดงอัตลักษณ์
- การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษาชองตำบลตะเคียนทองและตำบลคลองพลู กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี ระยะที่ 1-2 (2546) - การสร้างหลักสูตรภาษาชอง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ ฟื้นฟูภาษาวัฒนธรรมชอง เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ตะเคียนทองและ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - การศึกษาความรู้ชาวชองเรื่องพืชคลุ้ม-คล้า (รุ่นท่า-รุ่นเชอ) โดยใช้ภาษาชองเป็นแนวทางในการศึกษา ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - แนวทางการพลิกฟื้นภาษากะชองเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด (2552) - แหล่งการเรียนรู้ชุมชนกับการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวชอง ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษามอญด้วยการสร้างวรรณกรรมสำหรับเยาวชนของชาวมอญ อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี (2549) - ศึกษาแนวทางการพัฒนาศูนย์ละว้าให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านภาษา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวก๋อง บ้านกกเชียง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี (2550)
การเสริมพลังชุมชน
- รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพด้านการเกษตร วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสิงห์บุรี (2549) - กระบวนการถอดบทเรียนชุมชนอาคารสงเคราะห์ทรัพย์เจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (2546)

[82] เป็นโครงการวิจัยที่น่าสนใจในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก และตะวันออก ที่คัดเลือกโดยฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

- การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ต.ด่านชุมพล อ.บ่อไร่ จ.ตราด ระยะที่ 1 (2548) - การศึกษาและพัฒนาบ้านปลาให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งทำการประมงอย่างยั่งยืนของชุมชนชายฝั่งท่าเรือแกลง-อ่าวสวนสน ต.ท่าเรือแกลง อ.เมือง จ.ระยอง (2549) - การศึกษากระบวนการดูแลรักษาและฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยผากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำห้วยผาก ต.สวนผึ้ง อ.สวนผึ้ง จ.ราชบุรี (2551) - ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อเสริมพลังการพัฒนาชุมชนในพื้นที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ต.ไล่โว่ และ ต.หนองลูอ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2554)
การสร้างอำนาจต่อรองเพื่อนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่
- ศึกษากระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชุมชน ต.แพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม (2550) - แนวทางการจัดการหนี้สินชุมชนบ้านดอนโพต.บ้านสิงห์ อ.โพธาราม จังหวัดราชบุรี (2552)
การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองเรื่องความรู้
- รูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม (2545) - การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา ลือกาเวาะ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2551) - การปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2552)

ที่มา:ประมวลมาจากการศึกษา

จากตารางที่ 16 จะเห็นได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรมาส่วนใหญ่ส่งผลในการเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้แสดงอัตลักษณ์ และการเสริมพลังของชุมชนเป็นหลัก ในขณะที่งานวิจัยที่ส่งผลต่อการสร้างอำนาจต่อรอง และการเปิดพื้นที่ทางการเมืองเรื่องความรู้ยังมีไม่มากนัก และด้วยข้อจำกัดของการนำเสนอแบบตารางที่มีเพียงมิติเดียว จึงอาจไม่สามารถทำเห็นว่า โครงการบางโครงการส่งผลในหลายระดับ อย่างไรก็ดี ในหัวข้อถัดๆ ไปจำนำเสนองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในแง่มุมต่างๆ โดยละเอียดต่อไป

3.2 กระบวนการวิจัยของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่งผลในการเปลี่ยนต่อศักยภาพของบุคคล กลุ่มและองค์กร รวมถึงส่งผลต่อการสร้างให้เกิดความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมทั้งในทางตรงและทางอ้อมได้หรือไม่? อย่างไร?

1) การวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกบุคคล

กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีลักษณะเป็น**การวิจัยเชิงปฏิบัติการ**และมุ่งเน้น**การมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน** ใน**ระดับปัจเจกบุคคล** กระบวนการวิจัยเรียกร้องให้นักวิจัยชาวบ้านต้องพัฒนาสมรรถนะเพื่อให้เรียนรู้ในกระบวนการคิดเชิงเหตุผล พัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา การพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยชาวบ้านในพื้นที่*แพรกหนามแดง*กลายเป็น Best practice ที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในกระบวนการวิจัย จนสามารถเป็นวิทยากรและถ่ายทอดกระบวนการทำวิจัยให้พื้นที่อื่นๆ ในขณะเดียวกัน ยังขยายพื้นที่และสร้างการยอมรับทั้งจากคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ได้อย่างกว้างขวาง ดังนั้น ใน**ระดับบุคคล** กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยชาวบ้านให้มีความมั่นใจ สามารถสื่อสารกับคนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนได้ ดังที่ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.อยุธยา ได้สะท้อนมุมมองพร้อมตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า

> *“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วย Empower บุคคล นำไปสู่การ Empower กลุ่มช่วยในเรื่องของการพัฒนาคน ปรับเปลี่ยนวิธีคิด เกิดความเชื่อมั่น ในการจัดการปัญหา ซึ่งในแต่ละโครงการมีความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างในหลายระดับกับนักวิจัยชาวบ้าน แต่อย่างไรก็ดี แม้บางโครงการจะมีนักวิจัย 10-20 คน แต่จะเกิดคนที่ตกผลึกไม่มากแค่ 2-3 คน ซึ่งไม่ได้เปลี่ยนวิธีคิดทั้งหมด แต่ตัวกระบวนการเรียนรู้ก็ช่วยให้เกิดการพัฒนาความคิด และถ้าตัวแกนเปลี่ยนก็จะส่งผลต่อทีมวิจัยคนอื่นๆ”*[83]

ในประเด็นนี้ กาญจนา แก้วเทพ ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า เฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก สามารถก่อให้เกิดการพัฒนานักวิจัยชาวบ้านประมาณ 500 คน ซึ่งเท่ากับเป็นกระบวนการสร้างผู้คนที่มีขีดความสามารถในการพัฒนาชุมชนระดับรากฐานให้มากขึ้น[84] ดังนั้นในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนในการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผ่านกลไกการฟื้นฟูสมรรถนะ (Rehabilitation) ซึ่งส่งผลให้เกิดการผนวกรวม (Inclusion) นักวิจัยชาวบ้านและองค์ความรู้ท้องถิ่นในการแก้ปัญหาในท้องถิ่นนั่นเอง

---

[83] สันติ จียะพันธ์, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.อยุธยา, ***สนทนากลุ่ม***, 7 กันยายน 2559

[84] กาญจนา แก้วเทพ,***คุณลักษณะ &วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, (เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์, 2553)

2) การเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน

กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้สร้างเงื่อนไขให้เกิดการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในชุมชนที่เป็นเป้าหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งความสัมพันธ์ของชุมชนโดยทั่วไป และความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น เช่น การฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับผู้นำชุมชน ในกรณีโครงการกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพเด็กและเยาวชนในการสืบทอดดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ในกรณีการศึกษาสถานการณ์และภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ ต.บ้านสิงห์ จ.ราชบุรี และในกรณีโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษามอญด้วยการสร้างวรรณกรรมสำหรับเยาวชนของชาวมอญ อ.บ้านโป่ง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พิการกับคนในชุมชนพุทธมณฑล ยิ่งไปกว่านั้น งานบางชิ้นยังก่อให้เกิดการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้ง เช่น ระหว่างคนใช้น้ำจืดกับน้ำเค็มในคลองแพรกหนามแดง หรือระหว่างชาวบ้านสะเนพ่องกับเจ้าหน้าที่รัฐ หรือ ในโครงการช้าง (กุยบุรี) ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ เกิดการสร้างการรับรู้/ความเข้าใจ เพื่อลดช่องว่างระหว่างกลุ่มคนทำงาน ชาวบ้าน และลดความเข้าใจผิดต่อฝ่ายต่างๆ การแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และชาวบ้านมีปากเสียงต่อการจัดการ และการเข้าถึงทรัพยากร งบประมาณ และโอกาสด้วย

โดยนัยนี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีฐานะเป็นกลไกหนึ่งในการช่วยลดความเหลื่อมล้ำจากการกีดกันเนื่องมาจากความขัดแย้งในอดีต และยังส่งผลให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรแบบใหม่ (redistribution) ในเวลาเดียวกันด้วยดังที่ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงครามได้สะท้อนมุมมองไว้ว่า

> *“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยลดความเหลื่อมล้ำ ช่องว่างระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ยกตัวอย่างในกรณีโครงการช้าง (กุยบุรี) ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ เกิดการสร้างการรับรู้ สร้างความเข้าใจ อีกทั้งยังช่วยลดช่องว่างระหว่างกลุ่มคนทำงาน ชาวบ้าน และลดความเข้าใจผิดต่อฝ่ายต่างๆ ทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และชาวบ้านมีปากเสียงต่อการจัดการ และการเข้าถึงทรัพยากร งบประมาณ และโอกาส”*[85]

นอกเหนือจากการฟื้นฟูความสัมพันธ์ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในกลุ่มศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของชุมชน ยังสะท้อนให้เห็นความพยายามในการสร้างพื้นที่ให้กับคนกลุ่มอัตลักษณ์และวัฒนธรรมกำลังจะสูญหายอย่างชาวชอง (ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี) กะซอง (บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด) ก๋อง (บ้านกกเชียง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี) หรือแม้แต่การเสริมสร้างความเชื่อมั่นให้ในการประกอบอาชีพด้านเกษตร (วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี จ.สิงห์บุรี) เป็นต้น เมื่อพิจารณาในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนในการลดความเหลื่อมล้ำอันเนื่องมาจากการกีดกันในด้านอัตลักษณ์และวัฒนธรรมด้วย

---

[85] ชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม, ***สนทนากลุ่ม, 7 กันยายน 2559***

3) การเปลี่ยนแปลงระดับสถาบัน

เนื่องจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีวัตถุประสงค์หลักในการแก้ปัญหาในระดับท้องถิ่น จึงไม่อาจเห็นการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมเชิงสถาบันได้อย่างชัดเจน ปรากฏการณ์ที่พอจะสะท้อนการลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในระดับสถาบันได้ คือ การที่นักวิจัยชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จนนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ (redistribution) มาแก้ปัญหาในท้องถิ่น ดังในกรณีโครงการศึกษากระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชุมชน.แพรกหนามแดง ที่ทำให้ชุมชนสามารถดึงทรัพยากรจากหน่วยงานพัฒนาอย่างสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ในชุมชนได้หรือ โครงการรูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดงที่ชาวบ้านสามารถผลักดันจนทำให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดจัดสรรงบประมาณมาเพื่อสร้างประตูระบายน้ำในพื้นที่จึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการของงานวิจัยท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จ สามารถเสริมพลังให้กับชาวบ้านในชุมชน จนสามารถเข้าไปต่อรองและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ได้ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับที่ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุวรรณภูมิได้สะท้อนมุมมองไว้ได้อย่างน่าสนใจว่า

> *“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำ อาจมองได้เป็น 3 ช่วง คือช่วงที่ 1: เป็นเรื่องของการสร้างโอกาสเข้าถึงทรัพยากร ทุน ฯลฯ ซึ่งเป็นความเป็นธรรมเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งช่วงที่ 2: การสร้างโอกาสในการเรียนรู้และการฝึกฝนตนเองจากความสนใจของตนเอง และช่วงที่ 3: การสร้างโอกาสในการต่อรอง ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจ มีข้อมูลความรู้ สามารถนำไปใช้ในการเจรจาต่อรอง”*[86]

3.3 ประเด็นการวิจัยสะท้อนความเหลื่อมล้ำที่เป็นจริงในระดับพื้นที่มากน้อยเพียงใด

กระบวนการตั้งโจทย์วิจัยเพื่อท้องถิ่นมีสัมพันธ์กับปัญหาในท้องถิ่น และให้น้ำหนักกับปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากรและภาวะความเป็นอยู่

ในการพิจารณางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติของการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอาศัยกรอบการพิจารณาความเหลื่อมล้ำที่พัฒนามาจากแนวคิดของ GöranTherbornดังที่กล่าวถึงในหัวข้อที่ผ่านมา สำหรับการพิจารณาว่าประเด็นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสะท้อนความเหลื่อมล้ำในระดับพื้นที่มากน้อยเพียงใด จำเป็นต้องพิจารณาปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เป็นจริงในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะจากมุมมองของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นและภาคีที่ขับเคลื่อนงานวิจัย จากการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาของพื้นที่ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้สรุปปัญหาไว้เป็น 10 กลุ่มปัญหา ดังนี้

---

[86] พีรชัย กุลชัย, ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุวรรณภูมิ, ***สนทนากลุ่ม***, 7 กันยายน 2559

ที่มา:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. “เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ”. ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

จาก 10 กลุ่มปัญหาตามที่กล่าวถึงในข้างต้น เมื่อนำมาจัดกลุ่มจำแนกตามชนิดของความเหลื่อมล้ำได้ดังตารางที่ 17

ตารางที่ 17: สถานการณ์ในพื้นที่จำแนกตามชนิดของความเหลื่อมล้ำ

ความเหลื่อมล้ำในชีวิต	ความเหลื่อมล้ำในสภาวะความเป็นอยู่	ความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากร
- การดูแลผู้สูงอายุ เด็กเยาวชน คนพิการ	- ปัญหานโยบายการพัฒนาของรัฐ - ปัญหาภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤติใกล้สูญ	- ปัญหาทรัพยากรป่า - ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่า - ปัญหาอุทกภัยและทรัพยากรน้ำ - ปัญหาทรัพยากรและชายฝั่งทะเล - ปัญหาหนี้สินเกษตรกรภาคกลาง - ข้าวและชาวนา

ที่มา:ประมวลมาจากการศึกษา

เมื่อพิจารณาจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรมาจำนวน 23 โครงการ พบว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้น้ำหนักกับการจัดการความเหลื่อมล้ำในเรื่องทรัพยากรและสภาวะความเป็นอยู่เป็นหลัก ซึ่งในส่วนหลังนี้ให้ความสำคัญกับการเมืองเรื่องวัฒนธรรมและอัตลักษณ์เป็นหลัก ในขณะที่งานวิจัยที่เกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาของรัฐมีอยู่อย่างจำกัดมาก ส่วนงานที่มุ่งแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในชีวิตมีเพียง 1 ชิ้น ซึ่งถือได้ว่ามีน้ำหนักน้อยมากเมื่อเทียบกับงานด้านอื่นๆ ดังแสดงได้ดังนี้

(1)งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากร (12 เรื่อง)

<u>ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</u> (9 เรื่อง)
- รูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม (2545) - แนวทางการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากหอยขาวอย่างยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแหลมกลัด อ.เมือง จ.ตราด ระยะที่ 1 (2546) - กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพเด็กและเยาวชนในการสืบทอดดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ต.หนองโรง อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี ระยะที่ 1 (2546) - การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ต.ด่านชุมพล อ.บ่อไร่ จ.ตราด ระยะที่ 1 (2548) - การศึกษาและพัฒนาบ้านปลาให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งทำการประมงอย่างยั่งยืนของชุมชนชายฝั่งท่าเรือแกลง-อ่าวสวนสน ต.ท่าเรือแกลง อ.เมือง จ.ระยอง (2549) - การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา ลือกาเวาะ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2551) - การปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2552) - การศึกษากระบวนการดูแลรักษาและฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยผากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำห้วยผาก ต.สวนผึ้ง อ.สวนผึ้ง จ.ราชบุรี (2551) - ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อเสริมพลังการพัฒนาชุมชนในพื้นที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ต.ไล่โว่ และ ต.หนองลูอ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2554)

กลไกความเหลื่อมล้ำที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าไปแทรกแซงเป็น**กลไกการกีดกัน**ในปัญหาความเหลื่อมล้ำในเรื่องการจัดการทรัพยากร ความพยายามในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน/นักวิจัยชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของ**กลไกการผนวกรวม**

ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ (เศรษฐกิจชุมชน/การจัดการหนี้สิน) (3 เรื่อง)
- การศึกษาสถานการณ์ปัญหาและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ หมู่ 3 ตำบลบ้านสิงห์ อำเภอ โพธาราม จังหวัดราชบุรี ระยะที่ 2 (2548) - ศึกษากระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชุมชน ต.แพรกหนามแดง อ. อัมพวา จ.สมุทรสงคราม (2550) - แนวทางการจัดการหนี้สินชุมชนบ้านดอนโพต.บ้านสิงห์ อ.โพธาราม จังหวัดราชบุรี (2552)

ในด้านทรัพยากรทางเศรษฐกิจ พบว่า สภาพปัญหาความเหลื่อมล้ำมีแนวโน้มว่าเกิดจาก**การขูดรีด**ทรัพยากรทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยมในยุคปัจจุบัน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งสามชิ้นนี้ มุ่งผลักดันให้เกิดการ**จัดสรรทรัพยากรใหม่** รวมไปถึงความพยายามในการ**ฟื้นฟูสมรรถนะทางเศรษฐกิจของประชาชนในพื้นที่ด้วย**

(2) ความเหลื่อมล้ำด้านสภาวะความเป็นอยู่ (10 เรื่อง)

ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น (8 เรื่อง)
- การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษาชองตำบลตะเคียนทองและตำบลคลองพลู กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี ระยะที่ 1-2 (2546) - การสร้างหลักสูตรภาษาชอง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ ฟื้นฟูภาษาวัฒนธรรมชอง เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ตะเคียนทองและ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - การศึกษาความรู้ชาวชองเรื่องพืชคลุ้ม-คล้า (รุ่นท่า-รุ่นเชอ) โดยใช้ภาษาชองเป็นแนวทางในการศึกษา ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549) - แนวทางการพลิกฟื้นภาษากะซองเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด (2552) - แหล่งการเรียนรู้ชุมชนกับการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวชอง ต.ตะเคียนทอง และ ต. คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549)

- การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษามอญด้วยการสร้างวรรณกรรมสำหรับเยาวชนของชาวมอญ อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี (2549) - ศึกษาแนวทางการพัฒนาศูนย์ละว้าให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านภาษา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวก๋อง บ้านกกเชียง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี (2550)
<u>อัตลักษณ์ของชุมชน</u> (2 เรื่อง)
- รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพด้านการเกษตร วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสิงห์บุรี (2549) - กระบวนการถอดบทเรียนชุมชนอาคารสงเคราะห์ทรัพย์เจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (2546)

จากหัวข้อ/จำนวนงานวิจัยข้างต้น ประเด็นหลักเรื่องความเหลื่อมล้ำในสภาวะความเป็นอยู่ที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพยายามเข้าไปแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านสภาวะความเป็นอยู่ อันเกิดจากการ**สร้างระยะห่าง**และ**การกีดกัน**ในเชิงวิถีชีวิตและวัฒนธรรม โดยอาศัย**กลไกการผนวกรวม** สร้างพื้นที่ให้รองรับการดำรงอยู่ของตัวตน อัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่หลากหลาย

(3) ความเหลื่อมล้ำในชีวิต (1 เรื่อง)

<u>ความเหลื่อมล้ำในชีวิต</u> (1 เรื่อง)
- รูปแบบการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการที่เหมาะสมกับชุมชนพุทธมณฑล อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม (2547)

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรมาที่มีเป้าหมายโดยตรงในการลดความเหลื่อมล้ำในชีวิต มีเพียงเรื่องเดียว ซึ่งให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูสมรรถนะของคนพิการซึ่งถูก**กีดกัน**ด้วยเงื่อนไขทางสุขภาพ/กายภาพ ด้วยการแสวงหาแนวทางในการ**ผนวกรวม** หรือเพื่อสร้างพื้นที่ให้คนพิการในชุมชน และในขณะเดียวกันก็ผลักดันคนในชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่นได้มีบทบาทในการฟื้นฟูและพัฒนาสมรรถนะของคนพิการด้วย

เมื่อพิจารณาความเหลื่อมล้ำด้วยกรอบคิดของ Therborn ข้างต้น จะเห็นได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรมามีความเชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำในประเภทต่างๆ ไม่มากก็น้อย และความเหลื่อมล้ำแต่ละชนิดมีลักษณะซ้อนทับกันอยู่ โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำในเรื่องทรัพยากรและความเหลื่อมล้ำในการดำรงชีวิต ซึ่งกลไกหลักของความเหลื่อมล้ำเป็นกลไกการกีดกันและกลไกการขูดรีด อย่างไรก็ดี สถานการณ์ปัญหาบางเรื่อง

ถือเป็นเรื่องที่สำคัญ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังไม่สามารถตอบสนองได้มากนัก โดยเฉพาะเรื่อง**ปัญหาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ** ซึ่งเป็นเรื่องที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นควรให้ความสนใจให้มากขึ้น

อนึ่ง เป็นเรื่องน่าสังเกตว่า เมื่อพิจารณางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาพรวม หลายโครงการมีความพยายามแก้ปัญหาที่สัมพันธ์โดยตรงกับปัญหาความเหลื่อมล้ำในท้องถิ่นอย่างน่าสนใจ เช่น การแก้ไขปัญหาหนี้สินในจังหวัดสุพรรณบุรี สิงห์บุรี หนองจอก และการสัมมนาสถานการณ์หนี้สินเกษตรกรในภาคกลาง ความพยายามแก้ปัญหาของเกษตรกร และการสร้างความร่วมมือและความรับผิดชอบดูแลสังคมชุมชนร่วมกันของภาคส่วนอุตสาหกรรมและชุมชน ต.กระแสบน อ.แกลง จ.ระยอง เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกัน การขึ้นโครงการวิจัยบางโครงการ ให้ความสำคัญกับกลไกที่เข้มแข็งในพื้นที่ แต่มิได้ให้ความสำคัญกับปัญหาที่พื้นที่เผชิญมากนัก เช่น การสนับสนุนงานวิจัยในเขตเมืองหลวง กทม. กรณีย่านผู้ดีเก่า ซอยอารีย์ เป็นต้น

3.4 องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

การจะตอบคำถามว่า องค์ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถนำไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้หรือไม่ ในระดับใด จำเป็นต้องเริ่มพิจารณาองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นอันดับแรก ภายใต้โจทย์นี้ กาญจนา แก้วเทพ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแตกต่างจากงานวิจัยในสถาบันวิชาการตรงที่ความสามารถในการแก้ไขปัญหาที่เป็นจริง”[87] ในเชิงวิธีวิทยา การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ในเชิงประจักษ์ที่มาจากฐานการเรียนรู้และประสบการณ์ของผู้วิจัยในท้องถิ่นแต่ก็มิได้ปฏิเสธการใช้เทคนิคสมัยใหม่ในการทำวิจัยในพื้นที่ เช่น การใช้ GPS ในการจับพิกัดแผนที่แนวเขตการใช้ประโยชน์ในโครงการ*การปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี* หรือความพยายามในการออกแบบประตูน้ำที่สอดคล้องกับธรรมชาติของน้ำในคลองแพรกหนามแดง เป็นต้น ภายใต้การแบ่งลักษณะและการจัดการองค์ความรู้แบบ 2 วิถี (ตารางที่ 2 ในบทที่ 2) องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ในวิถีที่ 2 ที่เน้นการสร้างองค์ความรู้เชิงสหสาขาวิชาเพื่อใช้ประโยชน์ที่สอดคล้องกับความจำเป็นของท้องถิ่น อย่างไรก็ดี เนื่องจากการสร้างองค์ความรู้ของงานวิจัยท้องถิ่นให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นเป็นหลัก ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รวดเร็ว ปัญหาที่ท้องถิ่นต้องเผชิญมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งโดยสภาพปัญหานั้นๆ เช่น ปัญหาภัยแล้งและอุทกภัยในยุคที่ภูมิอากาศโลกเปลี่ยนไป และปัญหาที่เชื่อมโยงกับมิติทางการเมือง นโยบาย ผลประโยชน์และอำนาจในระดับที่เหนือกว่าเป็นต้น คำถามที่สำคัญในที่นี้คือ ลำพังองค์ความรู้จากประสบการณ์ของท้องถิ่น จะสามารถขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ไขปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดมาพร้อมกับความเสี่ยงใหม่ๆ ได้มากน้อยเพียงใด

ตัวอย่างสำคัญจากรายงานการวิจัยเรื่อง *ปัญหาภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ จังหวัดราชบุรี* ซึ่งเป็นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของคนในชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นตามนโยบายมุ่งเน้นการผลิตตามความต้องการของ

---

[87] กาญจนา แก้วเทพ,***คุณลักษณะ &วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, (เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์, 2553)

ตลาดตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 โดยได้รับสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ อีก 9 หน่วยงาน แต่ผ่านไป 20 ปี สมาชิกในชุมชนยังไม่สามารถปลดหนี้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.)ได้ รวมมูลค่า 137,516,532 บาท ผลจากรายงานการวิจัยระบุว่า จาก*การเก็บรวบรวม**ข้อมูล**ที่ได้จากเวทีชาวบ้าน ทำให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.)ยอมรับความล้มเหลวของโครงการและทำหนังสือประกาศยกเลิกดอกเบี้ยมูลค่า 92 ล้านบาท และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการกลางจากกระทรวงการคลังเพื่อหาทางออกที่ยุติธรรมให้กับทั้งสองฝ่าย* ในขณะที่แนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินที่ได้จากโครงการวิจัย ก็ไม่ได้แตกต่างจากแนวทางที่มีอยู่เดิมมากนัก กล่าวคือ การปรับพฤติกรรม ลดรายจ่ายโดยสร้างแหล่งอาหารภายในชุมชนให้มากขึ้น เพิ่มการออมด้วยการเสริมการรวมกลุ่มการออมแบบเครดิตยูเนียน และการปรับปรุงรายได้จากภาคเกษตรให้สม่ำเสมอมากขึ้น

อย่างไรก็ดี รายงานตั้งข้อสังเกตตอนท้ายไว้ว่า โครงการประสบข้อจำกัดในเรื่องการขยายผล โดยมีสมาชิกชุมชนเพียง 16 ครัวเรือนจาก 80 ครัวเรือนเท่านั้นที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัย เช่นเดียวกับในกรณีของกลุ่มเกษตรกรใน ต.นาคู อ.ผักไห่ จ.อยุธยาที่แม้ว่าการดำเนินงานที่ผ่านมาจะถือว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่โครงการส่วนใหญ่ที่ทำมักเป็นโครงการที่มีเป้าหมายเฉพาะกลุ่มซึ่งเป็นกลุ่มขนาดเล็ก คือ แค่กลุ่มเกษตรกร/ทีมวิจัยของผู้ให้สัมภาษณ์ประมาณ 10 คนเท่านั้น[88]หรือในกรณีของนักวิจัยชาวบ้านใน ต.เขาดิน อ.เดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรีซึ่งดำเนินโครงการเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรรายย่อยก็เช่นเดียวที่มีกลุ่มเป้าหมายขนาดเล็กซึ่งนอกจาก ปัญหาเรื่องการขยายผลที่เป็นไปได้ยากในกลุ่มเป้าหมายที่มีขนาดเล็กแล้วยังเป็นที่น่าสังเกตอีกว่า กระบวนการที่มีกลุ่มเป้าหมายขนาดเล็กอาจทำได้แค่เพียง “เสริมสร้างศักยภาพของชาวบ้าน” แต่ไม่สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำได้หรือถ้าได้ก็น้อยมาก[89]

จากตัวอย่างโครงการข้างต้น ถ้าจะพิจารณาว่าสิ่งที่ได้จากงานวิจัยคืออะไร อาจจะพิจารณาได้ว่าสิ่งที่ได้มาเป็นเพียง**ข้อมูล** มากกว่า**องค์ความรู้** ในชั้นนี้ การรวบรวมข้อมูลหนี้สินของชาวบ้านอย่างเป็นระบบ ทำให้หน่วยงานรับผิดชอบยอมรับ และนำไปสู่การขับเคลื่อนให้เกิดแก้ไขปัญหา ในขณะที่สิ่งที่เป็นผลผลิตจากงานวิจัยที่น่าจะเป็นองค์ความรู้ ดูเหมือนยังไม่มีนัยสำคัญมากนักและไม่สามารถขยายผลได้อย่างที่คาดหวัง ในที่นี้ ปัญหาหนี้สินของชาวบ้านในชุมชนเป็นเพียงตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของปัญหา และขีดจำกัดของชุมชนในการสร้างองค์ความรู้และพัฒนาองค์ความรู้จากปัญหาของตนเอง

ในขณะที่โครงการ*การปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี* ที่ทำให้หน่วยงานป่าไม้ยอมรับ**ข้อมูล**พื้นที่แนวเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านที่ได้จากกระบวนการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น จนนำไปสู่การปรับความสัมพันธ์และยกสถานะของชาวบ้านจากการเป็นจำเลยในปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ให้กลายเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรร่วมกับ

---

[88] เยาวลักษณ์ (หนูเล็ก), นักวิจัยชาวบ้าน ต.นาคู อ.ผักไห่ จ.อยุธยา,***สัมภาษณ์***, 14 สิงหาคม 2559

[89] ทองใบ, นักวิจัยชาวบ้าน ต.เขาดิน อ.เดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรี,***สัมภาษณ์,***14 สิงหาคม 2559

หน่วยงานในท้องถิ่น ตัวอย่างจากโครงการนี้ชี้ให้เห็นระดับที่แตกต่างกันของชุดความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อันนำไปสู่ระดับการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกัน

ตัวอย่างของโครงการทั้งสองชี้ให้เห็นว่า องค์ความรู้ที่ได้จากงานเพื่อวิจัยท้องถิ่นมีความหลากหลายและมีระดับที่แตกต่างกัน จึงมีผลต่อการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระดับที่แตกต่างกัน

4. บทสรุป

เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นข้างต้นแสดงให้เห็นว่าจุดร่วมที่สำคัญของงานวิจัยเหล่านี้คือความพยายามในการผลักดันให้คนในท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ดังนั้น ผลลัพธ์ที่ชัดเจนที่สุดคือการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกบุคคล งานวิจัยท้องถิ่นจึงมีจุดเด่นในแง่ที่ทำให้เกิดการเสริมสมรรถนะของคนในชุมชนที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่นให้สามารถเรียนรู้และใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งบางกรณีที่ประสบความสำเร็จ ส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน ความสัมพันธ์ และอาจส่งผลต่อนโยบายและโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วย แต่ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขภายในชุมชนนั้นๆ ด้วย

อย่างไรก็ดี ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เอง ลักษณะดังกล่าวส่งผลต่อพลวัตของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยมีความพยายามในการปรับตัวให้สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทและเงื่อนไขของสถานการณ์พื้นที่ ตลอดจนแนวคิดทิศทางนโยบายในแต่ละช่วงด้วยเช่นกันทั้งในแง่ของวิธีวิทยา การบริหารจัดการ องค์ความรู้และการขยายผล แต่อย่างไรก็ดี ในด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขและข้อจำกัดซึ่งส่งผลทิศทางการบริหารจัดการ และทิศทางเรียนรู้/ระบบเชิงสถาบันของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ทั้งในแง่ของวิธีวิทยา การบริหารจัดการ องค์ความรู้และการขยายผล ซึ่งลักษณะดังกล่าว (อาจ) ถือเป็นเงื่อนไขหรือข้อจำกัดหนึ่งที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระดับแตกต่างกันอีกประการหนึ่งด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาในแง่มุมของพัฒนาการศึกษาวิจัย จะเห็นได้ว่า แต่เดิมงานการศึกษาวิจัยมักถูกผูกขาดอยู่กับนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญในแวดวงมหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาระดับสูง หรือกล่าวได้ว่าโครงสร้างหรือแนวนโยบายการศึกษาวิจัยแต่เดิม เป็นแนวนโยบายที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำด้านองค์ความรู้และการศึกษาวิจัย ในแง่ที่กดทับความรู้และองค์ความรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่นในจากกระบวนการพัฒนา ไม่ยอมรับองค์ความรู้และรูปแบบการเรียนรู้ของท้องถิ่นในการกำหนดนโยบายการพัฒนา จากบทเรียนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คัดสรรมา พบว่าการเสริมสมรรถนะในการวิจัยของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านสามารถผลิตองค์ความรู้ นำเสนอและผลักดันให้ท้องถิ่นใช้องค์ความรู้ในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาตนเอง โดยนัยนี้ กล่าวได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่งผลให้เกิดการสร้างความเป็นธรรมในด้านความรู้ในสังคมด้วย และเพื่อให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกลไกในสร้างความเป็นธรรมในด้านองค์ความรู้ได้อย่างแท้จริง มีความจำเป็นในการสร้างเงื่อนไข

ให้เกิดการยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่น ทั้งในด้านการบริหารจัดการและการเสริมสมรรถนะในด้านองค์ความรู้และการศึกษาวิจัยในอนาคต

บทที่ 6
งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษาภาคใต้

1 บทนำและความรู้พื้นฐาน

1.1 บทนำ

เมื่อประเทศไทยเข้าสู่การพัฒนาสมัยใหม่ชนบทก็เป็นเพียงส่วนรองรับการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าอย่างประเทศตะวันตก เริ่มตั้งแต่ทรัพยากรในชนบทที่ประชาชนเคยพึ่งพิงเป็นฐานการดำรงชีวิตถูกจัดการใหม่ให้เป็นทรัพยากรของรัฐหรืออยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ เพื่อที่รัฐจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ แรงงานในชนบทถูกทำให้เป็นเพียงแรงงานราคาถูกสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตเมือง และการผลิตของภาคเกษตรในชนบทเป็นเพียงการผลิตอาหารราคาถูกสำหรับรองรับการเติบโตของการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น

ภายใต้การพัฒนากระแสหลักเช่นนี้ชนบทจึงตกอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าอ่อนแอและล้าหลัง และกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของการพัฒนากระแสรองที่องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้เคลื่อนไหวหลัก โดยการเคลื่อนไหวในการพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่นของขบวนการนี้วิจารณ์การพัฒนากระแสหลักอย่างรุนแรง และเสนอแนวทางการพัฒนาที่เรียกว่า “การกลับคืนสู่รากเหง้า” ซึ่งเชื่อว่าชุมชน/ท้องถิ่นมีระบบภูมิปัญญา และระบบคุณค่าที่เป็นรากเหง้าของตนเอง การพัฒนาที่ถูกต้องของชุมชน/ท้องถิ่นก็คือถอนตัวออกจากการพัฒนากระแสหลักและกลับไปหาภูมิปัญญาและระบบคุณค่าของตนเองดังกล่าว

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของการพัฒนากระแสรองดำเนินมาระยะหนึ่งก็ไม่มีทีท่าว่าจะสร้างความสำเร็จของการพัฒนาได้อย่างเป็นรูปธรรม และในที่สุดก็ถูกวิจารณ์ว่าเป็นการคิดในเชิงอุดมคติที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เพราะในความเป็นจริงนั้นชุมชน/ท้องถิ่นได้คลี่คลายเปลี่ยนแปลงมามากแล้ว ไม่มีทางที่จะนำชุมชน/ท้องถิ่นกลับคืนสู่รากเหง้าได้ และยังเป็นเหมือนการพยายามที่จะจับชุมชน/ท้องถิ่นแช่แข็งไว้จนไม่สามารถจะปรับตัวหรือเคลื่อนไหวหาแนวทางการพัฒนาใหม่ๆ ที่เหมาะสมได้

ช่วงต้นทศวรรษ 2540 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ประกาศสนับสนุนการวิจัยลักษณะใหม่ เรียกว่า “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” หลักการสำคัญของการวิจัยลักษณะนี้ คือให้ชาวบ้านรู้จักใช้งานวิจัยไปแก้ปัญหาของตนเอง ตามความหมายนี้ การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีกระบวนการ 2 กระบวนต่อเนื่องกัน คือกระบวนการวิจัยหาความรู้ว่าปัญหาของชาวบ้านหรือปัญหาที่ชาวบ้านสนใจนั้นๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร และกระบวนการแก้ปัญหาที่จะช่วยตอบปัญหาว่าปัญหาของชาวบ้านดังกล่าวนั้น จะแก้ไขได้อย่างไร โดยเมื่อได้ความรู้แล้วต้องลงมือแก้ไขจริงด้วย ทั้งนี้โดยนักวิจัยต้องเป็นชาวบ้าน และหัวหน้าโครงการวิจัยก็เป็นชาวบ้าน

หากพิจารณาดังที่กล่าวมา ชวนให้คิดได้ว่าการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อให้ชาวบ้านสามารถหาทางออกจากปัญหาได้ดีขึ้นกว่าเดิมนี้ คือ การพยายามหาทางออกจากความคิดแบบคู่ตรงกับข้าม คือการพัฒนากระแสหลักของรัฐกับการพัฒนาแบบทางเลือกที่อิงอยู่กับการะแส “กลับคืนสู่รากเหง้า” โดยเห็นว่าการที่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวคงไม่ถูกต้อง อีกทั้งยังมีทางเลือกอื่นๆอีกมากมายที่ไม่จำเป็นต้องเหมือน 2 ขั้ว ความคิดดังกล่าวส่วนจะเป็นอย่างไรนั้น สกว.ไม่มีคำตอบให้ แต่ให้ชาวบ้านที่ประสบปัญหา

ช่วยกันหาคำตอบเอง และจะค้นหาคำตอบมาอย่างไรก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกที่ แต่ให้ลองเอาคำตอบนั้นไปสร้างปฏิบัติการจริง ซึ่งก็จะยิ่งทำให้ชาวบ้านเรียนรู้และค้นหาเส้นทางของตนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ไม่เพียงการสนับสนุนทุนเท่านั้น สกว.ยังสร้างกลไกขึ้นมาสนับสนุนการวิจัยประเภทนี้ในขอบเขตทั่วประเทศ โดยตั้งศูนย์ประสานวิจัยเพื่อท้องถิ่นขึ้นในจังหวัดต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาโครงการวิจัยของตนได้ และสามารถดำเนินโครงการวิจัยของตนได้ประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้ยังมีผู้ประสานงานภาคติดตามสนับสนุนการทำงานของศูนย์ประสานงานอีกต่อหนึ่ง ในส่วนกลางก็มีการจัดการวิจัยประเภทนี้เป็นฝ่ายหนึ่งเรียกว่า “ฝ่าย 5 ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น” มีผู้อำนวยการและตำแหน่งงานที่เป็นอิสระของตนเองหลายตำแหน่ง กล่าวได้ว่า สกว.มีการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอย่างจริงจัง มีการสร้างกลไกสนับสนุนขึ้นมาอย่างใหญ่โตมากกว่าการวิจัยฝ่ายอื่นๆ ของ สกว.

เมื่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเปิดตัวขึ้นและเริ่มปรากฏผลงานที่ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นนำเผยแพร่ก็สร้างความสนใจให้แก่สังคมได้มากพอสมควร โดยเฉพาะการเผยแพร่ผ่านหนังสือเล่มเล็กและแผ่นวีซีดี ซึ่งกระทำได้อย่างกว้างขวาง จนกล่าวได้ว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสถาปนาตนเองขึ้นมาได้ในแวดวงวิชาการไทย จนถึงกับมีผู้จัดให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็น “รูปแบบพัฒนาการล่าสุดของงานวิจัย” แต่เมื่อเวลาผ่านไป ก็เริ่มมีคำถามปรากฏขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากความรู้ของงานวิจัยที่เสนอให้สาธารณะได้รับรู้เริ่มซ้ำ และลงรอยเป็นแบบเดียวกันและไม่ต่างจากภาพอุดมคติที่เคยเป็นกระแสขับเคลื่อนอยู่ในสังคมอยู่ก่อน และได้รับการวิพากษ์มาก่อนแล้ว ภาพที่คนเคยเข้าใจว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะช่วยให้การวิจัยและพัฒนาหลุดพ้นจากกับดักความคิดแบบคู่ตรงกันข้าม แต่เอาเข้าจริงแล้วก็ดูจะไม่ต่างกันนัก อีกทั้งเริ่มมีผู้ตั้งคำถามว่าผลงานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในแต่ละเรื่องที่ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นพยายามนำเสนอกับความเป็นจริงในพื้นที่เป็นคนละเรื่องกันเลย หลายคนถึงกับสรุปว่าความรู้ของวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นพยายามนำเสนอนั้น น่าจะเป็นเพียงภาพแทนความจริง (Representation) หรือ มายาคติ (Myth) มากกว่า แม้คำถามและข้อสรุปเช่นนี้จะมีลักษณะเหมารวมอยู่บ้าง เพราะโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในขอบเขตทั่วประเทศนั้นมีความแตกต่างหลากหลายกันมาก ผลที่เกิดขึ้นก็แตกต่างกันมากเช่นกัน ดังนั้นการมองการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อหาข้อสรุปว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งคงไม่ถูกต้องนัก แต่ว่าผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทุกฝ่ายก็ไม่สามารถโต้แย้งกับคำถามและข้อสรุปเหล่านี้ให้สังคมได้เข้าใจภาพที่แท้จริงของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้

ผู้บริหารของ สกว.ในยุคหลังเองก็ไม่ได้นิ่งนอนใจกับการขับเคลื่อนงานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และมีคำถามเช่นกัน แต่ได้ตั้งคำถามไปอีกทางหนึ่ง โดยเป็นคำถามเกี่ยวกับสิทธิพิเศษของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีเหนือการวิจัยฝ่ายอื่นๆ ตั้งแต่โครงสร้างการจัดองค์กรสนับสนุนการวิจัยที่ สกว.ท้องถิ่นมีโครงสร้างใหญ่โต โดยมีทั้งผู้ประสานงานจังหวัด ผู้ประสานงานภาค ในส่วนงานกลางก็มีฝ่ายปฏิบัติการต่างๆ เป็นของตนเอง เช่น ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ในขณะที่ฝ่ายอื่นๆ ต้องใช้คนและอุปกรณ์ร่วมกัน การคิดสัดส่วนงบประมาณสนับสนุนระหว่างงบบริหารจัดการกับงบสนับสนุนการวิจัยที่ฝ่ายอื่นอยู่ภายใต้หลักการ 30 : 70 แต่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่ต้องเป็นไปตามหลักการนี้ คืองบบริหารจัดการที่สนับสนุนไปยังศูนย์ประสานงานจังหวัดกับงบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยของชาวบ้านที่แต่ละศูนย์ประสานงานดูแลอยู่นั้น งบบริหารจัดการจะสูงกว่าสัดส่วน 30 มาโดยตลอด แต่ผลงานของโครงการวิจัยที่ออกมาเป็นรายงานการวิจัยยังห่างไกลจากมาตรฐานทางวิชาการ

มาก การตั้งคำถามเช่นนี้ได้สร้างแรงกดดันให้แก่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาก และส่งผลให้ต้องพยายามปรับตัว แต่คำถามส่วนนี้ก็ยังคงเป็นคำถามภายใน สกว. ที่ต้องการให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นปรับตัวเข้าสู่มาตรฐานของ สกว. เช่นเดียวกับที่ฝ่ายอื่นๆ ปฏิบัติอยู่ แต่ว่าก็เป็นชุดคำถามที่กระทบต่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอย่างมาก เพราะไปรื้อถอนหลักการพื้นฐานที่ให้กำเนิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นขึ้นมา การปรับตัวของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นไปอย่างยากลำบาก และยากที่หาจุดลงตัวได้จนถึงปัจจุบัน การวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะหลังจึงซบเซาในแง่คุณภาพ จนสังคมทางวิชาการเกือบจะไม่หยิบยกมาพูดถึง แต่ในเชิงปริมาณยังคงดำเนินการได้ เพราะว่า สกว.ยังคงสนับสนุนอยู่

ความมีคุณภาพของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจนเป็นที่ยอมรับของสังคมยังคงมีปัญหามาอย่างต่อเนื่อง แต่ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ยังคงนิ่งกับภาพลักษณ์นี้ จนผู้บริหาร สกว.ปัจจุบันต้องตั้งคำถามให้ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปแสวงหาคำตอบให้ได้ว่า การวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำของคนในสังคมได้จริงหรือไม่ โดยเฉพาะคนในชุมชน/ท้องถิ่นซึ่งเป็นพื้นที่ปฏิบัติงานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น การตั้งคำถามนี้ขึ้นมาของผู้บริหารดังกล่าวก็ย้อนไปถึงหลักการของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิม คือให้ชาวบ้านในชุมชน/ท้องถิ่นใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแก้ปัญหาของตนเอง ปัญหาสำคัญของคนในชุมชน/ท้องถิ่นก็คือความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เป็นธรรมที่พวกเขาได้รับจากกระบวนการพัฒนาประเทศนั่นเอง ส่วน สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเองซึ่งยังละล้าละลังว่าจะตอบคำถามของสังคมอย่างไรดี ก็สนใจที่จะตอบคำถามของผู้บริหาร สกว. ดังกล่าว เพราะหากตอบได้ก็อาจจะช่วยให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นหลุดกับดักคำถามของสังคมได้ และมองเห็นหนทางที่จะก้าวไปข้างหน้าชัดเจนขึ้น

เนื้อหาในบทนี้เป็นการศึกษาการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ เพื่อช่วยตอบคำถามข้างต้น คืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้สามารถลดปัญหาความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชาวบ้านในชุมน/ท้องถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร โครงการที่เกิดผลสำเร็จดังกล่าวต่างกันเนื่องมาจากเงื่อนไขใด

1.2 บริบทภาคใต้กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นสนับสนุนให้ชาวบ้านเป็นผู้วิจัย เพื่อใช้กระบวนการวิจัยแก้ปัญหาของตนเอง ดังนั้นปัญหาที่ชาวบ้านหยิบมาเป็นประเด็นวิจัยจึงเป็นปัญหารอบๆ ตัวพวกเขาหรือเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อพวกเขาโดยตรง แต่ปัญหาดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากเงื่อนไขเฉพาะของหมู่บ้านเอง แต่เป็นปัญหาที่เกิดจากการที่หมู่บ้านถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ใหญ่กว่า โดยชาวบ้านต้องเผชิญดิ้นรนต่อสู้ และปรับตัวอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น การจะเข้าใจหัวข้อการวิจัยของชาวบ้านได้จะต้องเริ่มต้นจากการเข้าใจบริบทของยุคสมัยที่ชาวบ้านต้องดิ้นรนต่อสู้และพยายามหาทางอยู่ดังกล่าว

ทั้งนี้ บริบทที่มีผลต่อการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านมีทั้งบริบทที่เป็นผลของการพัฒนาแบบทั่วไปไม่ว่าที่ไหนก็จะพบคล้ายๆ กัน ได้แก่การผนวกการผลิตและการบริโภคของครัวเรือนต่างเข้าสู่ระบบทุนนิยมและการพัฒนาสมัยใหม่ต่างๆ ที่มีผลต่อการจำแนกความแตกต่างในการทำหน้าที่ของหน่วยทางสังคม เช่น การเกิดหน่วยทางสังคมสมัยใหม่มากมายเข้าไปทำหน้าที่แทนหน่วยทางสังคมแบบเดิม เช่นการศึกษา ระบบยุติธรรม ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ซึ่งมีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้มากพอสมควรที่มุ่งตอบสนองการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น โครงการที่มุ่งลดความเสียเปรียบด้านการ

ผลิตและขายผลผลิต โครงการที่มุ่งลดการพึ่งพิงตลาด โครงการที่พยายามเสนอแนวทางการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับชุมชน

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ส่วนใหญ่จึงจะตอบสนองความเฉพาะเจาะจงของบริบทในพื้นที่เอง ซึ่งพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของบริบทที่หลากหลายที่เป็นที่มาของโครงการวิจัยต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การเติบโตของการทำสวนยางและความเสี่ยงของชาวสวนยาง

อาชีพสำคัญอย่างหนึ่งของชาวภาคใต้มาแต่เดิมคือการทำสวน ทั้งสวนผลไม้และสวนยาง ซึ่งที่ดินที่ใช้ในการทำสวนดังกล่าวคือพื้นที่ป่า ชาวบ้านจึงตั้งถิ่นฐานและจับจองที่ดินทำกินในเขตป่ามาแต่เดิม ในช่วงที่รัฐยังให้สัมปทานตัดไม้ ที่ดินที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งเข้าไปจับจองจะได้แก่พื้นที่ที่ผู้ได้รับสัมปทานโค่นป่าหมดแล้ว ส่วนอื่นๆ ชาวบ้านต้องค่อยๆแผ้วถางป่าเพื่อใช้เป็นที่ทำสวน เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นคนก็มุ่งเข้าสู่พื้นที่ป่า เพราะว่าในภาคใต้ที่ดินที่เหลือพอให้คนจับจองเป็นที่ทำกินได้ก็มีแต่พื้นที่ป่าเท่านั้น รัฐรับเอาวิธีจัดการป่ามาจากประเทศตะวันตก เมื่อให้สัมปทานตัดไม้ไปเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินของชาวบ้านด้วย รัฐจึงได้ประกาศเขตป่าอนุรักษ์และเขตป่าสงวนขึ้นทั่วไป นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ทั้งในส่วนที่รัฐประกาศเขตป่าอนุรักษ์และป่าสงวนทับที่ทำกินของชาวบ้านและการที่ชาวบ้านเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินเพิ่มขึ้นในเขตป่า เมื่อพืชเศรษฐกิจของภาคใต้คือยางกลายเป็นพืชระดับโลกาภิวัตน์ ขอบเขตของการทำสวนยางยิ่งขยายตัวขึ้น ในปัจจุบันประเทศไทยเป็นผู้ผลิตยางส่งออกขายในตลาดโลกรายใหญ่ที่สุด แต่ว่าประเทศไทยยังคงส่งยางดิบออกขายเป็นหลัก ซึ่งหมายถึงว่าจะต้องมีการขยายพื้นที่เพราะปลูกเพิ่มขึ้นอย่างมาก ซึ่งเท่ากับการเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่าประเภทต่างๆ ของรัฐนั่นเอง สถานการณ์ดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งกลายมาเป็นประเด็นวิจัยของชาวบ้านดังต่อไปนี้

1) เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่ทำกินในเขตป่าของรัฐกับเจ้าหน้าที่รัฐ ชาวบ้านได้อาศัยทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสร้างตัวตนใหม่ๆ ว่าพวกเขาเป็นผู้รักษาป่าและสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ เพื่อให้สังคมและรัฐยอมรับให้พวกเขาอยู่ในป่าได้ หรืออย่างน้อยเจ้าหน้าที่รัฐไม่ยอมพวกเขาก็ยังได้รับการสนับสนุนจากสังคม

2) การขยายพื้นที่ทำสวนยางเข้าไปในเขตป่าซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงกลางทศวรรษ 2540 ถึงกลางทศวรรษ 2550 ที่ราคายางสูงขึ้นอย่างมาก การบุกเบิกพื้นที่ป่าก็มากตามไปด้วย โดยเฉพาะการบุกเบิกเข้าไปในป่าลึก ซึ่งหมายถึงว่าพื้นป่าต้นน้ำได้ถูกทำลายไปมาก ดังนั้นเมื่อเกิดฝนตกหนักน้ำฝนจึงกลายเป็นน้ำหลากที่พัดพาดินพังทลายลงมาด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวมักเกิดขึ้นบ่อยๆ ในภาคใต้ จึงมีชาวบ้านในบางพื้นที่ขอทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อในด้านหนึ่งจะหาทางป้องกันภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นแก่ตน ในขณะที่อีกด้านหนึ่งเพื่อสร้างเหตุผลตอบโต้กับเหตุผลทางสังคมซึ่งมักจะวิจารณ์ว่าการที่น้ำหลากและดินถล่มนั้นเกิดจากการบุกรุกของชาวบ้านเข้าไปทำสวนยางโดยทั่วไปในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำ

3) เนื่องจากราราคายางผันผวนขึ้นลงตามตลาดโลก ชาวสวนยางจึงอยู่ในภาวะความเสี่ยงด้านราคา ทำให้ประสบปัญหารายได้สำหรับการดำรงชีวิต ดังนั้นจึงมีชาวสวนยางในบางพื้นที่ที่เข้ามาทำวิจัยเพื่อหาวิธีการที่สร้างรายได้เพิ่มให้แก่ครอบครัว

2. ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

ภาคใต้ทั้งภาคมีลักษณะเป็นแหลมยื่นไปในทะเลทั้ง 2 ฝั่ง จึงเต็มไปด้วยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และนับแต่อดีตมาแล้วที่มีชาวบ้านตั้งชุมชนอยู่บริเวณชายฝั่งหรือบนเกาะเพื่ออาศัยทรัพยากรดังกล่าวเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ นับแต่ประเทศไทยพัฒนาประเทศโดยมุ่งที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งก็ถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองความเติบโตที่ว่านี้ การขยายตัวอย่างมากของเรือประมงพาณิชย์มีผลกระทบโดยตรงต่อประมงพื้นบ้าน เพราะเรือประมงพาณิชย์ไม่เพียงทำให้ทะเลเสื่อมโทรมในภาพรวมเท่านั้น แต่ว่ายังบุกรุกเข้าไปทำกินในเขตชายฝั่งซึ่งเป็นเขตทำกินของชาวประมงพื้นบ้าน ทำให้พื้นที่ชายฝั่งเสื่อโทรมไปด้วย เนื่องจากเรือประมงพาณิชย์ไม่เพียงจับสัตว์น้ำตัวเล็กตัวน้อยไปเท่านั้น แต่ยังทำลายทรัพยากรชายฝั่งที่เป็นที่เพาะพันธุ์และพักพิงของสัตว์น้ำ เช่น ปะการัง หญ้าทะเล อีกทั้งเรือประมงพาณิชย์ยังได้ทำลายเครื่องมือประมงของชาวประมงพื้นบ้านที่ลงไว้ในเขตชายฝั่งอีกด้วย ปัญหาการถูกแย่งชิงทรัพยากรของชาวประมงพื้นบ้านโดยประมงพาณิชย์จึงเป็นปัญหาพื้นฐานของชุมชนชายฝั่งมาโดยตลอด

ปัญหาอีกลักษณะหนึ่งของชาวประมงพื้นบ้านก็คือการที่ทั้งนายทุนและชาวบ้านบางส่วนยึดเอาพื้นที่ทะเลที่ชาวบ้านเคยทำมาหากินมาแต่เดิมเป็นทรัพย์สินส่วนตัว และการยึดพื้นที่เป็นส่วนตัวดังกล่าวจะขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะนับแต่รัฐบาลสมัยหนึ่งประกาศนโยบายเรื่องโฉนดทะเลและการแปรทรัพย์สินให้เป็นทุนเป็นต้นมา พื้นที่ดังกล่าวปรากฏในหลายลักษณะ เช่น การสร้างคอกเลี้ยงหอยแครง การทำโพงพาง การทำไซตู้ การทำกระชังเลี้ยงปลา พื้นที่ถือครองของชาวบ้านธรรมดาในที่สุดแล้วมักจะถูกซื้อต่อไปโดยนายทุน ยิ่งในช่วงหลังที่พรมแดนของประเทศไร้ความหมายลงทุกทีนั้น ก็มีกลุ่มทุนจากต่างประเทศเข้ามาซื้อพื้นที่ในทะเลต่อจากชาวบ้านเพื่อลงทุนด้านการเพาะเลี้ยง ความต้องการพื้นที่ชายฝั่งเพื่อขายให้แก่กลุ่มทุนดังกล่าวก็มีมากขึ้นไปด้วย ทั้งชาวบ้านและนักการเมืองท้องถิ่นจึงมักไปจับจองพื้นที่ชายฝั่งเพิ่มขึ้น โดยไม่ต้องผ่านการรับรองของทางราชการด้วยหลักการโฉนดทะเล เพราะรัฐบาลในยุคต่อมายกเลิกนโยบายดังกล่าวไปแล้ว แต่เมื่อชาวบ้านหรือนักการเมืองจับจองพื้นที่และนำไปเสนอขายต่อนายทุน นายทุนก็รับซื้อเนื่องจากเห็นว่าซื้อต่อจากชาวบ้านหรือนักการเมืองท้องถิ่นคงไม่เป็นไร ซึ่งก็เป็นเช่นนั้นจริงๆ เพราะชาวบ้านทั่วไปเมื่อเห็นว่านายทุนซื้อจากชาวบ้านหรือนักการเมืองท้องถิ่นก็ไม่มีใครว่าอะไร เพราะเป็นหลักการเดียวกับการซื้อหาที่ดินซึ่งเป็นระบบที่ชาวบ้านใช้กันมาแต่เดิม คือแม้ไม่มีเอกสารสิทธ์ชาวบ้านก็สามารถขายที่ดินที่ตนถือครองให้แก่บุคคลภายนอกโดยการยอมรับของชาวบ้านด้วยกันเอง ส่วนทางราชการก็ไม่เข้ามาตอแยซึ่งมาทั้งส่วนของการจ่ายค่าใต้โต๊ะการไม่อยากเข้ามายุ่งเกี่ยว อีกทั้งบางส่วนก็เห็นว่าวิธีการเช่นนี้ช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโต

ทรัพยากรชายฝั่งอีกลักษณะที่ถูกทำลายไปอย่างมากเพื่อสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าว คือ ป่าชายเลน เริ่มตั้งแต่รัฐบาลเปิดให้สัมปทานตัดไม้ไปเผาผ่าน ซึ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง แต่ที่ป่าชายเลนถูกทำลายไปอย่างมหาศาลก็ได้แก่การขยายตัวของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำทั่วชายฝั่งภาคใต้นับแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ซึ่งการเลี้ยงกุ้งอย่างมากในพื้นที่ต่างๆ แม้ส่วนหนึ่งจะเกิดโดยคนในท้องถิ่นเอง แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเกิดจากกลุ่มทุนจากภายนอกเข้าไปกว้านซื้อพื้นที่ป่าชายเลน เพื่อแปลงเป็นพื้นที่บ่อกุ้ง การกว้านซื้อพื้นที่ป่าชายเลนดังกล่าวก็ซื้อจากชาวบ้านในพื้นที่นั่นเอง โดยไม่ต้องมีเอกสารสิทธิ์ใดๆ เพียงแต่ชาวบ้านทราบว่ามีนายทุนรับซื้อที่ดินในเขตป่าชายเลนไม่อั้น จึงนำที่ดินป่าชายเลนไปเสนอขายให้นายทุน ทั้งที่ดินที่จับจองไว้

นานแล้ว และที่เพิ่งจับจองกันใหม่เพื่อนำไปขายให้นายทุนโดยตรง แต่การเฟื่องฟูของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำดังกล่าวดำเนินมาเพียงประมาณ 10 ปี ก็เกิดความเสียหายจากโรคระบาด จนผู้เลี้ยงต่างขาดทุนกันเป็นส่วนใหญ่และต้องเลิกเลี้ยงไป แต่ผลที่เกิดขึ้นสำหรับชาวบ้านก็คือ การลดลงอย่างมากของสัตว์น้ำ เนื่องจากการสูญเสียป่าชายเลนซึ่งเป็นทั้งที่เพาะพันธุ์ ที่บริบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เป็นแหล่งอาหารของสัตว์น้ำ ปัญหาจึงเกิดขึ้นแก่ชาวบ้านที่อาศัยการจับสัตว์น้ำในพื้นที่ชายฝั่งเป็นอาชีพ ในขณะที่ก็ถูกรุกรานจากการทำประมงพาณิชย์ไปพร้อมกันด้วย

ดังนั้นเมื่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นขยายไปถึงชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ก็จะได้รับความสนใจจากกลุ่มชาวบ้านที่ประสบปัญหาดังที่กล่าวมา โดยปัญหาที่ชาวบ้านหยิบยกมาเป็นประเด็นวิจัยครอบคลุมถึงประเด็นต่อไปนี้

1) การหาทางฟื้นฟูทรัพยากรด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การปลูกป่าชายเลน รวมทั้งการทำที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพิ่มเติม เช่น การทำซั้ง ในบางพื้นที่มีการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เช่น ปูดำ เพื่อนำไปปล่อยในทะเล

2) การพยายามกำหนดเขตทำกินบริเวณชายฝั่งเพื่อไม่ให้เรือประมงพาณิชย์รุกล้ำเข้ามา ในบางพื้นที่มีการสร้างการเคลื่อนไหวออกลาดตระเวนของชาวบ้านด้วย

3) ในบางพื้นที่ชาวบ้านยังพยายามเปิดแพรับซื้อปลาของตนเอง เพื่อเพิ่มมูลค่าการขายสัตว์น้ำให้แก่ชาวบ้าน

4) งานวิจัยบางส่วนเน้นที่การสร้างเรื่องราวและตัวตนของชาวประมงพื้นบ้านให้ทางราชการและสังคมสนใจและสนับสนุนการแก้ปัญหาของพวกเขา

5) ในบางพื้นที่ชาวบ้านร่วมกันทำวิจัยเพื่อหาทางแปรรูปสัตว์น้ำและสร้างช่องทางการตลาดที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง เพื่อความยั่งยืนของของกิจกรรมการสร้างรายได้ดังกล่าว

3. การขยายตัวของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงวัฒนธรรม

ภาคใต้มีชายฝั่งทะเลทั้ง 2 ด้าน และมีเกาะแก่งอีกมากมาย ทั้งหมดนี้ได้สร้างพื้นที่ที่สวยงามขึ้นมาเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นทั่วไป ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของประเทศที่ได้รับความนิยมทั้งจากชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวต่างประเทศจะนิยมมาก ทำให้แหล่งท่องเที่ยวหลายแหล่งพัฒนาขึ้นเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติโดยตรง เช่น เกาะสมุย ภูเก็ต หมู่เกาะพีพี เกาะหลีเป๊ะ ทำให้ภาคใต้เป็นส่วนที่ก่อให้เกิดเงินตราเข้าประเทศจำนวนมากจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว แต่เดิมแหล่งท่องเที่ยวจะเป็นแหล่งใหญ่ๆ ดังที่ยกตัวอย่างมา แต่ประมาณกลางทศวรรษ 2530 ถึงต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวก็ขยายไปสู่ชุมชนเล็กๆ ที่มีทรัพยากรธรรมชาติสวยงามซึ่งมีอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะชายฝั่งอันดามัน และเมื่อชุมชนสามารถที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวมากขึ้น หลายชุมชนจึงพยายามหยิบยกแง่มุมทางวัฒนธรรมขึ้นมานำเสนอแก่นักท่องเที่ยว ทั้งที่เป็นวิถีชีวิตตามปกติ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะการแสดง ศิลปหัตถกรรม การท่องเที่ยวชุมชนจึงขยายตัวขึ้นอย่างมากในภาคใต้ การขยายตัวของการท่องเที่ยวเกิดทั้งจากกลไกการตลาดเอง ที่เมื่อความนิยมท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงวัฒนธรรมขยายตัวมากขึ้น ธุรกิจด้านนี้ย่อมต้องหาพื้นที่ใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าว และรัฐก็มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวลงไปในระดับชุมชน โดยถือเป็นนโยบายของรัฐประการหนึ่งที่กำหนดให้หน่วยงานของรัฐพัฒนา

แหล่งท่องเที่ยวใหม่ๆ เพื่อในด้านหนึ่งจะได้ดึงดูดชาวต่างประเทศเข้ามาเที่ยวมากๆ ซึ่งจะมีผลต่อการได้เงินตราเข้าประเทศ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งจะได้ดึงดูดนักท่องเที่ยวภายในประเทศให้มาท่องเที่ยวสถานที่ใหม่ๆ นี้แทนการออกไปเที่ยวต่างประเทศ เพื่อลดเงินตราไหลออกนอกประเทศ

แต่เดิมชาวบ้านในชุมชนต่างๆ เข้าไปเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวน้อย แต่ในบริบทที่การท่องเที่ยวเข้ามาถึงชุมชนนี้ได้ผลักดันให้ชาวบ้านต้องออกมาเคลื่อนไหว เนื่องจากการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง ตั้งแต่เกิดขยะขึ้นจำนวนมาก เกิดผลกระทบทางวัฒนธรรม เช่น การแต่งตัวไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยว การนำสุราไปดื่มในชุมชน การทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น ซึ่งชุมชนมุสลิมจะมีความรู้สึกไว้ต่อสิ่งเหล่านี้มาก นอกจากนี้ การท่องเที่ยวยังทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม โดยที่ทรัพยากรดังกล่าวเป็นทรัพยากรชายฝั่งที่มีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำที่ชาวบ้านพึ่งพาอยู่ อีกทั้งเงินส่วนใหญ่ที่เกิดจากการท่องเที่ยวก็ตกถึงมือชาวบ้านน้อยมาก ดังนั้นชาวบ้านในหลายพื้นที่จึงพยายามที่จะเข้ามาจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนเองเพื่อไม่ให้การท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อชุมชน ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยว แต่ว่าชาวบ้านก็ไม่มีประสบการณ์กับเรื่องที่เกิดขึ้นใหม่และเข้ามาอย่างรวดเร็วนี้ จึงจำเป็นจะต้องเรียนรู้และเตรียมการ ดังนั้นเมื่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าไปถึงพื้นที่ที่การท่องเที่ยวเข้าไปถึงแกนนำชุมชนจึงมักจะมาขอทำการวิจัยเพื่อเรียนรู้และเตรียมการดังกล่าว หรือผู้ประสานงาน สกว.ท้องถิ่นประจำจังหวัดรู้ว่าพื้นที่ไหนมีการท่องเที่ยวขยายไปและกำลังเกิดผลกระทบต่อชุมชนก็เข้าไปสนับสนุนแกนนำชุมชนให้นำชาวบ้านทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อเรียนรู้ปัญหาและเตรียมการสำหรับชุมชนที่จะเข้าไปจัดการท่องเที่ยวเอง แม้ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเองก็ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลง โดยในช่วงนั้นถึงกับตั้งฝ่ายสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนขึ้นมาสนับสนุนงานด้านนี้เป็นการเฉพาะด้วย จึงไม่แปลกที่ในภาคใต้จะมีโครงวิจัยเพื่อท้องถิ่นในหัวข้อเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเกิดขึ้นมาก

โครงการวิจัยในหัวข้อดังกล่าวนี้จะศึกษาในประเด็นปัญหาคล้ายๆ กัน คือจะศึกษาว่าในชุมชนมีทรัพยากรอะไร และวิถีชีวิตอะไรของชาวบ้าน ที่จะพัฒนาเป็นฐานการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นจากคนภายนอกมีปัญหาอะไร ชุมชนจะจัดการท่องเที่ยวเองได้อย่างไร โดยในโครงการจะมีการทดลองจัดการท่องเที่ยวจริงด้วย

4. การเป็นพื้นที่เชื่อมต่อทางเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์

ประเทศไทยเป็นพื้นที่ใจกลางหรือเป็นทางผ่านของการติดต่อเชื่อมโยงของประเทศในกลุ่มอาเซียน ในขณะที่ประเทศกลุ่มอาเซียนมีประชากรรวมถึง 890 กว่าล้านคน ซึ่งกระตุ้นความสนใจของกลุ่มทุนจากต่างประเทศอย่างมาก

นอกจากนี้จะเห็นว่าประเทศไทยส่วนที่เป็นภาคใต้นั้นขวางทางเดินเรือและเส้นทางขนส่งจากฝั่งตะวันนออกและฝั่งตะวันตก การเดินเรือและการขนส่งจึงต้องไปอ้อมแหลมมลายู หากสามารถใช้เส้นทางผ่านประเทศไทยได้จะเอื้อต่อการแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มทุนอย่างมาก

ทั้ง 2 กรณีที่กล่าวถึงข้างต้นทำให้ภาคใต้เป็นพื้นที่สำคัญกว่าพื้นที่อื่นๆ ด้วยเหตุผลว่าการขนส่งทางลัดจะต้องผ่านภาคใต้เท่านั้น จึงไม่แปลกที่พบว่ากำลังมีการผลักดันให้สร้างท่าเรือน้ำลึกและแลนด์บริดจ์ขึ้นหลาย

แห่ง นอกจากนี้การเดินทางเข้าภูมิภาคอาเซียนจากทางตอนเหนือลงสู่ตอนใต้ หรือจากตอนใต้ขึ้นสู่ตอนเหนือจะต้องผ่านภาคใต้ของประเทศไทยเท่านั้น

นอกจากนี้การที่ประเทศไทยกำลังจะกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ไม่เพียงเพราะเป็นทำเลสำคัญด้านการขนส่งเท่านั้น แต่ว่ามีทรัพยากรสำคัญที่เป็นฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ด้วย คือน้ำมันและก๊าซธรรมชาติ โดยอ่าวไทยเป็นแหล่งสำคัญของน้ำมันและก๊าซธรรมชาติดังกล่าว ดังนั้นภาคใต้ของประเทศไทยจึงถูกวางให้เป็นศูนย์กลางธุรกิจพลังงานของภูมิภาค และตามมาด้วยอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ที่สำคัญได้แก่ อุตสาหกรรมปิโตรเคมี

เมื่อรวมทุกด้านเข้าด้วยกันภาคใต้จึงกลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคม เครือข่ายพลังงาน และประตูเชื่อมต่ออุตสาหกรรมของภูมิภาค ผลที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและจะทยอยเกิดมากขึ้นก็คือโครงการขนาดใหญ่ ทั้งโครงการเกี่ยวกับการสร้างโครงสร้างพื้นฐานและการลงทุนทางอุตสาหกรรมต่างๆ ซึ่งเรียกรวมว่า โครงการพัฒนาชายฝั่งภาคใต้ (Southern Seaboard)

ที่ผ่านมาจึงเห็นความขัดแย้งเกิดขึ้นทั่วไปในภาคใต้ กรณีที่ทางรัฐบาลและกลุ่มทุนพยายามเข้าไปดำเนินการโครงการขนาดใหญ่ในพื้นที่ต่างๆ ที่มีชุมชนตั้งอยู่ ชาวบ้านที่พอรู้เท่าทันจึงพยายามสร้างการเคลื่อนไหวคัดค้าน และในกระบวนการเคลื่อนไหวคัดค้านดังกล่าวก็มีบางพื้นที่ที่ชาวบ้านเข้ามาขอรับการสนับสนุนจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่ สกว.ท้องถิ่นไม่ยอมอนุมัติให้ทำโครงการลักษณะนี้ได้ง่ายนัก เนื่องจากเกรงจะเป็นเหตุสร้างความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น แต่สำหรับในภาคใต้พอมีโครงการที่ทาง สกว.ท้องถิ่นอนุมัติให้บ้าง โดยโครงการดังกล่าวจะศึกษาและสร้างการเคลื่อนไหวคล้ายๆ กัน คือ ศึกษาให้เห็นถึงสิ่งดีๆ ที่ชุมชนมีและจะสูญเสียหรือได้รับผลกระทบหากเกิดโครงการขนาดใหญ่ในชุมชน จากนี้ก็ศึกษาให้เห็นถึงการเข้ามาของโครงการแบบไม่โปร่งใส และหาหนทางสร้างการเคลื่อนไหวในลักษณะที่ให้ข้อมูลต่อสาธารณะ และการยื่นข้อเรียกร้องต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5. การเคลื่อนไหวเพื่อการพึ่งตนเองของคนในท้องถิ่น

ในยุคปัจจุบันแม้อิทธิพลของทุนนิยมยุคโลกาภิวัตน์จะมีอิทธิพลครอบงำสูงและสามารถขยายอิทธิพลเข้าไปถึงทุกซอกทุกมุมของโลก แต่ว่าก็ไม่สามารถจะครอบงำได้อย่างสิ้นเชิง เพราะว่าจะมีกระแสจากท้องถิ่นต่อรองและต่อต้านอยู่เสมอ ดังจะเห็นว่ามีการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนภายใต้วาทกรรมการพึ่งตนเองอย่างต่อเนื่อง ในภาคใต้ก็เช่นกันมีการเคลื่อนไหวเรื่องนี้มานานและมากพอสมควร มีนักเคลื่อนไหวที่ชื่อเสียงพร้อมด้วยความรู้ต่างๆ มากมาย ทั้งการเคลื่อนไหวโดยปราชญ์ชาวบ้าน และโดยนักพัฒนาเอกชน ทั้งการเคลื่อนไหวที่เห็นผลรูปธรรมจริง และการเคลื่อนไหวในรูปของอุดมคติ ดังนั้นเมื่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นขยายลงมาที่ภาคใต้ ซึ่งนักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการเข้าไปร่วมขับเคลื่อนทั้งในฐานะผู้ประสานงานและที่ปรึกษา คนกลุ่มนี้จึงได้นำความคิดเรื่องการพึ่งตนเองเข้าไปสวมให้กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนั้นความคิดเรื่องการพึ่งตนเองจึงกลายเป็นกระแสใหญ่กระแสหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่างๆ ทั้งนี้เห็นได้ชัดเจนว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นโครงการเกี่ยวกับการรื้อฟื้นการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ โดยเฉพาะการทำนา ซึ่งรวมถึงการแปรรูปผลผลิตให้เป็นอาหารเพื่อสุขภาพ และการสร้างตลาดของกลุ่มคนที่ต้องการบริโภคอาหารปลอดสารพิษและอาหารเพื่อสุขภาพ

6. ความรุนแรงในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้

นับแต่เดือนเมษายน 2547 เป็นต้นมา พื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้กลับเข้าสู่ความรุนแรงอีกครั้งหลักจากที่สงบเงียบมานาน แต่ความรุนแรงที่เกิดขึ้นครั้งใหม่นี้มีลักษณะแตกต่างไปจากเดิม คือแต่เดิมความรุนแรงดังกล่าวเป็นสงครามระหว่างผู้ต้องการแบ่งแยกดินแดนกับฝ่ายรัฐที่มีการประกาศตัวกันชัดเจน การต่อสู้ก็เป็นการต่อสู้เอาแพ้ชนะกันระหว่างกองกำลังของทั้ง 2 ฝ่าย แต่ความรุนแรงครั้งใหม่นี้ขับเคลื่อนไปโดยการใช้ชีวิตชาวบ้านผู้บริสุทธิ์เป็นตัวประกัน หมายถึงว่า ประการแรก มีการเข่นฆ่าและทำร้ายประชาชนผู้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องใดๆ เพื่อสร้างสถานการณ์หรือใช้เป็นเครื่องต่อรองในการชิงความได้เปรียบ ประการที่สอง ผู้เคลื่อนไหวก่อการเป็นชาวบ้านธรรมดาที่อยู่ปะปนกับชาวบ้านทั่วไป แม้ชาวบ้านด้วยกันเองก็ยากจะแยกว่าใครเป็นใคร ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในความกลัว ไม่กล้าพูด ไม่กล้าติดต่อกับข้าราชการหรือคนแปลกหน้า เพราะเกรงว่าจะมีฝ่ายก่อการจับตาดูอยู่และจะนำมาซึ่งความไม่ปลอดภัย ประการที่สาม มีการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเข้าใจผิดระหว่างคนมุสลิมและคนพุทธ และให้คนทั้ง 2 กลุ่มเกิดความหวาดระแวงกัน จนไม่กล้าติดต่อกันเหมือนเดิม

ภายใต้สถานการณ์ดังที่กล่าวมา ในด้านหนึ่งชาวบ้านต้องอยู่อย่างยากลำบาก บางคนถูกฆ่า บางคนกลายเป็นผู้พิการ บางคนกลายเป็นหญิงม่าย เป็นเด็กกำพร้า การทำมาหากินก็เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะกลไกตลาดไม่สามารถทำงานได้ตามปกติ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็ต้องอยู่อย่างหวาดระแวง การติดต่อสัมพันธ์อยู่ในสภาพที่หยุดชะงัก การปฏิบัติตามความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณียากจะทำได้แบบเดิม พร้อมกันนี้โครงสร้างสังคมก็อ่อนแอลงเป็นลำดับ เพราะโครงสร้างสังคมแบบเดิมไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างที่เคยเป็นมา ในขณะที่กลไกของรัฐก็ไม่สามารถเข้าถึงประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ประชาชนเองก็ยากจะเข้าถึงกลไกรัฐได้อย่างสถานการณ์ปกติ การพัฒนาแบบใหม่ๆ และความคิดใหม่ๆ ก็มีโอกาสน้อยที่จะเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ ปัญหาสังคมที่เกิดจากความอ่อนแอดังกล่าวที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ ปัญหายาเสพติด โดยเฉพาะที่เกิดในกลุ่มวัยรุ่น ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาร้ายแรงที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนเลย ดังนั้นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงพยายามที่จะนำการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าไปสนับสนุนชาวบ้าน และชาวบ้านเองในบางพื้นที่ที่รู้จักการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็พยายามเข้ามารับการนสนับสนุน ทั้งนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้จะเน้นเรื่องการเปิดพื้นที่หรือการสร้างพื้นที่ใหม่ๆ ให้แก่ชาวบ้านที่อยู่แบบยากลำบาก หวั่นวิตก เกรงกลัว เพื่อให้พวกเขาพอที่จะรวมกลุ่มพูดคุย ปรึกษาหารือ หาทางออกร่วมกันในปัญหาที่พวกเขาเผชิญหน้าอยู่ โดยไม่ไปเกี่ยวข้องกับฝ่ายใด หรือเคลื่อนไหวในประเด็นที่อาจทำให้เป็นที่จับตาของทุกฝ่าย เพราะจะนำมาสู่ความไม่ปลอดภัย โดยการเคลื่อนไหวทำวิจัยจะเกี่ยวกับประเด็นต่อไปนี้

1) การฟื้นฟูหรือสร้างกิจกรรมทางศาสนาหรือทางการศึกษา ที่จะช่วยให้คนในชุมชนพอมีที่พึ่งทางใจยังพอรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมได้ พอมองเห็นแนวทางที่จะปลูกฝังลูกหลานให้เติบโตไปได้อย่างเหมาะสมภายใต้สถานการณ์ที่ยุ่งยาก

2) การหาแง่มุมที่จะช่วยทำให้โครงสร้างสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น โดยเฉพาะด้านการดูแลเด็กๆในชุมชน เช่น การหาแนวทางสร้างบทบาทของผู้หญิงในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ครอบครัวได้มากขึ้น อันเนื่องมาจากผู้ชายในปัจจุบันสูญเสียบทบาทด้านนี้ไปมาก

3) การหาแนวทางสร้างกลุ่มเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ชาวบ้านพอมีรายได้เพิ่มขึ้น พอมีเครือข่ายติดต่อกับภายนอก รวมถึงใช้กลุ่มดังกล่าวเป็นพื้นที่ใหม่ที่ช่วยให้ชาวบ้านพอพบปะกันได้ โดยเฉพาะชาวพุทธและชาวมุสลิมที่อยู่ในชุมชนใกล้กัน ซึ่งแต้เดิมมีการคบหากันอย่างใกล้ชิด แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรง ได้ถูกสถานการณ์ทำให้เกิดความหวาดระแวงกัน รวมทั้งหวาดระแวงผู้ก่อการที่อยู่ในที่มืดจะไม่พอใจตนที่ไปคบกับคนต่างศาสนา การเกิดกลุ่มทางเศรษฐกิจที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องอื่นหรือไม่คุยกันเรื่องอื่น จึงน่าจะปลอดภัยจากความหวาดระแวงต่างๆและจากผู้ก่อความไม่สงบ

กล่าวได้ว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ ของภาคใต้ ล้วนเกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงของบริบทต่างๆ ที่อนุวัตรไปตามกระแสการพัฒนาประเทศ หรือกล่าวอีกอย่างว่าเป็นการตอบสนองต่อความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา เนื่องจากเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าผลการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำอย่างมากระหว่างเมืองกับชนบท ดังนั้นจึงไม่มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโครงการใดที่เกิดขึ้นมาลอยๆโดยไม่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงที่นำมาสู่ความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ

1.3 ความหมายของการลดความเหลื่อมล้ำ/การสร้างความเป็นธรรม

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่าการเคลื่อนไหวทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านนั้นเรื่องที่ชาวบ้านเลือกทำวิจัยล้วนเป็นเรื่องที่มุ่งเพื่อสร้างความเป็นธรรมหรือลดความเหลือล้ำของกลุ่มตนทั้งสิ้น เพราะตามปกติคนในชนบทเป็นกลุ่มคนที่เสียเปรียบในกระบวนการพัฒนาสมัยใหม่อยู่แล้ว ไม่ว่าจะมองในมิติไหนก็ตาม ดังนั้นเมื่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเริ่มต้นด้วยหลักการที่ว่าให้ชาวบ้านใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาตัวเอง เรื่องที่ชาวบ้านเลือกหรือตกลงใจในการทำวิจัยจึงเป็นเรื่องที่เขารู้สึกว่าเสียเปรียบหรือด้อยโอกาส แม้แต่ในกลุ่มโครงการที่พี่เลี้ยงมีอิทธิพลในการเลือกโครงการให้ชาวบ้านทำก็พบว่าก็เป็นเรื่องที่แสดงถึงความต้องการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำเช่นกัน ทั้งนี้เพราะผู้ที่เข้ามารับหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงตามศูนย์ประสานงานจังหวัดต่างๆ ก็ล้วนแต่เป็นคนที่ทำงานต่อสู่เรื่องความเหลื่อมล้ำในสังคมมาก่อน เช่นนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ

อย่างไรก็ตามความเหลื่อมล้ำที่สะท้อนออกมาจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ก็ปรากฏออกมาด้วยความหมายที่แตกต่างกันหลายความหมาย ซึ่งหมายถึงว่าความหมายของความเหลื่อมล้ำไม่ได้มีความหมายเดียว ดังสะท้อนผ่านโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้รับการคัดสรร[90] ดังความหมายต่อไปนี้

1. ความยากจนอันเนื่องมาจากการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด การพึ่งพิงตลาดและการถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลไกตลาด หรือเนื่องมาจากไม่สามารถนำสินค้าเข้าสู่ตลาดได้ การขาดเงินทุน ควรแก้ปัญหาโดยการสร้างกลุ่มเพื่อพัฒนาศักยภาพในการเข้าถึงตลาด อาทิการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การพัฒนาคุณภาพสินค้า การสร้างสินค้าหรือบริการใหม่ๆ ที่หลากหลายขึ้นและมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น โดยอาศัยทรัพยากรและวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น หรือไม่ก็ควรแก้ปัญหาโดยการสร้างขบวนการพึ่งตนเองและลดการ

[90] โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ที่นำมาศึกษาในรายงานฉบับนี้ เริ่มตั้งแต่โครงการที่ดำเนินการในปี 2544 ซึ่งเป็นปีแรกที่มีการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ จนถึงโครงการที่ได้รับอนุมัติจาก สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในปี 2556 ที่เลือกถึงปีนี้เนื่องจากเงื่อนไขในการเลือกโครงการมาศึกษาวิเคราะห์ให้เลือกโครงการที่เสร็จสิ้นแล้วและส่งรายงานการวิจัยให้แก่ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้วซึ่งโครงการที่ได้รับอนุมัติในปี 2556 กว่าจะส่งรายงานฉบับสมบูรณ์ได้ก็ประมาณปี 2558 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ทั้งสิ้น 279 เรื่อง (ดูรายชื่อโครงการวิจัยโดยละเอียดในแต่ละประเด็นได้ในภาคผนวก)

พึ่งพิงตลาดตลาด ซึ่งภาคใต้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวนี้ จำนวน 79 เรื่อง (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก) โดยมีรายละเอียดที่ต่างๆ กันดังนี้

1) โครงการที่เกี่ยวกับการพัฒนาผลผลิตหรือการจัดการด้านการค้าขายเพื่อให้ชาวบ้านสามารถขายผลผลิตได้ดีขึ้น โดยกิจกรรมในกลุ่มนี้เป็นกิจกรรมที่ยังเดินตามกระแสหลัก คือหวังผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดตามปกติ โดยพยายามสร้างผลผลิตที่มีคุณภาพ สร้างระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยหวังว่าจะช่วยให้ชาวบ้านขายสินค้าของตนในตลาดได้ดีและได้กำไรมากขึ้น หรือไม่ก็เป็นการวิจัยเพื่อให้ชาวบ้านสามารถสร้างผลผลิตใหม่เพื่อหารายได้ในตลาด โดยใช้ทรัพยากรในชุมชน หรือการรื้อฟื้นภูมิปัญญาของชุมชน แต่ว่าก็ยังคงเป็นการผลิตสินค้าเพื่อขายในตลาดปกติ

2) โครงการที่เกี่ยวกับการพัฒนาผลผลิต การบริหารจัดการ หรือพัฒนาตลาดแบบทางเลือกใหม่ๆ เนื่องจากหากชาวบ้านยังคงผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด และยังคงดำรงชีวิตภายใต้เศรษฐกิจกระแสหลักชาวบ้านจะยิ่งได้รับความไม่เป็นธรรมมากขึ้น

3) โครงการที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน โดยอาศัยการมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงามและเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยว บางชุมชนพัฒนาวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้เป็นฐานการท่องเที่ยวด้วย การที่ชุมชนเข้ามาจัดการท่องเที่ยวดังกล่าวสามารถลดความเหลื่อมล้ำได้ก็เนื่องจากชาวบ้านสามารถมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยวดังกล่าว สามารถลดผลกระทบที่จะเกิดจากการท่องเที่ยวที่คนภายนอกเข้ามากระทำ เช่น ขยะ การประพฤติปฏิบัติตนไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยว และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

4) โครงการที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรส่วนรวมเพื่อให้เกิดรายได้แก่คนในชุมชนมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะได้แก่การเลี้ยงสัตว์น้ำตามแนวทางของชาวบ้าน และการหาของป่า

2. ความไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมอย่างที่เคยพึ่งพามาแต่เดิม เนื่องจากถูกนำไปเป็นทรัพย์สินของรัฐ ถูกใช้แบบทำลาย ถูกนำไปเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ถูกแย่งชิงไปตอบสนองโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ควรแก้ปัญหาโดยให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมหรือมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน การยกเลิกโครงการขนาดใหญ่ เป็นต้น โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ต้องการลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนก็คือ ต้องการช่วยให้คนในชุมชนได้รับการยอมรับจากรัฐและสังคมให้มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการพึ่งพิงของพวกเขามากขึ้น เพื่อเขาจะได้ดูแลการใช้ทรัพยากรให้ยั่งยืนเป็นฐานการดำรงชีวิตของพวกเขาได้ตลอดไป แทนที่จะเป็นคนจากภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและใช้แบบทำลาย ในกรณีนี้บางเรื่องแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะดูแลไม่ให้ประชาชนด้วยกันเองเป็นผู้ทำลายทรัพยากรเสียเองด้วย ซึ่งภาคใต้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาและต้องการหาทางให้ชาวบ้านออกจากปัญหาดังกล่าวนี้ จำนวน 89 เรื่อง (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก) โดยมีรายละเอียดที่ต่างๆ กัน ดังนี้

1) โครงการที่มุ่งดำเนินการให้ทรัพยากรถูกทำลายน้อยลงทั้งจากคนภายนอกและคนภายในชุมชน และให้ชาวบ้านรู้สึกหวงแหนทรัพยากรส่วนรวม

2) โครงการที่มุ่งสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมในท้องถิ่นให้ประชาชนได้ตระหนัก และสาธารณะได้เข้าใจ โดยที่ผ่านมาประชาชนไม่ได้สนใจ ทั้งประโยชน์และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อพวกเขา และปล่อยให้ทรัพยากรถูกทำลายไปพร้อมการพัฒนาสมัยใหม่ หากประชนได้ตระหนักจะเห็นความสำคัญและร่วมกันดูแลทรัพยากรส่วนรวมดังกล่าวทรัพยากรจะถูกใช้และได้รับการดูแลให้ยั่งยืนมากขึ้น บางกรณีเพื่อรัฐจะได้ไม่เข้ามาใช้กฎหมายจัดการ เพราะมีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ถือครองที่ดินทำกินโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์

3) โครงการที่มุ่งสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับความเชื่อหรือเรื่องราวบางอย่างที่จะช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจถึงความสำคัญของทรัพยากรในมิติที่ลุ่มลึกขึ้น อันจะส่งผลให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากร

4) โครงการที่มุ่งใช้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างตัวตนของชาวบ้านว่าเป็นกลุ่มคนที่สามารถอยู่กับทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน เพื่อไม่ให้ทางราชการไปขับไล่หรือจับกุม เนื่องจากชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานและทำกินอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐ ทำให้ชาวบ้านได้รับอนุญาตตั้งถิ่นฐานและทำกินต่อไปได้

5) โครงการที่มุ่งแก้ปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่อันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร โดยส่วนใหญ่จะเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน โดยโครงการวิจัยต้องการสร้างความเป็นธรรมให้ชาวบ้านจากกฎหมายหรือการดำเนินการของรัฐมากขึ้น

3. โรคภัยไข้เจ็บและความเสื่อมโทรมของสุขภาพ มีสาเหตุมาจากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม การไม่ส่งเสริมระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การทำลายความมั่นคงด้านอาหาร และการบริโภคอาหารที่เป็นอันตรายต่อร่างกายตามแรงกระตุ้นของตลาด ดังนั้นควรแก้ปัญหาโดยการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น การสนับสนุนระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การฟื้นฟูความมั่นคงด้านอาหาร รู้เท่าทันการบริโภคอาหาร หากชุมชนสามารถพึ่งตนเองด้านการดูแลรักษาสุขภาพได้ตามความเหมาะสมดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านสามารถดูแลรักษาสุขภาพได้ดีขึ้น ในขณะที่สามารถประหยัดเงินในการรักษาพยาบาลแบบใหม่ไปได้มาก ซึ่งภาคใต้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงถึงปัญหาดังกล่าวนี้ จำนวน 15 เรื่อง (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก) โดยมีรายละเอียดที่ต่างๆ กัน ดังนี้

1) โครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้เมื่อยามเจ็บป่วยด้วยระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

2) โครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านพึ่งตนเองด้านอาหาร ซึ่งช่วยให้มีอาหารที่ถูกสุขลักษณะและมีประโยชน์ในการบริโภค

3) โครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านเอาใจใส่ในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนและของบ้านให้สะอาดเรียบร้อย เพราะเป็นเงื่อนไขสำคัญของการมีสุขภาพที่ดี

4. ชาวบ้านไม่ได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมของรัฐ อันเนื่องมากจากชาวบ้านไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้กลไกการปฏิบัติด้านกฎหมาย ไม่มีอำนาจต่อรองในกระบวนการดำเนินการตามกฎหมาย ทำให้ได้รับการลงโทษอย่างไม่เหมาะสม และเสียเงินต่อสู้คดีในกระบวนการยุติธรรมดังกล่าวไปเป็นจำนวนมาก โครงการวิจัยส่วนหนึ่งพยายามช่วยให้ชาวบ้านรู้เท่าทันกฎหมาย สามารถเข้าถึงกระบวนการดำเนินการตาม

กฎหมายได้ อีกส่วนหนึ่งพยายามสร้างกระบวนการที่ชุมชนสามารถไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือความขัดแย้งของชาวบ้านได้ โดยชาวบ้านไม่ต้องเข้าสู่กระบวนยุติธรรมของรัฐ ซึ่งภาคใต้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงถึงปัญหาดังกล่าวนี้ จำนวน 14 เรื่อง (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก)

5. การศึกษาอย่างเป็นทางการทำให้ผู้เรียนไม่สามารถเข้าใจปัญหาและความเป็นจริงของสังคมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ได้ เป็นเหตุให้ชุมชนไม่สามารถใช้การศึกษาเพื่อความเป็นธรรมของตนเองได้ จำเป็นจะต้องเสริมหรือปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ซึ่งภาคใต้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงถึงปัญหาดังกล่าวนี้ จำนวน 68 เรื่อง (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก)

6. ชุมชนขาดพื้นที่ร่วมที่จะสร้างความทรงจำร่วมให้แก่คนในชุมชน ทำให้ชุมชนไม่มีทิศทางการก้าวไปข้างหน้าอย่างเป็นตัวของตัวเอง แต่ต้องพัฒนาไปโดยการครอบงำโดยอำนาจจากภายนอกโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่วนนี้จึงพยายามที่จะสร้างพื้นที่ร่วมและความทรงจำร่วมดังกล่าว โดยหวังว่าหากคนในชุมชนสามารถสร้างความทรงจำร่วมกันได้เขาจะสามารถเอาภูมิปัญญาและคุณค่าของสังคมที่สืบทอดมานานมาปรับใช้เพื่อสร้างทางเลือกที่เหมาะสมของพวกเขา หากเป็นเช่นนี้ได้ชุมชนก็สามารถต่อรองเพื่อสร้างความเป็นธรรมให้แก่คนในชุมชนได้มากขึ้น ซึ่งภาคใต้มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงถึงปัญหาดังกล่าวนี้ จำนวน 14 เรื่อง (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก) โดยโครงการในกลุ่มนี้ช่วยให้เกิดการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่น ด้วยเห็นว่าหากคนในชุมชนได้ตระหนักถึงการมีประวัติศาสตร์ร่วมกันและได้ปฏิบัติตนหรือปฏิบัติพิธีกรรมหรือประเพณีร่วมกันตามวัฒนธรรมท้องถิ่นจะช่วยให้พวกเขาเกิดพื้นที่ร่วมและความทรงจำร่วมกันในที่สุด (ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก)

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ชัดเจนว่าปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ปรากฏอยู่ในชีวิตจริงของชาวบ้านนั้นครอบคลุมในหลายมิติ ซึ่งหากไม่ให้ชาวบ้านเป็นผู้เคลื่อนไหวทำวิจัยเองก็ยากจะเห็นได้ครบถ้วน เพราะรัฐและนักวิชาการกระแสหลักมักให้ความสนใจเฉพาะความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งก็สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาของรัฐที่เน้นความเติบโตทางเศรษฐกิจ การเข้าใจชีวิตจริงของชาวบ้านด้วยเสียงของชาวบ้านเองจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายรวมทั้งการผลิตสร้างงานวิชาการด้วย เพื่อที่จะเข้าใจปัญหาและช่วยทำให้เสียงของชาวบ้านมีความหมายต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในส่วนที่มีผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขา

1.4 ตัวอย่างโครงการดีเด่น

ในหัวข้อนี้จะนำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ถือว่าเป็นโครงการดีเด่นในภาคใต้จำนวน 5 โครงการ และอีก 1 ชุดโครงการมาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์เพื่อตอบปัญหาการวิจัย โครงการทั้งหมดดังกล่าวมีสาระพอสรุปได้ดังนี้

1. โครงการ “การเรียนรู้ประวัติแม่เจ้าอยู่หัวอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช”

โครงการนี้เริ่มต้นในปี 2544 เกิดจากโจทย์ของผู้นำชุมชนซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน และเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยนี้ โดยครั้งหนึ่งเขานำชาวบ้านไปรับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนารถ ซึ่งเสด็จมาทรงตรวจงานที่ศูนย์ศิลปาชีพที่อยู่ไม่ไกลชุมชนมากนัก เมื่อพระองค์เห็นป้ายชื่อตำบลที่ปักบอกที่มาของ

ชาวบ้านที่มารับเสด็จไว้ว่าตำบล “แม่เจ้าอยู่” จึงทรงถามว่าหมายถึงอะไร มีความเป็นมาอย่างไร ผู้ใหญ่บ้านคนดังกล่าวตอบได้ไม่ชัดเจน เพราะไม่รู้รายละเอียดมาก่อน เนื่องจากเป็นชื่อที่มีมาแต่เดิม จึงไม่มีใครสนใจความหมาย จึงคิดอยากจะศึกษาประวัติความเป็นมา เมื่อการวิจัยเพื่อท้องถิ่นขยายศูนย์ประสานงานไปถึง จ.นครศรีธรรมราช ผู้ใหญ่บ้านคนนี้จึงเข้ามายื่นขอทุนทำวิจัย โดยจุดประสงค์เริ่มต้นมีเพียงต้องการมีประวัติศาสตร์ของตำบลที่ชัดเจนเท่านั้น แต่เนื่องจากโครงการนี้จัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมาก ทั้งการจัดเวทีเรียนรู้ในชุมชนหลายครั้ง แต่ละครั้งมีชาวบ้านมาร่วมด้วยมาก และมีเครือข่ายนักวิชาการท้องถิ่น และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย สื่อสารมวลชน ข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ครูจากโรงเรียนรายรอบ เข้าไปร่วมด้วยมาก รวมทั้งทีมวิจัยยังมีโอกาสออกไปศึกษาข้อมูลภายนอกชุมชนด้วย จากการเรียนรู้อย่างมากของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นดังกล่าว ทีมวิจัยจึงเข้าใจปัญหามากขึ้น จึงได้เปลี่ยนวิธีคิด และมองเห็นเป้าหมายการทำงานใหม่ๆ มากขึ้น

ดังนั้น จากที่เริ่มโครงการด้วยความต้องการมีเรื่องราวประวัติแม่เจ้าอยู่หัวเท่านั้น จากการเรียนรู้ทำให้ทีมวิจัยพบว่าเรื่องราวของแม่เจ้าอยู่หัวเกิดจากความศรัทธาของประชาชน และเข้าใจว่าชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยมีพลังยึดเหนี่ยวให้คนมีความทรงจำร่วมกัน รู้ถึงการเป็นพวกเดียวกัน และก่อให้เกิดความร่วมแรงร่วมใจกันอย่างเข้มแข็ง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ทำให้ชุมชนในปัจจุบันมีความสามารถในการพึ่งตนเองและการสร้างทางเลือกที่เหมาะสม โดยทีมวิจัยจึงยกระดับเป้าหมายของโครงการไปสู่การรื้อฟื้นทุนเดิมมาใช้เป็นพลังขับเคลื่อนสำหรับสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยสถาปนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นที่วัดแม่เจ้าอยู่หัว ด้วยการสร้างรูปปั้นแม่เจ้าอยู่หัว และตามมาด้วยการสร้างเจดีย์ศรีธรรมโศกราช และรูปปั้นพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช ซึ่งทั้งหมดเกี่ยวของกับแม่เจ้าอยู่หัวตามประวัติศาสตร์ที่ทีมวิจัยศึกษาได้ และสามารถสร้างประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ขึ้นมาในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาทรงปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2552

ผลที่ตามมาก็คือก่อให้เกิดพื้นที่ร่วมที่สามารถสร้างความทรงจำร่วมให้แก่คนในชุมชนได้ และมีส่วนโดยตรงต่อการฟื้นฟูความร่วมมือ ความร่วมแรงร่วมใจในการแก้ปัญหาและวางแผนอนาคตร่วมกัน ผู้นำและทีมวิจัยซึ่งดำเนินการในเรื่องนี้ในนามทีมวิจัยประวัติแม่เจ้าอยู่หัวเมื่องานนี้เสร็จแล้วก็ยังไม่สลายตัว และทำโครงการอื่นๆ ต่อเนื่องมาเพื่อแก้ปัญหาให้แก่คนในชุมชน โดยขอทุนจากหน่วยราชการ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน และในปี 2556 ได้ขอทุนจาก สกว.ท้องถิ่นมาดำเนินโครงการเกี่ยวกับการแก้ปัญหาการติดยาเสพติด ซึ่งคนจากภายนอกพยายามลอบเข้ามาเผยแพร่ในหมู่เยาวชน โดยโครงการดำเนินการด้วยการใช้หลักการว่าต้องใช้คนดีและความดีเข้าไปช่วงชิงพื้นที่ของการเสพยาเสพติด คือ ประการแรกโครงการดำเนินการให้คนดีในชุมชนได้รับการยกย่อง มีตัวตนทางสังคม มีความภาคภูมิใจในความเป็นคนดี ประการที่สอง โครงการดำเนินการให้คนดีได้รับการดูแลด้านสวัสดิการ ทั้งการดำรงชีวิตยามปกติและยามเจ็บป่วย ทั้งนี้เพื่อให้คนทั่วไปรวมทั้งเยาวชนได้เห็นว่าการเป็นคนดีนั้นจะได้รับการยกย่องและดูแลจากสังคม และเป็นแรงจูงใจให้ตนอยากเป็นคนดีบ้าง ประการที่สาม โครงการดำเนินการให้คนดีได้มีบทบาทโดยตรงในการลด ละ เลิกยาเสพติดของเยาวชนในชุมชน โดยการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่าง การให้ข้อคิด การตักเตือน โดยโครงการฯ

เริ่มดำเนินการตั้งแต่การศึกษาความดีในความหมายของชุมชน คัดเลือกคนดีตามความหมายดังกล่าว และประสานงานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อตั้งกองทุนสนับสนุนคนดี ซึ่งโครงการนี้ก็ดำเนินไปด้วยดี

2. โครงการ "ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล"

โครงการนี้เริ่มต้นในปี 2548 เป็นโครงการต่อยอดของกลุ่มที่มีอยู่แล้วในชุมชน คือกลุ่ม "ชาวประมงพื้นบ้าน บ้านบ่อเจ็ดลูก" โดยที่ในชุมชนนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเป็นชาวประมงพื้นบ้าน และพื้นที่การทำประมงถูกรุกรานโดยประมงพาณิชย์ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันที่จะปกป้องชายชายฝั่ง ทั้งนี้โดยได้รับการสนับสนุนจาก "ชมรมชาวประมงพื้นบ้าน จ.สตูล" ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับการสนับสนุนชาวประมงพื้นบ้านโดยตรง กลุ่มนี้มีความเข้มแข็งอยู่ระดับหนึ่งแล้วดังจะเห็นว่าสามารถขยายงานมาสู่การสร้างกลุ่มออมทรัพย์ของกลุ่มได้ ทั้งนี้โดยมีหัวหน้ากลุ่มและสมาชิกที่เคลื่อนไหวอย่างจริงจังวอยู่จำนวนหนึ่ง เมื่อการท่องเที่ยวขยายตัวอย่างมากในภาคใต้ พื้นที่ชายฝั่งจังหวัดสตูลก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่เกิดการขยายตัวของการท่องเที่ยวดังกล่าว เนื่องจากมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่สวยงาม

ที่บ้านบ่อเจ็ดลูกก็มีสภาพภูมิศาสตร์ที่สวยงาม เช่น ถ้ำ แหล่งต้นกล้วยไม้ป่า ดอนหอยปะ เขาใหญ่ หินตา-หินยาย ปราสาทหินพันยอด อ่าวมะขาม ในที่สุดก็มีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมธรรมชาติ ซึ่งมีทั้งที่มาเองและที่บริษัทนำเที่ยวพามา แม้ว่านักท่องเที่ยวจะว่าจ้างเรือชาวบ้านพาไปดูแหล่งท่องเที่ยว และชาวบ้านจะได้รับประโยชน์จากการขายของให้แก่นักท่องเที่ยวบ้าง แต่ว่าผลประโยชน์ก็ยังตกแก่คนในชุมชนไม่มาก ในขณะที่นักท่องเที่ยวได้นำผลกระทบมาสู่ชุมชนมากกว่า ทั้งขยะที่เกิดขึ้นจำนวนมาก การมั่วสุมของวัยรุ่น การทะเลาะวิวาท การนำสุราเข้ามาดื่มในชุมชนและการแต่งกายไม่เหมาะสม ในขณะที่บ้านบ่อเจ็ดลูกเป็นชุมชนมุสลิมที่ยังเคร่งครัดในเรื่องนี้ อีกทั้งการท่องเที่ยวยังเน้นเฉพาะการท่องเที่ยวแหล่งธรรมชาติ ยังไม่สนใจวัฒนธรรมและชีวิตจริงของชาวบ้านซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการท่องเที่ยวเช่นกัน

ทางกลุ่มแกนนำชาวประมงพื้นบ้านจึงคิดที่จะเข้ามาดำเนินการในเรื่องนี้ในนามชุมชน ประกอบกับนักพัฒนาเอกจากชมรมชาวประมงพื้นบ้าน จ.สตูลได้เข้าเป็นผู้ประสานงาน สกว.ท้องถิ่น จ.สตูล จึงสนับสนุนกลุ่มดังกล่าวให้ทำวิจัยเพื่อให้สามารถจัดการท่องเที่ยวได้ โดยโครงการวิจัยมีวัตถุประสงค์ทั้งการศึกษาว่าบ้านบ่อเจ็ดลูกมีอะไรที่น่าสนใจและมีคุณค่าสำกรับการท่องเที่ยวบ้าง แนวทางการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และการทดลองจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โครงการได้ศึกษาข้อมูลในชุมชนโดยทีมวิจัย จัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ของผู้เกี่ยวข้องทั้งคนในชุมชน ผู้นำศาสนา องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ภาคราชการ และภาคธุรกิจ รวมทั้งการเดินทางไปศึกษาชุมชนที่จัดการท่องเที่ยวได้สำเร็จในจังหวัดเชียงใหม่ ทางโครงการได้ระดมทุนจากชาวบ้านในชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยว สามารถสร้างอาคารสำนักงานและที่พักสำหรับนักท่องเที่ยวแบบง่ายๆ และใช้ความรู้ที่ศึกษาได้วางแผนจัดการท่องเที่ยวได้อย่างรัดกุม ทั้งในแง่การวางโครงสร้างองค์กรสำหรับจัดการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวซึ่งมีทั้งแหล่งธรรมชาติ แหล่งวัฒนธรรม และแหล่งที่เป็นชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การวางกฎระเบียบต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยว เช่น ห้ามนำสุรา นำอาวุธ เข้ามาในชุมชน ต้องแต่งกายเรียบร้อย เป็นต้น

ในที่สุดโครงการวิจัยก็ทดลองจัดการท่องเที่ยวและได้ผลสำเร็จตามที่คาดการณ์ไว้ แม้ว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสำเร็จลงตรงนี้ แต่ว่ากลุ่มชาวบ้านที่ร่วมโครงการนี้ยังคงดำเนินการจัดการท่องเที่ยวอย่างจริงจังและประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ไม่เพียงสมาชิกกลุ่มมีรายได้จากการลงหุ้น ขับเรือบริการนักท่องเที่ยว การขายผลิตภัณฑ์ การเป็นมัคคุเทศก์ ตามระเบียบที่ทางกลุ่มร่วมกันวางไว้ ทางกลุ่มยังสามารถจัดการเรื่องขยะ เรื่องการประพฤติปฏิบัติไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยวได้ทุกเรื่อง ทำให้การจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มเป็นรู้จักทั่วไปและมีคนมาศึกษาดูงานอยู่เนืองๆ

เมื่อโครงการดำเนินการสำเร็จด้วยดีแล้ว ทางกลุ่มได้ปันผลกำไรส่วนหนึ่งมาสร้างสวัสดิการให้ชุมชนทั้งในการดูแลเด็กและผู้สูงอายุ และผลที่ตามมาก็คือทางกลุ่มได้รับความเชื่อมถือมาก ทั้งจากคนในชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบล และหน่วยราชการภายนอก ทำให้หน่วยราชการเมื่อมีโครงการสนับสนุนชุมชนแทนที่จะเข้ามาทางองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ก็ใช้วิธีมอบให้กลุ่มจัดการท่องเที่ยวชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลก็เห็นดีด้วย เพราะรู้ดีว่าตนก็ทำสู้ทางกลุ่มไม่ได้ ในขณะที่ผู้ประสานงาน สกว.ท้องถิ่น จ.สตูล ซึ่งทำงานในฐานะเป็นนักพัฒนาเอกชนไปพร้อมกันด้วยก็สามารถนำพาโครงการต่างๆ ที่เข้ามาในสายองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มได้อีกด้วย ในระยะต่อมาทางโครงการยังสามารถเป็นแกนนำเชื่อมโยงการท่องเที่ยวที่จัดการโดยชุมชนใน จ.สตูลอีก 9 แห่ง เป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่เข้มแข็ง โดยช่วยให้แต่ละชุมชนได้พัฒนาการท่องเที่ยวของตนไปสู่ทิศทางที่เข้มแข็งยิ่งขึ้น หรือชุมชนที่เริ่มต้นใหม่ก็สามารถจะยืนขึ้นพัฒนาการท่องเที่ยวของตนได้

3. โครงการ “ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ”

โครงการนี้เริ่มต้นในปี 2549 ก่อนที่โครงการวิจัยนี้จะเกิดขึ้นมีชาวบ้านกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นเครือญาติกัน ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ได้คิดว่าชาวนามีแต่ทำนาขาดทุน และเต็มไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บ จึงคิดที่จะทำข้าวที่มีคุณภาพไว้บริโภค เพื่อลดการปลูกข้าวเพื่อขายและมีข้าวที่ปลอดสารพิษไว้บริโภค ชาวนากลุ่มนี้จึงใช้ที่นาซึ่งอยู่ติดๆ กันอยู่แล้วจำนวนหนึ่งมาร่วมกันทำนาเพื่อเป้าหมายดังกล่าว โดยใช้กระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมทั้งหมด คือการใช้สีมือ และการซ้อมมือ เมื่อผลิตข้าวได้ลองเอาข้าวบรรจุถุงไปขายปรากฏว่าขายได้ แต่ก็สามารถทำได้พอเป็นตัวอย่างเนื่องจากยังทำได้ไม่มาก เมื่อผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประจำจังหวัดทราบเรื่องจึงเข้าไปพูดคุยและชวนทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประกอบกับในกลุ่มดังกล่าวมีลูกหลานที่เรียนปริญญาโทกลับมาจากกรุงเทพคนหนึ่งและยังไม่มีงานทำ จึงได้เข้ามาเป็นแกนนำกลุ่ม และนำกลุ่มมาร่วมทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านในกลุ่มก็เต็มใจ และเมื่อเริ่มกระบวนการวิจัยแล้วก็สามารถนำชาวนาเข้ามาร่วมได้อีกมาก เพราะชาวนาที่เข้ามาร่วมต่างก็เห็นปัญหาการทำนาแบบเดิม และต้องการหาทางออก โครงการนี้จึงดำเนินไปอย่างคึกคัก ทั้งนี้โครงการได้วางเป้าหมายชัดเจนที่จะให้ชาวนาปลูกข้าวแบบไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี ใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของบางแก้ว (อ.บางแก้ว จ.พัทลุง) ในขณะเดียวกันก็วางแผนที่จะรื้อฟื้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา เพื่อให้ชาวนามีมิติทางความเชื่อกำกับวิถีชีวิตของชาวนาไว้ โครงการจึงได้จัดการเรียนรู้ให้แก่ชาวนาอย่างมาก โดยเริ่มต้นด้วยการนำชาวนาไปศึกษาการทำนาที่โรงเรียนชาวนา จ.สุพรรณบุรี ซึ่งเป็นโรงเรียนชาวนาที่สอนการทำนาแบบชีวภาพ จากนั้นก็ดำเนินกิจกรรมการตามหาพันธุ์ข้าว การศึกษาข้อมูลจากผู้เฒ่าผู้แก่ การ

จัดเวทีการเรียนรู้ในชุมชนหลายครั้ง โดยเชิญผู้เกี่ยวข้องทั้งจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยราชการ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการท้องถิ่น นักพัฒนาเอกชน มาร่วมให้ข้อมูลและถกเถียงความคิด ในที่สุดก็ลงมือปฏิบัติจริงทั้งการทำนาและการปฏิบัติพิธีกรรมคือการประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าว โครงการนี้ปรากฏผลที่เป็นรูปธรรมชัดเจนว่าสามารถสร้างทางเลือกในการทำการเกษตรให้แก่ชาวบ้าน โดยยืนยันถึงการทำข้าวแบบปลอดสารพิษโดยใช้น้ำชีวภาพแทนปุ๋ยเคมีและสารเคมีทั้งปวง ใช้การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิต และใช้พันธุ์ข้าวสังข์หยดซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของบางแก้วเป็นพันธุ์ข้าวที่ใช้ในการทำนา ทั้งนี้เพราะข้าวสังข์หยดเหมาะสำหรับทำเป็นข้าวกล้อง เนื่องจากจะอ่อนนุ่มและมีกลิ่นหอม เมื่อชาวนาในกลุ่มทดลองทำข้าวตามขั้นตอนที่ได้ศึกษามาทั้งหมดปรากฏว่าได้ผลดี ซึ่งโครงการจบลงตรงที่ชาวนาได้ทดลองทำนา แต่หลังจากนี้ทางโครงการไม่ได้ปิดตัวตามโครงการวิจัยแต่ว่าขยายผลต่อ คือทำข้าวกล้องสังข์หยดตามขั้นตอนการวิจัยออกขาย ปรากฏว่าขายได้ โดยทางโครงการสามารถค้นหากลุ่มลูกค้าเฉพาะที่ต้องการบริโภคข้าวกล้องที่ปลอดสารพิษ และก็กลายเป็นลูกค้าประจำที่รับซื้อข้างกล้องของกลุ่มได้ทั้งหมด ต่อจากนี้ทางกลุ่มก็พยายามแปรรูปข้าวกล้องเป็นผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับอาหาร พอดีกับทางกลุ่มสามารถเชื่อมโยงเครือข่ายได้กับอาจารย์จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ท่านแรกเข้ามาช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการด้านการตลาด ท่านที่สองเข้ามาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพข้าว ทำให้กลุ่มมีความมั่นใจที่จะสร้างผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด และสามารถสร้างผลิตภัณฑ์อาหารจากข้าวหลายประเภท แต่ละประเภทเป็นที่ยอมรับและขายได้ดี ประกอบกับทางกลุ่มสามารถสร้างเครือข่ายกับทางราชการได้ จึงได้รับการสนับสนุนจากทางราชการในหลายเรื่อง ทั้งในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานให้หลายอย่าง เช่น อาคารประชุม โรงสี โรงทำปุ๋ยหมัก โรงอบและสนับสนุนงบประมาณดำเนินโครงการต่างๆ รวมทั้งได้เครือข่ายในการนำสินค้าไปจำหน่ายตามงานต่างๆ ของทางราชการ ซึ่งมีอยู่หลายจังหวัดรวมทั้งในกรุงเทพฯด้วย การไปร่วมออกร้านตามงานต่างๆ ทำให้ทางกลุ่มได้เกิดเครือข่ายเพิ่มเติม ซึ่งสามารถแลกเปลี่ยนรู้เรื่องราวต่างๆ ได้มากมายทั้งในแง่ของการสร้างผลผลิต การจัดการเรื่องตลาด และการจัดการเรื่องการบริหารกลุ่ม ทำให้กลุ่มนี้เติบโตขึ้นอย่างมากทั้งในการทำนาแบบชีวภาพ การผลิตข้าวกล้องออกจำหน่าย การสร้างผลผลิต จากข้าว และการสร้างตลาดของตนเอง ต่อมาทางกลุ่มได้ขยายขอบเขตงานไปสู่การการปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงปลา ซึ่งยิ่งช่วยให้ฐานการดำรงชีวิตและรายได้ของครัวเรือนสมาชิกมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น ในปัจจุบันทางกลุ่มได้ขยายงานของตนเป็น “ศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว”[91] เปิดฐานการเรียนรู้ที่เกษตรกรในพื้นที่ต่างๆ เข้ามาเรียนรู้ได้ถึง 7 ฐาน โดยมีชาวบ้านจากหลายชุมชนเข้ามาเรียนรู้อยู่เป็นประจำ ทั้งที่หน่วยราชการพามา สถานศึกษาพามา และกลุ่มชาวบ้านที่มาด้วยตนเอง ในปัจจุบันทางกลุ่มมีสมาชิกที่ได้รับประโยชน์ตรงจากโครงการประมาณ 100 กว่าครอบครัว ส่วนผู้ที่ได้ประโยชน์จากการเข้ามาเรียนรู้นั้นมีจำนวนมาก

[91] หากพิจารณาป้ายที่ปักไว้เพื่อแสดงชื่อศูนย์จะมีหลายป้าย เนื่องจากหน่วยราชการที่เข้ามาสนับสนุนการทำงานของศูนย์พยายามแสดงถึงผลงานของตน โดยตั้งชื่อศูนย์ให้และทำป้ายมาปักไว้ พร้อมบอกชื่อผู้สนับสนุน เช่น ป้ายที่ตั้งชื่อให้ว่า “ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง”, “โครงการส่งเสริมการอบแห้งสินค้าเกษตรด้วยพลังงานแสงอาทิตย์”, “โครงการพัฒนาการผลิตปุ๋ยหมักแบบเติมอากาศในฟาร์ม.....” เป็นต้น ซึ่งสะท้อนถึงผลงานของทางกลุ่มเป็นที่ยอมรับจึงเป็นแรงจูงใจให้หน่วยงานต่างๆ มาตั้งป้ายสนับสนุนดังกล่าว

4. ชุดโครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน”

เริ่มดำเนินการในปี 2551 โดยขึ้นโครงการพร้อมกันทั้งหมด 10 ชุมชนในพื้นที่จังหวัดตรัง ทั้งนี้ทุกโครงการมีชื่อหลักเหมือนกัน เพียงแต่ต่างกันด้วยชื่อของพื้นที่ เช่น โครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง” โครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตำบลเกาะสุกร อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง”, โครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง”

การที่ชุมชนต่างๆ ขึ้นโครงการเหมือนกันเนื่องจากมีการเจรจากันระหว่างข้าราชการของกรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม และผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ตรัง โดยทางกรมฯมีนโยบายที่จะให้ชุมชนสามารถสร้างกระบวนไกล่เกลี่ยเมื่อชาวบ้านมีข้อพิพาทหรือมีเรื่องขัดแย้งกัน เพราะหากปล่อยเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐชาวบ้านไม่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดก็ตะต้องถูกตัดสินลงโทษ รวมทั้งในกระบวนการยุติธรรมดังกล่าวชาวบ้านต้องเสียเงินมากด้วย หากชาวบ้านสามารถตกลงกันได้เรื่องก็จะจบโดยไม่ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐ ชาวบ้านก็ไม่ต้องสูญเสียอะไรมาก ที่จริงชาวบ้านมีระบบจารีตประเพณีของตนเองที่พอจะเป็นกลไกให้เกิดการตกลงกันได้ แต่ที่ชุมชนยังขาดก็คือขาดผู้ไกล่เกลี่ย ดังนั้นหากมีกระบวนการสร้างผู้ไกล่เกลี่ยขึ้นมาในชุมชนชาวบ้านจะได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมมากขึ้น ซึ่งผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็เห็นด้วยกับหลักคิดนี้ จึงได้ประสานกับชุมชนนำหลักคิดนี้ไปดำเนินการด้วยการวิจัยเพื่อท้องถิ่นใน 10 พื้นที่ดังกล่าว โดยทุกโครงการจะดำเนินการเหมือนกันคือ ทางทีมวิจัยจะเตรียมบุคคลไว้สำหรับดำเนินการกระบวนการไกล่เกลี่ย จากนั้นทางกรมคุมครองสิทธิเสรีภาพส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาให้ความรู้ และทางโครงการจัดประสบการเสริมเพื่อให้บุคลากรที่เตรียมไว้มีความพร้อมที่จะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยหรือดำเนินการกระบวนการไกล่เกลี่ย ทั้งในแง่ของการรวบรวมข้อมูล และกลยุทธ์การไกล่เกลี่ย จากนั้นก็มีการทดลองไกล่เกลี่ย และท้ายสุดก็คือการดำเนินการไกล่เกลี่ยจริง ซึ่งผลที่เกิดขึ้นปรากฏว่าคล้ายๆกันทุกชุมชน คือผู้ไกล่เกลี่ยและกระบวนการไกล่เกลี่ยที่ดำเนินการโดยโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถไกล่เกลี่ยยุติข้อพิพาทหรือความขัดแย้งได้เป็นส่วนใหญ่ เช่น มีตัวเลขการดำเนินการของ 10 ชุมชนนับแต่เริ่มขับเคลื่อนการกระบวนการไกล่เกลี่ยในชุมชนต่อเนื่องมา 3 ปี พบว่ามีกรณีข้อพิพาทหรือความขัดแย้งของชาวบ้านในกรณีต่างๆรวม 763 กรณี ปรากฏว่าสามารถไกล่เกลี่ยยุติได้ในชุมชนถึง 585 กรณี คิดเป็นร้อยละ 76.67 การที่ข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งได้รับการไกล่เกลี่ยจนสามารถยุติได้ในชุมชนไม่เพียงช่วยให้ประชาชนได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น คือไม่ถูกลงโทษโดยกระบวนการยุติธรรมของรัฐและไม่ต้องเสียเงินและเสียเวลาในการต่อสู้คดีเท่านั้น แต่ยังทำให้เรื่องยุติด้วยไม่ขยายความขัดแย้งออกไปจนคู่กรณีอยู่ร่วมกันไม่ได้ ทั้งนี้มีการประมาณกันว่าหากข้อพิพาทของชาวบ้านนำไปสู่การฟ้องร้องกันในกระบวนการยุติธรรมของรัฐ ชาวบ้านจะต้องใช้เงินเฉลี่ยกรณีละ 129,888 บาท

นอกจากนี้ยังพบว่าในหลายชุมชนทีมวิจัยที่ส่วนใหญ่ก็ร่วมดำเนินกระบวนการไกล่เกลี่ยด้วยจะไม่ยอมยุติการเคลื่อนไหวหลังที่โครงการยุติแล้ว ซึ่งแน่นอนว่าพวกเขายังคงดำเนินกระบวนการไกล่เกลี่ยเพื่อกระบวนการยุติธรรมของชุมชนต่อไป แต่ว่าหลายโครงการที่ทีมวิจัยพยามดำเนินโครงการอื่นต่อ ซึ่งก็ล้วนแต่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ที่ ต.คลองชีล้อมดำเนินโครงการ “ศึกษาแนวทางแก้ปัญหาผลกระทบจากบ่อ

ขยะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายยุติธรรมชุมชนตำบลคลองชีล้อม” ที่ตำบลวังคีรีดำเนินโครงการ “การพัฒนาศักยภาพการทำงานของคณะกรรมการศูนย์ยุติธรรมชุมชนตำบลวังคีรี ด้วยกระบวนการเรียนรู้การจัดการปัญหาในชุมชน”, ที่ตำบลเกาะสุกรดำเนินโครงการ “กระบวนการเรียนรู้การปกป้องสิทธิและการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินทำกินของชุมชนฯ” และที่ตำบลเกาะลิบงดำเนินโครงการ “การบูรณาการโดยการนำหลักศาสนาอิสลามมาเพื่อจัดการความขัดแย้งของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนตำบลเกาะลิบง”

5. โครงการ “กระบวนการสร้างและใช้ความรู้รณรงค์เพื่อก่อให้เกิดการตัดสินใจที่เหมาะสมในการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช”

โครงการนี้เริ่มดำเนินการในปี 2556 ทั้งนี้เนื่องจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เข้ามาดำเนินการเพื่อจัดสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินในพื้นที่ของชุมชน การเข้ามาดำเนินการของ กฟผ. ทำให้ผู้ปกครองท้องที่และท้องถิ่นส่วนหนึ่งสนับสนุน กฟผ. อีกส่วนหนึ่งวางเฉย ในขณะที่ข้อโต้แย้งถึงผลกระทบของโรงไฟฟ้าถ่านหินในสังคมทั่วไปมีชัดเจนพอสมควรแล้ว ผู้นำภาคประชาชนจึงออกมาเคลื่อนไหวคัดค้าน พร้อมกับขอทำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.นครศรีธรรมราชเห็นว่า กฟผ.เข้ามาดำเนินการโดยไม่โปร่งใส คือตัดสินใจมาก่อนแล้วโดยไม่เคยปรึกษาชุมชน ใช้วิธีให้ข้อมูลด้านเดียว และเป็นการสร้างความรู้ความจริงแบบวาทกรรมและมายาคติ รวมทั้งใช้วิธีการแบบไม่ตรงไปตรงมาในการจูงใจให้ผู้นำนำท้องที่และท้องถิ่นรวมทั้งประชาชนบางกลุ่มสนับสนุน จึงสนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยเพื่อสร้างความรู้ชุดของชาวบ้านขึ้นมาโต้แย้ง เพื่อให้สาธารณะและผู้ที่เกี่ยวข้องมีข้อมูลพิจารณาอย่างรอบด้าน นักวิจัยได้ดำเนินการโครงการอย่างจริงจังทั้งในส่วนของการศึกษาและสร้างความรู้ การเผยแพร่ความรู้ให้แก่ชาวบ้านทั่วไป ให้แก่สาธารณะในวงกว้าง และการยื่นข้อเสนอและข้อเรียกร้องต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการที่ชาวบ้านจะทำเช่นนี้ได้ต้องสร้างเครือข่ายกับคนหลายกลุ่ม ทั้งกับนักวิชาการที่ติดตามเรื่องถ่านหินและโรงไฟฟ้าถ่านหิน กับชุมชนที่มีประสบการณ์ได้รับผลกระทบในเรื่องนี้ เช่น ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าถ่านหินที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าถ่านหินแม่เมาะ กับองค์กรพัฒนาเอกชน กับชุมชนในภาคใต้ที่กฟผ.กำลังเคลื่อนไหวสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน กับนักการเมืองท้องถิ่นบางกลุ่ม กับนักธุรกิจบางกลุ่มที่จะได้รับผลกระทบหากเกิดโรงไฟฟ้าถ่านหิน เช่นนักธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยว กับสื่อสารมวลชน ในที่สุดโครงการวิจัยสามารถทั้งสร้างเครือข่าย สร้างความรู้ เผยแพร่ความรู้ และเคลื่อนไหวนำความรู้ไปยื่นข้อเรียกร้องต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งทั้งหมดกระทำไปอย่างมีพลัง ทำให้ กฟผ.ต้องยอมถอย คือยุติการเคลื่อนไหวสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่บริเวณนี้ไว้ก่อน

อย่างไรก็ตามการที่ กฟผ. ยอมหยุดไว้ก่อนนี้ไม่ได้หมายความว่าจะไม่กลับเข้ามาอีก ทางทีมวิจัยจึงไม่ได้หยุดการเรียนรู้ โดยคิดว่าหากชาวบ้านอ่อนแอเมื่อไร กฟผ.ก็อาจเข้ามาดำเนินการต่อ โดยทีมวิจัยยังคงเกาะกุ่มดำเนินโครงการต่อเนื่อง และเป็นโครงการที่จะป้องกันมิให้ กฟผ.ย้อนกลับเข้ามาดำเนินงานอีก ได้แก่ โครงการวางผังเมืองของตำบล เพื่อให้ทุกฝ่ายรวมทั้งองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน ยอมรับผังเมืองของตำบล โดยผังเมืองดังกล่าวจะระบุพื้นที่ต่างๆไว้ชัดเจนตามหลักการทำผังเมือง ซึ่งจะไม่มีพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้โครงการขนาดใหญ่และมีผลกระทบเข้ามาตั้งได้เลย

6. โครงการ “สร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี: ศึกษากรณีการเรียนรู้ลักษณะทางกายภาพเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง”

โครงการนี้เริ่มดำเนินการในปี 2556 ซึ่งที่จริงแล้วโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ดำเนินการในอ่าวปัตตานีดำเนินการโดนคนกลุ่มเดียว คือกลุ่มคนของสมาคมชาวประมงพื้นจังหวัดปัตตานี แต่เนื่องจากพื้นที่ที่สมาคมฯ รับผิดชอบนั้นกว้างขวาง คือ 6 อำเภอของจังหวัดปัตตานีที่มีพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ชายฝั่ง ประเด็นที่จะทำวิจัยจึงมีมาก โดยแต่ละเรื่องที่ทำมีความต่อเนื่องกันหรือเสริมซึ่งกันและกัน โครงการนี้มุ่งศึกษาภูมิปัญญาของชาวบ้านในการทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมของการทำประมง เพื่อที่พวกเขาจะสามารถออกไปทำมาหากินในทะเลได้โดยปลอดภัย และจับสัตว์น้ำได้ทั้งที่พวกเขามีพลังการผลิตหรือเทคโนโลยีต่ำ ได้แก่ภูมิปัญญาในการอ่านฟ้า อ่านลม อ่านตำแหน่งแห่งที่ของดวงดาว อ่านฤดูกาล อ่านธรรมชาติของสัตว์น้ำ อ่านส่วนประกอบของธรรมชาติอื่น เช่น ยอดไม้ เหลี่ยมเขา การอ่านสิ่งต่างๆเหล่านี้ได้อย่างเข้าใจทำให้ชาวบ้านสามารถออกไปหากินในทะเลได้ เพราะเขาจะรู้ได้ว่าเมื่อไรจะเกิดพายุหรือคลื่นลมแรง เขาจะวางเครื่องมือไว้ในทะเลลึกตรงไหนก็ได้ เพราะอีกหลายวันเขาก็สามารถจะไปกู้ได้แม้ทะเลจะกว้างขวางจนไร้ขอบเขตก็ตาม เขาสามารถรู้ได้ว่าตรงไหนมีสัตว์อะไรมากและสามารถลงเครื่องมือจับสัตว์ในฤดูกาลต่างๆได้ เมื่อได้ความรู้เช่นนี้แล้วโครงการวิจัยก็นำไปถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นใหม่ โดยหวังว่าคนรุ่นใหม่จะสามารถใช้ภูมิปัญญาดังกล่าวในการออกทำประมง

ที่จริงในปัจจุบันมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ ชาวประมงสามารถทำประมงได้ปลอดภัยและสามารถจับสัตว์น้ำได้มากตามที่อยากจะจับ แต่เทคโนโลยีดังกล่าวเป็นต้นเหตุของการทำประมงแบบทำลายทะเล ซึ่งสมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีรณรงค์คัดค้านมาอย่างต่อเนื่อง และก็ทำได้สำเร็จพอสมควร ดังจะพบว่าจังหวัดปัตตานีเป็นเพียงจังหวัดเดียวที่รัฐบาลประกาศห้ามใช้เครื่องมือประเภทอวนรุน และได้รับการประกาศเขตชายฝั่งที่ห้ามประมงพาณิชย์เข้ามาทำประมงในระยะที่ห่างกว่าที่ประกาศใช้โดยทั่วไป อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงก็ยังคงมีผู้ฝ่าฝืนและพลิกแพลงหลบเลี่ยงกฎหมาย ทั้งส่วนที่เป็นชาวบ้านด้วยกันเองและกลุ่มประมงพาณิชย์ ดังนั้นสมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีจึงยืนยันตลอดเวลาว่าชาวประมงพื้นบ้านต้องทำประมงแบบรักษาทรัพยากร ไม่ใช้เครื่องมือแบบทำลายทรัพยากร ซึ่งก็คือการพยายามสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีนั่นเอง การพยายามสร้างอัตลักษณ์ดังกล่าวก็เพื่อให้ชาวประมงพื้นบ้านด้วยกันเองได้ตระหนักว่าตนจะสามารถทำอาชีพประมงได้ยั่งยืนต่อเนื่องไปถึงรุ่นลูกหลาน ก็มีแต่จะต้องยืนยันอัตลักษณ์เช่นนี้ ในขณะที่ต้องการแสดงให้คนภายนอกตั้งแต่ฝ่ายรัฐ กลุ่มคนในภาคประชาสังคมต่างๆ ได้เห็นและเข้าใจว่าชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีคือกลุ่มคนที่หากินในทะเลแบบอนุรักษ์ทรัพยากร เพื่อในด้านหนึ่งจะสนับสนุนให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในเขตชายฝั่งอันเป็นพื้นที่ทำกินของพวกเขา ในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็ช่วยปกป้องไม่ให้การทำประมงพาณิชย์เข้าไปแย่งชิงทรัพยากรในเขตทำกินชิงชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งการเข้าใจและการสนับสนุนเช่นนี้เป็นสิ่งสำคัญของชาวประมงพื้นบ้าน เพราะที่ผ่านมาพวกเขาต้องพบกับวิกฤติสำคัญคือประมงพาณิชย์บุรุกเขาไปทำกินในเขตชายฝั่ง โดยทางราชการไม่สนใจไยดีที่จะปกป้องดูแลตามที่กฎหมายกำหนด ดังนั้นการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเรื่องนี้จึงช่วยให้ชาวประมงพื้นสามารถใช้สื่อความหมายเพื่อยืนยันถึง อัตลักษณ์ของตนเอง เพื่อให้ตนเองยังได้รับการ

ยอมรับในการจัดการดูแลทรัพยากรและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในเขตทำกินของพวกตน ซึ่งเท่ากับเป็นการต่อสู้เพื่อให้กลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีได้รับความเป็นธรรมมากขึ้นภายใต้ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่กระตุ้นให้คนกลุ่มต่างๆใช้ทรัพยากรแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา

2. การสร้างเงื่อนไขความสำเร็จของโครงการ

จากการศึกษาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ทั้งกลุ่มที่ได้ผลดี กลุ่มที่ได้ผลปานกลาง และกลุ่มได้ผลน้อยเปรียบเทียบกัน พบว่า ความสำเร็จหรือไม่ของโครงการไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่มีเงื่อนไขของการเกิด หมายถึงว่าหากโครงการใดสามารถขับเคลื่อนโครงการให้บรรลุเงื่อนไขดังกล่าวได้ โครงการก็จะประสบผลสำเร็จ หากไม่ได้โครงการก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ เงื่อนไขดังกล่าวมีดังนี้

2.1 การเปลี่ยนแปลงศักยภาพของบุคคล

กรณีนี้หมายถึงว่าแต่เดิมคนในชุมชนหรือท้องถิ่นไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงใดๆ ได้ หรือสร้างได้ในขอบเขตจำกัด แต่ว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเปลี่ยนแปลงให้คนในท้องถิ่นดังกล่าวมีศักยภาพเพิ่มขึ้นจนถึงขั้นเคลื่อนไหวเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมให้แก่กลุ่มของพวกเขาได้มากขึ้น ซึ่งศักยภาพของคนที่เพิ่มมากขึ้นดังกล่าวนี้พบได้ทั้งในส่วนที่เป็นศักยภาพของผู้นำ และศักยภาพของชาวบ้านธรรมดา

1. การพัฒนาศักยภาพของผู้นำ

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จล้วนต้องมีผู้นำทั้งที่เข้มแข็งทั้งสิ้น หากไม่มีผู้นำก็ยากที่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านจะมีพลัง ซึ่งผู้นำจากโครงการที่ประสบผลสำเร็จมีบทบาทสำคัญหลายประการ ที่สำคัญได้แก่ **ประการแรก** รวบรวมชาวบ้านให้เป็นกลุ่มก้อนและต่อเนื่อง ทั้งนี้การรวมตัวของชาวบ้านที่จะสร้างอำนาจต่อรองกับอำนาจที่เป็นต้นเหตุของความเหลื่อมล้ำนั้นชาวบ้านไม่ได้รวมตัวกันได้โดยง่าย เนื่องจากชาวบ้านไม่เข้าใจปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นอย่างซับซ้อน และยังไม่เห็นพลังของตนที่จะเคลื่อนไหวต่อรองได้ ชาวบ้านมักจะคุ้นเคยกับการการรวมกลุ่มตามจารีต ซึ่งมักจะรวมตัวในกลุ่มเครือญาติ การรวมตัวตามงานบุญประเพณี เป็นต้น ผู้นำจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านสามารถรวมตัวในกิจกรรมที่เป็นการเคลื่อนไหวต่อรอง ซึ่งไม่เพียงเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความเข้าใจใหม่เท่านั้น แต่หมายถึงต้องนำพาชาวบ้านให้ละทิ้งการงานของตนเพื่อมาประชุมทำความเข้าใจและสร้างการเคลื่อนไหวร่วมกัน ซึ่งต้องใช้เวลานาน และรูปธรรมที่เห็นชัดเจนก็ยากที่จะเห็นได้โดยเร็วและโดยง่าย **ประการที่สอง** ผู้นำสามารถสร้างการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก โดยอาศัยการเรียนรู้ได้เร็ว มีความรับผิดชอบ และมีบุคลิกที่เข้ากับคนได้ง่าย เพราะตามปกติการสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่นก็ต้องการให้ชาวบ้านสามารถสร้างเครือข่ายกับคนกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องอยู่แล้ว แต่ สกว.ท้องถิ่นจะสนับสนุนได้เพียงจัดประชุมให้ทีมวิจัยของโครงการได้มีโอกาสพบกับคนกลุ่มต่างๆได้มากขึ้น ส่วนโครงการใดจะสามารถสร้างเครือข่ายได้บ้างก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นำ ซึ่งต้องมีความเข้าใจเรื่องที่ตนทำเป็นอย่างดี และรู้ว่าโครงการของตนจะประสบผลสำเร็จต้องได้รับความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากใครบ้าง มีบุคลิกที่ขอความร่วมมือจากใครได้ง่าย และเมื่อโครงการพัฒนาไปด้วยดีระยะหนึ่งก็จะเห็นถึงความสามารถของผู้นำในการสร้างเครือข่ายได้ด้วยตนเอง และบางกรณีผู้เกี่ยวข้องของ สกว.ท้องถิ่นและแม้แต่ผู้ประสานงานจังหวัดก็นึกไม่ถึงว่าผู้นำโครงการวิจัยจะสามารถสร้างเครือข่ายใหม่ๆขึ้นมาได้ และเครือข่ายที่สร้างขึ้นใหม่เป็น

เหมือนตัวชี้วัดถึงความยั่งยืนและการขยายงานได้กว้างขวางขึ้นของโครงการ และ**ประการที่สาม** ผู้นำสามารถขอทุนจากภายนอกหรือระดมทุนจากภายในพื้นที่เพื่อใช้ในการเคลื่อนไหว งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจาก สกว.ตามปกติจะเป็นเพียงงบประมาณเบื้องต้น กลุ่มที่เข้มแข็งมักจะเกิดจากการที่ผู้นำสามารถขอทุนหรือระดมทุนเพิ่มเติมได้ทั้งสิ้น

ทั้งนี้ พบว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสร้างผู้นำได้ 3 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก สร้างผู้นำท้องถิ่นคนใหม่ ทั้งที่ก่อนนี้ไม่เคยมีวี่แววว่าจะเป็นได้ และเมื่อเกิดผู้นำดังกล่าวแล้วทำให้งานของกลุ่มก้าวหน้าได้อย่างมาก สามารถนำชาวบ้านจำนวนมากหาทางออกจากปัญหาได้. ในขณะที่ความเป็นผู้นำก็พัฒนามากขึ้นเรื่อยๆและประชนก็สามารถได้รับผลประโยชน์จากกลุ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง ***"ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ"*** โครงการนี้เริ่มต้นจากชาวบ้านกลุ่มหนึ่งโดยมีลูกหลานคนหนึ่งที่จบการศึกษาระดับปริญญาโทกลับมาจากกรุงเทพฯและยังไม่มีงานทำอาสาเป็นแกนนำ รวมตัวกันเป็นทีมวิจัย และสามารถชักชวนชาวนาในพื้นที่เข้าร่วมโครงการได้มากพอสมควร ซึ่งโครงการสามารถดำเนินไปด้วยดี แต่ในระยะปลายโครงการลูกหลานที่จบปริญญาโทดังกล่าวได้ออกไปหางานทำนอกชุมชนและทิ้งกลุ่มให้แก้ปัญหากันเอง ซึ่งตอนนั้นศูนย์ประสานงานประจำจังหวัดก็หนักใจ แต่มีสามีภรรยาคู่หนึ่งซึ่งแต่เดิมก็เป็นสมาชิกกลุ่มธรรมดาได้ขยับตัวขึ้นมาเป็นแกนนำ ปรากฏว่ากลุ่มกลับเข้มแข็งและขยายตัวอย่างมาก และสามารถไปเชื่อมต่อกับเครือข่ายภายนอกได้อย่างกว้างขวาง ผลที่เกิดขึ้นก็คือได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายอย่างมาก ทั้งในแง่ความรู้ งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และสิ่งก่อสร้าง รวมทั้งสามารถสร้างตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้ ในปัจจุบันสองสามีภรรยาดังกล่าวนำกลุ่มพัฒนาไปมากจนถึงขั้นเป็น "ศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว" โดยผู้เป็นสามีได้รับการยอมรับให้เป็นปราชญ์ชาวบ้านด้านการเกษตร ได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรมากมาย และได้รับรางวัลจากหน่วยราชการ จากองค์กรเอกชน หลายรางวัล ส่วนภรรยาเป็นผู้รับผิดชองด้านการตลาดจนผลผลิตของกลุ่มมีตลาดที่มั่นคง โดยผู้ที่เป็นสามีสำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ ด้านการเกษตร และภรรยาสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 6 ด้านคหกรรม แล้วกลับเข้ามาใช้ชีวิตทำนาในชุมชน ทั้ง 2 คนมีศักยภาพอยู่ในตัวเพียงแต่ว่ายังไม่ไดรับการพัฒนา โครงการวิจัยช่วยให้ศักยภาพที่มีอยู่ได้ตัวปรากฏออกมาและได้รับการพัฒนาให้แหลมคมมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะโครงการนี้ได้จัดกระบวนการเรียนรู้มาก หลายแง่มุม และอย่างต่อเนื่อง

ผู้นำลักษณะนี้มีโอกาสเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อในชุมชนมีประเด็นปัญหาที่แหลมคม และมีคนในชุมชนจำนวนไม่น้อยรู้สึกว่าปัญหาดังกล่าวคุกคามตนเอง ในขณะที่การเข้าไปสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่นก็ต้องมองเห็นประเด็นนี้ และสนับสนุนได้ถูกประเด็น เพราะหากปัญหาในชุมชนไม่ปรากฏชัดเจน ก็ยากที่ชาวบ้านจะออกมาเคลื่อนไหว และก็ยากที่จะเกิดผู้นำขึ้นมาได้ หรือหาก สกว.ท้องถิ่นเข้าไปสนับสนุนโดยเห็นประเด็นปัญหาในพื้นที่นั้นไม่ชัดเจน และสนับสนุนผิดประเด็น โอกาสที่โครงการจะสร้างผู้นำขึ้นมาก็ยาก เพราะจะไม่มีชาวบ้านเคลื่อนไหวอย่างจริงจัง เพราะเรื่องที่ทำอยู่นั้นไม่ตรงกับประเด็นปัญหาของเขาที่แท้จริง

ลักษณะที่ 2 ผู้นำที่แต่เดิมเป็นผู้นำทางการ เช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีข้อจำกัดทางความคิดและกลุ่มคนที่สามารถทำงานร่วมได้ แต่เมื่อได้เข้ามาทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็สามารถเพิ่มศักยภาพของตนเอง โดย

สามารถเข้าใจปัญหาสังคมในมุมที่หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะหลุดพ้นจากมุมมองแบบมหาดไทย เช่น โครงการวิจัยเรื่อง “การเรียนรู้ประวัติแม่เจ้าอยู่หัวอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช” หัวหน้าโครงการเป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งก็ถือว่าเป็นผู้นำที่ดีในแง่มุมที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการ ผู้นำท่านนี้เข้าสู่การขอทุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแบบผู้ใหญ่บ้านทั่วไป คือต้องการข้ออธิบายชื่อและประวัติหมู่บ้านตามแนวทางของกระทรวงมหาดไทยที่ต้องศึกษาประวัติตำบลและหมู่บ้านไว้เป็นหลักฐาน จุดประสงค์ตอนเริ่มโครงการจึงมีเพียงต้องการมีประวัติศาสตร์ของตำบลที่ชัดเจนเท่านั้น แต่เนื่องจากโครงการนี้ได้จัดประสบการณเรียนรู้อย่างหลากหลาย ซึ่งช่วยเพิ่มมุมมองให้แก่ผู้นำท่านนี้ ทั้งการมองเห็นปัญหาในมุมที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชนมากขึ้น การมองเห็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลังปัญหาของชาวบ้าน ทำให้ผู้นำท่านนี้ลงมาเคลื่อนไหวในทิศทางที่ต้องการแก้ปัญหาของคนในชุมชนมากขึ้น ดังจะเห็นถึงการขยายวัตถุประสงค์ของโครงการด้วยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นในวัดแม่เจ้าอยู่หัว การดำเนินโครงการต่อเนื่องมาอีกหลายโครงการ โดยสามารถหาทุนได้จากหลายแหล่ง ท้ายสุดก็ได้รับการสนับสนุนจาก สกว.ท้องถิ่นให้ทำโครงการจัดตั้งธนาคารความดีเพื่อแก้ปัญหายาเสพติดในชุมชน โดยการดำเนินโครงการทั้งหมดทางกลุ่มยังคงใช้ชื่อทีมวิจัยประวัติแม่เจ้าอยู่หัว ในปัจจุบันผู้นำท่านนี้เป็นที่รู้จักกันดีทั้งในภาคข้าราชการ ภาคประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน

ผู้นำที่เกิดขึ้นลักษณะนี้จะมีศักยภาพมาก เพราะว่าเขามีเครือข่ายถึง 2 เครือข่ายใหญ่ที่จะนำประโยชน์มาสู่ชุมชนได้ ได้แก่ เครือข่ายสายกระทรวงมหาดไทย และเครือข่ายภาคประชาชน โดยเฉพาะเมื่อเขามีความคิดก้าวหน้าแบบใหม่ๆไม่ติดอยู่เฉพาะความคิดแบบกระทรวงมหาดไทย เขาก็เป็นคนมหาดไทยที่สามารถทำประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้มาก ในขณะที่ก็ได้รับการยอมรับจากเครือข่ายกระทรวงมหาดไทยด้วย เพราะสามารถพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าเป็นที่ยอมรับ ดังจะเห็นว่าเขาได้รางวัลแหนบทองคำหลายครั้ง จนขอไม่รับอีก ในขณะที่ได้รับการยอมรับจากเครือข่ายภาคประชาชนสูงเช่นกัน

ทั้งนี้จะเกิดผู้นำลักษณะนี้ได้จะต้องมีองค์ประกอบ 2 ประการประกอบกัน ประการแรก ในพื้นที่นั้นจะต้องมีผู้นำท้องถิ่นของกระทรวงมหาดไทยที่มีหัวก้าวหน้า และมีความตั้งใจสูงที่จะทำงานเพื่อชุมชน แต่ยังขาดในเรื่องความคิดและการมีเครือข่ายร่วมทำงาน และประการที่สอง ทั้งกระบวนการสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่นและผู้นำดังกล่าวจะต้องมองเห็นประเด็นปัญหาของประชาชนในพื้นที่นั้นชัดเจน หรือตรงปัญหา ถึงจะสามารถนำประชาชนออกมาเคลื่อนไหวได้

ลักษณะที่ 3 เสริมศักยภาพผู้นำท้องถิ่นอย่างไม่เป็นทางการที่มีอยู่แล้วให้สามารถคิดได้ลุ่มลึกขึ้น และสามารถสร้างเครือข่ายได้กว้างขวางขึ้น จนสามารถสร้างการเคลื่อนไหวในชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำได้มากขึ้น เช่น โครงการวิจัยเรื่อง “ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล” โครงการนี้เริ่มต้นจากกลุ่มที่มีอยู่แล้ว คือกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่ต่อสู้ป้องกันไม่ให้เรือประมงพาณิชย์เข้ามาแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ทำกินของพวกเขา โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นพี่เลี้ยงประสานงานการเคลื่อนไหว หัวหน้ากลุ่มชาวประมงพื้นบ้านบ้านบ่อเจ็ดลูกก็คือผู้ที่เข้ามาเป็นหัวหน้าทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่นดังกล่าว โดยอาศัยว่าเป็นผู้นำที่มีประสบการณ์ในการทำงานเป็นกลุ่ม และเสียสละตัวเองเพื่อส่วนรวมมาก่อนแล้ว รวมทั้งมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาของสังคมได้ระดับหนึ่งแล้ว ประกอบกับได้รับการสนับสนุนจาก

องค์กรพัฒนาเอกชนมาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สตูล ก็คือนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานสนับสนุนทางกลุ่มมาโดยตลอดนั่นเอง ดังนั้นผู้นำคนนี้จึงมีความพร้อมที่จะสานงานใหม่ที่เป็นประเด็นใหม่ของชุมชน การเข้ามาดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนาการการท่องเที่ยวในชุมชนตามโครงการนี้จึงเป็นมาด้วยดีโดยตลอด ทั้งในแง่ของการหาความรู้ การนำความรู้ว่าวางแผนทดลอง กระทั่งกลายมาเป็นการเคลื่อนไหวปฏิบัติจริงจนถึงปัจจุบัน โครงการไม่มีปัญหาหรือสะดุดลงแต่ประการใด รวมทั้งยังสามารถขยายงานและโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงกล่าวได้ว่าบทบาทของผู้นำที่มีประสบการณ์เคลื่อนไหว มีเครือข่าย และได้รับการยอมรับอยู่ก่อนแล้ว เป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้โครงการนี้ประสบผลสำเร็จ

2. ประชาชนผู้กระตือรือร้น

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ประสบผลสำเร็จไม่เพียงมีผู้นำที่เข้มแข็งเท่านั้น แต่ว่าตัวชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มต้องเป็นผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มและเคลื่อนไหวอย่างกระตือรือร้นด้วย ซึ่งสมาชิกของกลุ่มที่เกิดจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเริ่มจากชาวบ้านที่รวมกันเป็นทีมวิจัยของโครงการนั้นๆ แต่ว่าก็จะต้องมีชาวบ้านอื่นๆ เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวในฐานะประชาชนที่เป็นเป้าหมายของโครงการ ซึ่งจะมากน้อยแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของโครงการ และความจริงจังในการเคลื่อนไหวของโครงการนั้นๆ ซึ่งพบว่ากลุ่มที่เคลื่อนไหวได้ประสบผลสำเร็จสมาชิกกลุ่มล้วนแต่เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้นในการเคลื่อนไหว ตามปกติกลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นนักวิจัยจะมีความกระตือรือร้นอยู่ระดับหนึ่ง ถ้าเป็นกลุ่มใหม่ความกระตือรือร้นจะมีไม่มากนัก แต่หากเป็นกลุ่มที่เคลื่อนไหวต่อจากกิจกรรมเดิมที่เคยมีมาแล้ว และกิจกรรมเดิมก็มีการเคลื่อนไหวอย่างจริงจังพอสมควร ความกระตือรือร้นจะมีมากกว่า แต่สิ่งชี้ขาดจะอยู่ที่ว่าทางทีมวิจัยสามารถสร้างความตื่นตัวให้แก่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้หรือไม่ หากทำได้ดีโครงการก็มีโอกาสประสบผลสำเร็จได้มาก

ประชาชนที่กระตือรือร้นและเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยทำให้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประสบผลสำเร็จ จากการศึกษาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ประชาชนที่กระตือรือร้นจะมีลักษณะสำคัญๆ ดังนี้

1) เข้าใจเรื่องที่ทางกลุ่มกำลังดำเนินการอยู่

2) ร่วมกิจกรรมทุกครั้ง จะขาดไปบ้างก็ด้วยจำเป็นจริงๆ แต่ก็น้อยมาก

3) ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างตั้งใจหรือจริงใจ หรือบางคนไม่ชอบแสดงความคิดเห็นก็จะรับผิดชอบต่อความคิดของผู้นำหรือมติของกลุ่ม คือเมื่อผู้นำหรือมติกลุ่มว่าอย่างไรก็จะผูกพันรับไปปฏิบัติ

4) เคลื่อนไหวหรือทำกิจกรรมต่างๆ ที่ได้รับมอบหมาย หรือให้ความร่วมมือตามที่กลุ่มวิจัยหรือผู้นำร้องขอ

5) เมื่อมีปัญหาไม่หนี และร่วมอยู่ในขบวนการแก้ปัญหา

6) ยินดีต้อนรับและแลกเปลี่ยนความรู้กับเครือข่าย

การที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถสร้างประชาชนที่กระตือรือร้นได้หรือไม่ เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดก็คือ ประเด็นปัญหาที่นำมาเป็นประเด็นวิจัยนั้นต้องตรงกับปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ และกำลังหวั่นวิตกต่อปัญหาดังกล่าว ในขณะที่กระบวนการสนับสนุนและกระบวนการเคลื่อนไหวของการวิจัยต้องดูจริงจังเป็นเรื่องเป็นราว ที่ทำให้ชาวบ้านมั่นใจได้ว่าโอกาสที่โครงการวิจัยจะช่วยแก้ปัญหานั้นเป็นได้จริง หากชาวบ้าน

รู้สึกว่าไม่น่าเชื่อถือแม้ว่าประเด็นปัญหาอาจจะตรงใจ ชาวบ้านก็ไม่มาร่วมหรือมาร่วมเพียงครั้งสองครั้งแล้วก็ไม่มาอีกหรือมาบ้างไม่มาบ้าง

การที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถพัฒนาศักยภาพของคนทั้งผู้นำและสมาชิกกลุ่มจนสามารถสร้างการเคลื่อนไหวเพื่อลดความเหลื่อมล้ำได้ ก็ด้วยเหตุผลต่อไปนี้

1) สามารถทำกิจกรรมที่ตามปกติทำไม่ได้ คือการนัดแนะกันออกมาพูดคุยเรื่องของชุมชน/ท้องถิ่น เพราะตามปกติชาวบ้านคนหนึ่งๆในชุมชนจะเป็นเครือญาติกัน เป็นเพื่อนบ้านกัน มีสถานะทางสังคมคล้ายๆกัน มีปัญหาของตนคล้ายกัน ส่วนปัญหาของส่วนรวมสมัยใหม่ เช่น ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกลไกตลาด ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาของบ้านเมือง อยู่เฉยๆชาวบ้านคนใดคนหนึ่งจะลุกขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์ ชวนคนอื่นมารวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหา จะเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก และจะถูกชาวบ้านด้วยกันเองหาว่าเพี้ยน เนื่องจากไม่ได้มีหน้าที่ และสถานะทางสังคมก็ไม่ได้อยู่ในสถานะที่จะทำเช่นนั้นได้ แต่การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะไปรับรองสถานะชาวบ้านธรรมดาให้ทำเช่นนั้นได้ เพราะผู้นำและชาวบ้านสามารถบอกได้ว่าเขาเป็นนักวิจัยของ สกว. และไม่เพียงได้รับการยอมรับของชาวบ้านด้วยกันเองเท่านั้น แต่ต้องได้รับการยอมรับจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยราชการ และองค์กรเอกชนต่างๆที่พวกเขาต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงไม่แปลกที่จะเห็นว่าทีมวิจัยในหลายโครงการจะตัดเสื้อทีมที่แสดงสัญลักษณ์ให้เห็นชัดเจนว่าพวกเขาคือนักวิจัยของ สกว. หลายกลุ่มที่ยังดำเนินโครงการอยู่แม้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นปิดไปแล้วก็ยังคงบอกสถานะกลุ่มของตนว่าเป็นนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. เพราะเป็นหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยของรัฐที่สังคมไทยรู้จักดี และเป็นที่ยอมรับ

2) ความสามารถในการเชื่อมโยงเรื่องของตัวเองเข้ากับปัญหาเชิงโครงสร้างที่ใหญ่กว่าระดับหมู่บ้าน/ท้องถิ่น ข้อจำกัดของชาวบ้านในการเผชิญหน้ากับปัญหาที่คุกคามพวกเขา คือพวกเขารู้แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อพวกเขา เช่น ราคาข้าวเปลือกที่พวกเขาขายราคาถูก ราคาสินค้าสินค้าที่พวกเขาใช้บริโภคอุปโภคแพง โดยที่ไม่เข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างที่อยู่เบื้อหลังปรากฏการณ์เหล่านี้ การวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยให้ชาวบ้านอย่างน้อยก็จำนวนหนึ่งสามารถมองปรากฏการณ์ทะลุไปถึงเงื่อนไขที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์นั้นได้ เช่น เข้าใจได้ว่าการที่พวกเขาขายผลผลิตทางการเกษตรได้ราคาต่ำเกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม การเข้าใจดังกล่าวทำให้ชาวบ้านสามารถที่จะสร้างทางเลือกที่เหมาะสมกับตนได้ กลุ่มชาวบ้านในโครงการ “ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ” เลือกที่จะทำนาแบบชีวภาพ สามารถสร้างตลาดของตนเอง สามารถขยายการผลิตของตนที่มากกว่าการทำนา จนในที่สุดสามารถจัดตั้งเป็น “ศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว” กล่าวได้ว่าปัจจุบันชาวบ้านกลุ่มนี้สามารถสร้างทางเลือกของตนได้อย่างชัดเจน และมีตัวตนอยู่ในสังคมได้ รวมทั้งสามารถที่จะอธิบายเรื่องราวของตนได้อย่างมีวิธีคิดและด้วยตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม ทั้งนี้ก็เพราะพวกเขาสามารถเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลังความยากจนนั่นเอง

การที่การวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสร้างผู้นำและกลุ่มคนที่สามารถมองเห็นเบื้องหลังปัญหาที่ตนประสบอยู่และสามารถสร้างทางเลือกใหม่ที่เหมาะสมแก่กลุ่มตน เนื่องจากชาวบ้านได้มีโอกาสเรียนรู้มาก ทั้งการไปศึกษาดูงานในโครงการอื่นๆที่ประสบผลสำเร็จและมีองค์ความรู้ที่ชัดเจน การมีผู้มีความรู้และ

ประสบการณ์เข้าไปแลกเปลี่ยนความคิดในชุมชน การศึกษาข้อมูลในชุมชนด้วยมุมมองใหม่ๆ และการลงมือปฏิบัติจริง เป็นต้น

ดังนั้นการที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นใดๆ จะประสบผลสำเร็จมากน้อยแค่ไหน เงื่อนไขจึงอยู่ตรงนี้ด้วย คือสามารถที่จะสร้างการเรียนรู้ให้ผู้นำและกลุ่มคนในโครงการได้เข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลังปัญหาของพวกเขาได้มากน้อยแค่ไหน ซึ่งการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ที่ประสบผลสำเร็จล้วนเป็นไปตามหลักการนี้ทั้งสิ้น

3) การมีเครือข่ายที่จะช่วยทำให้เกิดความคิดและการเคลื่อนไหวใหม่ๆ การเคลื่อนไหวของชาวบ้านโดยอาศัยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีลักษณะเป็นปฏิบัติการทางสังคม โดยมีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ **ส่วนแรก** สามารถสร้างความรู้ ความจริง ของตนขึ้นมาได้ **ส่วนที่สอง** สามารถนำความรู้ความจริงดังกล่าวไปเคลื่อนไหวต่อรอง หรือแก้ปัญหา ซึ่งสำหรับชาวบ้านที่ไม่มีอำนาจใดๆ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่รับรองโดยรัฐ หรืออำนาจทางเศรษฐกิจ ยากที่จะทำได้ วิธีการที่ชาวบ้านจะสามารถทำได้ก็คือการสร้างทุนทางสังคม คือเครือข่ายต่างๆ ขึ้นมามาอย่างกว้างขวาง ยิ่งมีเครือข่ายมากก็ยิ่งมีความรู้มาก และมีพลังต่อรองมาก เช่น การที่ชาวนาบางแก้วสามารถสร้างการผลิตและตลาดของตนได้ ก็เริ่มต้นจากการสร้างเครือข่ายกับโรงเรียนชาวนา จังหวัดสุพรรณบุรี ทำให้มีความรู้ในเรื่องการทำนาแบบชีวภาพ การเพิ่มผลผลผลิตโดยการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ และอื่นๆ อีกมาก การสร้างเครือข่ายกับอาจารย์และพนักงานของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ทำให้สามารถสร้างตลาดซื้อข้าวกล้องสังข์หยดจากกลุ่มเป็นประจำ การสร้างเครือข่ายกับหน่วยราชการทำให้สามารถนำสินค้าของกลุ่มไปออกร้ายขายของตามงานต่างๆ ที่ทางราชการจัดขึ้น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการสร้างสิ่งจำเป็นสำหรับกลุ่ม เช่น อาคารประชุม โรงสี โรงปุ๋ยหมักแบบเติมอากาศ โรงอบแห้ง การสร้างเครือข่ายกับนักวิชาการมหาวิทยาลัยทำให้มีนักวิชาการเข้ามาทำวิจัยเพิ่มความรู้ในทางวิทยาศาสตร์เพื่อหาทางอธิบายคุณค่า เพิ่มผลผลิต และแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าว พร้อมกับช่วยสร้างวาทกรรมข้าวพื้นเมืองให้น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น การสร้างเครือข่ายกับชุมชนจำนวนมากโดยการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และเปิดโอกาสให้คนจากชุมชนต่างๆ เข้ามาเรียนรู้ได้ตลอดเวลา ทำให้มีกัลยาณมิตรเพิ่มขึ้นมากในขณะเดียวกันก็ได้รับความเชื่อถือจากภาคราชการและภาควิชาการมากยิ่งขึ้น เพราะสิ่งที่โครงการทำนั้นได้ผลและมีประโยชน์ต่อสังคมโดยส่วนรวม จะเห็นได้ว่าการมีเครือข่ายมากดังกล่าวช่วยให้ชาวบ้านเรียนรู้ได้มาก ในขณะเดียวกันก็สามารถสร้างทางเลือกของตน และทางเลือกดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการพอมีพอกินอยู่ในชุมชน แต่สามารถทำงานเชิงรุกในการสร้างสินค้าและสร้างตลาด กระทั่งสามารถเป็นผู้ประกอบการที่สามารถวางแผนในเรื่องการผลิต การตลาด และการบริโภคของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โครงการ “ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล” ก็เริ่มต้นมาจากกลุ่มที่เชื่อมโยงอยู่ในเครือข่ายชมรมชาวประมงพื้นบ้าน จ.สตูล ซึ่งเป็นเครือข่ายที่ได้รับการยอมรับและมีกิจกรรมเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง โดยเชื่อมโยงกับหน่วยราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ และชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่อื่นๆ การเกิดขึ้นของโครงการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าวก็ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายต่างๆ ด้วยดี และประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับเครือข่ายทำให้ในการดำเนินโครงการวิจัยนี้ทางโครงการพยายามสร้างเครือข่ายกับกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทั้งใกล้และไกล เช่น ชุมชนที่มี

ประสบการณ์จัดการท่องเที่ยวอยู่ก่อน หน่วยราชการที่รับผิดชอบการท่องเที่ยว บริษัททท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว ทำให้โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนอย่างมาก ดังจะเห็นว่าในวันที่ทดลองจัดการท่องเที่ยวนั้นมีเครือข่ายเข้ามาสนับสนุนอย่างอบอุ่นและทำให้โครงการดำเนินไปด้วยดี และด้วยการมีประสบการกับเครือข่ายทั้งในเชิงลึกและเชิงกว้างนี้เองต่อมากลุ่มนี้จึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นแกนนำรวมชุมชนที่จัดการท่องเที่ยวใน จ.สตูล ทำให้เกิดเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ใน จ.สตูลที่เข้มแข็ง

2.2 การเปลี่ยนแปลงศักยภาพของกลุ่ม

เนื่องจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมุ่งให้ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการทำงานเป็นกลุ่ม เริ่มตั้งแต่ผู้ทำวิจัยต้องเป็นกลุ่ม เป้าหมายของการทำวิจัยในการแก้ปัญหาก็ต้องแก้ปัญหาให้แก่กลุ่มคน ไม่ใช่ปัญหาส่วนตัว ดังนั้นกระบวนการทำงานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ศักยภาพของคนจึงไม่ได้มีผลในทางปฏิบัติโดยลำพังตนเอง แต่ไปช่วยสร้างศักยภาพของกลุ่ม และเมื่อกลุ่มเข้มแข็งก็กลับมาช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่บุคคล และบุคลก็ไปช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม กลายเป็นพลวัตการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าได้อย่างต่อเนื่อง การวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ที่ประสบความสำเร็จเสนอให้เห็นว่าสามารถเปลี่ยนแปลงศักยภาพของกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเพื่อท้องถิ่นก่อให้เกิดกลุ่มของชาวบ้านที่ไม่ได้อาศัยอำนาจของทางราชการ และเป็นกลุ่มที่เกิดหลักคิดและการเคลื่อนไหวที่หลุดออกจากประเพณีของทางราชการ และเกิดเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวในประเด็นใหม่ๆ ที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสนิยามปัญหาและทางออกที่เป็นของตนเอง โดยกลุ่มดังกล่าวมีทั้งกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่จากการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น กลุ่มที่พัฒนาต่อเนื่องมาจากกลุ่มแบบราชการที่มีอยู่แต่เดิมแต่ยังทำงานที่มีผลต่อสังคมน้อย และกลุ่มที่ต่อยอดมาจากกลุ่มเดิมที่เคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาอื่นอยู่แล้ว

2. กลุ่มชาวบ้านที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสร้างขึ้นกลายเป็นพลังของชาวบ้านที่ใช้ในการเคลื่อนไหวเพื่อแก่ปัญหาของตน เพราะปัญหาของชาวบ้านนั้นมีความซับซ้อน ในขณะที่ชาวบ้านเป็นกลุ่มที่มีอำนาจน้อยในสังคม การฝากความหวังไว้ที่ผู้นำหรือหวังว่ากลไกทางราชการจะช่วยแก้ปัญหาให้จึงไม่มีโอกาสเป็นจริงได้ การแก้ปัญหาของชุมชนจะต้องอาศัยการมีกลุ่มของชาวบ้านที่เข้มแข็ง และเห็นได้ชัดเจนว่ากลุ่มที่ สกว.สามารถสร้างขึ้นได้จะมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวสร้างความรู้ การต่อรอง และการสร้างทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่คนในชุมชน

กลุ่มที่เข้มแข็งจะมาจากองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง การมีสมาชิกกลุ่มที่กระตือรือร้น การมีประเด็นเคลื่อนไหวที่ชัดเจนและเป็นแก่นปัญหาของคนในพื้นที่ และการมีเครือข่ายที่กว้างขวาง

2.3 การเปลี่ยนแปลงศักยภาพขององค์กร

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะก่อให้เกิดองค์กรตามมาด้วย เนื่องจากว่าเป็นการวิจัยที่ต้องทำงานกันเป็นกลุ่ม คณะนักวิจัยจึงบริหารงานกันแบบเป็นองค์กร คือมีหัวหน้าโครงการ เหรัญญิก และอื่นๆ และมีแนวปฏิบัติร่วมกัน เช่น แนวปฏิบัติว่าด้วยการเงิน การประชุม บางโครงการจะเชิญคนอื่นๆที่จะมีส่วนช่วยให้โครงการประสบความสำเร็จมาร่วมเป็นกรรมการด้วย เช่น พระ ครู นอกจากนี้โครงการที่ประสบผลสำเร็จเมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้วจะมีองค์กรเหลืออยู่และทำหน้าที่เคลื่อนไหวต่อ (แต่อาจจะปรับเปลี่ยนผู้นำใหม่) ดังนั้นการวิจัย

เพื่อท้องถิ่นจึงผลิตสร้างองค์กรของชาวบ้านไว้ในพื้นที่ต่างๆ จำนวนไม่น้อย องค์กรที่ยังคงเหลืออยู่แสดงว่าโครงการประสบผลสำเร็จอย่างน้อยก็ระดับหนึ่ง ชาวบ้านจึงสามารถสืบทอดองค์กรต่อมาได้ โดยองค์กรเหล่านี้ส่วนหนึ่งยังเป็นองค์กรที่สืบทอดรูปแบบและเนื้อหาของการเคลื่อนไหวที่เกิดจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น องค์กรอีกส่วนหนึ่งเป็นองค์กรที่สามารถขยายเนื้อหางานในสู่ขอบเขตอื่นที่กว้างขวางขึ้น สามารถทำประโยชน์ให้ประชาชนในชุมชนได้กว้างขวางขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่องค์กรที่ สกว.ท้องถิ่นผลิตสร้างไว้จะมีลักษณะนี้ และกลุ่มสุดท้ายเป็นองค์กรที่ไม่ได้สืบทอดงานเดิม แต่หันไปจับงานใหม่ ที่จริงองค์กรนี้น่าจะจบไปพร้อมกับโครงการเนื่องจากโครงการไม่ประสบผลสำเร็จ แต่เนื่องจากมีปัญหาบางประการเกิดขึ้นต่อชุมชน โดยเป็นปัญหาที่ถูกผลักดันโดยอำนาจจากภายนอก เข้าไปกระทำต่อชุมชน เช่น อำนาจรัฐ ในขณะที่ไม่มีคนกลุ่มอื่นลุกขึ้นมาต่อต้าน นักวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งมีประสบการณ์ในการรวมกลุ่มและเรียนรู้ปัญหาด้วยวิธีการหาข้อมูล จึงเป็นกลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาตั้งคำถามต่อความไม่ชอบธรรมดังกล่าว และในที่สุดก็เกิดองค์กรขึ้นมาใหม่ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับการต่อต้านโครงการที่เข้ามาอย่างไม่ชอบธรรมนั้น

องค์กรที่เกิดขึ้นอาศัยการทำงานระดับแนวราบเป็นหลัก ถึงแม้กลุ่มที่เกิดจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะมีผู้นำที่เข้มแข็งทั้งสิ้น แต่จะเห็นได้ชัดเจนว่าผู้นำมักจะไม่มีคนเดียวโดดๆ แต่จะมีหลายคน แม้ว่าโดยอำนาจหน้าที่จะมีผู้นำที่ใครๆ ก็รู้ว่าเป็นผู้นำสูงสุด แต่ผู้นำดังกล่าวจะไม่ตัดสินใจคนเดียว แต่จะใช้วิธี “บอกเก้าเล่าสิบ” หรือปรึกษาหารือกันจนแน่ใจว่าทางเลือกที่ตัดสินใจนั้นถูกต้อง แม้แต่เรื่องที่ตกปากรับคำกับเครือข่ายภายนอก แต่ในที่สุดแล้วจะต้องมีการปรึกษาหารือกับภายในกลุ่มผู้นำก่อนเสมอ การตกลงใจจริงหรือการเคลื่อนไหวจริงจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ผู้นำยังไม่กล้าที่จะทำอะไรแต่เพียงลำพัง แต่ต้องมั่นใจว่าชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มหรือที่เป็นเป้าหมายการเคลื่อนไหวจะเห็นด้วย ซึ่งผู้นำก็มีวิธีที่จะมั่นใจว่าชาวบ้านจะเห็นด้วย เช่น การเรียกประชุม การเดินสายไปพูดคุย ดังนั้นผู้นำในองค์กรที่เกิดขึ้นจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมักจะไม่ใช่ผู้นำที่เด็ดขาด ตัดสินใจรวดเร็ว บางครั้งเจ้าหน้าที่จากศูนย์ประสานงาน (node) หรือจาก สกว.จะรู้สึกอึดอัดใจที่ผู้นำองค์ไม่ตัดสินใจหรือรับปากแบบรวดเร็ว ทั้งนี้เพราะผู้นำองค์กรชาวบ้านแบบนี้ไม่ได้คิดว่าตนมีอำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดนั่นเอง การคิดและการดำเนินการแบบนี้แม้ว่าจะดูชักช้าไปบ้าง แต่ว่าช่วยให้องค์กรที่ผู้ดำเนินงานและสมาชิกต่างๆ ไม่มีค่าตอบแทนใดๆ สามารถดำเนินการไปได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าทุกคนรู้สึกว่าตนเองมีความหมายในการดำเนินการขององค์กร หากว่าองค์กรดำเนินการได้ประสบผลสำเร็จทุกคนก็มีโอกาสได้รับประโยชน์เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าองค์กรของชาวบ้านจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นองค์กรที่สามารถพัฒนาการเคลื่อนไหวไปสู่ปัญหาที่ซับซ้อนได้ รวมถึงปัญหาเชิงโครงสร้าง ทั้งนี้เพราะกระบวนการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นนอกจากชาวบ้านจะทำวิจัยในประเด็นของตัวเองแล้ว ยังได้รับการสนับสนุนการเรียนรู้อย่างมากจากจากพี่เลี้ยง ทั้งจากศูนย์ประสานงานและจาก สกว. รวมทั้งจากนักวิชาการระดับต่างๆที่ได้รับเชิญมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ดังนั้นองค์กรที่ยังคงเหลืออยู่จึงเป็นองค์กรที่ได้รับประสบการณ์อย่างมาก และการที่องค์กรดังกล่าวยังคงอยู่รอดแสดงว่าโดยพื้นฐานทั้งผู้นำและสมาชิกองค์กรเป็นผู้ที่มีคุณภาพ ดังนั้นเมื่อได้รับประสบการณ์อย่างดีในกระบวนการสนับสนุนของ สกว.และเครือข่าย องค์กรเหล่านี้ก็มีศักยภาพในการเรียนรู้และทำงาน จึงเห็นได้โดยทั่วไปว่าองค์กรของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ยังเหลืออยู่สามารถนำชาวบ้านเคลื่อนไหวใน

เรื่องที่ซับซ้อนได้มากขึ้นเรื่อยๆ แม้แต่องค์กรที่ยังมีอายุไม่นานนักและยังไม่มีผลงานปรากฏชัดเจนหากได้พูดคุยกับแกนนำก็จะเห็นถึงความมุ่งมั่นที่จะนำองค์กรทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชน ดังนั้นจึงไม่แปลกที่จะพบว่าในพื้นที่ต่างๆที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในลักษณะที่ชุมชนถูกกระทำอย่างไม่เป็นธรรม จนชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาคัดค้าน หากในพื้นที่นั้นมีองค์กรชาวบ้านที่เกิดจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น องค์กรดังกล่าวจะมีส่วนสำคัญที่นำชาวบ้านคัดค้าน

2.4 การเสริมสร้างกลไกทางสังคมในระดับชุมชน/ท้องถิ่น

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านไม่ได้เคลื่อนไหวขึ้นมาลอยๆ แต่ว่าต้องไปสัมพันธ์กับอำนาจรัฐและกลไกตลาด การเคลื่อนไหวเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมเมื่อมองอีกด้านหนึ่งก็คือความสามารถในการสร้างกลไกที่สามารถต่อรองกับอำนาจดังกล่าวได้ หรือทำให้อำนาจดังกล่าวต้องยอมผ่อนปรนหรือกระจายทรัพยากรเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น กลไกทางสังคมหมายถึงระบบต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคม เช่น ค่านิยม จารีตประเพณี กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน กฎหมาย ระบบต่างๆ เหล่านี้ช่วยบูรณาการให้คนในสังคมสามารถดำรงอยู่ร่วมกัน ต่อรองกัน และดำเนินกิจกรรมทางสังคมร่วมกันต่อไปได้ การที่การวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเสริมสร้างกลไกทางสังคม หมายถึงว่าเสริมสร้างกลไกที่ช่วยเหลือประชาชนให้มีความรู้และปรับตัวอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ช่วยให้สามารถต่อรองเพื่อให้ได้รับการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมมากขึ้น ช่วยเหลือประชาชนไม่ให้ถูกทำร้าย ไม่ให้ถูกเอารัดเอาเปรียบ และให้ได้รับผลกระทบน้อยที่สุดจากการไม่สามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้ได้อย่างเท่าทัน ดังนั้นโครงการที่ประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวล้วนแต่เป็นโครงการที่สามารถเสริมสร้างกลไกทางสังคมในความหมายนี้ด้วยกันทั้งสิ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. โครงการ “ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล”

แต่เดิมในชุมชนบ้านบ่อเจ็ดลูกมีกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านอยู่ในเครือข่ายชมรมชาวประมงพื้นบ้าน จ.สตูล ทั้งนี้เพื่อปกป้องชายฝั่งให้รอดพ้นจากการบุกรุกของประมงพาณิชย์ กลุ่มนี้มีความเข้มแข็งอยู่ระดับหนึ่งแล้วดังจะเห็นว่าสามารถขยายงานมาสู่การสร้างกลุ่มออมทรัพย์ของกลุ่มได้ เมื่อการท่องเที่ยวขยายตัวเข้าไปสู่จังหวัดสตูลอย่างมาก กลุ่มนี้จึงขยายงานไปสู่การจัดการท่องเที่ยวในชุมชน โดยทางโครงการสามารถสร้างระเบียบแบบแผนขึ้นมาอย่างไม่เป็นทางการ แต่เป็นที่ยอมรับของคนทุกฝ่าย ทั้งแต่ทางราชการ องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำศาสนา คนในชุมชน องค์กรทางธุรกิจภายนอก นักท่องเที่ยว โดยยอมรับว่าทางกลุ่มมีสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว มีสิทธิ์กำหนดค่าใช้จ่ายและระเบียบแบบแผนในการชมสถานที่ต่างๆของนักท่องเที่ยว และมีสิทธิ์ไม่อนุญาตให้กลุ่มทุนภายนอกเข้ามาจัดการท่องเที่ยวแข่งกับชุมชน ระเบียบแบบแผนนี้เกิดจากการจัดเวทีพูดคุยกันอย่างใกล้ชิดกับทุกฝ่าย ในขณะที่ทางกลุ่มก็แสดงความสามารถให้เห็นทั้งการจัดการท่องเที่ยวและการจัดการทรัพยากร เมื่อเกิดปัญหาที่จะทำให้เกิดความไม่เข้าใจกันของผู้เกี่ยวข้องก็จะใช้เวทีของการพูดคุย โดยเชิญฝ่ายต่างมาพูดคุยในชุมชน หรือขอไปพูดคุยกับหน่วยราชการโดยตรง ณ ที่ประชุมของหน่วยราชการนั้นๆ ซึ่งทุกครั้งก็สามารถสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน การที่ทางราชการยอมรับกฎเกณฑ์กติกาของชุมชนก็เนื่องจากทางชุมชนสามารถดำเนินการได้สอดคล้องกับ

นโยบายของรัฐบาล คือสามารถจัดการท่องเที่ยวที่ชักนำนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวได้จำนวนมาก ทั้งคนไทยในต่างถิ่นและชาวต่างชาติ ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นความเติบโตทางเศรษฐกิจของสังคมในส่วนรวม ดังจะเห็นว่าหน่วยงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในทุกระดับเข้ามาสนับสนุนอย่างดีมาก นอกจากนี้ชุมชนยังดำเนินการอย่างจริงจัง มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ และชุมชนก็มีผู้สนับสนุนมาก ทางราชการจึงเกรงใจตามสมควร ส่วนในชุมชนนั้นทางกลุ่มก็ใช้กลไกของการพูดคุยกันเป็นหลักเช่นกัน การพูดคุยกันอยู่บนพื้นฐานของทุกคนได้ประโยชน์ ทุกคนต้องช่วยกันรักษาความยั่งยืนของส่วนรวม และกระจายผลประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม โครงการนี้จึงสามารถสร้างกลไกการพูดคุยให้เป็นกลไกที่สามารถปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจ สร้างการสนับสนุนและการกระจายทรัพยากรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาในชุมชนอย่างเหมาะสม ทำให้ทางกลุ่มสามารถทำงานได้ทั้งในระดับชุมชนและระดับที่สัมพันธ์กับอำนาจจากภายนอก

2. โครงการ “กระบวนการสร้างและใช้ความรู้ รณรงค์เพื่อก่อให้เกิดการตัดสินใจที่เหมาะสมในการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช”

โครงการนี้ชาวบ้านสามารถสร้างกลไกที่ทางราชการจะต้องรับฟังความคิดเห็นและพิจารณาความเดือดร้อนของประชาชนอย่างจริงจังเมื่อจะเข้าไปสร้างโครงการขนาดใหญ่ในชุมชน จากที่แต่เดิมผู้รับผิดชอบจะตัดสินใจไว้แล้ว การเข้ามาดำเนินการจึงใช้วิธีแบบไม่ตรงไปตรงมาเพื่อให้ชุมชนไม่ปฏิเสธหรือไม่สามารถปฏิเสธได้ โดยกลไกที่ทางกลุ่มชาวบ้านสร้างขึ้นมาก็คือการสร้างความรู้ที่ชัดเจน และใช้ความรู้ดังกล่าวไปกดดันทางราชการที่เกี่ยวข้อง วิธีการกดดันก็คือการเผยแพร่ความรู้ความจริงในมุมของชาวบ้านให้สาธารณะได้รับรู้ เพื่อหาเสียงสนับสนุน จากนั้นก็ยื่นข้อเรียกร้องเพื่อขอคำตอบจากหน่วยงานระดับต่างๆ ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับส่วนกลาง กลไกเช่นนี้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นทำให้สามารถต่อตองกับรัฐได้ เพราะทำให้กลไกรัฐระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัดไม่สามารถจะแบกรับปัญหาที่พวกเขาเองไม่ได้มีส่วนสร้างขึ้นมาในขณะที่รัฐส่วนกลางก็ขาดความชอบธรรมหากจะผลีผลามใช้อำนาจบังคับ ในที่สุดชุมชนจึงสามารถยันไม่ให้ทางโครงการเข้ามาดำเนินการงานได้ และในปัจจุบันกลไกที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมานี้ยังคงดำรงอยู่ คือชาวบ้านรู้จักใช้กลไกนี้เต่อรองกับทางราชการในเรื่องต่างๆ หน่วยราชการแม้กระทั่งองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นจะไม่กล้าทำอะไรที่ไม่โปร่งใสกับชาวบ้านในชุมชนนี้

3. ชุดโครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน”

ชุดโครงกรนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าชุมชนสามารถสร้างกลไกที่จะดูแลความยุติธรรมให้แก่คนชุมชนในระดับหนึ่งได้ โดยมิต้องเข้าสู่กระบวนการยุตธรรมของรัฐซึ่งชาวบ้านจะต้องถูกรัฐลงโทษและสูญเสียค่าใช้จ่ายในการเข้าสู่กระบวนการดังกล่าว กลไกที่ทางโครงการวิจัยสร้างขึ้นก็คือกลไกการไกล่เกลี่ยของชุมชน โดยชุมชนสามารถใช้กฎเกณฑ์จารีตประเพณีเป็นพื้นฐานสำหรับการไกล่เกลี่ย เช่น ความเป็นเครือญาติ ความเป็นผู้มีบารมี ความเป็นคนบ้านเดียวกัน การอยู่กันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย นอกจากนี้ก็พยายามนำหลักคิดสมัยใหม่เข้าไปประกอบด้วยอย่างเหมาะสม เช่น การสืบค้นข้อเท็จจริง การจับพิรุธ การใช้เอกสารทางราชการประกอบ กล่าวได้ว่ากลไกการไกล่เกลี่ยสามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมในเรื่องคดีความได้อย่างมาก

4. โครงการ “ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ”

โครงการนี้เกิดผลสำเร็จและขยายงานที่ชาวบ้านสามารถสร้างทางเลือกใหม่บนพื้นฐานของ การทำการเกษตรแบบธรรมชาติ และการสร้างตลาดของตนเองได้เป็นอย่างดี สามารถพัฒนางานของตนเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่เป็นที่พึ่งพาในการศึกษาของชาวบ้านทั่วไปและนักเรียน นักศึกษา กระทั่งนักวิชาการจากหลายสถาบัน ทั้งนี้เนื่องจากทางโครงการสามารถสร้างกลไกความร่วมมือกับทุกฝ่าย ความร่วมมือดังกล่าวหมายถึงว่า ทางกลุ่มยินดีรับโครงการต่างๆจากหน่วยราชการหรือหน่วยงานอื่นๆ และนำมาปฏิบัติให้เกิดผลอย่างจริงจัง จนโครงการที่ทางกลุ่มรับการสนับสนุนเกิดผลเป็นรูปธรรมชัดเจน ในขณะที่ทางราชการต้องการความช่วยเหลือใดๆทางกลุ่มก็ยินดีช่วยเหลืออย่างเต็มที่ เช่น ให้ไปช่วยเป็นวิทยากรก็ไป ขอความร่วมมือให้ชาวบ้านมาศึกษาดูงานและได้รับการฝึกอบรมก็ยินช่วยอย่างเต็มที่ นักวิชาการต้องการเข้ามาวิจัยก็ยินดีต้อนรับ นักเรียน นักศึกษาต้องการเข้ามาศึกษาข้อมูลก็ยินดีต้อนรับ หากต้องการที่พักก็จัดที่พักให้ฟรีพร้อมอาหาร โดยทางโครงการได้สร้างที่พักสำหรับรับรองผู้ที่ต้องการพักค้างคืนไว้ด้วย ใครก็ได้ที่อยากเรียนรู้จากศูนย์นี้แม้ไม่รู้จักกันมาก่อนก็แวะไปได้เลย จะได้รับการต้อนรับอย่างดี การบริการทั้งหมดนี้ทำแบบฉันท์พี่ฉันท์น้องหรือแบบน้ำใจไมตรี ดังนั้นความร่วมมือดังกล่าวจึงส่งผลต่อกันไปมา ทำให้ชาวบ้านสามารถหาทางออกของตนเองด้วยกลไกความร่วมมือดังกล่าว เช่น เมื่อสามารถสร้างความร่วมมือกับอาจารย์จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ได้ชาวบ้านก็ได้ตลาดขนาดใหญ่สำหรับขายข้าวกล้องสังข์หยดบรรจุถุง เป็นต้น กลไกความร่วมมือดังกล่าวนับว่าเป็นจุดเด่นที่โครงการนี้สร้างขึ้น และนำความสำเร็จมาสู่การดำเนินการของโครงการนี้อย่างต่อเนื่อง

2.5 ความสามารถในการตอบโจทย์ปัญหาตามวัตถุประสงค์และที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ประสบผลสำเร็จไม่เท่ากัน สามารถแบ่งออกได้ 3 กลุ่ม

กลุ่มแรก เป็นโครงการที่มีผลงานอยู่ในระดับดี ได้แก่โครงการที่สามารถดำเนินการได้ตามโครงการอย่างครบถ้วน เกิดผลเป็นรูปธรรมตามวัตถุประสงค์ของโครงการ และเมื่อโครงการสิ้นสุดแล้ว โครงการยังดำเนินต่อเนื่องไปอย่างดี และสามารถพัฒนาให้เข้มแข็งและ/หรือขยายงานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

กลุ่มที่สอง เป็นโครงการที่มีผลงานอยู่ในระดับปานกลาง ได้แก่โครงการที่ระหว่างดำเนินโครงการสามารถดำเนินงานไปด้วยดี และดำเนินการได้ตามวัตถุประสงค์ แต่เมื่อโครงการสิ้นสุดลงโครงการกลับไม่สามารถดำรงอยู่ได้ และล้มหายไปในที่สุด หรือโครงการที่ดำเนินการมาด้วยดีและเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วโครงการก็ล้มหายไป แต่แกนนำและ/หรือสมาชิกส่วนหนึ่งยังร่วมเคลื่อนไหวเพื่อคลี่คลายปัญหาบางอย่างของชุมชน โดยอาศัยประสบการณ์และสถานะที่ได้มาจากการร่วมโครงการวิจัย แต่ว่าก็เป็นการเคลื่อนไหวแบบบางครั้งบางคราวตามประเด็นที่เกิดขึ้น

กลุ่มที่สาม เป็นโครงการที่มีผลงานอยู่ในระดับที่ประสบผลสำเร็จน้อย ได้แก่โครงการที่ระหว่างดำเนินโครงการก็ไม่สามารถดำเนินโครงการได้อย่างเป็นเรื่องเป็นราว ทั้งหัวหน้าโครงการและสมาชิกต่างก็ไม่มีใครสนใจดำเนินงานอย่างจริงจัง โครงการจึงจบไปแบบไม่ได้อะไรชัดเจน ทั้งผลของโครงการและประสบการณ์ของชาวบ้านที่ประกอบกันเป็นทีมวิจัย เมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้วก็ไม่มีผลสำเร็จให้ใช้ประโยชน์ได้ชัดเจน และชาวบ้านที่ประกอบเป็นกลุ่มวิจัยก็สลายตัวไป ไม่มีใครทำอะไรต่อ

เมื่อพิจารณาโครงการทั้ง 3 ระดับ จะเห็นว่าสามารถสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพในการตอบโจทย์วิจัยของทีมวิจัย (ทั้งตามวัตถุประสงค์และที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์) กล่าวคือ กลุ่มที่สามซึ่งประสบผลสำเร็จน้อยจะเป็นโครงการที่เริ่มต้นด้วยการตีโจทย์ไม่แตก คือไม่รู้ว่าตนจะศึกษาอะไรแน่ ศึกษาไปเพื่ออะไร ดังนั้นตั้งแต่เริ่มโครงการแล้วที่ทีมวิจัยก็ทำงานไปแบบขอไปที งานจึงออกมาแบบไม่มีผลอะไรชัดเจน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ประสานงานประจำจังหวัดจะรู้มาตั้งแต่โครงการเริ่มไม่นาน แต่ก็ต้องพยายามลากไปเพื่อให้โครงการจบได้ตามโครงการ โครงการกลุ่มนี้ถือว่ามีมากที่สุด

โครงการกลุ่มที่สองก็ถือว่าตอบโจทย์ในระดับที่เป็นวัตถุประสงค์โครงการได้ แต่เนื่องจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมุ่งตอบปัญหาที่เป็นรูปธรรมของชาวบ้านในชุมชน ดังนั้นโจทย์ดังกล่าวจึงเป็นปัญหาเฉพาะเจาะจงในพื้นที่ ยังไม่ได้เชื่อมโยงไปสู่ปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคม หรือปัญหาที่อยู่เบื้องหลังปัญหาในระดับชุมชน โครงการกลุ่มนี้เมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้วกิจกรรมต่างๆ จึงจบลงไปด้วย เพราะถือว่าตอบปัญหาของโครงการได้แล้ว โครงการกลุ่มนี้มีจำนวนมากพอสมควรแต่ก็ยังน้อยกว่าโครงการกลุ่มที่สาม

โครงการกลุ่มแรก ที่ถือว่าเป็นโครงการที่ประสบผลสำเร็จสูงสุดนั้นจะเป็นโครงการที่มีศักยภาพในการตอบโจทย์ปัญหาตามวัตถุประสงค์และที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นๆ กล่าวคือ โครงการกลุ่มนี้แม้จะเริ่มต้นด้วยโจทย์ในระดับชุมชนหรือระดับท้องถิ่น แต่โจทย์ดังกล่าวเป็นโจทย์ที่เชื่อมโยงกับปัญหาในระดับที่ใหญ่กว่าระดับท้องถิ่น เช่น โครงการ “กระบวนการสร้างและใช้ความรู้ รณรงค์เพื่อก่อให้เกิดการตัดสินใจที่เหมาะสมในการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช” จะเห็นได้ว่าโครงการนี้เริ่มจากโจทย์ในระดับท้องถิ่น คือ การจะเกิดโรงไฟฟ้าถ่านหินในพื้นที่ชุมชน แต่ปัญหานี้โยงไปถึงปัญหาระดับโครงสร้างการพัฒนาประเทศ การที่ชาวบ้านจะเข้าใจที่ไปที่มาของโครงการ เข้าใจพิษภัยของโรงไฟฟ้าถ่านหิน รวมทั้งเข้าใจการต่อสู้ของประชาชนในกรณีโรงไฟฟ้าถ่านหินในพื้นที่อื่นของประเทศหรือของโลก จึงจำเป็นต้องศึกษาความรู้มากมาย สร้างเครือข่ายกับภาคส่วนต่างๆ ในสังคมอย่างกว้างขวาง ดังนั้นโครงการวิจัยนี้จึงนำชาวบ้านเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อนมากขึ้น เมื่อโครงการสิ้นสุดแล้วทีมวิจัยและชาวบ้านจำนวนหนึ่งสามารถนำทีมงานเคลื่อนไหวประเด็นทางสังคมอื่นๆ ต่อ จึงกล่าวได้ว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีศักยภาพในการตอบโจทย์ปัญหาตามวัตถุประสงค์และที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นๆ หากพิจารณาถึงโครงการดีเด่นอื่นๆ ที่รายงานนี้ยกตัวอย่างมาก็จะเห็นได้ชัดเจนว่าล้วนเป็นโจทย์ที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างสังคมที่ใหญ่กว่า แล้วทีมวิจัยรู้ถึงความเกี่ยวข้องดังกล่าว (อาจรู้ชัดเจนทีหลัง หลังจากโครงกัดจัดประสบการณ์การเรียนรู้ได้ดี) จึงสามารถขับเคลื่อนโครงการได้อย่างประสบผลสำเร็จ

นอกจากนี้โครงการวิจัยในกลุ่มนี้ยังปรากฏในลักษณะมาจากการพัฒนาศักยภาพของทีมวิจัยระหว่างการดำเนินโครงการ จากการเรียนรู้รวมกันกับคนหลายฝ่าย ทำให้สามารถมองปัญหาได้มากขึ้นกว่าที่เริ่มโครงการใหม่ๆ เช่น โครงการ “ศึกษาประวัติศาสตร์แม่เจ้าอยู่หัวแบบมีส่วนร่วมฯ” เริ่มต้นด้วยความต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของแม่เจ้าอยู่หัว คำถามของโครงการมาจากความสงสัยว่าการที่ตำบลมีชื่อว่าแม่เจ้าอยู่หัว วัดสำคัญของตำบลมีชื่อว่าวัดแม่เจ้าอยู่หัวนั้น มีความเป็นมาอย่างไร แต่เมื่อโครงการวิจัยดำเนินไปในระยะท้ายๆ ทีมวิจัยและผู้เกี่ยวข้องก็เข้าใจถึงความสำคัญของความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อการสร้างพื้นที่และตัวตนของคนในท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้คนในท้องถิ่นเผชิญหน้าและต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้

3. กระบวนการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ

การเคลื่อนไหวทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านหากสามารถสร้างเงื่อนไขของความสำเร็จดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่ผ่านมาได้ก็จะสามารถทำให้โครงการประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดต่อคนในชุมชน แต่ก็พบว่าการที่โครงการวิจัยสามารถลดปัญหาปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่ได้เกิดขึ้นแบบทันทีทันใด แต่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการ หมายถึงว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นมีผลเกิดขึ้นพร้อมๆ กันหลายประการ และผลดังกล่าวมีส่วนต่อผลการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทั้งสิ้น และผลดังกล่าวนี้เองที่ทำให้โครงการวิจัยท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จ ไม่ได้จบตัวเองเมื่อโครงการเสร็จสิ้น แต่สามารถคิดเรื่องอื่นๆ ได้ต่อเนื่องและซับซ้อนมากขึ้น จนส่งผลต่อการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำได้มากยิ่งขึ้น ในหลากหลายมิติยิ่งขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 การสร้างศักยภาพในการเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน/ท้องถิ่น

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จมีความชัดเจนว่าสามารถเชื่อมโยงความรู้ไปสู่การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนได้ โดยมีกระบวนการเกิดขึ้น คือ เริ่มต้นด้วยโครงการวิจัยสามารถรวมคนในชุมชนกลุ่มเป้าหมายเข้ามาเรียนรู้ปัญหาที่เป็นโจทย์ของโครงการร่วมกัน และชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวสามารถเรียนรู้ปัญหาของโครงการและเกิดความคิดใหม่ๆ ตามที่โครงการผลักดันเพื่อที่จะร่วมกันแก้ปัญหา ขั้นตอนนี้อาจเรียกว่าการปรับเปลี่ยนความรู้และการให้คุณค่า จากนี้ก็นำไปสู่ขั้นตอนการแก้ปัญหาตามโจทย์ของโครงการและความรู้ที่ได้เรียนรู้ตามโครงการซึ่งโครงการก็จะจบลงอย่างน่าพอใจ ขั้นตอนนี้อาจเรียกว่าการปฏิบัติการตามโจทย์ของโครงการ ต่อจากนี้ก็เป็นขั้นตอนของการขยายผลจากโครงการไปสู่การเรียนรู้และการแก้ปัญหาที่ซับซ้อนกว่า โดยอาศัยกลุ่มคนที่มีความตื่นตัวและความเข้าใจบริบททางสังคมมากขึ้น ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในชุมชนที่จะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เช่น สามารถต่อรองให้ได้ทรัพยากรต่างๆ เข้ามาในชุมชนมากขึ้น สามารถได้อำนาจในการจัดทรัพยากรส่วนรวมมากขึ้น ทำให้ทางเลือกของประชาชนที่เกิดขึ้นตามโครงการมีความมั่นคงยิ่งขึ้น ขั้นตอนนี้อาจเรียกว่าการขยายผลของโครงการไปสู่โจทย์ที่ใหญ่ขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนมากขึ้น

โครงการ “การเรียนรู้ประวัติแม่เจ้าอยู่หัวอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช” แต่เดิมเพียงต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของแม่เจ้าอยู่ซึ่งเป็นชื่อตำบลและชื่อวัดในตำบลเท่านั้น แต่เมื่อดำเนินโครงการจริงทางโครงการได้เข้าใจคุณค่าของสังคมเดิมคือความศรัทธาของชาวบ้านต่อเรื่องราวของแม่เจ้าอยู่หัว ทางโครงการจึงขยายเป้าหมายของโครงการไปสู่การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นที่วัดของชุมชน โดยสามารถระดมทุนจากภายนอกได้นับ 10 ล้านบ้าน สามารถใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่สร้างความทรงจำร่วมของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาตัวตนของตนเองที่สามารถต่อรองกับอำนาจจากภายนอกได้มาก ต่อมาก็สามารถดำเนินโครงการอื่นๆที่ยิ่งทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ในปัจจุบันก็ยังดำเนินการอยู่ เช่น โครงการเศรษฐกิจแบบพอเพียง โครงการแก้ปัญหายาเสพติดในหมู่เยาวชน เป็นต้น

โครงการ “ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ” วัตถุประสงค์แต่เดิมของโครงการมีเพียงการตามหาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมาทำนาแบบธรรมชาติ แต่เมื่อโครงการดำเนินจริงสามารถขยายงานของโครงการที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ได้มาก ทั้งในแง่มุมของการสร้างกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย การสร้างตลาดของตนเองอย่างมั่นคง การสร้างเครือข่ายกับกลุ่มคนภายนอกทำให้ได้รับการสนับสนุนทรัพยากรต่างๆเข้ามาช่วยชุมชน กระทั่งสามารถยกระดับของโครงการเป็นศูนย์การเรียนรู้ในการทำการเกษตรแบบธรรมชาติที่คนรู้จักกันดีและเข้ามาเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

โครงการ “ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล” โครงการนี้แต่เดิมต้องการนำชุมชนเข้าไปบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้ช่วยรักษาความยั่งยืนของทรัพยากรที่เป็นฐานการท่องเที่ยวและวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งเมื่อทางกลุ่มสามารถขับเคลื่อนงานได้ประสบผลสำเร็จก็ขยายงานไปสู่การจัดสวัสดิการชุมชน ทางกลุ่มได้รับการยอมรับจากทางราชการ จากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จากประชาชน ให้เป็นกลุ่มนำในการวางแผนพัฒนาชุมชน ทุนต่างๆ ที่ต้องการเข้ามาสนับสนุนชุมชนก็ต้องผ่านการบริหารจัดการของกลุ่มนี้ โดยทางฝ่ายราชการและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเข้ามาร่วมประชุมด้วย งานของโครงการจึงขยายออกอีกมากและมีส่วนสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนอย่างมาก นอกจากนี้ในปัจจุบันทางโครงการยังเป็นแกนนำในการเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวที่จัดการโดยชุมชนใน จ.สตูล โดยร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับจังหวัดสตูล สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา จังหวัดสตูล สถานะของทางโครงการจึงถือว่าได้รับการยอมรับและสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนร่วมได้มากยิ่งขึ้น

จากตัวอย่างที่ยกมาสรุปได้ว่าโครงการที่ประสบผลสำเร็จล้วนแต่เป็นโครงการที่สามารถสร้างศักยภาพในการเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน/ท้องถิ่นได้ทั้งสิ้น ในทางกลับกันโครงการที่ไม่ประสบผลสำเร็จก็ไม่สามารถสร้างศักยภาพด้านนี้ได้

3.2 การสร้างศักยภาพในการผลิตความรู้จากท้องถิ่นขึ้นมาต่อรองกับความรู้จากภายนอกชุมชน

ที่ผ่านมาชุมชนตกอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ชุมชนเสียเปรียบมาโดยตลอด อำนาจที่สำคัญคืออำนาจของความรู้ โดยที่ผ่านมาผู้ที่มีอำนาจในการผลิตสร้างความรู้ที่สำคัญและชุมชนรับเอามาปฏิบัติก็คือรัฐและตลาด

รัฐสร้างความรู้ในเรื่องการพัฒนาสมัยใหม่ ที่ทำให้ความรู้เดิมของชุมชนกลายเป็นสิ่งที่ล้าหลัง การพัฒนาสมัยใหม่ที่สำคัญมีอยู่ 4 เรื่อง เรื่องแรกคือ การผลิตจะต้องใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อเพิ่มผลผลิต เรื่องที่สอง ทรัพยากรธรรมชาติจะมีประโยชน์ต่อเมื่อแปรเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ เรื่องที่สาม วิทยาศาสตร์เท่านั้นถึงจะเป็นความรู้ และเรื่องที่สี่ มาตรฐานชีวิตสมัยใหม่ต้องแสวงหาความสะดวกสบายทางวัตถุ ซึ่งซื้อหาได้จากตลาด

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยทำให้ชุมชนสามารถต่อรองกับกลไกของรัฐที่ทำหน้าที่ผลักดันแนวทางการพัฒนาสมัยใหม่ของรัฐได้ โดยสามารถทำให้ทางราชการยอมรับและให้การสนับสนุนงบประมาณ สิ่งก่อสร้าง วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ให้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ในขณะเดียวกันก็ยอมรับความรู้ชุดของชาวบ้าน โดยเชิญชาวบ้านไปร่วมประชุม เชิญไปเป็นวิทยากร นำชาวบ้านในพื้นที่อื่นมาเรียนรู้ผลงานของชาวบ้าน ให้รางวัล ยอมรับฟังข้อเรียกร้องของชาวบ้าน เป็นต้น และนับแต่นั้นเป็นต้นมากลไกรัฐจะทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านก็จะต้องรับฟังหรือเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ซึ่งแต่ก่อนนี้กลไกรัฐจะไม่สนใจชาวบ้าน โดยประการแรกชาวบ้านจะลำบากอย่างไรก็ไม่สนใจ และยังสนับสนุนการ

กระทำหรือโครงการที่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน เช่นรู้เห็นเป็นใจให้ประมงพาณิชย์เข้าไปทำกินในเขตชายฝั่งซึ่งเป็นเขตทำกินของชาวประมงพื้นบ้าน ประการสอง กลไกรัฐจะมีโครงการอะไรก็ไม่เคยสนใจความเดือดร้อยของชาวบ้าน เช่น เข้าไปสร้างโครงการขนาดใหญ่ในพื้นที่ชุมชน ทั้งที่จะเกิดผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างรุนแรง

ดังนั้นถึงแม้รัฐจะสามารถครองพื้นที่หลักในการผลิตสร้างความรู้เพื่อผลักดันการพัฒนาตามแนวทางของรัฐ อันนำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เป็นธรรมที่คนในชนบทได้รับ แต่ชาวบ้านในยุคปัจจุบันไม่ได้จำนนต่อชุดความรู้ของรัฐแต่เพียงเท่านั้น แต่พยายามเคลื่อนไหวต่อรองเสนอแนวทางการพัฒนาของตนเองและเรียกร้องให้รัฐกระจายอำนาจและทรัพยากรให้แก่ชุมชนด้วย ซึ่งสำหรับโลกยุคปัจจุบันรัฐไม่สามารถจะดึงดันผลักดันความรู้และแนวทางการพัฒนาของตนโดยไม่ฟังใคร เพราะจะนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงซึ่งจะเป็นเหตุให้ผู้ปกครองรัฐไม่สามารถอยู่ในอำนาจได้ รวมทั้งจะถูกกดดันจากประชาคมโลกที่จะไม่เห็นด้วยต่อการใช้อำนาจเช่นนี้ของรัฐ ปัญหาก็คือชาวบ้านจะรู้เท่าทัน จะสามารถสร้างความรู้ชุดของตนขึ้นมาได้ และจะสามารถเคลื่อนไหวต่อรองได้อย่างไร ซึ่งการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเข้าไปสนับสนุนตรงนี้ได้

หากพิจารณาจากอำนาจความรู้ที่ถูกผลิตสร้างโดยตลาดซึ่งแต่เดิมครอบงำวิถีชีวิตของชาวบ้านทุกด้านทั้งในด้านการผลิต การบริโภค และการกำหนดคุณค่าต่างๆนั้น พบว่าก่อนที่จะดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ยกเว้นกลุ่มชาวบ้านที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ก่อนแล้ว และการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทำหน้าที่ช่วยต่อยอด) ชาวบ้านจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของตลาด เช่น ทำการเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ด้วยวิธีที่ตลาดกำหนด และขายผลผลิตตามกลไกของตลาดปกติ เมื่อได้เงินมาก็นำไปหาซื้อของบริโภคตามที่ตลาดกำหนด การวิจัยเพื่อท้องถิ่นทำให้ชาวบ้านเกิดความคิด ความเข้าใจ การให้คุณค่าแบบที่ท้าทายกับความรู้ที่ครอบงำพวกเขาอยู่ และสามารถเคลื่อนไหวตั้งคำถามต่อสิ่งที่เขาเคยมีประสบการณ์มาและลองทำในสิ่งใหม่ที่ท้าทายต่อประสบการณ์ดังกล่าว ดังนั้นจึงเห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชาวบ้านเลือกที่จะทำการเกษตรแบบธรรมชาติ การผลิตอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ การสร้างตลาดผู้บริโภคผลผลิตทางการเกษตรแบบปลอดสารพิษ การทั่งการตั้งศูนย์การเรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติเพื่อนำพาคนอีกจำนวนมากให้สามารถสร้างทางเลือกของตนได้ ได้เห็นถึงการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชุมชนลุกขึ้นมาดำเนินการเอง จนสามารถสร้างการท่องเที่ยวที่ไม่เน้นรายได้เป็นหลัก แต่เน้นความยั่งยืนขอบระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชนไปพร้อมกันด้วย ได้เห็นถึงชาวประมงพื้นบ้านที่พยายามใช้เครื่องมือทำกินแบบเดิมทั้งที่จับสัตว์น้ำได้จำกัดและทำให้มีรายได้จำกัด เพื่อรักษาความยั่งยืนของพื้นที่ทำกิน ได้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่สร้างคุณค่าของสังคมชุมชนขึ้นมาเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตนเองแทนการสร้างอัตลักษณ์ด้วยการเข้าถึงการบริโภคตามที่ตลาดกำหนด ลักษณะดังที่ยกตัวอย่างมานี้เรียกว่าชาวบ้านสามารถปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจกับตลาดได้ จากแต่เดิมถูกกำหนดโดยความรู้จากตลาดเป็นหลักมาสู่การสร้างความรู้ของตนเอง และสามารถใช้ความรู้ดังกล่าวสร้างทางเลือกที่นอกเหนือจากอำนาจครอบงำของตลาดได้

ทั้งนี้เห็นได้ชัดเจนว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในส่วนที่ยังคงรับความรู้จากภายนอกล้วนๆ เข้ามาดำเนินการก็จะมีผลไม่ยั่งยืน เช่น โครงการที่เพียงหาทางเพิ่มผลผลิตสินค้าออกไปขายในท้องตลาด ตามที่ตลาดต้องการ เพราะถึงอย่างไรชาวบ้านก็ไม่มีพลังการผลิตมากพอที่จะผลิตสินค้าได้มากๆ อีกทั้งตลาดมีความผันผวนสูง การผลิตสินค้าในปริมาณมากๆ ไม่ได้หมายถึงว่าจะมีผลดีเสมอไป และเมื่อโครงการยังไม่สามารถ

ผลิตสร้างความรู้ที่จะเป็นทางเลือกใหม่ๆ ขึ้นมาได้ การวิจัยที่ยังคงหาทางออกโดยการพึ่งพิงกลไกตลาดก็ยังเป็นทางออกที่มีความเสี่ยงอยู่ตลอดเวลา หากเปรียบในเรื่องที่ใกล้เคียงกันดังโครงการที่ประสบผลสำเร็จดังที่กล่าวมาจะเห็นความแตกต่างกันชัดเจนในแง่มุมของการหาทางลดความเหลื่อมล้ำให้แก่คนในชุมชน

3.3 การสร้างศักยภาพในการเสนอทางเลือกที่หลากหลายในการแก้ปัญหาของชุมชน/ท้องถิ่น

หากมองภาพรวมของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ทั้งหมดจะเห็นได้ว่า โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถเสนอทางออกจากปัญหาเดียวกันได้อย่างหลากหลาย เช่น ปัญหาในเรื่องรายได้ซึ่งคนในชุมชน/ท้องถิ่นส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม รายได้ของพวกเขาจะมีลักษณะ “ชักหน้าไม่ถึงหลัง” คือรายได้ไม่พอกับรายจ่าย จึงมีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวนมากที่มุ่งแก้ปัญหานี้ เพื่อให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรือได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น แต่ปรากฏว่าโครงการต่างๆ เสนอวิธีการแตกต่างกันไปอย่างหลากหลาย อาทิ งานวิจัยส่วนหนึ่งมุ่งศึกษาและผลักดันให้ให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาการผลิตสินค้าได้มาตรฐานมากขึ้น การพัฒนาสินค้าให้น่าสนใจมากขึ้น (เช่น การทำบรรจุภัณฑ์ การเพิ่มสีสันของสินค้า) การปรับการบริหารจัดการการผลิตและการตลาดให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น การทำสินค้าให้มีลักษณะเด่นเฉพาะตัว (เช่นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการในการผลิต การใช้วัสดุเฉพาะถิ่น) การสร้างสินค้าตัวใหม่ๆ เป็นต้น ที่ยกตัวอย่างมานี้ยังเป็นเพียงโครงการวิจัยที่พยายามให้ชาวบ้านสามารถขายสินค้าในตลาดได้ดีขึ้น แต่ก็มีการวิจัยอีกส่วนหนึ่งที่มุ่งหาทางออกไม่ โดยไม่หวังพึ่งตลาดแบบเดิม แต่ว่าก็เป็นทางออกที่หลากหลายเช่นกัน เช่น โครงการวิจัยบางส่วนให้ความสนใจเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ และการสร้างตลาดเพื่อรองรับผลผลิตของกลุ่มสินค้านี้ บางส่วนสนับสนุนการฟื้นฟูงานศิลปะประจำถิ่นออกมาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม บางส่วนเน้นการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรการเงินชุมชนหรือกองทุนสวัสดิการชุมชน นอกจากนี้โครงการบางส่วนยังเสนอให้ชุมชนนำทรัพยากรส่วนรวมมาสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนในขณะที่ยังรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรไว้ได้ เช่นการจัดการท่องเที่ยว การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

ชุมชนที่มีปัญหาทรัพยากรส่วนรวมถูกทำลายและส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน แม้บางชุมชนยังไม่เห็นผลชัดเจนในปัจจุบันแต่ในอนาคตก็ยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ กลุ่มคนในชุมชนจึงพยายามใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อคลี่คลายปัญหา ซึ่งก็พบว่ามีข้อเสนอที่หลากหลากเช่นกัน โครงการวิจัยบางส่วนมุ่งเน้นให้ชาวบ้านเข้าไปดูแลหรือวางแนวทางในการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกัน โครงการบางส่วนเสนอให้ชาวบ้านเรียนรู้ประวัติความเป็นมาของชุมชนที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากร เพื่อคนจะตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรและรู้สึกหวงแหน โครงการบางส่วนเน้นศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรเพื่อให้ชาวบ้านเกิดมิติทางด้านอุดมการณ์ซึ่งจะมีผลต่อการร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากร โครงการบางส่วนพยายามผลักดันให้ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าของรัฐสร้างตัวตัวตนของนักอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อที่จะปลอดภัยจากการเข้ามาขับไล่ของเจ้าหน้าที่รัฐ

กลุ่มคนในชุมชนหลายพื้นที่เห็นว่าชาวบ้านในปัจจุบันเจ็บป่วยกันมาก ต้องเสียเงินเสียเวลาเข้าไปรักษาตัวกับการแพทย์สมัยใหม่หรือซื้อหายาสมัยใหม่มาใช้ แต่ปรากฏว่าโรคก็ไม่หายขาด มิหนำซ้ำยังเกิดโรคแทรกซ้อนอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีก ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงพยายามขับเคลื่อนโครงการวิจัยเพื่อช่วยแก้ปัญหานี้ ซึ่งก็พบความหลากหลายของข้อเสนอ เช่น โครงการบางส่วนเสนอให้สนับสนุนการรักษาแบบการแพทย์พื้นบ้านหรือแพทย์

แผนไทย บางส่วนให้ความสำคัญกับการดูแลสภาพแวดล้อมให้สะอาด ถูกสุขลักษณะ บางส่วนเสนอให้สนใจการปลูกพืชผักไว้บริโภคเองเพื่อจะได้ปลอดภัยจากสารพิษ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญของการเกิดโรคภัยในปัจจุบัน

ที่ยกตัวอย่างมาเพื่อชี้ให้เห็นว่าโดยหลักการเบื้องต้นนั้นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสะท้อนให้เห็นถึงการเสนอทางเลือกที่หลากหลายอยู่แล้ว โดยไม่ติดอยู่กับกระแสหลักของสังคมหรือติดอยู่กับความรู้ชุดใดชุดหนึ่งเท่านั้น แต่ถ้าพิจารณาโครงการที่ประสบสำเร็จจะเห็นความสำคัญของการเสนอทางเลือกที่หลากหลายดังกล่าว จึงไม่แปลกใจเลยว่าทำไมความสามารถเสนอทางเลือกที่หลากหลายจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการลดความเหลื่อมล้ำที่โครงการวิจัยสามารถสร้างขึ้นได้

เป็นที่ชัดเจนว่าโครงการที่ประสบความสำเร็จนั้นล้วนมีประเด็นวิจัยที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่แบบ “ตรงเป้า” และล้วนแต่เป็นโครงการที่แสวงหาทางออกใหม่ๆให้แก่ประชาชน ซึ่งหลักการนี้จะเห็นได้ตั้งแต่การเสนอโครงการวิจัย และเมื่อโครงการดำเนินการไปแล้วยิ่งพบว่าทางโครงการสามารถสร้างทางเลือกใหม่ๆเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ดังนั้นโครงการกลุ่มนี้จะทำอะไรเพิ่มมากขึ้นจากวัตถุประสงค์ของโครงการทั้งสิ้น ซึ่งแรกๆ ผู้ประสานงานมักงงและพยายามให้ชาวบ้านทำงานตามวัตถุประสงค์ แต่ยากจะควบคุมได้ เพราะชาวบ้านเขาทำงานในชีวิตจริง หวังผลจริง ดังนั้นเมื่อคิดหรือเห็นอะไรใหม่ๆ เขาก็พยายามจะเคลื่อนไหว และเมื่อปิดโครงการวิจัยของ สกว.ท้องถิ่นไปแล้ว โครงการกลุ่มนี้ก็จะไม่ปิดตัวเองตาม และพยายามหาทางเลือกใหม่ๆ ที่ชะช่วยเหลือคนในชุมชนอยู่ตลอดเวลา หากกลับไปดูโครงการกลุ่มนี้ในเวลานี้เปรียบเทียบตอนเริ่มโครงการ จะนึกไม่ถึงว่าโครงการกลุ่มนี้มาถึงจุดนี้ได้อย่างไร

โครงการ “การเรียนรู้ประวัติแม่เจ้าอยู่หัวอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช” แต่เดิมเพียงต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของแม่เจ้าอยู่หัว ที่เป็นชื่อตำบล และชื่อวัดในตำบล แต่เมื่อศึกษาไปได้เห็นความศรัทธาที่ยิ่งใหญ่ของประชาชน และได้เข้าใจถึงความอ่อนแอของชุมชนอันเนื่องมาจากการถูกครอบงำจากภายนอก โดยชุมชนไม่สามารถสร้างทางเลือกที่เหมาะสมกับตนเองได้ โครงการจึงขยายวัตถุประสงค์ไปสู่งานที่ยิ่งใหญ่กว่าเดิมมากและมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างความเป็นธรรมให้แก่คนในชุมชนชัดเจน โดยการสร้างพื้นที่วัดแม่เจ้าอยู่หัวให้เป็นพื้นศักดิ์สิทธิ์ เริ่มต้นตั้งแต่การสร้างรูปปั้นแม่เจ้าอยู่หัวพร้อมมณฑป สร้างลานวัฒนธรรมพร้อมสิ่งก่อสร้างและวัตถุทางวัฒนธรรมอื่นๆ ณ บริเวณรอบมณฑปดังกล่าว โดยระดมเงินบริจาคส่วนใหญ่มาจากภายนอกชุมชน จากนี้ก็จัดพิธีกรรมและงานประเพณีหลายอย่างต่อเนื่องมา ซึ่งได้รับความเคารพศรัทธาจากคนในพื้นที่มาก โดยมาร่วมพิธีกรรมและงานประเพณีอย่างเนื่องแน่น และรูปปั้นแม่เจ้าอยู่หัวกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิที่เมื่อคนมีปัญหาทุกข์อกทุกข์ใจก็จะมาขอพรนักการเมืองที่หวังให้ประชาชนเชื่อถือในความสุจริตใจก็จะมาสาบานตนต่อหน้ารูปปั้นแม่เจ้าอยู่หัว คนต่างถิ่นเมื่อทราบข่าวก็เข้ามาแวะชม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณวัดแม่เจ้าอยู่หัวจึงกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นไปโดยปริยาย เมื่อทีมวิจัยเห็นความสำเร็จเช่นนี้ก็ยังไม่พอใจแต่ขยายงานของโครงการไปสู่การสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งสำคัญอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับแม่เจ้าอยู่หัว ณ บริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้เพิ่มเติม คือสร้างเจดีย์ศรีธรรมาโศกราช และรูปปั้นพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช โดยระดมเงินบริจาคจากภายนอกได้หลายล้านบาท ยิ่งทำให้พื้นที่ศักดิ์นี้มีความหมายที่ยิ่งใหญ่ขึ้นอีก และเมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จทรงเปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ ก็ทำให้พื้นที่ศักดิ์ดังกล่าวมีความสมบูรณ์อยู่ในความรู้สึกของประชาชน พื้นที่ศักดิ์ดังกล่าว

มีความหมายสำคัญในการสร้างพื้นที่ร่วม ความทรงจำร่วม และตัวตนให้แก่คนในท้องถิ่น แทนที่จะอยู่แบบตัวใครตัวมันและถูกครอบงำด้วยทิศทางการพัฒนาและการสร้างตัวตนจากภายนอก เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านแม่เจ้าอยู่หัวจึงสามารถสร้างตัวตนด้วยระบบคุณค่าของชุมชนเองได้มาก สามารถที่จะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างชีวิตสร้างชุมด้วยแนวทางที่ตนเองมีส่วนร่วมคิดร่วมกำหนด หากใครเข้าไปที่บ้านแม่เจ้าอยู่หัวจะเห็นถึงชุมชนที่มีลักษณะของการพัฒนาที่เป็นตัวของตัวเองอย่างชัดเจน และทางโครงการเองก็ยังไม่ยอมยุติบทบาทของตนแต่เพียงนี้ แต่ยังได้สร้างทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่ชุมชน เช่นการเคลื่อนไหวโครงการเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โครงการหมู่บ้านปลอดยาเสพติด เป็นต้น ปัจจุบันหมู่บ้านนี้ถือว่าเป็นหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่างของพื้นที่

โครงการ “ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ” โครงการนี้แต่เดิมมีวัตถุประสงค์เพียงต้องการตามหาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของบางแก้วเพื่อนำมาทำนาแบบธรรมชาติสำหรับการบริโภค แต่เมื่อดำเนินโครงการจริงทีมงานได้รับความรู้ใหม่ๆ มากและเห็นว่าสามารถทำข้าวแบบธรรมชาติสำหรับขายเป็นรายได้ให้แก่ชาวนาได้ วัตถุประสงค์จึงขยายสู่การทำข้าวกล้องสังข์หยดขาย และสามารถสร้างตลาดเฉพาะกลุ่มที่รอบริโภคข้าวกล้องสังข์หยดได้ประสบผลสำเร็จ จากนั้นยังขยายงานไปสู่ทางเลือกที่หลากหลายขึ้นคือการแปรรูปข้าวสังข์หยดเป็นอาหารหลายประเภท ซึ่งทุกประเภทล้วนขายดี และต่อมาก็ขยายไปสู่การปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลาแบบธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้มีฐานรายได้ที่หลากหลายและมั่นคงยิ่งขึ้น ท้ายสุดถึงกับยกระดับงานของกลุ่มเป็นศูนย์การเรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติ มีฐานการเรียนรู้ถึง 7 ฐาน ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ เข้ามาศึกษาเรียนรู้ได้ ให้นักเรียนนัก ศึกษา นักวิชาการ เข้ามาเรียนรู้และวิจัยได้ จะเห็นได้ว่าโครงการนี้สามารถคิดและสร้างทางเลือกใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา การที่ชาวบ้านในโครงการวิจัยสามารถคิดและสร้างทางเลือกใหม่ๆ ดังกล่าวก็เนื่องทางโครงการได้สร้างการเรียนรู้มาก แต่จะเห็นได้ชัดเจนว่าแม้ทางโครงการจะเรียนรู้หรือไปศึกษางานจากที่อื่น แต่ก็จะไม่ได้ลอกเลียนความรู้หรืองานจากต้นแบบมาทำทั้งหมด แต่จะนำมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทของตนเอง เช่น ไปศึกษางานที่โรงเรียนชาวนา จ.สุพรรณบุรี ได้รับความรู้อย่างมากเรื่องการทำนาแบบชีวภาพ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การกำจัดศัตรูพืชแบบธรรมชาติ แต่เมื่อมาทำจริงทางโครงการก็วางแผนปรับความรู้ในเรื่องดังกล่าวให้สอดคล้องกับพื้นที่และความมุ่งหมายของตัวเอง แต่ก็ยังมีการใช้น้ำชีวภาพ การคัดเลือกเมล็ดข้าวสำหรับทำพันธุ์ แต่ขั้นตอนต่างๆจะลดน้อยกว่าต้นฉบับ แต่ก็ถือว่าสอดคล้องกับพื้นที่และประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี

โครงการ “ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล” โครงการนี้เริ่มต้นด้วยความต้องการที่จะให้ชุมชนเข้ามารับปิดชอบจัดการท่องเที่ยวในชุมชนเองเพื่อลดผลกระทบต่างๆ ทั้งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและผลกระทบทางวัฒนธรรม และให้รายได้ตกถึงมือชาวบ้านมากขึ้น เมื่อโครงการดำเนินไปพบว่าประสบความสำเร็จดีมาก โครงการจึงขยายงานเพิ่มขึ้นโดยนำรายได้ส่วนหนึ่งที่ได้จากการท่องเที่ยวไปจัดสวัสดิการให้แก่คนในชุมชน อันนำไปสู่การยอมรับอย่างมากทั้งจากคนในชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และจากหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง จนในที่สุดทางกลุ่มก็ผลักดันเรื่องการจัดตั้งสภาชุมชนและกลายเป็นสภาของหมู่บ้านที่ทุกฝ่ายให้ความเชื่อถือ ทั้งคนในชุมชน ผู้บริหารท้องถิ่น ผู้นำศาสนา และหน่วยงานจากภายนอก ทำให้นับแต่นี้เมื่อมีเรื่องอะไรที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนก็นำเข้า

พิจารณาในสภาแห่งนี้ แม้เมื่อมีโครงการจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนชุมชนก็ต้องผ่านเข้ามาที่สภาแห่งนี้ ชุมชนจะทำโครงการอะไรเสนอหน่วยงานภายนอกก็ต้องผ่านสภาแห่งนี้ จนกล่าวได้ว่าสภาแก่งนี้กลายเป็นศูนย์กลางการบริหารงานของชุมชนไปโดยปริยาย นอกจากนี้ทางกลุ่มยังได้ขยายบทบาทไปเป็นแกนนำรวบรวมชุมชนใน จ.สตูลที่จัดการท่องเที่ยวหรือกำลังคิดจัดการท่องเที่ยวเข้ามาเป็นเครือข่ายเพื่อหาทางเรียนรู้และเสริมศักยภาพซึ่งกันและกัน ซึ่งก็นับว่าประสบผลสำเร็จอย่างดีเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่าความเข้มแข็งของกลุ่มที่โครงการวิจัยสร้างขึ้นทำให้กลุ่มขยายงานเพื่อสร้างเลือกใหม่ๆในทิศทางที่ชุมชนสามารถเลือกอนาคตของตนเองได้มากขึ้นตลอดเวลา

3.4 ผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำหรือก่อให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคม

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้ล้วนเกิดมามาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมให้แก่คนในท้องถิ่นในมิติต่างๆ ดังนั้นโครงการที่ประสบผลสำเร็จทุกโครงการล้วนมีผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำของชุมชน/ท้องทั้งสิ้น ในที่นี้จะอธิบายให้เห็นจากโครงการที่ประสบผลสำเร็จที่ยกมาเป็นตัวอย่างศึกษาในรายงานนี้

1. สามารถสร้างระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวนหนึ่งสามารถช่วยให้ชุมชนได้รับการยอมรับจากรัฐและสังคมให้เป็นผู้จัดการทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งตามปกติเป็นทรัพย์สินของรัฐหรือที่รัฐเป็นผู้ดูแล การได้รับสิทธิดังกล่าวทำให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรด้วยความรู้ของตนเอง ส่งผลให้ในด้านหนึ่งคนในชุมชนชนสามารถใช้ทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิตของตนได้ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็สามารถรักษาการใช้ทรัพยากรให้ยั่งยืนได้ ดังนั้นชุมชนจึงมีทั้งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ไว้ใช้ประโยชน์ ในขณะที่ก็มีรายได้จากการใช้ทรัพยากรดังกล่าว เช่น โครงการ “สร้างการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี: ศึกษากรณีการเรียนรู้ลักษณะทางกายภาพเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง” โครงการนี้ช่วยให้ทางราชการและสังคมมีความมั่นใจว่าการให้ชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้ดูแลทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งในเขต จ.ปัตตานีที่กำหนดให้เป็นเขตทำกินของชาวประมงพื้นบ้านเป็นเรื่องที่ถูกต้อง เพราะชาวประมงพื้นบ้านได้แสดงให้เห็นว่าพยายามควบคุมให้ชาวบ้านใช้สิทธิ์การเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรด้วยการไม่ใช้เครื่องมือแบบทำลาย เพื่อรักษาความยั่งยืนของทรัพยากร เมื่อชุมชนสามารถใช้ระบบของตนเองในการจัดการทรัพยากร ทำให้ชาวบ้านมีหลักประกันที่จำประกอบอาชีพประมงได้ตลอดไป เพราะทรัพยากรยังคงอุดมสมบูรณ์และประมงพาณิชย์ไม่สามารถเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรได้โดยง่าย

หากเปรียบเทียบกับชุมชนประมงพื้นบ้านในพื้นที่อื่นๆ พบว่าชาวประมงพื้นบ้านในเขตจังหวัดปัตตานียังสามารถดำรงชีวิตด้วยการทำประมงได้ดีกว่า เนื่องจากยังมีสัตว์นำให้จับ ในขณะที่ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่อื่นๆ จะมีความยากลำบากมากกว่า เนื่องจากไม่มีสัตว์น้ำให้จับ เพราะว่าชุมชนไม่ได้ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อสู้กับการเข้ามารุกรานของประมงพาณิชย์ หรือต่อสู้แล้วไม่ประสบผลสำเร็จทั้งในแง่การสร้างความไว้วางใจให้แก่รัฐและสังคม และการต่อสู้ไม่ให้ประมงพาณิชย์บุกรุกเข้ามาทำกินยังเขตชายฝั่ง

นอกจานี้ยังพบว่าบางชุมชนตั้งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐ ซึ่งตามกฎหมายแล้วเขาจะถูกผลักดันออกจากป่าและถูกจับกุมในฐานะผู้บุกรุกทำลายป่า แต่ชุมชนสามารถต่อรองกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่นให้

ยอมรับให้พวกเขาสามารถตั้งหมู่บ้านและทำกินอยู่ในเขตป่าได้ โดยชุมชนใช้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสร้างการต่อรองดังกล่าว เช่น โครงการ “การท่องเที่ยงเชิงนิเวศในลุ่มน้ำคลองยัน” โครงการนี้ชาวบ้านต่อรองกับหน่วยงานรัฐโดยการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตป่า ซึ่งมีภูมินิเวศที่สวยงาม แต่จุดประสงค์ของชุมชนไม่ได้อยู่ที่รายได้ แต่อยู่ที่ต้องการให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเห็นว่าพวกเขาตั้งชุมชนและทำมาหากินอยู่ในเขตป่าแบบอนุรักษ์ป่า หรือเป็นผู้คอยช่วยดูแลป่าให้อุดมสมบูรณ์ เมื่อนักท่องเที่ยวไปเห็นเช่นนี้ก็จะช่วยพูดต่อๆ กันไป และหากทางเจ้าหน้าที่รัฐจะเข้าไปจับกลุ่มนักท่องเที่ยวก็จะมีส่วนช่วยคัดค้านหรือช่วยเป็นปากเสียงให้ชาวบ้าน ซึ่งก็นับว่าชาวบ้านทำได้สำเร็จ เพราะจนถึงปัจจุบันชาวบ้านยังสามารถตั้งชุมชนและทำมาหากินได้อย่างมั่นคงในเขตป่า ในขณะเดียวกันเมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าไปในเขตพื้นที่ของชาวบ้านเช่นนี้ก็ทำให้ชาวบ้านระมัดระวังไม่ให้การทำมาหากินของตนไปทำลายป่า เพราะจะทำให้นักท่องเที่ยวตำหนิและไม่เป็นปากเสียงให้ชาวบ้าน ซึ่งก็ยิ่งทำให้หลักการการทำมากินแบบเกื้อกูลป่ายังคงสามารถสืบเนื่องต่อไปได้

2. การเปลี่ยนจากผู้ผลิตที่อ่อนแอเป็นผู้ประกอบการที่เข้มแข็ง

การที่กลุ่มเกษตรกรเข้ามาดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็เนื่องจากพวกเขาประสบปัญหาในระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน คือ พวกเขาต้องลงทุนสูงในการทำการเกษตร ในขณะที่ผลผลิตราคาต่ำมาก พวกเขาต้องประสบการขาดทุนมาอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การเป็นหนี้สินอย่างไม่มีทางจะปลดเปลื้องได้ อีกทั้งสุขภาพก็เสื่อมโทรมเนื่องจากเป็นการทำการเกษตรที่ต้องใช้สารเคมี การที่เกษตรกรมาทำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็เพื่อจะหาทางออกจากปัญหาดังกล่าว ซึ่งพบว่ามีงานวิจัยหลายเรื่องที่เกษตรกรสามารถประสบผลสำเร็จ ที่เห็นได้ชัดเจนเช่นโครงการ “ศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ” ชาวนาสามารถสร้างทางเลือกด้วยการทำนาแบบชีวภาพหรือแบบธรรมชาติ โดยมีความรู้ใหม่ในการเพิ่มผลผลิตและป้องกันแมลงโดยไม่ใช้สารเคมี จากนี้ก็สามารถสืบค้นข้าวพันธุ์พื้นเมืองและสามารถสร้างอัตลักษณ์ให้กลุ่มของตนเองโดยเลือกการปลูกข้าวสังข์หยดและนำมาทำข้าวกล้องบรรจุถุง และสามารถสร้างตลาดเฉพาะของกลุ่มตนขึ้นมาได้ ทำให้ข้าวที่ทางกลุ่มผลิตได้เท่าไรก็ขายหมด นอกจากนี้ก็สามารถแปรรูปข้าวให้เป็นสินค้าอาหารอีกหลายประเภท ซึ่งสามารถเพิ่มรายได้ให้แก่กลุ่มขึ้นอีก ปัจจุบันได้ขยายฐานการผลิตไปสู่การปลูกพืชผักและการเลี้ยงสัตว์แบบธรรมชาติ และยกระดับงานของกลุ่มขึ้นเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยมาก ดังนั้นชาวนาในโครงการนี้จากแต่เดิมเป็นชาวนาที่อ่อนแอได้กลายเป็นชาวนาที่เข้มแข็ง โดยเป็นทั้งผู้นำชาวนา ปราชญ์ชาวนา และเป็นผู้ประกอบการที่เข้มแข็ง

3. การนำทรัพยากรส่วนรวมมาสร้างรายได้อย่างยั่งยืน

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นว่าโครงการสามารถนำทรัพยากรส่วนรวมมาสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านในชุมชนอย่างยั่งยืน โดยในด้านหนึ่งชาวบ้านมีรายได้และสามารถจัดสรรผลประโยชน์ส่วนหนึ่งเป็นสวัสดิการของชุมชน ในขณะที่อีกด้านหนึ่งชุมชนก็สามารถดูแลทรัพยากรให้ยั่งยืนได้ ทำให้ชุมชนยังคงสามารถใช้ทรัพยากรสร้างรายได้เพื่อคนในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันกลุ่มผู้รับผิดชอบก็ได้เรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ได้มากขึ้น ทำให้เกิดความคิดในเรื่องการจัดสรรประโยชน์ การดูแลชุมชน และการดูแลทรัพยากรได้ละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยลดความเหลื่อมล้ำด้วยการ

ช่วยให้ชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรส่วนรวมสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนอย่างทั่วถึงและยั่งยืน เช่น โครงการ “ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล” โครงการนี้ชุมชนได้รับความไว้วางใจจากรัฐและสังคมให้สามารถจัดการทรัพยากรชายฝั่งที่มีความสวยงามและพัฒนาขึ้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ ทำให้คนในชุมชนสามารถรวมกลุ่มกันจัดการท่องเที่ยว และประสบผลสำเร็จทั้งในแง่ของการมีรายได้ การรักษาระเบียบและวัฒนธรรมที่ดีของชุมชน และการจัดสวัสดิการให้ชุมชน ในขณะที่ก็สามารถรักษาทรัพยากรที่มีคุณค่าเชิงท่องเที่ยวให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์และมีความยั่งยืน หากนับถึงปัจจุบันชุมชนก็จัดการท่องเที่ยวมาหลายปีแล้ว พบว่ายังประสบผลสำเร็จด้วยดี และยังมีความก้าวหน้าในลักษณะที่ทีมวิจัยสามารถขยายความสามารถไปสู่การจัดการด้านอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนมากขึ้น

หากเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ที่มีทรัพยากรชายฝั่งสวยงามและได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่ชุมชนไม่ได้เข้าไปเป็นเป็นผู้จัดการทรัพยากร ปล่อยให้คนเข้าไปจัดการท่องเที่ยวในลักษณะส่วนตัว เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง พบว่าการท่องเที่ยวในชุมชนที่เกิดขึ้นลักษณะนี้นอกจากไม่กระจายไปรายได้ไปสู่ประชาชนทั่วไปแล้วยังมีความยั่งยืนน้อยกว่าด้วย เพราะทุกคนมุ่งแต่การใช้ประโยชน์ขาดการดูแลรักษาอย่างเป็นระบบ อีกทั้งวัฒนธรรมของชุมชนก็ได้รับผลกระทบจากท่องเที่ยวมากกว่า เนื่องจากไม่มีใครคอยระมัดระวังและดูแล

4. การสร้างความทรงจำร่วมของคนในชุมชนเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง

สังคมชนบททั่วไปเปลี่ยนแปลงไปโดยอิทธิพลของการพัฒนาสมัยใหม่ ทำให้โครงสร้างสังคมหมู่บ้านแต่เดิมที่เน้นระบบเครือญาติและระบบการพึ่งพาอาศัยกันเสื่อมคลายลง ความสัมพันธ์ของผู้คนเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น และพยายามสร้างอัตลักษณ์ของตนเองด้วยการเข้าถึงการบริโภคแทนการใช้ระบบคุณค่าของสังคม ทั้งนี้เพราะคนในยุคปัจจุบันสามารถหาสิ่งที่ตนต้องการทุกอย่างได้จากตลาด เพียงแต่มีเงินเท่านั้น ในขณะเดียวกันตลาดก็สามารถสร้างวัฒนธรรมการบริโภคเข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของผู้คน ทำให้คนในชุมชนขาดเงื่อนไขที่จะทำให้พวกเขาสามารถยึดโยงกันเป็นพลังที่สามารถจะต่อรองกับอำนาจต่างๆ ได้ โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่วนหนึ่งพยายามที่จะสร้างความทรงจำร่วมของคนในชุมชนขึ้นมาใหม่โดยการนำคุณค่าเดิมของสังคมที่เคยมีอยู่มาสร้างใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัยเพื่อให้คนในชุมชนปัจจุบันใช้เป็นสิ่งที่จะนิยามตัวตนร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถต่อรองกับอำนาจจากภายนอกที่เข้ามาปะทะสังสรรค์กับชุมชนได้ เพื่อให้คนในชุมชนได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น เช่น โครงการ “การเรียนรู้ประวัติแม่เจ้าอยู่หัวอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช” โครงการนี้สามารถนำประวัติแม่เจ้าอยู่ฉบับที่โครงการวิจัยศึกษาและเขียนขึ้นมาโดยการมีส่วนรวมของชาวบ้านและคนหลายฝ่าย มาสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ณ บริเวณวัดแม่เจ้าอยู่หัว พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้กลายเป็นที่ปฏิบัติพิธีกรรมและจัดงานประเพณีตลอดปีของชาวบ้านในชุมชน และเมื่อชาวบ้านมีเรื่องทุกข์ร้อนใจอะไรก็จะมาขอพรจากแม่เจ้าอยู่หัวที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ นักการเมืองท้องถิ่นเมื่อต้องการให้ชาวบ้านเชื่อถือก็ไปสาบานต่อหน้ารูปปั้นแม่เจ้าอยู่ ณ บริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้เช่นกัน และต้องถ่ายรูปใส่โปสเตอร์โฆษณาให้ชาวบ้านเห็น ดังนั้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของแม่เจ้าอยู่หัวจึงเป็นพื้นที่สามารถสร้างความทรงจำร่วมของชาวบ้านตำบลแม่เจ้าอยู่หัวในฐานะที่เป็นพวกเดียวกัน คือเป็นลูกหลานแม่เจ้าอยู่หัว มีความเชื่อร่วมกัน ปฏิบัติพิธีกรรมและงานประเพณีร่วมกัน การได้ร่วมงานกันเช่นนี้อยู่บ่อยๆ ทำให้มีโอกาส

ซักถามความทุกข์สุขซึ่งกันและกัน มีข้อเสนอแนะ และหลายครั้งได้นำไปสู่การแก้ปัญหาร่วมกัน ดังนั้นความทรงจำร่วมจึงค่อยๆฟื้นตัวขึ้น ชาวบ้านแม่เจ้าอยู่หัวจึงเริ่มมีความคิดอ่านของตนเองที่พยายามรื้อฟื้นเรื่องราวของอดีตขึ้นมาเล่าสู่กันฟังและเลือกส่วนที่มีความหมายเหมาะสมกับยุคปัจจุบันออกมาใช้ ยิ่งมีประชาชนจากหลายพื้นที่เข้ามาท่องเที่ยว ณ ลานศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ความเชื่อมั่นในตัวเองของชาวบ้านก็ยิ่งมีมากขึ้น เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาทรงเปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ ความภาคภูมิใจของชาวบ้านที่เป็นลูกหลานแม่เจ้าอยู่หัวก็มีมากขึ้นอีก ดังนั้นการให้ความสำคัญในการคิดและแสดงออกในฐานะคนแม่เจ้าอยู่หัวจึงเป็นเรื่องที่เห็นได้ทั่วไป ดังจะเห็นว่าเมื่อทีมวิจัยเชิญชาวบ้านมาประชุมเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ จะมีชาวบ้านจำนวนมากมาร่วมประชุม และพูดคุยหาทางออกแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย และร่วมกันหาทางออกที่เหมาะสมสำหรับพวกเขา ไม่ใช่ของคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในปัจจุบันหากใครเข้าไปในหมู่บ้านที่วัดแม่เจ้าอยู่หัวตั้งอยู่จะเห็นถึงลักษณะเด่นอย่างชัดเจน เช่น การรับเอาวิธีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงเข้าไปใช้หลายลักษณะ ซึ่งแตกต่างจากหมู่บ้านใกล้เคียงทั่วไป เช่น เห็นผักสวนครัวรั้วกินได้อยู่ทั่วไปตามบ้านเรือนต่างๆ ในขณะที่ไม่เห็นชัดเจนถึงสัญลักษณ์การบริโภคสินค้าสมัยใหม่อย่างหมู่บ้านทั่วไป เช่น ยังการเห็นการติดจานดาวเทียมบนหลังคาบ้านไม่มากนัก เป็นต้น

5. ความสามารถในการคัดค้านการเข้ามาของโครงการขนาดใหญ่

ในภาคใต้มีการขับเคลื่อนเพื่อสร้างโครงการขนาดใหญ่มากมาย เนื่องจากภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบันถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจของภูมิภาค ทั้งในแง่ของการเป็นเครือข่ายพลังงาน การเป็นประตูเชื่อมต่อทางอุตสาหกรรม และการเป็นศูนย์กลางทางการคมนาคม การเกิดโครงการดังกล่าวเป็นทั้งยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศของรัฐและการขยายตัวของทุน โครงการที่ลงไปในชุมชนจึงลงไปแบบชุมชนไม่มีตัวตน คือโครงการได้รับการกำหนดไว้แล้ว คนในชุมชนไม่มีความหมายอะไรที่จะให้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด ทั้งที่ผลกระทบของโครงการที่จะเกิดขึ้นคนในชุมชนจะได้รับไปเต็มๆ แต่ว่าโลกในยุคปัจจุบันยากที่จะปิดบังข้อมูลข่าวสารไม่ให้ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆรู้ ดังนั้นไม่ว่าโครงการจะไปตั้งที่ไหนจึงมักจะมีประชาชนลุกขึ้นมาคัดค้านเสมอ ขึ้นอยู่กับว่าจะคัดค้านอย่างไร จะสามารถเรียกเสียงสนับสนุนจากสาธารณะได้หรือเปล่า เพราะลำพังชาวบ้านผู้คัดค้านเองคงไม่มีกำลังมากพอ เสียงตัดสินจึงเป็นเสียงสาธารณะ

ในพื้นที่ ต.เกาะเพชร และ ต .บ้านหน้าสะตน อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช มีโครงการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เข้าไปดำเนินการ ซึ่งในระยะแรกเข้าใจกันว่าไม่น่าจะมีปัญหาอะไร เพราะทาง กฟผ.สามารถเข้าไปชี้นำผู้ปกครองท้องที่และท้องถิ่น รวมทั้งประชาชนอีกจำนวนหนึ่งให้สนับสนุน กระทั้งสมาคมกำนันและผู้ใหญ่บ้านแห่งประเทศไทย ซึ่งนายกสมาคมเป็นคนนครศรีธรรมราช ถึงกับขึ้นป้ายสนับสนุนอยู่ที่บริเวณ ต.เกาะเพชร ชาวบ้านที่ลุกขึ้นมาคัดค้านในตอนแรกมีไม่กี่คน และเป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมขาประจำ จึงไม่มีใครสนใจนัก แกนนำการเคลื่อนไหวดังกล่าวถึงกับถูกกำนันขู่ทำร้าย กลุ่มคัดค้านจึงขอใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเคลื่อนไหวคัดค้าน ซึ่งก็สามารถทำให้กลุ่มคัดค้านมีวิธีการคัดค้านที่ดี คือ การเริ่มต้นจากการสร้างความรู้ความจริงชุดของชาวบ้านขึ้นมา การเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกให้เข้ามาให้ความรู้บางแง่มุม และการพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานผลกระทบที่เกิดจากโรงไฟฟ้าถ่านหินในพื้นที่ที่มีโรงไฟฟ้าถ่านหินตั้งอยู่ ผลที่ได้ก็คือชาวบ้านมีความรู้มากพอที่จะรณรงค์ให้ชาวบ้านในพื้นที่เข้าใจ

โต้เถียงกับความรู้ของ กฟผ.เพื่อให้สาธารณรับทราบ ท้ายสุดก็คือการยื่นเรื่องถึงหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง ในที่สุดด้วยการเคลื่อนไหวอย่างใช้ความรู้ และอย่างมีจังหวะขั้นตอน ทำให้ กฟผ.ต้องยอมยุติการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินในพื้นที่นี้ เท่ากับว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชาวบ้าน มิเช่นนั้นชาวบ้านจะเหลือสิทธิ์เพียงเป็นผู้แบกรับผลกระทบของโรงไฟฟ้าถ่านหินที่จะเกิดขึ้นโดยไม่มีใครสนใจไยดี

6. การได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมมากขึ้น

ตามปกติประชาชนเมื่อมีข้อพิพาทหรือมีความขัดแย้งกันก็จะเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐ ซึ่งจะจบลงด้วยมีฝ่ายผิดและถูกลงโทษ ในขณะที่ฝ่ายชนะจะไม่ได้อะไรเลย นอกจากเห็นอีกฝ่ายหนึ่งถูกจำคุกหรือเสียค่าปรับหรือทั้ง 2 อย่าง ยกเว้นการฟ้องทางแพ่งที่ฝ่ายชนะอาจได้รับเงินชดเชย แต่ว่าในการต่อสู่คดีก็ต้องใช้เงินจำนวนมาก จนมีคำกล่าวเป็นคติเตือนใจว่า “เป็นความกินขี้หมาดีกว่า” หมายถึงว่าการที่ชาวบ้านจะมีคดีความกันนั้นไม่มีทางได้อะไรเลย มีแต่ทางเสีย อย่างน้อยต้องเสียเงินอย่างแน่นอนในการใช้จ่ายสำหรับการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรม เสียเวลาในการทำมาหากิน และหากผิดพลาดแพ้คดีความก็ต้องติดคุกและ/หรือถูกปรับ

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ตรังจึงได้ร่วมมือกับกรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรมที่จะดำเนินการให้ชาวบ้านได้รับความเป็นธรรมจากระบวนการยุติธรรมมากขึ้น โดยใช้หลักการว่าชุมชนน่าจะมีความสามารถไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านได้ระดับหนึ่ง เพื่อชาวบ้านจะไม่ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐทุกครั้งเมื่อมีข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งกัน ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ตรัง จึงหาชุมชนที่มีความพร้อมที่จะขึ้นโครงการเพื่อทดลองขับเคลื่อนประเด็นปัญหานี้ ซึ่งได้มาทั้งหมด 10 ชุมชน โดยทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมโครงการจะเริ่มต้นด้วยการได้รับการอบรมจากเจ้าหน้าที่ของกรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและเครือข่ายที่ทำเรื่องนี้มาก่อน และได้ศึกษาหาคุณค่าของชุมชนที่จะนำเข้ามามีส่วนในกระบวนการไกล่เกลี่ย จากนั้นก็มีการทดลองปฏิบัติ และเริ่มลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งพบว่าทุกชุมชนสามารถสร้างกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนขึ้นมาได้ และมีผู้ไกล่เกลี่ยที่สามารถปฏิบัติงานได้และเป็นที่ยอมรับ ผลที่เกิดขึ้นจริงก็พบว่ากระบวนการเกลี่ยสามารถปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี ดังพบว่าในช่วงเวลาประมาณ 3 ปี นับแต่เริ่มกระบวนการไกล่เกลี่ยของชุมชนตามแนวทางที่โครงการวิจัยนำเสนอ ใน 10 ชุมชนที่ทำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นนี้มีข้อพิพาทหรือความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านทั้งหมด 763 กรณี ปรากฏว่าสามารถไกล่เกลี่ยยุติได้ในชุมชนถึง 585 กรณี ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 76.67 และช่วยประหยัดเงินค่าใช้จ่ายในการสู้คดีเฉลี่ยกรณีละ 129,888 บาท นอกจากนี้ยังพบว่าการที่ชุมชนมีกระบวนการไกล่เกลี่ยของตนเองทำให้คู่กรณีที่พิพาทหรือขัดแย้งกันเมื่อไกล่เกลี่ยแล้วยังพอมองหน้ากันได้ และเมื่อเวลาผ่านไปก็ยังกลับมาเป็นเพื่อนบ้านที่ดีกันได้ และเมื่อชุมชนสามารถสร้างระบบการไกล่เกลี่ยของตนขึ้นมาได้ทำให้มีการช่วยกันดูแลไม่ให้ชาวบ้านมีข้อพิพาทหรือความขัดแย้งกันโดยไม่จำเป็น

4. ความเข้าใจและกลไกการสนับสนุนของ สกว. กับปัญหาความสำเร็จของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

หากดูหลักคิดของ สกว. ที่สนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ต้องถือว่าเป็นความคิดที่ดีและเป็นความคิดที่ก้าวหน้ากว่าหน่วยงานที่บริหารจัดการเรื่องทุนวิจัยหน่วยงานอื่นๆ และ สกว.ก็ทุ่มเทงบประมาณสำหรับการสนับสนุนเรื่องนี้ไปไม่น้อย แต่คำถามคือทำไมโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงประสบผลสำเร็จน้อย จน

ไม่สามารถสร้างกระแสการเปลี่ยนให้เป็นที่สนใจต่อสังคมได้ แม้ สกว.กลางเองก็ตั้งคำถามนี้อยู่เนืองๆ จนล่าสุดก็ตั้งคำถามใหญ่และต้องพิสูจน์ให้ชัดเจนว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ดำเนินในขอบเขตทั่วประเทศมาถึง 15 ปีแล้วนั้นสามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมให้แก่คนในสังคมได้มากน้อยแค่ไหน โดยเฉพาะคนในชุมชน/ท้องถิ่นซึ่งเป็นพื้นที่หลักในการปฏิบัติงานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

หากตอบตามแนวของรายงานนี้ก็ตอบได้ในเบื้องต้นว่า ก็เพราะโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นๆ ไม่สามารถสร้างเงื่อนของความสำเร็จดังกล่าวรายละเอียดมาข้างต้นแล้ว แต่ปัญหาไม่น่าจะจบแค่นี้ เพราะการพิจารณาจากมุมดังกล่าวเป็นการเริ่มมองจากศูนย์ประสานงานประจำจังหวัดลงไปทำงานกับชาวบ้าน แต่ว่าปัญหาต้นทางก่อนมาถึงจุดนี้ก็ถือว่ามีผลต่อความสำเร็จของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเช่นกัน แต่ไม่ใช่เรื่องของการทำวิจัยของชาวบ้าน แต่เป็นปัญหาเชิงความคิดและการสร้างกลไกสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 การมองชุมชนและการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแบบอุดมคติ

สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นมองศักยภาพของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่าสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ของประชาชนได้ โดยไม่เคยมีความคิดว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถใช้ได้กับท้องถิ่นในบางบริบทเท่านั้น ลักษณะการเข้าใจเช่นนี้ทำให้ศูนย์ประสานงานเข้าใจว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นใช้ได้กับคนทุกกลุ่มทุกบริบท ส่งผลให้ไม่มีการจำแนกแยกแยะให้ชัดเจนในแต่ละครั้ง ว่าชุมชนหรือกลุ่มคนแบบไหนที่ควรจะสนับสนุน และแบบไหนถึงจะสนับสนุนก็ไม่ประสบผลสำเร็จ และควรจะใช้วิธีการแก้ปัญหาแบบอื่น

จากการศึกษาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคใต้พบว่าไม่ใช่ทุกชุมชนที่จะสามารถสร้างเงื่อนไขของความสำเร็จของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ เช่น ไม่สามารถค้นหาหรือสร้างคนที่สามารถเป็นผู้นำที่เข้าข่ายเงื่อนไขความสำเร็จ ถึงจะพัฒนาอย่างไรก็เหมือนเดิม ประชาชนเองก็กระจัดกระจาย มีภารกิจต้องออกไปทำมาหากินทุกวัน กลับมาก็มีภารกิจของครอบครัว หาเวลาว่างไม่ได้ จึงมาประชุมบ้างไม่มาบ้าง คนมาประชุมนอกจากจะไม่มากแล้วยังเปลี่ยนหน้ากันมาอีก โครงการจึงดำเนินไปอย่างกระท่อนกระแท่น ที่ยังดำเนินอยู่ได้ก็เพราะว่ามีงบประมาณให้ใช้ โครงการที่เกิดขึ้นในชุมชนลักษณะนี้จะจบลงโดยไม่มีผลอะไร เช่นนี้หมายความว่าในการแก้ปัญหาของคนในชุมชนต่างๆนั้นไม่ได้หมายความว่าวิธีการแบบวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะใช้ได้เสมอไป อาจจะต้องยอมรับว่าในบางพื้นที่ควรต้องปล่อยให้แก้ไขปัญหาด้วยวิธีการอื่นๆ การใช้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุมชนต้องมีความพร้อมพอสมควร หากไม่สามารถสร้างความพร้อมได้ก็ไม่ควรผลักดันให้มีการดำเนินโครงการ

แต่ในความเป็นจริงศูนย์ประสานงานต่างๆ จะหลีกเลี่ยงชุมชนลักษณะนี้ได้ยาก เพราะสัญญาที่ สกว.มีกับศูนย์ประสานงานต้องกำหนดจำนวนโครงการที่จะขึ้นในแต่ละปี ซึ่งจะสอดคล้องกับจำนวนงบประมาณที่ศูนย์ประสานงานได้รับ ดังนั้นถึงอย่างไรศูนย์ประสานงานก็ต้องพยายามขึ้นโครงการให้ได้ตามจำนวนที่กำหนดไว้ในสัญญา ส่วนโครงการจะมีคุณภาพแค่ไหนไม่มีเงื่อนไขอะไรกำหนดไว้ และไม่มีการตรวจสอบออย่างจริงจัง ในขณะที่ผู้ประสานส่วนใหญ่จะเป็นคนเดิมตั้งแต่ตั้งศูนย์ประสานงานมาและยังคงทำงานในพื้นที่เดิม ดังนั้นในความเป็นจริงไม่ได้มีชุมชนที่ต้องการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ผู้ประสานงานเลือกมากนัก

ประกอบกับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา สกว.ท้องถิ่นมีนโยบายให้แต่ละศูนย์ประสานงานกำหนดประเด็นที่จะสนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยเพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่งตามความสันทัดของศูนย์หรือ

ตามที่ศูนย์ประสานงานเข้าใจว่าเป็นปัญหาสำคัญของพื้นที่ที่ทางศูนย์ประสานรับผิดชอบ เช่น บางศูนย์ประสานงานเลือกประเด็นเศรษฐกิจชุมชน บางศูนย์เลือกประเด็นชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ บางศูนย์เลือกประเด็นคลองกับชุมชน เมื่อศูนย์ประสานงานเลือกประเด็นใดเป็นประเด็นประจำศูนย์แล้วก็ต้องสนับสนุนชาวบ้านให้ทำวิจัยประเด็นนี้เหมือนๆ กัน เมื่อเรื่องที่จะทำวิจัยถูกจำกัดเช่นนี้ก็ยิ่งทำให้ชุมชนที่สนใจจะทำวิจัยมีจำกัดยิ่งขึ้นอีก เพราะแต่ละชุมชนย่อมมีปัญหาที่แตกต่างกันไป และไม่ตรงกับประเด็นประจำของศูนย์ประสานงานในพื้นที่นั้น ดังนั้นจึงไม่แปลกอะไรที่ศูนย์ประสานงานจำต้องยอมให้ชาวบ้านบางกลุ่มขึ้นโครงการทั้งที่ไม่แน่ใจว่าจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ แม้กระทั่งรู้ชัดเจนว่าคงมีปัญหา แต่เพื่อให้จำนวนโครงการที่ขึ้นได้เป็นไปตามที่ทำสัญญากับ สกว.ไว้ ศูนย์ประสานงานจำเป็นต้องให้กลุ่มชาวบ้านดังกล่าวขึ้นโครงการ

สกว.ท้องถิ่นยังดำเนินการตามความคิดนี้อย่างชัดเจนขึ้นอีกในช่วงหลังปี 2552 เป็นต้นมา โดยมีนโยบายใหม่ในการสร้างหน่วยสนับสนุนการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้าน โดยตั้งฝ่ายสนับสนุนขึ้นมาทำงานคล้ายๆ ศูนย์ประสานงานจังหวัด เรียกว่าศูนย์ประสานงานเชิงประเด็น ซึ่งมีผู้ประสานงานและเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เช่นเดียวกัน ศูนย์ประสานงานลักษณะนี้เกิดขึ้นมาก็เพื่อทำให้ความคิดที่ว่าศูนย์ประสานงานหนึ่งจะต้องมีประเด็นสนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยเพียงประเด็นเดียวอย่างชัดเจน ซึ่งก็คล้ายกับศูนย์ประสานงานจังหวัดที่ถูกปรับเปลี่ยนมา แต่ว่าช่วยเน้นประเด็นการทำวิจัยให้ชัดเจนขึ้น โดยไม่ได้เริ่มต้นด้วยการยึดขอบเขตพื้นที่เป็นหลักอย่างศูนย์ประสานงานจังหวัด แต่ยึดประเด็นเป็นหลัก นอกจากนี้การผลักดันให้เกิดศูนย์ประสานงานเชิงประเด็นขึ้นมายังมีจุดประสงค์ใหม่เพิ่มขึ้นด้วย คือ ต้องการปรับเปลี่ยนสัญญาการประสานงานของผู้ประสานงานให้เป็นสัญญาการวิจัย ซึ่งสัญญาของศูนย์ประสานงานจังหวัดนั้นเป็นสัญญาการบริหารจัดการ ซึ่งมักจะใช้งบประมาณสูงเกินสัดส่วนที่ สกว.กำหนดไว้ คือสัดส่วนงบประมาณระหว่างงบประมาณของศูนย์ประสานงานซึ่งเป็นงบการบริหารจัดการกับงบประมาณที่สนับสนุนโครงการวิจัยของชาวบ้านต้องเป็น 30:70 ซึ่งงบประมาณของศูนย์ประสานงานจะสูงกว่าสัดส่วนนี้เสมอ การเปลี่ยนสัญญาดังกล่าวทำให้สัญญาของศูนย์ประสานงานเป็นสัญญาการวิจัย โดยคิดเฉพาะโครงการประสานงานให้เป็นโครงการที่อยู่ในสัดส่วน 30:70 คืองบประมาณบริหารโครงการร้อยละ 30 และงบการทำวิจัยร้อยละ 70 งานวิจัยตามโครงการนี้ก็คือผู้ประสานงานต้องสังเคราะห์ความรู้จากโครงการที่สนับสนุนทั้งหมดในแต่ละปีและเขียนรายงานส่ง สกว. ส่วนหน้าที่สนับสนุนโครงการของชาวบ้านนั้นยังคงทำหน้าที่เหมือนศูนย์ประสานงานจังหวัด (งบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยชองชาวบ้านแยกต่างหาก ซึ่งแต่ละโครงการก็ต้องอยู่ในสัดส่วน 30:70 เช่นกัน) ทั้งการขึ้นโครงการที่ทยอยขึ้นได้ตลอดปี การสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้ และการช่วยให้ชาวบ้านเขียนรายงานการวิจัยได้ ทั้งนี้ สกว.ท้องถิ่นหวังว่าจะแก้ปัญหาสัดส่วนงบประมาณที่ไม่เป็นไปตามระเบียบของ สกว. ได้ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ศูนย์ประสานงานลักษณะนี้รับผิดชอบในพื้นที่ขนาดเล็กตามประเด็นวิจัยที่กำหนด ดังที่สกว.ท้องถิ่นอนุมัติให้ขึ้นศูนย์ประสานงานลักษณะนี้ในภาคใต้ 2 แห่ง คือ ประเด็นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนทำประมงที่อ่าวบ้านดอน จ.สุราษฎร์ธานีแห่งหนึ่ง และที่อ่าวปัตตานีและรอบอ่าวอีกแห่งหนึ่ง ประเด็นที่รับผิดชอบก็คล้ายๆ กับที่อ่าวบ้านดอน เมื่อเป็นดังนี้หมายถึงว่าหัวข้อวิจัยก็ถูกกำหนดประเด็นเฉพาะ ในขณะที่พื้นที่ก็จำกัดกว่าที่ศูนย์ประสานงานจังหวัดรับผิดชอบมาก ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือ ทางศูนย์ประสานงานเชิงประเด็นนี้ยากจะหากลุ่มวิจัยชาวบ้านกลุ่มใหม่ๆ ได้ จึงใช้ชาวบ้านกลุ่มเดิมๆ หมุนเวียนรับ

โครงการวิจัยต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ซึ่งทางศูนย์ประสานงานก็จำเป็นต้องทำเช่นนี้ เพราะมิเช่นนั้นศูนย์ประสานงานก็ไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้

นอกจากนี้กลุ่มชาวบ้านเองก็ความคิดอิสระและรู้จักต่อรอง ดังนั้นเมื่อรู้ว่าสามารถขอทุนมาดำเนินโครงการได้โดยไม่ยากและเป็นทุนที่ได้เปล่า รวมทั้งกลุ่มสามารถใช้งบประมาณนี้ได้โดยง่าย เนื่องจาก สกว.จะให้ทางกลุ่มเปิดบัญชีธนาคารและ สกว.จะโอนเงินให้ ทางกลุ่มเป็นผู้ใช้เงินและควบคุมการใช้เงินเองตามโครงการ ซึ่งเหมือนกันทั้งโครงการที่ศูนย์ประสานงานจังหวัดสนับสนุนและโครงการที่ศูนย์ประสานงานเชิงประเด็นสนับสนุน ดังนั้นชาวบ้านหลายกลุ่มจึงเพียงเคลื่อนไหวให้ได้โครงการมาแต่ไม่ได้มีความตั้งใจจะทำอะไรจริง รวมทั้งชาวบ้านกลุ่มเดิมที่ทำโครงการเดิมบางกลุ่มก็ไม่มีผลสำเร็จที่ชัดเจนแต่ว่าก็มาขอทำโครงการใหม่ ซึ่งทางศูนย์ประสานงานต้องยินยอม เพราหาผู้ขอขึ้นโครงการใหม่ได้ยาก

ด้วยการมองแบบอุดมคติว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถใช้ได้ในทุกบริบท ในขณะที่ทางศูนย์ประสานงานจำเป็นต้องผลักดันให้โครงการเกิดขึ้นเพื่อให้ได้จำนวนตามต้องการ ทำให้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นบางส่วนเริ่มต้นด้วยความอ่อนแอและยากจะประสบผลสำเร็จมาตั้งแต่ต้น ถึงแม้ทางศูนย์ประสานงาน และ สกว.ท้องถิ่นจะสนับสนุนอย่างไรก็ยากจะประสบผลสำเร็จ

4.2 ความพยายามสร้างมาตรฐานหรือความเป็นสถาบันให้แก่การวิจัยเพื่อท้องถิ่น

แต่เดิม สกว.ท้องถิ่นเกิดขึ้นมาด้วยความเข้าใจชาวบ้าน และเข้าใจการวิจัยที่จะสนับสนุนให้ชาวบ้านทำว่าจะใช้มาตรฐานการวิจัยที่ทำโดยนักวิชาการซึ่งเป็นงานหลักของ สกว.ไม่ได้ ดังจะเห็นว่า สกว.ในช่วงนั้นได้แยก สกว.ฝ่ายท้องถิ่นออกมาอย่างชัดเจน โดยประการแรก สกว.อนุญาตให้ สกว.ท้องถิ่นไปตั้งสำนักงานอยู่ที่ จ.เชียงใหม่ ตามที่อยู่ของผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นขณะนั้น คือ ศ.ดร.ปิยวัติ บุญ-หลง ซึ่งทำงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และเรียกชื่อว่า “สำนักงานกองทุสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค” ซึ่งหากพิจารณาชื่อแล้วดูเหมือนเป็นสาขาของ สกว.กลาง แต่ในความเป็นจริงดำเนินงานเฉพาะการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งนี้ สกว. ยังยอมให้สำนักงานภาคดังกล่าวมีเจ้าหน้าที่ประจำอยู่จำนวนมากด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อจะสนับสนุนงานด้านนี้ได้อย่างเต็มรูปแบบ ประการที่สอง เห็นชอบให้ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นสร้างและใช้สัญลักษณ์ของตนเองเป็นลูกตะกร้อที่ยังสานไม่เสร็จ ในขณะที่ฝ่ายอื่นๆ ไม่มีสัญลักษณ์ของตนเอง ประการที่สาม อนุญาตให้สร้างระบบการสนับสนุนขนาดใหญ่ขึ้นมา คือ ให้มีศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประจำจังหวัด ในศูนย์มีทั้งผู้ประสานงานและเจ้าหน้าที่อีก 1-2 คน มีการสนับสนุนค่าเช่าสำนักงานและวัสดุอุปกรณ์สำนักงานต่างๆ อย่างพร้อมเพรียงซึ่งฝ่ายอื่นๆ ไม่มี ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าแนวทางในการสนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยนั้น สกว.ได้เข้าใจตั้งแต่ต้นว่าต้องมีลักษณะแตกต่างจากมาตรฐานการวิจัยตามปกติ ตัวชี้วัดสำคัญตอนนั้นที่เห็นได้ชัดเจนคือเน้นกิจกรรมการเรียนรู้ของชาวบ้านและผลงานแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงการ ยังไม่มีการตั้งคำถามเกี่ยวกับรายงานการวิจัยของแต่ละโครงการว่ามีมาตรฐานทางวิชาการหรือเปล่า หรือกล่าวได้ว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระยะแรกเน้นปฏิบัติการของชาวบ้านโดยยังไม่ให้ความสำคัญกับมาตรฐานของรายงานการวิจัย แต่ว่า สกว.ท้องถิ่นก็มีกลไกที่จะนำผลงานของโครงการออกสู่สังคมโดยการจัดทำหนังสือเล่มเล็กสรุปและเลือกจุดที่น่าสนใจของงานวิจัยเรื่องนั้นๆ มาตีพิมพ์ โดยมีเจ้าหน้าที่ของ สกว.ท้องถิ่นรับผิดชอบโดยตรงทั้งสรุปเนื้อหา

และดำเนินการจัดพิมพ์ ในยุคนั้นจึงเห็นหนังสือเล่มเล็กที่นำเสนอผลงานของโครงการวิจัยต่างๆ ออกมาเป็นจำนวนมากและเป็นไปอย่างคึกคัก

แต่ระยะต่อมาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นถูกตั้งคำถามจากผู้บริหาร สกว.และผู้เกี่ยวข้องกับ สกว.ด้วยหลักการการวิจัยแบบมาตรฐานทางวิชาการมากขึ้น สกว.ท้องถิ่นจึงเริ่มปรับตัวเองตามแรงกดดันดังกล่าว

1. การปรับตัวครั้งแรกเห็นได้จากนโยบายในการให้ศูนย์ประสานงานประจำจังหวัดแต่ละศูนย์เลือกประเด็นวิจัยที่จะสนับสนุนให้ชาวบ้านทำเพียงประเด็นเดียว และติดตามมาด้วยการสนับสนุนศูนย์ประสานงานเชิงประเด็น ดังกล่าวรายละเอียดมาแล้ว ซึ่งนอกจากเพื่อให้เห็นผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นออกมาเป็นกลุ่มเป็นก้อนชัดเจน ไม่เป็นไปตามข้อกล่าวหาแล้ว ยังหวังว่าศูนย์ประสานงานจะพัฒนาความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ ได้จนถึงขั้นที่จะร่วมมือกับโครงการวิจัยเขียนรายงานการวิจัยให้เข้ามาตรฐานการวิจัยทั่วไปด้วย โดยยอมเสียหลักการสำคัญที่จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ ที่มีปัญหาสามารถขอรับการสนับสนุนเพื่อนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปช่วยแก้ปัญหา แต่การกำหนดประเด็นให้แต่ละศูนย์ประสานงานดำเนินการสนับสนุนการวิจัยเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านที่มีปัญหาอื่นๆ แต่ไม่ตรงประเด็นที่ศูนย์ประสานงานกำหนดไว้ ก็ไม่สามารถขอรับการสนับสนุนได้ และทำให้ สกว.เพื่อท้องถิ่นเข้าสู่วังวนของการวิจัยที่ดำเนินการโดยคนกลุ่มเดิมๆ ทั้งที่ไม่มีผลงานอะไรชัดเจน เพราะศูนย์ประสานงานเองก็ไม่สามารถหาชาวบ้านมาทำวิจัยในประเด็นเดิมได้ทุกปีและในจำนวนโครงการที่มากพอ ส่วนการที่หวังว่าจะได้รายงานการวิจัยที่มีคุณภาพมากขึ้นนั้นก็ไม่เป็นไปดังหวัง เพราะหากผู้ประสานงานสามารถพัฒนาคุณภาพการเขียนรายงานการวิจัยได้ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นวิจัยไหนก็คงเห็นผลงานมานานแล้ว ส่วนผู้ประสานงานเชิงประเด็นก็ไม่เห็นผลงานคุณภาพชัดเจนทั้งการสนับสนุนการเขียนรายงานของชาวบ้านและการเสนอผลงานสังเคราะห์ของตนเอง เนื่องการได้มาของผู้ประสานงานยังคงใช้หลักการเดิมคือการเลือกคนในพื้นที่ และ/หรือมีประสบการณ์ทำงานในพื้นที่นั้นๆ โดยหวังว่าเขาจะสามารถทำงานสนับสนุนชาวบ้านในพื้นที่ได้ แต่การที่จะเขียนรายงานการวิจัยได้หรือสนับสนุนให้ชาวบ้านเขียนรายงานการวิจัยให้ได้ตามมาตรฐานทางวิชาการไม่ได้ถูกนำมาเป็นเงื่อนไขในการคัดเลือกคนเป็นผู้ประสานงาน ความคาดหวังที่พ่วงมาด้วยนี้จึงยังไม่บังเกิดผล อันเป็นที่มาของการปรับตัวของ สกว.ท้องถิ่นอีกครั้งหนึ่งที่หันไปสนับสนุนรูปแบบการบริหารโครงการแบบชุดโครงการแทน ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

2. การนำการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าสู่มาตรฐานการวิจัยแบบทั่วไปชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อ ศ.ดร.ปิยวัติ บุญ-หลง หมดวาระการเป็นผู้อำนวยการ สกว. ผู้บริหารหลังจากนี้ได้ร่วมกันตั้งคำถามกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากขึ้น บอร์ด สกว.ท่านหนึ่งถึงกับเสนอว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเพียงโครงการการพัฒนาไม่ใช่โครงการวิจัย และ สกว.กำลังทำผิดกฎหมาย เพราะกฎหมายจัดตั้ง สกว.นั้นระบุว่า สกว.มีหน้าที่สนับสนุนการวิจัยเท่านั้น ด้วยความคิดลักษณะนี้ทำให้ สกว.ดำเนินการปรับปรุง สกว.ท้องถิ่นครั้งใหญ่ ประการแรกได้ยุบที่ตั้งฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากเชียงใหม่มาอยู่สำนักงานกลางที่กรุงเทพฯ เช่นเดียวกับฝ่ายอื่น ด้วยเหตุผลว่าสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย และมีลักษณะไม่เหมือนกับฝ่ายอื่น ประการที่สอง ยุบฝ่ายงานต่างๆ ที่ สกว.ท้องถิ่นมีเฉพาะ เนื่องจากเห็นว่า สกว.ท้องถิ่นได้รับการสนับสนุนเป็นพิเศษต่างจากฝ่ายอื่น เช่นงานประชาสัมพันธ์ โดยให้ยุบเข้ามาอยู่ที่หน่วยกลางและทุกฝ่ายใช้ประโยชน์ร่วมกัน และให้จัดองค์กร สกว.ท้องถิ่นในส่วนกลาง

เหมือนกับฝ่ายอื่น ประการที่สาม ให้ยกเลิกตราสัญลักษณ์ของ สกว.ท้องถิ่นและให้ใช้ตราสัญลักษณ์กลาง เช่นเดียวกับฝ่ายอื่น ตราสัญลักษณ์ตระกร้อของ สกว.ท้องถิ่นจึงสูญหายไปตั้งแต่บัดนั้น (ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายอัตลักษณ์ของ สกว.ท้องถิ่นในอีกทางหนึ่ง) ประการที่สี่ เคร่งครัดกับระบบตัวแดง คือทั้งโครงการศูนย์ประสานงานและโครงการวิจัยของชาวบ้านจะต้องส่งงานตามกำหนด และหลักการนี้ต้องเคร่งครัด มิเช่นนั้นจะต้องถูกขึ้นตัวแดง ซึ่งจะถือว่าเป็นความผิดพลาดของทั้ง สกว.ท้องถิ่นส่วนกลาง ทั้งของศูนย์ประสานงานและทั้งของโครงการวิจัย โดยไม่ได้คำนึงถึงคุณภาพที่ต้องการ เพราะโครงการ สกว.ท้องถิ่นเป็นโครงการระยะสั้น เช่นโครงการศูนย์ประสานงานก็เป็นเพียงโครงการปีเดียว โครงการของชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เป็นโครงการปีเดียว ดังนั้นจึงยากที่จะให้ทำทุกอย่างได้ครบถ้วนรวมถึงการเขียนรายงานการวิจัย เช่น ชาวบ้านเขาทำวิจัยในชีวิตจริง บางครั้งเกิดวิกฤติต่างๆ โครงการก็ไม่สามารถดำเนินการได้ตามกำหนด เช่น โครงการเกี่ยวกับการทำนาหากฝนตกมากผิดปกติจนน้ำท่วมนา ข้าวที่หว่านไปเสียหาย โครงการก็ต้องเริ่มต้นใหม่ การเอาตัวแดงมากำหนดความสำเร็จของงานทำให้ทุกฝ่ายพยายามเร่งงานให้เสร็จโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังให้นำระเบียบการขอขยายเวลาที่ สกว. ใช้กับฝ่ายอื่นๆ มาใช้กับ สกว.ท้องถิ่นด้วย โดยแต่เดิม สกว.ท้องถิ่นให้โครงการวิจัยของชาวบ้านขอขยายเวลาได้ 2 ครั้ง ครั้งละไม่เกิน 6 เดือน ที่ สกว.ท้องถิ่นกำหนดไว้เช่นนี้เนื่องจากเข้าใจดีว่านักวิจัยชาวบ้านไม่เหมือนนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ โดยชาวบ้านไม่มีเงินเดือนประจำและต้องใช้เวลาทำมาหากินทุกวัน และเวลาที่ใช้ก็ไม่แน่นอน จึงเป็นการยากที่ชาวบ้านจะรักษาเวลาการทำวิจัยให้ได้ตามแผน นอกจากนี้เรื่องที่ชาวบ้านทำวิจัยมักจะเกี่ยวข้อกับฤดูกาล เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ซึ่งฤดูกาลในปัจจุบันผันผวนมากจนคาดการณ์ยาก ผิดจากอดีต ดังนั้นแผนงานที่ชาวบ้านวางไว้อาจไม่เป็นไปตามนั้น เช่นวางแผนในเรื่องการทำนาต้องอิงอยู่กับการตกของฝน ดังนั้นทำให้การวิจัยของชาวบ้านต้องมีความยืดหยุ่นสูง การกำหนดเกณฑ์การขอขยายเวลาไว้ของ สกว.ท้องถิ่นเช่นที่กล่าวมาจึงสอดคล้องกับความเป็นจริงดังกล่าว แต่ สกว.กลางพยายามผลักดันให้ สกว.ท้องถิ่นใช้หลักเกณฑ์เดียวกับ สกว.ฝ่ายอื่นๆ คืออนุญาตให้ขอต่อเวลาได้ 2 ครั้งเช่นกัน แต่ครั้งละไม่เกินร้อยละ 20 ของเวลาดำเนินโครงการทั้งหมด ซึ่งตามปกติโครงการวิจัยของชาวบ้านจะมีเวลาดำเนินงาน 1 ปี ดังนั้นจะขอขยายเวลาได้ไม่เกินครั้งละ 2 เดือน รวม 4 เดือน ที่ สกว.กลางผลักดันให้ สกว.ท้องถิ่นดำเนินการเช่นนี้ก็เพื่อจะควบคุมในเรื่องตัวแดงนั่นเอง ทั้งนี้โดยใช้หลักมาตรฐานเดียวกับการวิจัยฝ่ายอื่น โดยลดการให้ความสำคัญกับความแตกต่างของการวิจัยท้องถิ่นกับการวิจัยอื่นๆ ความแตกต่างระหว่างนักวิจัยชาวบ้านกับนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ ประการที่ห้าพยายามลดความสำคัญของศูนย์ประสานงานประจำจังหวัด ดังจะเห็นว่านับแต่ช่วงปี 2553 เป็นต้นมาทาง สกว.ท้องถิ่นพยายามจำกัดจำนวนศูนย์ประสานงานประจำจังหวัด โดยไม่ตั้งศูนย์ประสานงานเพิ่ม ในขณะที่ศูนย์ประสานงานที่จำเป็นต้องปิดตัวเองไปก็จะไม่มีการตั้งขึ้นมาใหม่ และให้ไปใช้รูปแบบการ

บริหารงานแบบชุดโครงการแทนเหมือนมาตรฐานของ สกว.ฝ่ายอื่น คือ การทำวิจัยของชาวบ้านจะต้องปรากฏออกมาเป็นชุดโครงการ โดยมีหัวหน้าโครงการหรือผู้ประสานงานชุดโครงการเป็นผู้รับผิดชอบสนับสนุนชาวบ้าน ทั้งการคิดโครงการและการติดตามสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้สำเร็จ โดยชุดโครงการดังกล่าวมีลักษณะสำคัญคือ ข้อแรก ชุดโครงการหนึ่งจะประกอบด้วยโครงการย่อยของชาวบ้านหลายโครงการ แต่ว่าทุกโครงการจะต้องวิจัยประเด็นเดียวกัน ซึ่งเป็นประเด็นของชุดโครงการ อันถือว่าเป็น

มาตรฐานของการวิจัยที่เป็นชุดโครงการทั่วๆ ไป ตามหลักการนี้หมายความว่าชาวบ้านในชุมชนที่มีประเด็นปัญหาไม่ตรงกับประเด็นของชุดโครงการก็ไม่สามารถขอรับการสนับสนุนจากชุดโครงการนั้นได้ ทั้งที่ชุดโครงการนั้นปรากฏอยู่ในจังหวัดที่ตนอาศัยอยู่ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็ถือว่าเป็นการนำเข้าสู่มาตรฐานทางวิชาการเหมือนกัน คือ งานวิจัยต้องผลิตสร้างความรู้ที่เป็นกลุ่มเป็นก้อนชัดเจน ถึงจะสามารถพัฒนาความรู้ด้านนั้นๆ ได้ ในขณะเดียวกันก็สามารถหาผู้เชี่ยวชาญสนับสนุนกระบวนการวิจัยได้ เพราะผู้เชี่ยวชาญจะปรากฏอยู่ในสังคมเป็นด้านๆ เช่นกัน ข้อสอง ผู้ประสานงานจะต้องเป็นผู้มีความรู้เป็นอย่างดีในประเด็นวิจัยของชุดโครงการ ทั้งความรู้ในเรื่องนั้นและความรู้/ประสบการณ์ในการวิจัย ดังจะเห็นว่าผู้ประสานงานชุดโครงการที่ขึ้นในภาคใต้แล้ว 8 ชุด ล้วนเป็นนักวิชาการในมหาวิทยาลัยทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ประสานงานชุดโครงการจึงกลายเป็นตัวตั้ง คือเป็นผู้คิดประเด็นวิจัยของชุดโครงการ ชาวบ้านเป็นเพียงตัวตาม คือเป็นกลุ่มที่ผู้ประสานงานไปประสานงานให้เข้ามาทำวิจัยตามประเด็นของชุดโครงการ เช่น ผู้ประสานงานเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรและกำลังสนใจเกี่ยวการทำสวนยางพารา ก็กำหนดประเด็นวิจัยของชุดวิจัยเป็นประเด็นเกี่ยวกับการทำสวนยางพารา ผู้ประสานงานเป็นผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ก็กำหนดประเด็นวิจัยของชุดโครงการเป็นประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของพื้นที่เป้าหมายที่ผู้ประสานงานสนใจ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้หลักการที่ สกว.ท้องถิ่นกำหนดไว้แต่ต้น คือ โจทย์ของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องให้ชาวบ้านเป็นคนคิด เพราะจะได้ปัญหาที่สอดคล้องกับปัญหาของเขา และเท่ากันเป็นการให้ตัวตนแก่ชาวบ้านที่จะสามารถยืนบนเวทีวิชาการเพื่อที่จะเสนอชุดความรู้จากมุมมองและกระบวนการศึกษาของเขาอย่างแท้จริง เช่นนี้ก็หมายความว่า สกว.ท้องถิ่นกำลังดึงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าสู่มาตรฐานกลางเช่นกัน คือ ต้องให้นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ เป็นผู้ควบคุมประเด็นวิจัยและกระบวนการวิจัย โครงการวิจัยถึงจะมีโอกาสเข้าสู่มาตรฐานทางวิชาการ ข้อสาม แต่เดิมการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ดูแลโดยศูนย์ประสานงานจังหวัด จะค่อยๆ พัฒนาโครงการวิจัยของชาวบ้านไปตลอดปี และทยอยขึ้นโครงการที่มีความพร้อมแล้ว ศูนย์ประสานงานจะทำสัญญากับ สกว.เพียงว่าในปีนั้นจะขึ้นโครงการกี่โครงการ โครงการอะไรบ้าง แต่เมื่อเปลี่ยนมาเป็นรูปการบริหารงานแบบชุดโครงการ ผู้ประสานงานจะต้องเสนอโครงการย่อยกับโครงการของผู้ประสานงานไปพร้อมกันทั้งหมด สกว.ก็จะพิจารณาว่าจะอนุมัติหรือไม่ อย่างไร ด้วยการดูจากโครงการที่ส่งมาทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็มาจากการที่ สกว.ต้องการนำการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าสู่มาตรฐานกลางเช่นกัน คือ การควบคุมค่าใช้จ่ายให้เป็นไปตามมาตรฐานที่ สกว.ใช้กับโครงการวิจัยของฝ่ายอื่น คือสัดส่วนงบประมาณระหว่างงบสนับสนุนการวิจัยและงบบริหารจัดการต้องอยู่ในสัดส่วน 70:30 หากส่วนของการบริหารจัดการต้องการงบประมาณมากขึ้นก็ต้องเพิ่มงบประมาณในส่วนสนับสนุนการวิจัยควบคู่ไปด้วย ซึ่งถ้าเป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่นหมายถึงต้องมีจำนวนโครงการวิจัยของชาวบ้านเพิ่มขึ้น เพราะถ้าเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบการบริหารจัดการมาเป็นแบบชุดโครงการ สกว.ก็จะสามารถควบคุมสัดส่วนงบประมาณได้ เพราะมีความชัดเจนมาแต่ต้นทางแล้ว ในขณะรูปแบบการบริหารแบบศูนย์ประสานงานใช้งบประมาณเกินสัดส่วนของการบริหารจัดการมาโดยตลอด ทั้งนี้เพราะโครงสร้างการบริหารงานแบบศูนย์ประสานงานนั้นเป็นโครงสร้างใหญ่ คือต้องมีสำนักงานที่ให้ชาวบ้านมาติดต่อได้สะดวก นอกจากผู้ประสานงานแล้วยังมีเจ้าหน้าที่อีกประมาณ 1-2 คน ในขณะที่ชุดโครงการวิจัยมีเพียงคนเดียวก็พอแล้ว หน้าที่ของศูนย์ประสานงานไม่เพียงสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้ และนำ

ผลการวิจัยไปใช้แก้ปัญหาได้เท่านั้น เนื่องจากศูนย์ประสานงานวิจัยตั้งอยู่ในท้องถิ่นแบบมีตัวตน จึงเป็นที่คาดหวังของท้องถิ่นในการขอการสนับสนุนเกี่ยวกับการวิจัยและพัฒนา ดังจะเห็นว่าเมื่อมีกิจกรรมอะไรในจังหวัด ในสถานศึกษา หรืองานขององค์กรพัฒนาเอกชน เกี่ยวกับการวิจัยและ/หรือการพัฒนา ผู้ประสานงานจากศูนย์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมักจะได้รับเชิญเข้าร่วมเสมอ ในบางกรณีหน่วยงาน/องค์กรดังกล่าวขอรับการสนับสนุนบางอย่างจากศูนย์ประสานงานด้วย เช่น การจัดนิทรรศการ ในขณะที่ผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยมีหน้าที่เพียงดูแลโครงการในชุดของตน เพราะไม่ได้มีตัวตนอย่างศูนย์ประสานงาน เนื่องจากเป็นนักวิชาการที่อยู่ในมหาวิทยาลัยและทำงานอยู่ในมหาวิทยาลัย ไม่ได้มีสถานที่และตัวตนแบบยินดีต้อนรับชาวบ้านทุกกลุ่มอย่างศูนย์ประสานงาน อีกทั้งศูนย์ประสานงานจะพัฒนาโครงการวิจัยแบบค่อยพัฒนาไปตลอดปี ซึ่งต้องใช้เวลา และเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องเชิญหลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม เนื่องจากต้องปฏิบัติตามหลักการว่าชาวบ้านต้องเป็นผู้คิดโจทย์เอง และผู้ประสานเองก็ไม่ได้มีความรู้ที่จะจัดการให้ชาวบ้านได้ทั้งหมด ในขณะที่ชุดโครงการจะมีโครงการย่อยอยู่แล้วตั้งแต่ต้น และก็ไม่ต้องเสียเวลาให้ชาวบ้านคิดโจทย์ เพราะผู้ประสานงานได้คิดโจทย์ไว้ให้แล้ว รวมทั้งช่วยจัดการเรื่อง เค้าโครงการวิจัยให้เรียบร้อยได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งผู้ประสานงานชุดโครงการก็ทำได้ไม่ยาก เพราะเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นอยู่แล้ว ในขณะที่ชาวบ้านที่เข้ามาร่วมทำวิจัยก็มักเป็นเครือข่ายเดิมที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้ สกว.ท้องถิ่นแต่เดิมไม่ได้เคร่งครัดว่างบประมาณระหว่างค่าใช้จ่ายของศูนย์ประสานงานกับงบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยของชาวบ้านว่าจะต้องเป็น 30:70 เพราะเห็นว่าศูนย์ประสานงานไม่ใช่มีหน้าที่เพียงการสนับสนุนโครงการวิจัยที่ศูนย์ฯรับผิดชอบเท่านั้น แต่ว่ามีหน้าที่ประชาสัมพันธ์และสร้างความสัมพันธ์กับฝ่ายต่างๆ ให้เขารู้จัก สกว.ท้องถิ่นและสนใจนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปใช้แก้ปัญหาของตนหรือปัญหาที่ตนสนใจ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญต่อกระบวนการคิดโจทย์วิจัยที่ชาวบ้านจะต้องคิดเอง ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรูที่สำคัญ ต้องไม่รวบรัด และต้องจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมากพอ ซึ่งในปัจจุบันกระบวนการเช่นนี้ค่อยๆ หายไป โดยมีมาตรฐานตามแบบฉบับของ สกว.เข้ามาแทน คือใช้ความแม่นตรงและความฉับไวทางวิชาการเข้ามาจัดการแทนกระบวนการเรียนรู้แบบค่อยๆ เรียนรู้กันไปตามแบบเดิม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งประหยัดงบประมาณ และผลงานมีทางเข้าสู่มาตรฐานทางวิชาการได้ นอกจากนี้ศูนย์ประสานงานมักไม่สามารถขึ้นโครงการได้ตามที่เสนอไว้ในสัญญา ซึ่งก็มีปัญหามาทั้งจากการเปลี่ยนไปของสถานการณ์ ปัญหาจากชุมชน และจากความสามารถของผู้ประสานงานเอง เมื่อโครงการขึ้นได้น้อยกว่าที่ตั้งใจไว้ก็ยิ่งทำให้สัดส่วนงบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยต่ำลงอีก และทำให้สัดส่วนงบประมาณของศูนย์ประสานงานสูงขึ้นอีกโดยปริยาย ในขณะที่การบริหารงานแบบชุดโครงการจะไม่มีปัญหานี้เลย เพราะโครงการทั้งหมดขึ้นมาแต่ต้นทาง ซึ่งหมายถึงว่าทาง สกว.สามารถควบคุมจำนวนงานวิจัยที่ได้ซึ่งต้องสัมพันธ์กับงบประมาณที่สนับสนุนตามหลักการของ สกว.ได้ ในขณะเดียวกันผลงานการวิจัยที่ได้ก็จะเข้ามาตรฐานทางวิชาการมากกว่าเดิม เพราะผู้ประสานงานชุดโครงการเป็นถึงนักวิชาการที่เชียวชาญในเรื่องนั้นๆ และไม่มีหน้าที่อื่นอย่างศูนย์ประสานงาน ในขณะที่ผู้ประสานงานส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์ในเรื่องวิจัยมาก่อน รวมทั้งไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องใดด้วย เพียงแต่ว่าหลักคิดในการตั้งศูนย์ประสานงานขึ้นมาคือการเน้นกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านและการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ ในการสนับสนุนการวิจัยของชาวบ้านและเรียนรู้ผลการวิจัยของชาวบ้าน รวมทั้งการสร้างตัวตนของการวิจัยท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักและยอมรับได้ถูกละเลยไป

กล่าวโดยสรุปก็คือ สกว.ดำเนินการให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้ามาตรฐานของ สกว. ทั้งในแง่มาตรฐานของสัดส่วนงบประมาณ และการทำให้งานวิจัยของชาวบ้านได้มาตรฐานทางวิชาการ ในปัจจุบันแม้ สกว.ท้องถิ่นพยายามรักษาศูนย์ประสานงานจังหวัดที่ยังไม่ยุบตัวเองไว้ แต่ว่าก็ถูกกดดันด้วยการทำให้ สกว.ท้องถิ่นเข้าสูมาตรฐานของ สกว. ทำให้เกิดภาวะจะไปอย่างเดิมก็ยาก เพราะ สกว.คงไม่อนุญาตให้ทำเช่นนั้นแล้ว จะไปแบบใหม่ก็ยาก เพราะศูนย์ประสานงานไม่ได้เริ่มต้นมาแบบอาศัยมาตรฐานกลางของ สกว. ศักยภาพที่มีจึงเป็นคนละแบบกับที่มาตรฐานกลางของ สกว.ต้องการ ประการที่หก มีการวิพากษ์วิจารณ์และกดดันให้ สกว.ท้องถิ่นเคร่งครัดกับการเขียนรายงานการวิจัยตามมาตรฐานของวิชาการทั่วไป แรงกดดันนี้นับว่ากดดันผู้ปฏิบัติงานทุกฝ่ายอยู่จนถึงปัจจุบัน เพราะหากพิจารณาถึงข้ออื่น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นพยายามทำตามได้ทุกข้อ เนื่องเป็นเพียงการออกระเบียบให้ปฏิบัติ แต่การจะให้นักวิจัยซึ่งเป็นชาวบ้านเขียนรายงานวิจัยให้ได้มาตรฐานวิชาการเป็นเรื่องที่ยากจะทำได้ เพราะที่ชาวบ้านทำวิจัยเขาไม่ต้องการรายวิจัยไปทำอะไร แต่ต้องการแก้ปัญหา และการเขียนรายงานการวิจัยไม่ใช่วัฒนธรรมของชาวบ้าน และก็ยากเกินกว่าที่ชาวบ้านจะทำได้ ครั้นจะให้ศูนย์ประสานงานเขียนให้ก็จะมีคำถามว่าตกลงเป็นงานวิจัยของใคร และผู้ประสานงานก็ไม่ใช่ว่าจะเขียนได้ และถึงแม้จะเขียนได้ก็เขียนไม่ไหวเพราะปีหนึ่งแต่ละศูนย์ประสานงานมีงานโครงการวิจัยของชาวบ้านตั้งหลายเรื่อง แต่ สกว.ท้องถิ่นก็ไม่กล้าที่จะเสนอความคิดใหม่ๆ ต่อ สกว.และยังพยายามกดดันให้ศูนย์ประสานงานจัดการให้แต่ละโครงการเขียนรายงานการวิจัยได้ ซึ่งอาจเป็นเพราะ สกว.เพื่อท้องถิ่นเกรง สกว.ตำหนิว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไร้มาตรฐาน และอาจนำไปสู่การปรับนโยบายบางอย่าง เช่น การตัดงบประมาณ ดังนั้นในเวทีการประชุมผู้ประสานงานทั้งหมดของภาคใต้ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำ หากนำเรื่องนี้มาถกเถียงบรรยากาศก็จะตื่นเต้น เพราะจะมีข้อเสนอในทำนองว่าไม่ควรบีบคั้นเอาคุณภาพงานวิจัยจากชาวบ้านหรือจากศูนย์ประสานงาน ควรจะให้ความสำคัญกับผลงานวิจัยที่มีต่อการแก้ปัญหาของชาวบ้านมากกว่า หากต้องการความรู้แบบวิชาการไปเผยแพร่ สกว.ท้องถิ่นน่าจะจัดหานักวิชาการมาช่วยทำ ซึ่งตัวแทนของ สกว.ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ประสานงานภาค หรือตัวแทนจากส่วนกลาง แม้กระทั่งผู้อำนวยการ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็รับฟังเหมือนเข้าใจปัญหาแต่ก็ยังไม่มีการหาแนวทางใหม่ๆ ที่จะช่วยให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังคงสามารถสร้างและรักษาอัตลักษณ์ของตน ในขณะที่ก็ได้รับการยอมรับจากฝ่ายต่างๆ ด้วย

การพยายามทำให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีมาตรฐานหรือมีความเป็นสถาบัน คือมีมาตรฐานทางวิชาการอย่างการวิจัยแบบอื่นๆ ที่ สกว.สนับสนุน เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นขาดความคึกคักในแง่คุณภาพการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน แต่มีจำนวนชิ้นของผลงานออกมาได้มากขึ้น และในอนาคตอาจเห็นรายงานการวิจัยของชาวบ้านมีมาตรฐานทางวิชาการแบบทั่วไปมากขึ้น เนื่องจาก สกว.ท้องถิ่นได้หันมาเน้นรูปแบบการสนับสนุนแบบชุดโครงการเป็นหลัก แต่หากพิจารณาโครงการดีเด่นที่มีผลงานและได้รับการยกย่องถึงปัจจุบันกลับพบว่าส่วนใหญ่เป็นผลงานตั้งแต่ครั้งที่ สกว.ยังไม่พยายามสร้างความเป็นมาตรฐานให้แก่การวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเป็นโครงการที่เขียนรายงานการวิจัยตามมาตรฐาน สกว.ท้องถิ่นแบบเดิมด้วย

4.3 ความสามารถในการสนับสนุนของกลไก สกว.ท้องถิ่น

สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นลงทุนสร้างกลไกสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่น้อย เริ่มตั้งแต่มีศูนย์ประสานงานอยู่ในจังหวัดต่างๆ มีผู้ประสานงานภาค และยังมีเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางลงไปช่วยเป็นระยะ

กลไกต่างๆเหล่านี้หากทำงานได้สำเร็จหมายถึงว่าสามารถสร้างเงื่อนไขความสำเร็จของโครงการดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในความเป็นจริงยังมีโครงการที่ประสบผลสำเร็จน้อย ก็แสดงว่ากลไกการสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่นยังไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพนัก ซึ่งสาเหตุอาจมาทั้งจากแนวปฏิบัติของ สกว.เองที่เน้นสร้างความเป็นสถาบันให้แก่ สกว.ท้องถิ่นทำให้เกิดเงื่อนไขที่จะทำให้กลไกของ สกว.ท้องถิ่นไม่สามารถทำงานได้เต็มศักยภาพหรือทำงานผิดทิศผิดทางมาแต่ต้นดังกล่าวรายละเอียดมาแล้ว แต่ว่าอีกส่วนหนึ่งและเป็นส่วนสำคัญก็คือเกิดจากความอ่อนแอของกลไกสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่นเองด้วย

ศูนย์ประสานงานจังหวัดก่อรูปขึ้นมาตั้งแต่เกิด สกว.ท้องถิ่น เนื่องจากผู้บริหาร สกว.ขณะนั้นเห็นว่าชาวบ้านไม่สามารถทำวิจัยเองได้ ต้องมีผู้สนับสนุน จึงตั้งศูนย์ประสานงานจังหวัดขึ้นมา เรียนย่อๆว่า Node โดย สกว.หวังว่าศูนย์ประสานงานะจะสามารถทำหน้าที่สำคัญทั้งการแสวงหากลุ่มชาวบ้านที่สนใจนำกระบวนกาวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปใช้แก้ปัญหา การเตรียมการให้กลุ่มคนดังกล่าวสามารถทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ การดูแลสนับสนุนให้กลุ่มชาวบ้านทำการวิจัยได้อย่างมีประสิทธิภาพและนำผลการวิจัยไปใช้แก้ปัญหาได้ กระทั่งช่วยให้กลุ่มชาวบ้านสามารถเขียนรายงานการวิจัยได้ จะเห็นได้ว่าความคาดหวังต่อศูนย์ประสานงานวิจันเพื่อท้องถิ่นนั้นมีอยู่สูง แต่ในความเป็นจริง สกว.ท้องถิ่นไม่มีคนของตนอยู่ก่อนเลย จำต้องสรรหาคนใหม่ทั้งหมด กระบวนการสรรหาก็ไม่มีอะไรซับซ้อน ใช้ผู้ประสานงานภาคซึ่ง สกว.ท้องถิ่นจะสรรหามาก่อนให้เป็นผู้สรรหาและเสนอให้ สกว.พิจารณา ทำให้ได้ผู้ประสานงานมาอย่างหลากหลาย และนำพาการวิจัยของชาวบ้านไปคนละทิศละทาง โดยที่ สกว.ท้องถิ่นจากส่วนกลางเองก็ยังคิดเรื่องนี้ได้ไม่ชัดเจน เพียงแต่ให้หลักการมาพอเป็นแนวทาง ยิ่งเป็นการสื่อสารและทำงานผ่านผู้ประสานงานภาคด้วยแล้ว ความไม่ชัดเจนก็ยิ่งมีมากขึ้น ดังนั้นกระบวนการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยศูนย์ประสานงานจึงเริ่มด้วยความไมชัดเจนมาแต่ต้น นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ประสานเกือบทั้งหมดในภาคใต้ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่คือคนคนเดียวกัน คือแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงผู้ประสานงานงานเลย ที่ผู้ประสานงานยังคงทำงานอยู่ก็เนื่องจากเป็นการทำงานใกล้บ้านหรือทำงานอยู่กับบ้าน และเป็นการทำงานเพียงบางเวลา จะทำงานอื่นหรือประกอบอาชีพอื่นไปด้วยก็ได้ ในขณะที่การทำงานดังกล่าวนี้ไม่มีความจูงใจในเรื่องความมั่นคงในอาชีพ ไม่มีเส้นทางความก้าวหน้าของงาน เงินเดือนก็ไม่มีขึ้น (ยกเว้นจะมีการปรับอัตราเงินเดือน ซึ่งจะเกิดขึ้นนานๆ ครั้งตามภาวะเศรษฐกิจ แต่ก็น้อยกว่าอัตราเงินเดือนของข้าราชการมาก) เพราะเป็นงานที่เริ่มต้นสัญญาใหม่เรื่อยๆ แบบปีต่อปี ดังนั้นในความเป็นจริงจึงยากที่จะหวังว่าผู้ประสานงานจังหวัดตอนหลังรวมถึงผู้ประสานงานเชิงประเด็นด้วยจะเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการช่วยให้การวิจัยของชาวบ้านมีคุณภาพ เพราะผู้ประสานเองก็ไม่ได้เข้าสู่งานนี้แบบคนที่เข้าใจและมีศักยภาพที่สอดคล้องกับงาน ในระหว่างการทำงานก็ขาดแรงจูงใจที่จะพัฒนาตัวเองให้เป็นผู้ประสานงานมืออาชีพที่มีวิธีวิทยาทางความคิดพอที่จะเข้าใจสังคมที่ซับซ้อนได้ มีความสามารถในการวิจัย และความสามารถที่จะฝึกฝนให้ชาวบ้านใช้กระบวนการทางวิจัยได้ กระทั่งมีความสามารถในการเขียนเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ นอกจากนี้ สกว.เพื่อท้องถิ่นเองก็ไม่สามารถที่จะพัฒนาผู้ประสานงานให้มีคุณสมบัติที่คาดหวังได้ ประการแรกเพราะการได้มาและการดูแลผู้ประสานงานดังที่กล่าวมาไม่ได้สร้างเงื่อนไขให้ผู้ประสานพร้อมที่จะพัฒนาตนเอง ประการที่สอง สกว.ท้องถิ่นก็ไม่มีกระบวนการที่ถูกออกแบบมาอย่างมีประสิทธิภาพที่จะพัฒนาผู้ประสานงานยังคงเป็นการทำงานแบบทำไปเรื่อยๆ ดังนั้นจึงไม่แปลกที่จะพบว่าในวงประชุมที่ สกว.ท้องถิ่นจัดให้ผู้

ประสานงานจังหวัดต่างๆ ในภาคใต้มาร่วมประชุมกัน นอกจากเรื่องที่ สกว.ท้องถิ่นแจ้งให้ทราบ ข้อถกเถียงก็จะเป็นเรื่องเดิมๆ แบบวนไปวนมา เหมือนเป็นการประชุมไม่ได้หวังผลอะไร และไม่มีอะไรที่ สกว.ท้องถิ่นจะนำไปแก้ไขปรับปรุง

อย่างไรก็ตามก็มีผู้ประสานงานที่มีจิตใจที่ดีงามหรือมีอุดมการณ์ มีความตั้งใจที่จะช่วยเหลือชาวบ้านและตั้งใจทำงานของตนอย่างเต็มที่ แต่ก็พบว่าภายใต้ข้อจำกัดตามเงื่อนไขดังกล่าว อุดมการณ์ของผู้ประสานงานก็ไม่ช่วยให้เขาสามารถทำงานได้เต็มศักยภาพนัก

นอกจากมีผู้ประสานงานแล้ว ที่ศูนย์ประสานต่างๆ ยังมีเจ้าหน้าที่อยู่ด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะมีศูนย์ละ 2 คน เจ้าหน้าที่ดังกล่าวนอกจากช่วยทำงานธุรการแล้วก็จะช่วยผู้ประสานงานสนับสนุนโครงการวิจัยของชาวบ้าน ซึ่งเจ้าหน้าที่จะถูกจ้างด้วยเงินเดือนที่ต่ำกว่าวุฒิ และต่ำกว่าผู้ประสานงานแม้วุฒิจะเท่ากัน เช่น ในปัจจุบันเจ้าหน้าที่ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีจะได้รับเงินเดือนเดือนละ 12,000 บาท โดยเป็นอัตราที่เพิ่งปรับใหม่เมื่อเดือนตุลาคม 2559 นี้เอง เมื่อปีที่แล้วยังจ้างที่อัตรา 10,000 บาท ในขณะที่อัตราเงินเดือนข้าราชการพลเรือนปัจจุบันเดือนละ 15,000บาท แต่ถ้าเปรียบเทียบให้ถูกต้องต้องเปรียบเทียบกันพนักงานข้าราชการซึ่งไม่มีเงินบำเหน็จบำนาญ ไม่มีสวัสดิการต่างๆ เหมือนกับเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ประสานงาน จะมีอัตราเงินเดือนที่เดือนละ 18,000 บาท นอกจากนี้เงินเดือนของเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ประสานงานก็ไม่ขึ้นในแต่ละปีเช่นกัน เพราะเป็นการทำงานตามโครงการที่ต้องเสนอโครงการแบบปีต่อปี ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงมาทำงานแบบชั่วคราว อีกทั้งมักไม่ใช่คนในพื้นที่ด้วย และหากเปรียบกับผู้ประสานงานแล้วคนกลุ่มนี้ยิ่งมีความไม่มั่นคงมากกว่า เพราะไม่ใช่เป็นคนคุมโครงการ แต่เป็นเพียงลูกน้องของผู้ประสานงานเท่านั้น ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงจะทำงานไม่นาน สกว.ท้องถิ่นจึงไม่สามารถสร้างคนกลุ่มนี้ให้เป็นมืออาชีพเพื่อทำงานสนับสนุนโครงการวิจัยของชาวบ้านได้เช่นกัน

กล่าวโดยสรุป สกว.ท้องถิ่นได้สร้างศูนย์ประสานงานประจำจังหวัดและศูนย์ประสานงานเชิงประเด็นไว้เป็นกลไกในการสนับสนุนการทำวิจัยของชาวบ้าน หรือกล่าวง่ายๆ ได้ว่าโครงการวิจัยของชาวบ้านจะสามารถสร้างเงื่อนไขของความสำเร็จขึ้นมาได้ก็ต้องอาศัยการเข้าไปสนับสนุนของศูนย์ประสานงาน โครงการวิจัยของชาวบ้านจะไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง แต่ สกว.ท้องถิ่นยังไม่สามารถสร้างกลไกนี้ให้เข้มแข็ง และปล่อยให้ปัญหาคาราคาซังมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนการสนับสนุนในระดับที่สูงกว่าระดับศูนย์ประสานงานประจำจังหวัด ได้แก่การสนับสนุนของผู้ประสานงานภาค ซึ่งมีภาคละ 1 คน และการสนับสนุนจากส่วนกลาง แต่การสนับสนุนของทั้ง 2 ส่วนจะมีความสำคัญต่อโครงการวิจัยต่างๆ น้อย เพราะว่าบทบาทจะมีต่อศูนย์ประสานงานโดยตรงมากกว่า ผู้ประสานงานภาคจะมีบทบาทสำคัญในการนำข้อมูลข่าวสารจากส่วนกลางไปสู่ศูนย์ประสานงาน ทั้งในแง่นโยบายใหม่ๆ และข้อวิจารณ์ที่ได้รับ เพื่อให้แต่ละศูนย์ประสานงานได้ปฏิบัติงานอย่างถูกระเบียบและปรับตัวเองเพื่อแก้ไขปัญหาที่ถูกวิจารณ์ ส่วนเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางซึ่งบางครั้งรวมถึงผู้อำนวยการฝ่ายด้วยก็มักจะลงไปในพื้นที่ในเวทีประชุมร่วมกันของผู้ประสานงานจังหวัด (รวมทั้งผู้ประสานงานเชิงประเด็น) ซึ่งส่วนใหญ่ก็ไปรับฟังปัญหา เสนอนโยบายและความรู้ที่คิดว่าทางศูนย์ประสานงานยังไม่เข้าใจ หากมีนโยบายใหม่ๆ ก็จะถือโอกาสใช้การประชุมนี้แถลงให้ผู้เข้าร่วมประชุมทราบ ถึงแม้ตัวแทนจากส่วนกลางจะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วม

ประชุมแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ แต่ผลมักไม่เป็นไปตามที่ที่ประชุมเสนอแนะ ดังนั้นที่ผ่านมาปัญหาที่สะท้อนในวงประชุมดังกล่าวจึงถูกนำไปแก้ไขน้อย โดยปัญหาสำคัญๆ ก็ยังค้างคามาจนถึงปัจจุบัน

หากมองด้วยหลักการว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะประสบผลสำเร็จ โครงการนั้นจะต้องสามารถสร้างเงื่อนไขของความสำเร็จขึ้นมาได้ และผู้ที่จะช่วยให้โครงการสามารถสร้างเงื่อนไขความสำเร็จดังกล่าวได้ก็คือศูนย์ประสานงาน และศูนย์ประสานงานจะเข้มแข็งพอที่จะทำหน้าที่ได้จะต้องได้รับการสนับสนุนจาก สกว.อย่างเหมาะสม จากหลักการนี้จะเห็นว่ามีกับดักอยู่หลายจุดที่จะทำให้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนั้นจึงไม่แปลกที่พบว่าความสำเร็จของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่อยู่ในขั้นดีจะมีน้อยมาก

5. สรุป

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเกิดขึ้นมาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหรือสร้างความเป็นธรรมให้แก่คนในชนบทหรือในท้องถิ่นอยู่ในตัวอยู่แล้ว เนื่องจากเป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นด้วยโจทย์ของท้องถิ่นที่ต้องการแก้ปัญหาของคนในท้องถิ่นเอง ซึ่งปัญหาของชุมชนในท้องถิ่นก็คือปัญหาความไม่เป็นธรรมที่เกิดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ที่ชุมชนในชนบทเป็นเพียงฐานรองรับการพัฒนาสมัยใหม่ ดังจะเห็นว่าชื่อเรื่องวิจัยของโครงการต่างๆ จะบ่งชัดถึงความเหลื่อมล้ำและความต้องการหาทางออกจากความเหลื่อมล้ำทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามความเหลื่อมล้ำในความตระหนักของคนในท้องถิ่นไม่ได้หมายถึงความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่แสดงออกมาให้เห็นในหลายมิติ ได้แก่ (1) ความยากจนอันเนื่องจากมาจากการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด การพึ่งพิงตลาด และการถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลไกตลาด (2) ความไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมอย่างที่เคยพึ่งพามาแต่เดิม เนื่องจากถูกนำไปเป็นทรัพย์สินของรัฐ ถูกใช้แบบทำลาย ถูกนำไปเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ถูกแย่งชิงไปตอบสนองโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ (3) ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บและความเสื่อมโทรมของสุขภาพอันมีสาเหตุจากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม การไม่ส่งเสริมระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การทำลายความมั่นคงด้านอาหาร การบริโภคอาหารที่เป็นอันตรายต่อร่างกาย ตามแรงกระตุ้นของตลาดที่ (4) ชาวบ้านไม่ได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมของรัฐ อันเนื่องมากจากชุมชนไม่สามารถจัดการข้อพิพาทหรือความขัดแย้งของคนในชุมชนได้ ชาวบ้านไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้กลไกการปฏิบัติด้านกฎหมาย ไม่มีอำนาจต่อรองในกระบวนการดำเนินการตามกฎหมาย ทำให้ได้รับการลงโทษอย่างไม่เหมาะสม และเสียเงินต่อสู่คดีในกระบวนการยุติธรรมดังกล่าวไปเป็นจำนวนมาก (5) การศึกษาอย่างเป็นทางการทำให้ผู้เรียนไม่สามารถเข้าใจปัญหาและความเป็นจริงของสังคมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ได้ เป็นเหตุให้ชุมชนไม่สามารถใช้การศึกษาเพื่อความเป็นธรรมของตนเองได้ (6) ชุมชนขาดพื้นที่ที่จะสร้างความทรงจำร่วมให้แก่คนในชุมชน ทำให้ผู้คนไม่สามารถสร้างอัตลักษณ์ด้วยคุณค่าของสังคมตนเองได้ ส่งผลให้ชุมชนไม่มีทิศทางการก้าวไปข้างหน้าอย่างเป็นตัวของตัวเอง แต่ต้องพัฒนาไปโดยการครอบงำโดยอำนาจจากภายนอก

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เป็นธรรมอย่างชัดเจน ปัญหาจึงอยู่ที่การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำดังกล่าวทำได้สำเร็จหรือไม่ ซึ่งไม่ใช่ปัญหาระดับหลักการของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่เป็นปัญหาระดับปฏิบัติการ คือ การดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านเกิดผลไม่เท่ากัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จดี กลุ่มที่ประสบผลสำเร็จปานกลาง และกลุ่มประสบผลสำเร็จน้อย ซึ่งพบว่ากลุ่มที่ประสบผลสำเร็จน้อยมีจำนวนมากที่สุด กลุ่มที่

ประสบผลสำเร็จปานกลางมีจำนวนมากลดหลั่นมา ส่วนโครงการที่ประสบผลสำเร็จดีนั้นยังมีน้อย การไม่สามารถคลี่คลายปัญหาความเหลื่อมล้ำได้มากนักในเชิงปริมาณของพื้นที่จึงไม่ใช่ปัญหาหลักการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่เป็นปัญหาการสร้างกระบวนการสนับสนุนและกระบวนการเคลื่อนไหวทำวิจัยจริงของโครงการต่างๆ ซึ่งถือว่ายังเป็นกระบวนการที่ต้องพัฒนาประสิทธิภาพเพิ่มเจิมอีก

ถ้าเปรียบเทียบโครงการที่ประสบผลสำเร็จต่างกันดังกล่าว จะเห็นถึงเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้โครงการประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลว ได้แก่ (1) ประเด็นปัญหาที่นำมาเป็นประเด็นวิจัยต้องตรงกับปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ และกำลังหวั่นวิตกต่อปัญหาดังกล่าว หากตั้งประเด็นปัญหาได้ตรงใจ ชาวบ้านก็เข้าร่วมอย่างจริงจังและอย่างมีความหวัง โครงการก็จะดำเนินไปได้อย่างดี ในทางตรงกันข้ามหากโครงการวิจัยไม่ได้เอาใจใส่ในเรื่องนี้หรือคิดประเด็นมาด้วยหลักการอื่น เช่น คิดจากอุดมคติของผู้ประสานงานจังหวัด หรือได้ตัวอย่างมาจากที่อื่นแบบฉาบฉวย หรือได้มาจากกลุ่มชาวบ้านนักเคลื่อนไหวที่ไม่ได้มีความจริงใจในการดำเนินโครงการ โครงการนั้นจะไม่มีทางเป็นโครงการที่ประสบผลสำเร็จได้เลย เพราะชาวบ้านจะไม่สนใจเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น นอกจากนี้ประเด็นวิจัยดังกล่าวจะสามารคลี่คลายปัญหาของชาวบ้านได้จริงจะต้องเป็นการขับเคลื่อนวิจัยในลักษณะที่นำเอาประเด็นปัญหาวิจัยไปวางอยู่ในโครงสร้างสังคมที่ใหญ่กว่าระดับหมู่บ้าน ไม่ใช่วิจัยปัญหาลอยๆ อยู่ในหมู่บ้านเท่านั้น เพราะหากทำวิจัยปัญหาเฉพาะปรากฏการณ์ที่เห็นในหมู่บ้าน การแก้ปัญหาก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะทีมวิจัยยังไม่เข้าใจว่าปัญหาที่ปรากฏในระดับหมู่บ้านแท้จริงเชื่อมโยงอยู่กับปัญหาเชิงโครงสร้างในระดับที่ใหญ่กว่าหมู่บ้านอย่างซับซ้อน การไม่เข้าใจเช่นนี้ก็หาทางแก้ปัญหาไม่ได้ และโครงการก็จะล้มไปในที่สุด (2) สามารถเปลี่ยนแปลงศักยภาพของบุคคล ทั้งในส่วนที่เป็นผู้นำ และส่วนที่เป็นสมาชิกกลุ่มหรือชาวบ้านที่เข้ามาร่วมโครงการ โดยต้องตระหนักอย่างจริงจังว่าหากโครงการไม่สามารถเปลี่ยนแปลงศักยภาพของบุคคลทั้ง 2 ส่วน โครงการก็ไม่สามารถดำเนินการอะไรได้มาก ในส่วนของผู้นำนั้นจะมีบทบาทสำคัญในการรวบรวมชาวบ้านให้เป็นกลุ่มก้อนและดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง สามารถสร้างการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก และสามารถขอทุนจากภายนอกหรือระดมทุนจากภายในพื้นที่เพื่อใช้ในการเคลื่อนไหว ลักษณะสำคัญของผู้นำคือเรียนรู้ปัญหาได้ไว มีความซื่อสัตย์และจริงใจ ทำงานอย่างจริงจังและอดทน ทำงานกับทุกคนโดยเน้นความสัมพันธ์แบบแนวราบ มีความสามารถในการสื่อสารโดยเฉพาะการพูด ในส่วนสมาชิกกลุ่มหรือชาวบ้านที่ร่วมโครงการนั้นจะต้องได้รับการพัฒนาให้เป็นสมาชิกที่กระตือรือร้น เช่น เข้าใจเรื่องที่ทางกลุ่มกำลังดำเนินการอยู่ ร่วมกิจกรรมทุกครั้ง ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างตั้งใจหรือจริงใจ บางคนที่ไม่ชอบแสดงความคิดเห็นก็จะผูกพันกับการนำของผู้นำและมติของที่ประชุม เคลื่อนไหวหรือทำกิจกรรมต่างๆ ที่ได้รับมอบหมาย หรือให้ความร่วมมือตามที่กลุ่มวิจัยหรือผู้นำร้องขอ เมื่อมีปัญหาไม่หนี และร่วมอยู่ในขบวนการแก้ปัญหา ยินดีตอนรับและแลกเปลี่ยนความรู้กับเครือข่าย (3) สามารถพัฒนาศักยภาพของกลุ่ม เนื่องจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมุ่งให้ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการทำงานเป็นกลุ่ม เริ่มตั้งแต่ผู้ทำวิจัยต้องเป็นกลุ่ม เป้าหมายของการทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาก็ต้องแก้ปัญหาให้แก่กลุ่มคน ดังนั้นกระบวนการทำงานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ศักยภาพของคนจึงไปได้มีผลในทางปฏิบัติโดยลำพังตนเอง แต่ขึ้นอยู่กับว่าไปช่วยสร้างศักยภาพของกลุ่มได้หรือไม่ และเมื่อกลุ่มเข้มแข็งก็กลับมาช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่บุคคล และบุคคลก็ไปช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม กลายเป็นพลวัตการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าได้อย่างต่อเนื่อง

ความสำเร็จของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงสะท้อนออกมาให้เห็นเป็นความเข้มแข็งของกลุ่มด้วย หากลุ่มไม่เข้มแข็ง โครงการก็ล้มเหลว (4) สามารถพัฒนาศักยภาพขององค์กร การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะมีลักษณะของการปฏิบัติงานแบบองค์กร โครงการที่ประสบผลสำเร็จเมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้วจะมีองค์กรเหลืออยู่และทำหน้าที่เคลื่อนไหวต่อ โดยองค์กรเหล่านี้ส่วนหนึ่งยังเป็นองค์กรที่สืบทอดรูปแบบและเนื้อหาของการเคลื่อนไหวที่เกิดจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น องค์กรอีกส่วนหนึ่งเป็นองค์กรที่สามารถขยายเนื้อหางานไปสู่ขอบเขตอื่นที่กว้างขวางขึ้น ดังนั้นการพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ประสบผลสำเร็จจะต้องพัฒนาองค์กรให้เข้มแข็ง ส่วนที่สำคัญคือทำอย่างไรที่จะให้องค์กรทำงาน คือแต่ละฝ่ายที่มีการแบ่งงานกันนั้นจะต้องทำงาน เช่น ประธานจะต้องจะต้องมีความสามารถในการนำ แสดงความสามารถจนเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย ฝ่ายการเงินจะต้องทำบัญชีให้เป็นปัจจุบัน ควบคุมค่าใช้จ่ายให้โปร่งใส ฝ่ายประชาสัมพันธ์ต้องสามารถนำเสนอผลงานของกลุ่มให้สมาชิกได้ภาคภูมิใจในงานที่ทำ และให้ดียิ่งขึ้นคือสามารถเสนอผลงานของกลุ่มให้กับผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ หรือสาธารณะได้รับทราบ เป็นต้น องค์กรจะต้องไม่ทำหน้าที่โดยคนในคนเดียว แต่จะต้องทำให้องค์กรทำงานได้ และองค์กรที่เกิดขึ้นอาศัยการทำงานระดับแนวราบเป็นหลัก (5) สามารถเสริมสร้างกลไกทางสังคมในระดับชุมชน/ท้องถิ่น การตั้งกลุ่มและองค์กรขึ้นมาทำงานของชาวบ้านไม่ได้หมายความว่าจะประสบผลสำเร็จได้ เพราะการทำงานของกลุ่มชาวบ้านจะต้องสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจต่างๆ ทั้งอำนาจในชุมชน เช่น อำนาจของผู้มีอิทธิพล และอำนาจจากภายนอกชุมชน ทั้งอำนาจของรัฐและกลไกตลาด ความสำเร็จของโครงการวิจัยก็คือกลุ่มและองค์กรของชาวบ้านสามารถที่จะต่อรองเพื่อให้ได้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์เข้ามาในชุมชนหรือทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์มากขึ้น การที่กลุ่มและองค์กรจะทำเช่นนี้ได้จะต้องมีกลไกที่ช่วยให้ชาวบ้านสามารถต่อรองได้ ซึ่งพบว่าโครงการที่ประสบผลสำเร็จล้วนสามารถสร้างกลไกดังกล่าวได้ทั้งสิ้น เช่น สร้างกลไกการประชุมตกลงของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สร้างความรู้และเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพเป็นกลไกการต่อรองกับรัฐ สร้างกลไกการไกล่เกลี่ยของชุมชนเพื่อคลี่คลายข้อพิพาทของคนในชุมชนแทนการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐ สร้างความร่วมมือกับทุกฝ่ายในลักษณะรับการช่วยเหลือและทำให้บรรลุผลตามต้องการและให้การสนับสนุนฝ่ายต่างๆ อย่างเต็มกำลัง เป็นต้น ดังนั้นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะบรรลุผลได้จะต้องพยายามสร้างกลไกที่จะให้ทางโครงการสามารถเชื่อมต่อและต่อรองกับกลุ่มอำนาจต่างๆ ได้ (6) สามารถตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์การวิจัยและที่อยู่เบื้องหลังวัตถุประสงค์ได้ โครงวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จพบว่าล้วนแต่สามารถตอบวัตถุประสงค์ได้ชัดเจน ทั้งการอธิบายสภาพปัญหาและเงื่อนไขที่อยู่เบื้อหลังสภาพปัญหา และในที่สุดสามารถนำไปสู่การคลี่คลายปัญหาได้ ทั้งนี้ก็เพราะโครงการต่างๆ เหล่านี้จัดการเรียนรู้มากและต่อเนื่อง และเลือกสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับโจทย์ ดังนั้นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ต้องการบรรลุผลสำเร็จต้องวางแผนจัดการเรียนรู้ให้แก่สมาชิกกลุ่มอย่างจริงจัง ด้วยวิธีการที่เหมาะสมและน่าสนใจ รวมทั้งต้องมีการประเมินผลเป็นระยะ โดยต้องพึงระลึกไว้เสมอว่าหากจัดกระบวนการเรียนรู้ไม่สำเร็จ เงื่อนไขที่กล่าวไว้หลายข้อข้างต้นก็ยากจะเกิดขึ้นได้ และโครงการก็จะประสบความสำเร็จยาก

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สามารถดำเนินการให้เกิดเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้น พบว่าสามารถนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำได้ เพียงแต่ว่าไม่ได้เกิดผลการลดความเหลื่อมล้ำขึ้นแบบทันทีทันใด แต่ว่าเกิดเป็นกระบวนการ คือก่อนจะถึงผลการลดความเหลื่อมล้ำซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนท้ายสุดของกระบวนการ จะเกิดผลตัว

อื่นมาก่อน โดยผลดังกล่าวนี้ต่างเกิดขึ้นมาอย่างสัมพันธ์กันจนแยกยากว่าสิ่งไหนเกิดก่อนหลัง แต่ว่ามีความสำคัญต่อการเกิดผลการลดความเหลื่อมล้ำและความยั่งยืนของโครงการ ผลดังกล่าวได้แก่ (1) เกิดศักยภาพของโครงการในการเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน/ท้องถิ่น (2) เกิดศักยภาพของโครงการในการผลิตความรู้จากท้องถิ่นขึ้นมาต่อรองกับความรู้จากภายนอกชุมชนที่เข้ามาผูกขาดหรือครอบงำอันเป็นต้นเหตุแห่งความไม่เป็นธรรมหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม (3) เกิดศักยภาพของโครงการในการเสนอทางเลือกที่หลากหลายในการแก้ปัญหาของชุมชน/ท้องถิ่น

ผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้นำไปสู่การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างชัดเจน แม้พิจารณาเฉพาะโครงการที่ประสบความสำเร็จที่ยกตัวอย่างมา 5 โครงการและ 1 ชุดโครงการ ก็เห็นถึงความสามารถในการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำได้ ได้แก่ (1) สามารถสร้างระบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวมโดยชุมชน (2) สามารถเปลี่ยนชาวบ้านจากผู้ผลิตที่อ่อนแอเป็นผู้ประกอบการที่เข้มแข็ง (3) สามารถทำให้ชาวบ้านนำทรัพยากรส่วนรวมมาสร้างรายได้อย่างยั่งยืน (4) สามารถสร้างความทรงจำร่วมของคนในชุมชนเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง (5) สามารถทำให้ชาวบ้านคัดค้านการเข้ามาอย่างไม่ชอบธรรมของโครงการขนาดใหญ่ได้ (6) สามารถทำให้ชาวบ้านได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมมากขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่าโครงการที่ประสบผลสำเร็จนั้นจะมีความยั่งยืนและสามารถขยายงานได้ลึกซึ้งและในมิติที่หลากหลายขึ้นตลอดเวลา ซึ่งมีผลต่อการช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามการพิจารณาเงื่อนไขที่จะช่วยให้โครงการประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวและนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำได้หรือไม่ดังกล่าวมาข้างต้น เป็นการพิจารณาเงื่อนไขในระหว่างการเคลื่อนไหวทำวิจัยของชาวบ้าน แต่ในความเป็นจริงมีเงื่อนไขอีกส่วนหนึ่งที่มาก่อนและมีผลต่อความล้มเหลวของโครงการด้วย เงื่อนไขดังกล่าวก็คือ ความเข้าใจและกลไกการสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่น หมายถึงว่าความเข้าใจและกลไกการสนับสนุนของ สกว.ท้องถิ่นยังเป็นอุปสรรคต่อการที่โครงการวิจัยจะเคลื่อนไหวไปสู่ความสำเร็จ โดยปัญหาสำคัญมาจาก (1) สกว.ท้องถิ่นยังมองชุมชนและมองการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแบบอุดมคติ คือมองว่าสามารถใช้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นแก้ปัญหาของคนทุกกลุ่มหรือทุกชุมชนได้ ทั้งที่ในความเป็นจริงมีชุมชนบางส่วนขาดเงื่อนไขที่จะเอื้อให้โครงการประสบผลสำเร็จ หากยังคงเข้าไปดำเนินโครงการในที่สุดโครงการก็ล้มเหลว (2) แม้ว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเกิดขึ้นมาด้วยความเข้าใจอย่างดีของ สกว.ว่าการวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นแตกต่างจากงานวิจัยทั่วไป เพราะเป็นการสนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง จึงสร้างระเบียบกติกาต่างๆ แตกต่างจากการวิจัยทั่วไป รวมทั้งการวิจัยอื่นๆ ที่ สกว.สนับสนุน แต่ต่อมาโดยเฉพาะเมื่อผู้อำนวยการ สกว.ที่ให้กำเนิด สกว.ท้องถิ่นหมดวาระและไม่ได้ทำงานที่ สกว.แล้ว สกว.ก็มีนโยบายที่จะสร้างมาตรฐานหรือความเป็นสถาบันให้แก่ สกว.ท้องถิ่น โดยเอามาตรฐานการวิจัยทั่วไปที่ สกว.บริหารงานอยู่เป็นมาตรฐานในการจัดการ โดยให้ความสำคัญน้อยต่อความแตกต่างของโครงการซึ่งเป็นเพียงโครงการที่ชาวบ้านธรรมดาเป็นนักวิจัย นับว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จดีมักเป็นโครงการที่เกิดขึ้นก่อนเกิดกระบวนการสร้างความเป็นมาตรฐานดังกล่าว (3) เนื่องจากนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นชาวบ้านธรรมดา สกว.ท้องถิ่นต้องสร้างกระบวนการสนับสนุนขึ้นมาอย่างจริงจัง แต่กลไกที่ สกว.ท้องถิ่นสร้างขึ้นมาเพื่อสนับสนุนชาวบ้านดังกล่าวยังมีประสิทธิภาพไม่เพียงพอ

ดังนั้นหาก สกว.ท้องถิ่นต้องการเพิ่มจำนวนโครงการที่ประสบผลสำเร็จในระดับดีขึ้นอีก ซึ่งสามารถเพิ่มได้อีกมาก สกว.ท้องถิ่นต้องเริ่มปรับความเข้าใจและกลไกการสนับสนุนการทำวิจัยของชาวบ้านอย่างจริงจัง โดยต้องลดความเข้มข้นของกระบวนการสร้างมาตรฐานให้แก่การวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่ให้ความสำคัญต่อความแตกต่างและพิจารณาให้รอบคอบว่าจะว่าสร้างระเบียบแบบแผนสำหรับสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นขึ้นมาอย่างไร ถึงจะเอื้อให้การวิจัยเพื่อท้องท้องถิ่นประสบผลสำเร็จในเชิงคุณภาพมากขึ้น ซึ่งแน่นอนว่าไม่ควรเหมือนกับการวิจัยทั่วไปทุกประการ โดยจุดเพ่งเล็งอยู่ที่กลไกดังกล่าวจะต้องสามารถสนับสนุนให้โครงการวิจัยของชาวบ้านสามารถสร้างเงื่อนไขของความสำเร็จขึ้นมาให้ได้ หากยังทำไม่ได้แสดงว่าชุมชนที่ขับเคลื่อนทำวิจัยนั้นขาดคุณลักษณะที่จะพัฒนาเงื่อนไขของความสำเร็จขึ้นมาได้ หรือไม่ก็เพราะกลไกของ สกว.ท้องถิ่นยังขาดประสิทธิภาพในการสนับสนุน

บทที่ 7

บทวิเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับ
การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

สำหรับเนื้อหาในบทนี้เป็นส่วนของการวิเคราะห์ โดยอาศัยข้อมูลจากเนื้อหาในบทที่ผ่านๆ มา ของทีมวิจัยทั้ง 5 พื้นที่ (รายละเอียดตามตาราง) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบคำถามว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมว่ามีความเชื่อมโยงกันหรือไม่อย่างไร และอยู่ในมิติใดระดับใดบ้าง รวมถึงมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นและสามารถจะทำได้ในระดับใดบ้าง”

พื้นที่	ผู้รับผิดชอบ
1. ภาคเหนือ (บทที่ 3)	ศ.ดร.อรรถจักร สัตยานุรักษ์
2. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (บทที่ 4) - ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา) - ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้	 อ.ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ อ.มณีรัตน์ มิตรปราสาท
3. ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก (บทที่ 5)	ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล
4. ภาคใต้ (บทที่ 6)	อ.ดร.เลิศชาย ศิริชัย

สำหรับการนำเสนอเนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ถัดมาในส่วนที่ 2 เงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยท้องถิ่น และในส่วนสุดท้ายส่วนที่ 3 ข้อเสนอแนะ โดยแต่ละส่วนจะมีรายละเอียดดังนี้

1. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

ภายใต้การเรียนรู้เชิงสถาบันในมิติการต่อสู้เพื่อการทำงานของหลายฝ่ายของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ แม้จะยากในการหาข้อสรุปว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เนื่องจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างหลากหลาย อีกทั้งภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเอง แต่ก็พอจะเห็นประเด็นร่วมที่สำคัญๆ ที่จะตอบคำถามว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมานั้นมีความเชื่อมโยงกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างไร และอยู่ในมิติใดระดับใด

รวมถึงมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดบ้าง ดังที่จะกล่าวถึงโดยละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 กรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ปัญหาสำคัญของการพิจารณาเรื่องการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมคืออะไรคือความหมายเชิงปฏิบัติการของคำสำคัญสองคำข้างต้น นักวิชาการจำนวนมากพยายามให้ความหมายที่ชัดเจนของความเหลื่อมล้ำ แต่น่าเสียดายว่า นิยามความเหลื่อมล้ำที่ชัดเจนที่สุดกลายเป็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่แสดงให้เห็นจากความแตกต่างระหว่างระหว่างรายได้ของคนรวย-คนจน สัมประสิทธิ์ GINI[92] ในขณะที่การนิยามความเหลื่อมล้ำทางสังคม กลายเป็นเรื่องยาก เนื่องจากความเหลื่อมล้ำทางสังคม เป็นเรื่องของวัฒนธรรมเฉพาะ จนมีคำกล่าวว่า ไม่มีหลักการสากลเรื่องความเสมอภาคทางสังคม เพราะความเหลื่อมล้ำทางสังคมเกิดจากความแตกต่าง และขึ้นอยู่กับการยอมรับระดับความแตกต่างในสังคมนั้นๆ[93] นอกจากนี้หัวใจของงานวิจัยท้องถิ่น อยู่ที่การทำงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองโดยชาวบ้านร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย[94] หรืออีกนัยหนึ่งคือการมุ่งเน้นการเสริมพลังชุมชนด้วยการสร้างองค์ความรู้ โจทย์วิจัยจำนวนมากมิได้เริ่มต้นจากปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมโดยตรง ดังนั้น แทนที่จะกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการที่มีความแข็งตัว ทีมวิจัยจึงอาศัยการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของงานวิจัยนั้นๆ กับภาพใหญ่ของความเหลื่อมล้ำในสังคมในเรื่องนั้นๆ

เมื่อเริ่มต้นการพิจารณางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติของการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในการศึกษาครั้งนี้ ทีมวิจัยในโครงการได้ร่วมกันพัฒนากรอบการวิเคราะห์โดยอาศัยฐานคิดและผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นกรอบการพิจารณาในเบื้องต้น ซึ่งกรอบการวิเคราะห์กระบวนสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม แบ่งเป็น 5 ระดับ ประกอบไปด้วย การเปิดพื้นที่ให้มีการแสดงอัตลักษณ์ (inclusion) การเสริมพลังกลุ่ม (empowerment) การสร้างอำนาจต่อรอง (re-distribution) การผลักดันไปสู่ความเคลื่อนไหว เพื่อสร้างความเป็นธรรมเรื่องอื่นๆ และการเปิดพื้นที่ทางการเมืองเรื่องความรู้

---

[92] ตัวอย่างเช่น วิลกินสัน, ริชาร์ด, สฤณี อาชวนันทกุล (แปล), ความ (ไม่) เท่าเทียม = The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone. (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2555); สติกลิตซ์, โจเซฟ อี, สฤณี อาชวนันทกุล (แปล), ราคาของความเหลื่อมล้ำ = The Price of Inequality. (กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิ่ง เฮาส์, 2556); Therbon. Göran, The Killing Fields of Inequality. (Cambridge: Polity Press, 2013)

[93] Blackburn, Robert M. (1999). "Understanding Social Equality," International Journal of Sociology and Social Policy 19 (9/10/11): pp 1-22; Blackburn, Robert M. (2008). "What is Social Inequality?" International Journal of Sociology and Social Policy 28 (7/8): pp 250-259.

[94] ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ***, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2543).

ทั้งนี้ กรอบการวิเคราะห์ 5 ระดับ อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า ระดับของงานไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์เรียงลำดับแบบเส้นตรง ในขณะเดียวกันงานวิจัยหนึ่งๆ อาจก่อให้เกิดผลได้มากกว่า 1 ระดับ

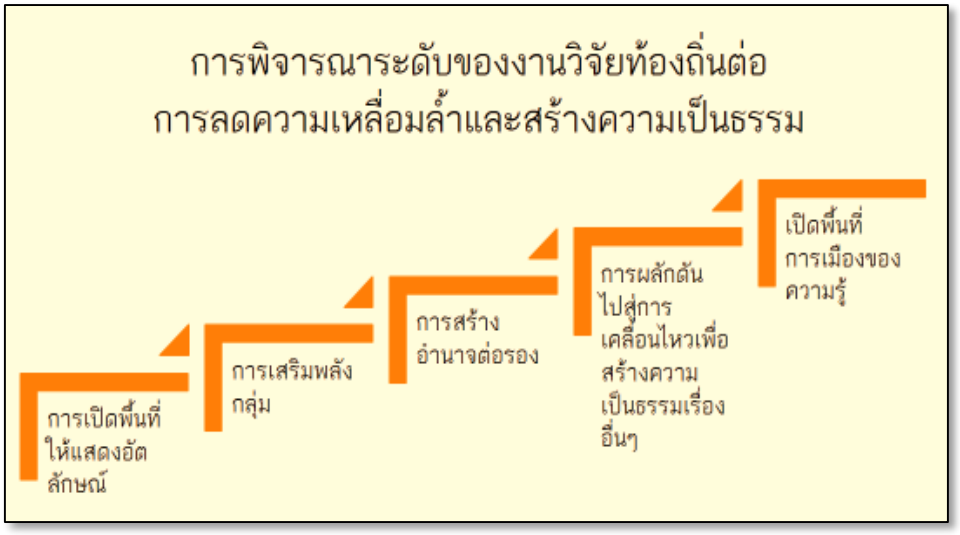

แผนภาพที่ 20: กรอบการวิเคราะห์ 5 ขั้น

อย่างไรก็ดี เมื่อแต่ละทีมได้พิจารณาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่น่าสนใจ/ที่ประสบความสำเร็จในแต่ละพื้นที่[95] โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ 5 ระดับ ประเด็นร่วมที่พบนอกเหนือไปจากองค์ประกอบทั้ง 5 คืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก่อให้เกิด ***"การเสริมศักยภาพของปัจเจกบุคคล"*** ด้วย ด้วยเหตุนี้ ทางทีมวิจัยจึงได้เพิ่มเติมประเด็นดังกล่าวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรอบการพิจารณาในครั้งนี้ และยังถือเป็นจุดตั้งต้นสำหรับการพิจารณาระดับของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่อเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมอีกด้วย

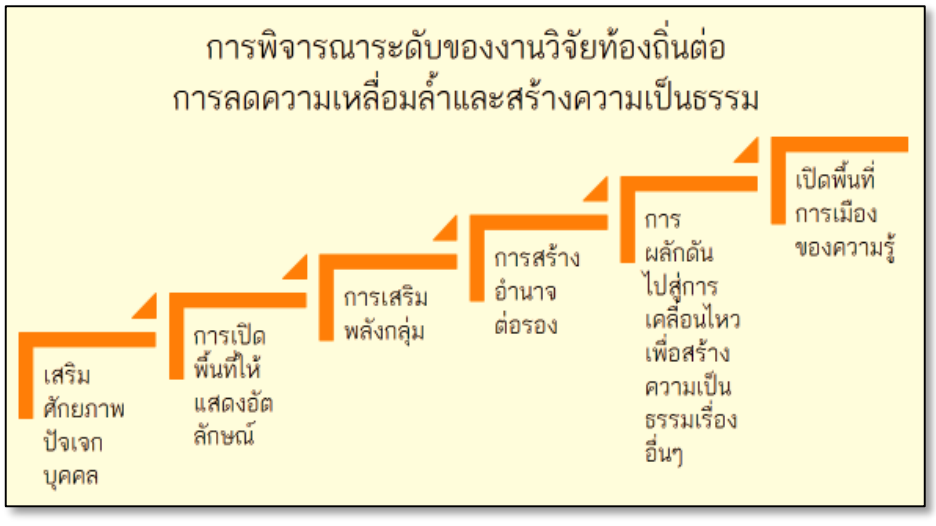

แผนภาพที่ 21: กรอบการวิเคราะห์ (เพิ่มเติม)

[95] โครงการที่น่าสนใจ/ที่ประสบความสำเร็จในแต่ละพื้นที่เป็นโครงการที่ได้รับการคัดเลือกโดย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก

หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างกรอบการวิเคราะห์ 6 ขั้นนี้กับการวิเคราะห์ของทีมวิจัยในแต่ล่ะพื้นที่จะเห็นได้ว่ามีความสัมพันธ์กันในเชิงเมทริกซ์ กล่าวคือ ทีมวิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะเน้นมิติเช่นเดียวกับกรอบการวิเคราะห์นี้เป็นหลัก ทีมวิจัยภาคเหนือ กล่าวถึงมิติที่แตกต่างออกไป 3 มิติ คือ การจัดการตนเอง การสร้างจินตนาการใหม่ การสร้างศักยภาพในเข้าร่วมระบบในเศรษฐกิจและสังคมใหม่ ในขณะที่ทีมวิจัยภาคกลาง อาศัยกรอบของ Göran Therborn ซึ่งกล่าวถึงกลไกการลดความเหลื่อมล้ำ 4 แบบร่วมกับกรอบการวิเคราะห์นี้ และสุดท้ายทีมวิจัยภาคใต้ กล่าวถึงเรื่องความยากจน ความทรงจำร่วม สุขภาพ กระบวนการยุติธรรม และการจัดการทรัพยากร

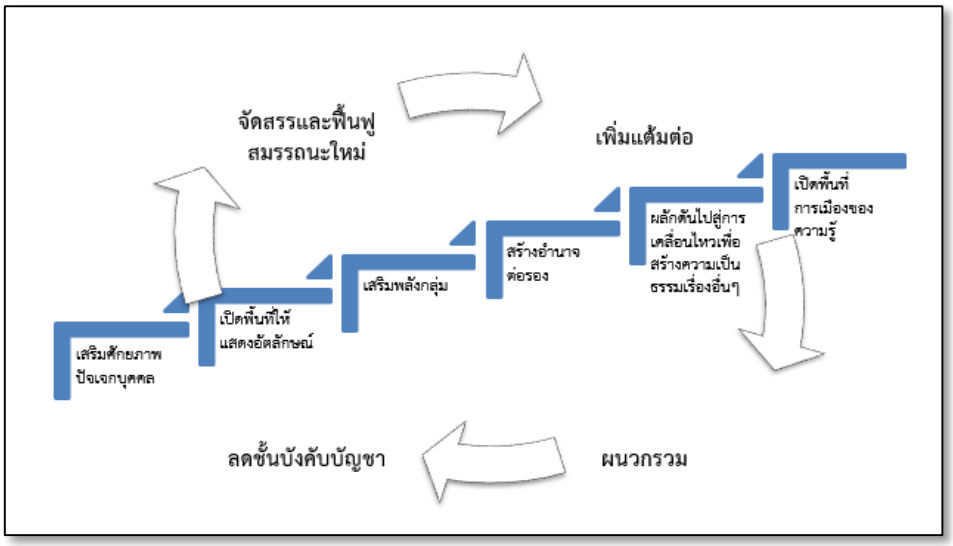

แผนภาพที่ 22: ความเชื่อมโยงของกรอบการวิเคราะห์

ที่มา: สังเคราะห์กรอบวิเคราะห์ของโครงการกับกลไกการลดความเหลื่อมล้ำของ Goran Therborn

จากแผนภาพที่ 22 แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของกรอบที่นักวิจัยในโครงการวิเคราะห์งานวิจัยท้องถิ่นในการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคมกับกลไกการลดความเหลื่อมล้ำ ประเด็นสำคัญคือ งานวิจัยท้องถิ่นจะถูกพิจารณาในฐานะกลไกในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม กล่าวคือ การเสริมศักยภาพปัจเจกบุคคล เปิดพื้นที่ให้แสดงอัตลักษณ์ มีความเชื่อมโยงกับการเพิ่มแต้มต่อทางสังคมให้กับผู้ที่มีอำนาจน้อย ในขณะเดียวกันการเสริมพลังกลุ่ม การสร้างอำนาจต่อรองก่อให้เกิดการผนวกรวมผู้ที่อยู่ชายขอบให้เข้าไปอยู่ในกลไกการตัดสินใจ สุดท้ายการผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเรื่องอื่นและการเปิดพื้นที่ทางการเมืองเรื่องความรู้ของคนชายขอบทำให้เกิดการลดชั้นบังคับบัญชา จัดสรรทรัพยากรและฟื้นฟูสมรรถนะใหม่ๆ

1.2 ผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

สำหรับผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม จากสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมาของทีมวิจัยมีความเห็นตรงกัน/ร่วมกันว่า แม้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะไม่ได้เริ่มต้นมาจากปัญหาเรื่องการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรง แต่ตั้งต้นมาจากปัญหาของท้องถิ่น ซึ่งอาจจะเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องการสร้างความเป็นธรรมและการลด

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมก็ได้ แต่ว่าเมื่อทีมวิจัยต้องมา**อ่านงานวิจัยใหม่** โดยใช้กรอบความคิดเรื่องความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำ พบว่า ***งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความสัมพันธ์ในการสร้างความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำอยู่ด้วย*** โดยอาจจะเป็นผลโดยตรงหรือผลข้างเคียงก็ได้ ดังที่ ทีมวิจัยในพื้นที่ภาคเหนือได้กล่าวว่า *"งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนการรับรู้ประเด็นของความเหลื่อมล้ำอยู่ เพียงแต่ไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจน แต่หากจะพิจารณางานศึกษาทั้งหมดให้เชื่อมต่อกับความเหลื่อมล้ำที่ซ่อนอยู่ในคำถามของโครงการวิจัย ก็สามารถมองได้ว่าการทำโครงการวิจัยทั้งหมดสัมพันธ์อยู่กับการจัดการ แก้ไข และปรับตัวรับกับความเหลื่อมล้ำ..."*

ทั้งนี้ หากถามว่าเกี่ยวข้องอย่างไรในประเด็นนี้ทีมวิจัยภาคใต้ได้อธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า *"เนื่องจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นช่วยเสริมศักยภาพชาวบ้านให้ชาวบ้านเป็นผู้วิจัยและใช้กระบวนการวิจัยแก้ปัญหาในการแก้ปัญหาของตนเอง นอกจากนี้ ปัญหาที่ชาวบ้านเลือกทำเป็นโจทย์วิจัย โดยส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นเรื่องที่เขาเสียเปรียบหรือด้อยโอกาสอยู่แล้วนั่นเอง"*

แผนภาพที่ 23: แสดงผลกระทบจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยอาศัยกรอบที่ทีมวิจัยพัฒนาขึ้นร่วมกัน

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาความเชื่อมโยงของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้ลึกลงไป โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ทั้ง 6 ขั้น ที่ทีมวิจัยในโครงการร่วมกันพัฒนาขึ้น (โปรดดูแผนภาพที่ 23 ประกอบ) ทีมวิจัยพบว่า

1. ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นระดับปัจเจกบุคคลที่ก่อให้เกิดการเสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่นในฐานะ "ผู้นำชุมชน"

ประเด็นเรื่องของการเสริมศักยภาพของปัจเจกบุคคลกลายเป็นผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เห็นได้อย่างชัดที่สุด เมื่อเทียบกับด้านอื่นๆ อย่างเช่นผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเรื่องการเปิดพื้นที่ทางการเมืองในด้านความรู้ซึ่งอาจจะดูเชื่อมโยงอย่างเจือจาง/น้อยกว่า ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการและมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน

กระบวนการวิจัยจึงเรียกร้องให้นักวิจัยชาวบ้านต้องพัฒนาสมรรถนะเพื่อให้เรียนรู้ในกระบวนการคิดเชิงเหตุผล พัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหานั่นเอง

ในแง่นี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงได้ช่วยให้เกิดการเสริมศักยภาพในระดับปัจเจกบุคคลของนักวิจัยท้องถิ่น โดยเฉพาะในฐานะผู้นำชุมชนให้มากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ถ้าในกรณีที่นักวิจัยท้องถิ่นเป็นผู้นำอยู่แล้ว ก็จะทำให้มีกระบวนยุทธในการต่อรองกับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น ในส่วนของนักวิจัยท้องถิ่นที่ไม่เคยเป็นผู้นำก็กลายเป็นผู้นำ ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ยังสร้างโอกาสและมุมมองในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ มากยิ่งขึ้นอีกด้วย ซึ่งในประเด็นนี้ กาญจนา แก้วเทพ ได้เคยวิเคราะห์ให้เห็นว่า เฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก สามารถก่อให้เกิดการพัฒนานักวิจัยชาวบ้านประมาณ 500 คน ซึ่งเท่ากับเป็นกระบวนการสร้างผู้คนที่มีขีดความสามารถในการพัฒนาชุมชนระดับรากฐานให้มากขึ้น[96] แต่อย่างไรก็ดี ทีมวิจัยที่รับผิดชอบในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก ได้ตั้งข้อสังเกตจากการลงพื้นที่ไว้ว่า *“เมื่อดูในระดับพื้นที่จริงๆ แล้ว ตัวเลขนักวิจัยชาวบ้านที่เคยกล่าวอ้างไว้นี้อาจจะต้องลดลงมาจาก 10 คน อาจจะเหลือแค่ 2-3 คน เพราะศักยภาพของผู้นำแต่ละแบบมันก็ไม่เหมือนกัน คนที่เอาไปเรียนรู้ก็ไม่เหมือนกัน”*

สำหรับประเด็นเรื่องศักยภาพของผู้นำและชาวบ้านที่ได้ไปเรียนรู้เกี่ยวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ไม่เหมือนกันนั้น ทีมวิจัยภาคใต้ได้กล่าวอธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า *“ผู้นำ ถือว่ามีบทบาทสำคัญหลายประการ ทั้งในการรวบรวมชาวบ้านให้เป็นกลุ่มก้อนและต่อเนื่อง สร้างการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก การขอทุนจากภายนอกหรือระดมทุนจากภายในพื้นที่ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ลักษณะที่ 1 สร้างผู้นำท้องถิ่นคนใหม่ ลักษณะที่ 2 ผู้นำที่แต่เดิมเป็นผู้นำทางการ และลักษณะที่ 3 เสริมศักยภาพผู้นำท้องถิ่นอย่างไม่เป็นทางการที่มีอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ดีการเคลื่อนไหวที่ประสบผลสำเร็จไม่ใช่แค่เพียงมีผู้นำที่เข้มแข็งเท่านั้น ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มและเคลื่อนไหวก็ต้องมีความกระตือรือร้นด้วย ซึ่งตามปกติกลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นนักวิจัยจะมีความกระตือรือร้นอยู่ระดับหนึ่ง ถ้าเป็นกลุ่มใหม่ความกระตือรือร้นจะมีไม่มากนัก แต่หากเป็นกลุ่มที่เคลื่อนไหวต่อจากกิจกรรมเดิม และกิจกรรมเดิมก็มีการเคลื่อนไหวอย่างจริงจังพอสมควร ความกระตือรือร้นจะมีมากกว่า สำหรับเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้ชาวบ้านมีความกระตือรือร้น คือ ประเด็นปัญหาที่นำมาเป็นประเด็นวิจัยนั้นต้องตรงกับปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ และกำลังหวั่นวิตก ในขณะที่กระบวนการสนับสนุนและกระบวนการเคลื่อนไหวของการวิจัยต้องดูจริงจังเป็นเรื่องเป็นราว”*

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคลได้ก่อให้เกิดการเสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่น เมื่อประกอบกับกระบวนการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ศักยภาพของคนจึงไม่ได้มีผลในทางปฏิบัติโดยลำพังตนเอง แต่ได้ไปช่วยสร้างศักยภาพของกลุ่ม และเมื่อกลุ่มเข้มแข็งก็กลับมาช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่บุคคล และบุคคลก็ไปช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม กลายเป็นพลวัตการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะสามารถเห็นพลวัตดังกล่าวได้อย่างเด่นชัดในหัวข้อถัดๆ ไป

---

[96] กาญจนา แก้วเทพ,***คุณลักษณะ &วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น***, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, (เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์, 2553)

2. ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นระดับกลุ่ม (การเสริมพลังกลุ่ม)

เมื่อพิจารณาผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับกลุ่ม ทีมวิจัยพบว่า มันจะเป็นเรื่องการเสริมพลังให้กลุ่มสามารถ**แสดงอัตลักษณ์**ของตัวเองได้ ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีกลุ่มที่เป็นชายขอบ เช่น กลุ่มคนพิการในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จ.อุดรธานี) กลุ่มพิการในพื้นที่ภาคกลาง เป็นต้น หรือในกลุ่มชายขอบ เช่น ชาวบ้านชุมชนไล่โว่ ชาวบ้านที่เป็นคนชอง ที่แต่เดิมพวกเขาไม่เคยมีตัวตน แต่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ช่วยเสริมพลังให้พวกเขาได้มีพื้นที่ของตนเองมากยิ่งขึ้น เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวนี้คือสิ่งที่เห็นได้ชัด

ในระดับต่อมาเมื่อพวกเขาสามารถแสดงอัตลักษณ์ของตัวเองได้แล้วนั้น มันก็สามารถทำให้กลุ่มของเขามีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ด้วยกระบวนยุทธและกระบวนองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย/กระบวนการวิจัย ในขณะเดียวกันก็เป็นการ**ขยายเครือข่าย** จากกระบวนการทำงานที่เรียกร้องให้ทำงานเป็นเครือข่าย/ทำงานร่วมกับคนอื่น และในขณะเดียวกันกลุ่มอีกหลายๆ กลุ่มก็ยังสามารถปรับตัวได้ในระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่และสามารถหาทางเลือกที่เหมาะสมของตนเองได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะปรากฏอย่างเด่นชัดในรายงานวิจัยของทีมวิจัยภาคเหนือ

นอกจากนี้ทีมวิจัยยังพบอีกว่า ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับกลุ่มที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การช่วยให้นักวิจัยเพื่อท้องถิ่นหลายๆ กลุ่มในพื้นที่ทั่วประเทศ สามารถ**สร้างอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรระดับท้องถิ่นได้** เช่น ในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตกที่กลุ่มเกษตรกรกลุ่มหนึ่งใน จ.อยุธยา จากเดิมที่เป็นกลุ่มที่ไม่มีอะไรเลย เขาสามารถพัฒนากลุ่มจนเข้มแข็งและมีผลงานในช่วงที่รัฐกำลังดำเนินนโยบายประชารัฐ ก็ทำให้สามารถดึงงบประมาณจากโครงการประชารัฐมาได้ 500,000 บาท ในการไปทำโครงการต่อ นอกจากนี้โครงการนี้แล้ว ก็ยังสามารถดึงทรัพยากรอีกหลายๆ ที่มาทำงานต่อได้อีกด้วย หรือในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่งใน จ.อุดรธานี ที่ทำการศึกษารูปแบบในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ผลการศึกษาทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านที่ไม่ได้รับการบริการน้ำประปาอย่างทั่วถึง อีกทั้งยังทำให้มีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการบริหารน้ำประปาของชุมชน และมีการวางกติกาในการจัดการน้ำประปาใหม่ หรือในพื้นที่ภาคใต้ที่มีการรวมกลุ่มชาวบ้านที่ประสบปัญหาที่หลากหลายและนำไปสู่การสร้างอำนาจต่อรองการจัดสรรทรัพยากรในระดับท้องถิ่น ทั้งปัญหาความยากจน ความทรงจำร่วม สุขภาพ กระบวนการยุติธรรม และการจัดการทรัพยากร เป็นต้น

หากมองผลกระทบของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะกลไกการลดความเหลื่อมล้ำ จะเห็นได้ว่า ในระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม งานวิจัยท้องถิ่นมีผลในการเพิ่มแต้มต่อทางสังคม และผนวกคนที่เคยเป็นชายขอบในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ให้มีศักยภาพในการสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งปรากฏในรูปแบบของการจัดการตนเองและการสร้างศักยภาพในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ๆ การผลักดันให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ในพื้นที่ของตนเองเป็นต้น

3. ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเชิงโครงสร้าง

สำหรับผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเชิงโครงสร้าง สามารถแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ประเด็น คือ การผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่น และการทำให้ความรู้ชาวบ้านถูกใช้ในกระบวนการตัดสินใจ โดยพบว่า

- การผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่น: ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับการผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่เรื่องอื่นในภาพรวม อาจจะดูเบาบางหรือเกิดขึ้นได้ค่อนข้างน้อย ดังที่สะท้อนให้เห็นจากรายงานของทีมวิจัยทุกพื้นที่/ทุกภาค ยกเว้นในพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งเป็นภาคที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุด ในการผลักดันการเคลื่อนไหวจากเรื่องหนึ่งไปสู่อีกเรื่องหนึ่งได้ ซึ่งทีมวิจัยภาคใต้ได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นนี้ไว้ว่า *“การวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ผลิตสร้างองค์กรของชาวบ้านไว้ในพื้นที่ต่างๆ จำนวนไม่น้อย องค์กรที่ยังคงเหลืออยู่แสดงว่าโครงการประสบผลสำเร็จอย่างน้อยก็ระดับหนึ่ง ชาวบ้านจึงสามารถสืบทอดองค์กรต่อมาได้ โดยสามารถแบ่งองค์กรเหล่านี้ได้ออกเป็น (1) องค์กรที่สืบทอดรูปแบบและเนื้อหาของการเคลื่อนไหวที่เกิดจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (2) องค์กรที่สามารถขยายเนื้อหางานในสู่ขอบเขตอื่นที่กว้างขวางขึ้น สามารถทำประโยชน์ให้ประชาชนในชุมชนได้กว้างขวางขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่องค์กรที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นผลิตสร้างไว้จะมีลักษณะนี้ และ(3) องค์กรที่ไม่ได้สืบทอดงานเดิม แต่หันไปจับงานใหม่ ที่จริงองค์กรนี้น่าจะจบไปพร้อมกับโครงการ เนื่องจากโครงการไม่ประสบผลสำเร็จ แต่เนื่องจากมีปัญหาบางประการเกิดขึ้นกับชุมชน โดยเป็นปัญหาที่ถูกผลักดันโดยอำนาจจากภายนอก เช่น อำนาจรัฐ เข้าไปกระทำต่อชุมชน ในขณะที่ไม่มีคนกลุ่มอื่นลุกขึ้นมาต่อต้าน นักวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งมีประสบการณ์ในการรวมกลุ่มและเรียนรู้ปัญหาด้วยวิธีการหาข้อมูล จึงเป็นกลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาตั้งคำถามต่อความไม่ชอบธรรมดังกล่าว และในที่สุดก็เกิดองค์กรขึ้นมาใหม่ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับการต่อต้านโครงการที่เข้ามาอย่างไม่ชอบธรรมนั้น ทั้งนี้องค์กรที่เกิดขึ้นอาศัยการทำงานระดับแนวราบเป็นหลัก...”*

- การนำความรู้ของชาวบ้านไปใช้ในกระบวนการตัดสินใจ: แม้ผลกระทบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับการนำความรู้ของชาวบ้านไปใช้ในกระบวนการตัดสินใจในภาพรวมจะปรากฏในรายงานของทีมวิจัยเกือบทุกพื้นที่/ทุกภาค แต่ก็มักพบว่า ส่วนใหญ่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นใน***ระดับจุลภาค***หรืออีกนัยหนึ่งคือใน***ระดับท้องถิ่น***เท่านั้น กล่าวคือ โครงการวิจัย ได้ทำให้เกิดการยอมรับความรู้ในระดับท้องถิ่น ชุมชน ตำบล อำเภอ และระดับจังหวัด แต่ยังไม่สามารถผลักดันให้มีการยอมรับในระดับนโยบายรัฐได้ ความท้าทายที่สำคัญคือ ผลจากงานวิจัยท้องถิ่นจะสามารถตอบโจทย์การแก้ปัญหาที่ครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่และมีความสลับซับซ้อนได้หรือไม่

การที่ผลกระทบส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นแค่ในระดับจุลภาค/ระดับท้องถิ่น อาจเนื่องมาจาก ธรรมชาติของงานวิจัยท้องถิ่นที่เน้นการทำงานกับหน่วยในชุมชนเล็กๆ ในกลุ่มเล็กๆ ทำให้ไม่สามารถขยายไปสู่หน่วยใหญ่ๆ ได้มาก ซึ่งทีมวิจัยพบว่า แม้กระทั่งการรายงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านก็ยังสะท้อนว่า ยิ่งทำไปคนที่มาทำงานร่วมกันนั้นยิ่งคับแคบลงเรื่อยๆ คือ คนเข้ามามีส่วนร่วมน้อยลงเรื่อยๆ เมื่อทีมวิจัยได้ลงไปในพื้นที่ก็

พบว่า ในการทำงานระยะแรกอาจมีผู้ร่วมงานตั้งต้น 10 คน แต่เมื่อทำงานไปในระยะหลังๆ อาจจะเหลือแค่ 1-2 คนเท่านั้นที่ยังทำงานอยู่

นอกจากนี้ ในแง่ของประเด็นวิจัย มีข้อสังเกตว่างานวิจัยแบบท้องถิ่นส่วนมากดูเหมือนเป็นงานวิจัยเชิงตั้งรับ (Passive) มากกว่าเป็นงานวิจัยเชิงรุก (Active) ในขณะเดียวกัน ก็เน้นงาน**เย็น**มากกว่างาน**ร้อน** กล่าวคือ ส่วนใหญ่มักจะเลือกงานวิจัยที่เป็นประเด็นเย็นซึ่งเป็นงานที่ผูกติดอยู่กับเรื่องในชีวิตประจำวันทั่วไป หรือไม่มีความขัดแย้งซึ่งเป็นงานร้อน จึงอาจตามไม่เท่าทันสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้นได้ งานวิจัยท้องถิ่นจึงมีผลในการ**ลดการผูกขาดความรู้** ซึ่งแต่เดิมความรู้ถูกมองว่าเป็นความรู้ของนักวิชาการ เป็นเรื่องในมหาวิทยาลัย แต่ว่างานวิจัยท้องถิ่นที่ทำกัน ไม่ว่าผลจะเป็นอย่างไร แต่ก็ทำให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถสร้างความรู้ของตัวเองได้ ซึ่งประเด็นดังกล่าวมีความเชื่อมโยง/เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยท้องถิ่นที่กล่าวถึงโดยละเอียดในหัวข้อถัดไป

2. เงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยท้องถิ่น

การจัดการความเหลื่อมล้ำกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมองได้เป็น 2 มิติ คือ ในเชิงตั้งรับ (Passive) และเชิงรุก (Active) เวลากล่าวถึงงานเชิงตั้งรับ (Passive) มักจะหมายถึงงานการจัดการตนเองของชาวบ้าน ในขณะที่เมื่อพูดถึงงานเชิงรุก (Active) หมายถึง งานที่มีการเชื่อมต่อ/เชื่อมโยงกับทรัพยากรเดิมกับความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำไปสู่การสร้างระบบในการแก้ปัญหาข้างหน้า ข้อสังเกตที่สำคัญคืองานวิจัยท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่แตะ***ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง***

นอกจากนี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวนมาก มักจะเป็นรายงานเชิงปฏิบัติการมากกว่ารายงานเชิงวิจัยหรือเชิงความรู้ และหากมองว่าเป็นรายงานปฏิบัติการหรืองานวิจัยเชิงปฏิบัติการ แต่งานปฏิบัติการจำนวนมากก็ขาดความต่อเนื่อง ดังที่ทีมวิจัยภาคใต้ได้จำแนกไว้ 3 ประเภท คือ ระดับดี ระดับปานกลาง และระดับที่ประสบผลสำเร็จน้อย โดยเฉพาะระดับที่ประสบผลสำเร็จน้อยนั้นพบมากที่สุด (รายละเอียดดังตาราง)

ตารางที่ 18: แสดงการจำแนกกลุ่มโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ประเภท	ความหมาย
- ระดับดี	โครงการที่สามารถดำเนินการได้ตามโครงการอย่างครบถ้วน เกิดผลเป็นรูปธรรมตามวัตถุประสงค์ของโครงการ และเมื่อโครงการสิ้นสุดแล้ว โครงการยังดำเนินต่อเนื่องไปอย่างดี และสามารถพัฒนาให้เข้มแข็งและ/หรือขยายงานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น
- ระดับปานกลาง	โครงการที่ระหว่างดำเนินโครงการสามารถดำเนินงานไปด้วยดี และดำเนินการได้ตามวัตถุประสงค์ แต่เมื่อโครงการสิ้นสุดลงโครงการกลับไม่สามารถดำรงอยู่ได้ และล้มหายไปในที่สุด หรือโครงการที่ดำเนินการมาด้วยดีและเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วโครงการก็ล้มหายไป แต่แกนนำและ/หรือสมาชิกส่วนหนึ่งยังร่วมเคลื่อนไหวเพื่อคลี่คลายปัญหา

ประเภท	ความหมาย
	บางอย่างของชุมชน โดยอาศัยประสบการณ์และสถานะที่ได้มาจากการร่วมโครงการวิจัย แต่ว่าก็เป็นการเคลื่อนไหวแบบบางครั้งบางคราวตามประเด็นที่เกิดขึ้น
- ระดับที่ประสบผลสำเร็จน้อย	โครงการที่ระหว่างดำเนินโครงการก็ไม่สามารถดำเนินโครงการได้อย่างเป็นเรื่องเป็นราว ทั้งหัวหน้าโครงการและสมาชิกต่างก็ไม่มีใครสนใจดำเนินงานอย่างจริงจัง โครงการจึงจบไปแบบไม่ได้อะไรชัดเจน ทั้งผลของโครงการและประสบการณ์ของชาวบ้านที่ประกอบกันเป็นทีมวิจัย เมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้วก็ไม่ผลสำเร็จให้ใช้ประโยชน์ได้ชัดเจน และชาวบ้านที่ประกอบเป็นกลุ่มวิจัยก็สลายตัวไป ไม่มีใครทำอะไรต่อ

สำหรับการนำเสนอเงื่อนไขและข้อจำกัดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในหัวข้อนี้ จะแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ (1) เงื่อนไข/ข้อจำกัดเชิงแนวคิด (2) เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัย และ(3) เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้สองวิถี โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เงื่อนไข/ข้อจำกัดเชิงแนวคิด

สำหรับเงื่อนไขข้อจำกัดเชิงแนวคิด พบว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นติดกับดักแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” คือใช้ประโยชน์จากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลัก ซึ่งให้ความสำคัญกับความดีงามของวัฒนธรรมในชุมชน ทำให้ขาดความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทในปัจจุบันที่มีความสลับซับซ้อน ตัวอย่างของความสลับซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำในสังคมปัจจุบัน เช่น การเปลี่ยนเป็นสังคมผู้ประกอบการ การเข้าถึงทุน บริหารแบบใหม่ และการจัดความสัมพันธ์กับเครือข่ายแบบใหม่ เป็นต้น ดังนั้นแม้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจจะมีพลังในการสร้างอุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม แต่ว่ามีข้อจำกัดในการอธิบายข้อเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อน และไม่เห็นความเชื่อมโยงโครงสร้างเศรษฐกิจในสังคมระดับมหภาค

นอกจากนี้ทีมวิจัยยังพบอีกว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบางส่วนขาดการวิเคราะห์อย่างรอบด้าน และความรู้จำนวนหนึ่งอาจขยายหรือส่งต่อไม่ได้ เนื่องจากงานวิจัยที่ชาวบ้านทำกันทำบนฐานความสนใจของพี่เลี้ยงหรือโหนด อีกทั้งมักจะมองแค่ในชุมชนตัวเองเป็นหลัก ไม่สามารถเชื่อมโยงผลงานวิจัยกับปัญหาร่วมเชิงโครงสร้าง หรือปัญหาร่วมในระดับเหนือพื้นที่ ทำให้ความรู้ที่ได้มามีข้อจำกัด การนำเสนองานวิจัยจำนวนมากจำกัดอยู่ที่การเสนอข้อมูล ขาดการยกระดับและหรือสกัดองค์ความรู้ที่สำคัญจากการทำวิจัยดังกล่าว

2. เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัย

ในส่วนของเงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัย ทีมวิจัยภาคใต้ได้กล่าวไว้ว่า วิธีของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นไม่ใช่ชุดสำเร็จรูปที่จะใช้ที่ไหนก็ได้ แต่สิ่งที่ทีมวิจัยพบคืองานจำนวนมากเสมือนเป็นการนำชุดสำเร็จรูปของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปใช้ ซึ่งเมื่อพิจารณาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิจัย โครงการวิจัยบางส่วนก็มักกล่าวอ้างว่าเป็นการมีส่วนร่วมชุมชน แต่ในที่สุดอาจเป็นแค่คนกลุ่มหนึ่งหรือแค่บางส่วนในชุมชน

เท่านั้น ในขณะที่การขึ้นโจทย์วิจัย (เกือบ) ทั้งหมดก็เป็นการวางอยู่บนพื้นฐานสองด้านที่สัมพันธ์กัน คือ ความถนัดทางการจัดตั้งและทางวิชาการของพี่เลี้ยงหรือโหนด และการเลือกประเด็นปัญหาของชาวบ้าน ดังที่ทีมวิจัยภาคเหนือได้อธิบายไว้ว่า *"ไม่สามารถแยกกรอบความคิดของชาวบ้านในการมองปัญหาและแก้ปัญหาออกจากการคิดของเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยและกระบวนทัศน์ของสังคมได้ เพราะกระบวนการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการไม่ได้เกิดขึ้นจากชาวบ้าน แต่ต้องสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ ซึ่งก็คือ ความถนัดทางการจัดตั้งและทางวิชาการของพี่เลี้ยงหรือโหนด จะเป็นพลังในการควบคุมประเด็นคำถามและปัญหาของชาวบ้าน ที่สำคัญการกล่าวว่าปัจจัยอะไรกำหนดหรือเป็นฐานความถนัดของเจ้าหน้าที่หรือพี่เลี้ยง ซึ่งก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ากรอบคิดในการผลักดันโครงการวิจัยของเจ้าหน้าที่ก็ขึ้นอยู่กับกรอบความคิดความรู้หลักหรือกรอบกระบวนทัศน์ (Paradigm) ของการเข้าใจสังคมชนบทในช่วงเวลาหนึ่งๆ ด้วย"*

ลักษณะดังกล่าวในอีกด้านหนึ่งอาจทำให้ หากมีโจทย์อะไรใหม่ๆ ที่ท้าทายแต่ไม่ตรงกับความสนใจของพี่เลี้ยงหรือโหนด ก็อาจเป็นสาเหตุให้ประเด็นต่างๆ นั้นถูกละเลย เช่น ประเด็นเรื่อง urbanization ซึ่งไม่เคยเห็นในภาคกลางทั้งที่เป็นปัญหาของสังคมภาคกลาง หรือ โจทย์การเผชิญกับอุตสาหกรรมในภาคกลาง หรือ โจทย์เรื่องการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น ซึ่งทำให้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นอาจไม่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและตามไม่ทันสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้

นอกจากเงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านกระบวนการวิจัยที่กล่าวถึงในข้างต้นแล้ว ทีมวิจัยยังพบว่า สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ทำให้ในปัจจุบันเกิดคำถาม มีกฎเกณฑ์ มียุทธศาสตร์ของหน่วยงาน และเกิดตัวชี้วัดทางปริมาณ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไข/ข้อจำกัดที่สำคัญที่ส่งผลต่อพลวัตของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีกด้วย โดยเฉพาะบทบาทของเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) ในการพัฒนาให้งานวิจัยมีคุณภาพ การสนับสนุนและการกลั่นเอาความรู้ในงานวิจัยมาเผยแพร่ โดยจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันเจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO) มีจำนวนลดลงแต่มีภาระและจำนวนโครงการที่มากขึ้นกว่าอดีตหลายเท่าตัว ทำให้ไม่สามารถสนับสนุนเชิงวิชาการให้กับพี่เลี้ยง โหนดและนักวิจัยชาวบ้านได้เต็มที่เช่นในอดีต

3. เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้ 2 วิถี

เงื่อนไข/ข้อจำกัดด้านสถานะของงานวิจัยท้องถิ่นปัจจุบันอยู่บนทางแพร่งของการจำแนกการสร้างความรู้แบบสองวิถี (รายละเอียดดังตาราง) ซึ่งเป็นความขัดแย้งในตัวเองของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ต้องการให้ชาวบ้านทำวิจัยด้วยตนเอง แต่การนำเสนอรายงานการวิจัยก็จะยังคงยึดการวิจัยแบบขนบเดิม (conventional research) กล่าวคือ ในแง่หนึ่งเราพูดถึงคุณภาพของงานวิจัยท้องถิ่นของเดิมที่เป็นการเสริมพลังชาวบ้านให้แก้ปัญหาตนเอง ซึ่งที่ผ่านมาผลสำเร็จ (บางส่วน) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็เป็นที่ประจักษ์ ถึงความพยายามในการผลักดันให้คนในท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยในหลายกรณีที่ประสบความสำเร็จสามารถส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ดี ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ถูกตั้งคำถามและต้องมาทำงานวิจัยแบบวิชาการ เพื่อที่จะทำให้งานวิจัยมีพลัง ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ และเกิดอำนาจใน

การต่อรอง แต่ก็ต้องรักษาเอกลักษณ์สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ได้ ทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเหมือนอยู่บนทางแพร่ง และเมื่อเรียกร้องให้งานวิจัยท้องถิ่นต้องมีคุณภาพเหมือนงานวิจัยวิชาการ ผลที่เกิดขึ้นที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ชาวบ้านไม่สามารถเขียนรายงานได้หรือเขียนรายงานได้แต่ไม่ตรงตามที่ต้องการจึง (อาจ) ต้องมีคนมาเขียนรายงานให้

ตารางที่ 19: ตารางเปรียบเทียบลักษณะของการสร้างและจัดการความรู้สองวิถี

ลักษณะ	วิถีที่ 1 (Mode 1)	วิถีที่ 2 (Mode 2)
1. บริบท	การสร้างความรู้ในบริบทของนักวิชาการและชุมชนวิชาการ (มหาวิทยาลัย)	การสร้างความรู้ในบริบทของการใช้ประโยชน์ (in context of application)
2. สาขาวิชา	สาขาวิชาเดียวหรือหลายสาขาวิชา(พหุสาขา)	สหสาขาวิชาและข้ามสาขาวิชา (Transdisciplinary)
3. องค์กรหรือกลไกการจัดการความรู้	องค์กรแบบเนื้อเดียวกัน (Homogenous organization) คือประกอบด้วยสมาชิกที่ล้วนเป็นอาจารย์ / นักวิจัย	ทีมผสมหรือองค์กรที่มีองค์ประกอบสมาชิกหลากหลาย (Heterogeneous and Diverse organization) ทั้งนักพัฒนาเอกชน ข้าราชการผู้ปฏิบัติ ชาวบ้านและนักวิชาการฯลฯ
4. การประกัน / ควบคุมคุณภาพ	ความเป็นเลิศทางวิชาการ (academic excellence) มีการจัดอันดับ (ranking) เพื่อส่งเสริมการแข่งขันในระดับภูมิภาค ประเทศและระดับโลก	ความสอดคล้องกับความจำเป็นของสังคมและสาธารณะและการรับผิดชอบต่อสังคม (Social accountability and public relevance)
5. ความสร้างสรรค์	เน้นผลงานและความสร้างสรรค์ส่วนบุคคล (วีรชนเอกชน)	เน้นผลงานและความสร้างสรรค์ของทีม/กลุ่ม (Team Creativity)

ในส่วนของการเชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับงานวิจัยวิชาการ เมื่อบอกว่าเป็นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้นักวิชาการที่เข้าไปมีส่วนร่วมน้อย โดยอาจมีไม่กี่กรณีที่จะมีนักวิชาการลงพื้นที่ และสามารถ Input ข้อมูลที่ทันสมัยกว่านั้นที่มี หรือ Input กรอบวิเคราะห์ที่ทันสมัยกว่ากรอบเดิมๆ ซึ่งอาจมีน้อยลงเรื่อยๆ

และอาจเหลือแค่ประชาคมวิจัยท้องถิ่นเดิมๆ ที่ไม่ได้มีเรื่องอะไรใหม่ เมื่อไม่ขยับไปข้างหน้าก็จะทำให้ความรู้ที่สลับซับซ้อนนั้นน้อยลงไป แม้ว่าในการดำเนินโครงการวิจัยทุกโครงการทางฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะจัดเวทีเพื่อให้มีผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ความคิดเห็น ตั้งแต่ขั้นการขึ้นโครงการหรือร่างโครงการ (CP) และระหว่างการทำวิจัย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าโครงการจะต้องแก้ไขตามความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ รวมถึงการที่จะหาผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และมีความรู้เกี่ยวกับแนวคิดที่เหมาะสมกับประเด็นที่มีการทำวิจัยก็ตาม

ดังนั้น คำถามคือจะทำอย่างไรในการสร้างระบบการวิจัยที่เข้าใจพหุนิยมความรู้ ที่มีความสมดุลระหว่างงานวิชาการกับการเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ของชุมชนและสังคม รวมถึงง่ายต่อการเข้าถึง และยังคงมีคุณภาพที่ดีตามเจตนารมณ์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

3. ข้อเสนอแนะ

จากที่กล่าวมาในข้างต้นเกี่ยวกับความเชื่อมโยงของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม รวมถึงเงื่อนไขหรือข้อจำกัด จะเห็นได้ว่า แม้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมาจะไม่ได้ประสงค์ที่จะสร้างความเข้าใจหรือสร้างแนวทางในการทำงานเพื่อความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรง แต่ก็อาจพอกล่าวได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมามีความสัมพันธ์กับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ซึ่งอาจจะเป็นผลโดยตรงหรือผลข้างเคียงก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจาก (1) ด้วยกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สนับสนุนให้ชาวบ้านเป็นผู้วิจัย และใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ปัญหาของตนเอง และ(2) เรื่องหรือปัญหาที่ชาวบ้านเลือกหรือตกลงใจเลือกเป็นโจทย์ในการทำวิจัยส่วนใหญ่ก็มักเป็นเรื่องที่เขารู้สึกเสียเปรียบหรือด้อยโอกาส ซึ่งเกี่ยวพันกับปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคม โดยในบางกรณีที่ประสบความสำเร็จ นอกจากช่วยเสริมศักยภาพของปัจเจกบุคคล ยังส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน ความสัมพันธ์ และอาจส่งผลต่อนโยบายและโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วย

อย่างไรก็ดี ภายใต้เงื่อนไข/ข้อจำกัด ทั้งในเชิงแนวคิด กระบวนการวิจัย และสถานะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนทางแพร่งของการพัฒนาความรู้สองวิถี รวมถึงท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนผลของนโยบายทั้งในระดับประเทศและนโยบายภายในของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เอง การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในอนาคตจึงควรให้ความสำคัญกับประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. จำเป็นต้องศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและบริบทของชุมชน เพื่อทำให้มองเห็นและเข้าใจความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่

2. การเลือกประเด็นการศึกษาวิจัยควรมาจากความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม เพื่อทำความเข้าใจความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำทางสังคม รวมถึงหน้าต่างแห่งโอกาส

3. ควรเลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องทำให้ชุมชนสามารถรื้อฟื้น/สร้างใหม่/สถาปนา“สมบัติร่วม” (common property) ของชุมชน[97]

4. ควรมีการเชื่อมโยงงานวิจัยท้องถิ่นกับองค์ความรู้ทางวิชาการ เพื่อที่จะการยกระดับองค์ความรู้ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเพื่อทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำทางสังคมในสมัยใหม่

5. ควรมีการกำหนดทิศทางของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำทางสังคม

6. ควรมีการสร้างสมดุลในการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในบริบทของแรงกดดันจากงานวิจัยวิชาการที่เป็นอยู่ โดยแรงกดดัน คือ ระยะเวลา รูปแบบ บทบาทของพี่เลี้ยงแต่ละโหนดในการบริหารพื้นที่บริหารประเด็นให้เท่าทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม

[97] หมายถึง การเลือกประเด็นด้วยความรู้สังคมศาสตร์แบบประยุกต์ที่หลากหลาย ภายใต้เป้าหมายที่สำคัญโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้แก่ การเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชนในการปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีพลัง พร้อมกับทำให้การปรับตัวนั้นไม่ใช่การปรับตัวเพื่อผลประโยชน์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางกลุ่มในชุมชน ศักยภาพการปรับตัวจะต้องเป็นสมบัติร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชน เป้าหมายสำคัญเช่นนี้จึงเรียกร้องให้เกิดการทำงานด้วยจินตนาการที่ซับซ้อน ยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยนได้อย่างหลากหลายตามลักษณะปัญหาเฉพาะของพื้นที่ พื้นฐานที่สำคัญ ที่จะต้องคิดร่วมกันให้ได้ก่อน ได้แก่ การให้ความหมายแก่ “สมบัติร่วม” (Common Property) ซึ่งย่อมไม่เหมือนกันในทุกพื้นที่ และต้องทำให้คนในชุมชนหรือในโครงการวิจัยเข้าใจและมองเห็นได้ว่าการรื้อฟื้น/สร้างใหม่/ผสมผสานของกิจกรรมการวิจัยทั้งหลายต้องนำไปสู่การสถาปนา “สมบัติร่วม” ให้ได้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษณธรรม ถาพันธ์. ***"การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย: กรณีการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพเกษตรกรรม".*** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. 2553.

กาญจนา แก้วเทพ. ***คุณลักษณะ & วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น.*** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์. 2553.

โฆษิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์. ***ชนบทไทย:ความก้าวหน้าและล้าหลัง***. กรุงเทพฯ:เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2526.

จรัส สุวรรณเวลา. ปาฐกถาพิเศษเรื่อง ***"บทบาทงานวิจัยต่อสังคมไทย".*** ปาฐกถาพิเศษ ในการประชุมทางวิชาการ 10 ปี การวิจัยเพื่อท้องถิ่น 10 มีนาคม 2552.

จรัส สุวรรณเวลา. ***สังคมความรู้ยุคที่สอง***. สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2547.

จารุณี ปัญควนิช. ***"การสังเคราะห์งานยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ : การปรับตัวและการย้ายถิ่น"*** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.2553.

โจเซฟ อีสติกลิตซ์, สฤณี อาชวนันทกุล (แปล), ***ราคาของความเหลื่อมล้ำ = The Price of Inequality.*** กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิ่ง เฮาส์. 2556.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ***"เทคโนโลยีกับอนาคตมนุษยชาติ: ผลกระทบต่อประเทศไทย"***. ใน ฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, อนาคตของธุรกิจและเทคโนโลยี กรุงเทพฯ: สำนักงาน. 2540: 21 – 23.

ธิติญา เหล่าอ้น. ***ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ "สังคมชาวนา"อีสานตั้งแต่ทศวรรษ 2500-2540 : ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด.*** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พ.ศ.2553.

บัญชร แก้วส่อง. ***"(ร่าง) บทสังเคราะห์พลัง คุณค่าและความสุข"***. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น, คุณค่าและความหมาย (meaning) ต่อสังคมไทย.

ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ. ***การวิจัยเพื่อท้องถิ่น.*** ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ. *การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). เชียงใหม่: วนิดาเพรส. 2543: 42-53.

พัฒนา กิติอาษา. ***"ประสาวิจัย ไผกะเฮ็ดได้".*** เอกสารการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการหลักสูตร "การสรุปวิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงานสำหรับนักวิจัยชุมชน ณ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 11-12 สิงหาคม 2545

ภิญญพันธ์ พจนลาวัลย์. ***การผลิตพื้นที่ประเทศไทย พ.ศ. 2500 ถึง 2509***. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2550.

รัตติกาล หินแก้ว ***ความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่น: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (พ.ศ.2533-ปัจจุบัน)***. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2551.

รายงานผลการประชุมหารืออย่างไม่เป็นทางการเรื่อง ***"นโยบายการศึกษา: การปฏิรูปอุดมศึกษา"***.ณ ห้องประชุมพันเอกอาทร ชนเห็นชอบ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 4 กุมภาพันธ์ 2552

ริชาร์ด วิลกินสัน, สฤณี อาชวนันทกุล (แปล), ***ความ (ไม่) เท่าเทียม = The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone.*** กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์. 2555

เรณู อรรฐาเมศร์. โครงการวิจัยเรื่อง ***"ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ:บทวิเคราะห์งานวิจัยโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ"***[ออนไลน์]. 2554. แหล่งที่มา: http://www.yrnh.cmru.ac.th/

ลาวัณย์ ถาพันธ์. ***การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย : กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านประเพณีที่นำไปสู่การท่องเที่ยว.***

วิจารณ์ พานิช. ***สถานภาพชุมชนท้องถิ่นและการวิจัยเพื่อท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง.*** ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ. *การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). เชียงใหม่: วนิดาเพรส. 2543: 29-40.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***"10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น คุณค่า พลัง และความสุข"***. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2552. หน้า 6-7

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***โครงการวิจัย*** [ออนไลน์]. 2558. แหล่งที่มา: http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***งานวิจัย...ไม่ใช่ของสูง.*** จดหมายข่าว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปีที่ 15 ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม 2557)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***บันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการคณะทำงานขับเคลื่อนยุทธศาสตร์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.*** ระหว่างวันที่ 3 – 5 มิถุนายน 2559 ณ กนกรัตน์รีสอร์ท อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม. หน้า 36.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***รายงานประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี 2552***. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, มีนาคม 2553.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***สรุปรายงานการศึกษาดูงานการประชุมเครือข่ายผู้ประสานงานและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก และภาคตะวันออก*** ระหว่างวันที่ 28 - 29 มกราคม 2558 ณ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา และกนกรัตน์รีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ***เอกสารประกอบการประชุมผู้ประสานงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ ทั่วประเทศ*** ระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2559 ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค. ***"ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความรู้โดยอิสระ (Second Conference on Research to Empower Communities, 2002)"*** เอกสารประกอบการประชุมการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 2, 28-29 พฤศจิกายน 2545 ณ ห้องแกรนด์ภูคำ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ จังหวัดเชียงใหม่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ***รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2556.*** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2558.

สินธุ์ สโรบล. **วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เชียงใหม่: วนิดาเพลส. 2552.

สิริพร เดชผดุง. ***การสังเคราะห์งานยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประเด็นการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธ์.*** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. 2553.

สุริชัย หวันแก้ว. ***"ความคับแคบแห่งโลกาภิวัตน์นิยม"*** ใน ความคับแคบของโลกาภิวัตน์: สังคมวิทยากับการพัฒนาในไทย. ศูนย์ศึกษาพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ฉบับถ่ายเอกสารเย็บเล่มครั้งที่ 3, เม.ย. 2544: 14.

สุริชัย หวันแก้ว.***"การประชุมโครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม".*** วันพุธที่ 26 ตุลาคม 2559 เวลา 11.00 – 15.00 น. ณ ห้องประชุม 419 ชั้น 5 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนุชน หวลทรง. ***วิถีชีวิตและการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรมพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ช่วงระหว่าง ปี.พ.ศ.2447-2552: บทสังเคราะห์งานยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประเด็นการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธ์.*** เอกสารการสัมมนาโครงการยุววิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เชียงใหม่. จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่และสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.2553.หน้า 16-18.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ***"การเมืองเรื่องความหวัง"*** และ ***"การเมืองเรื่องความหวัง (อีกครั้ง)"***. กรุงเทพธุรกิจ. 11 มกราคม 2556

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ***คอลัมน์ ใต้กระแส: โครงการบัญชีครัวเรือนกับการยกระดับการผลิตในชนบท.*** กรุงเทพธุรกิจ. วันศุกร์ที่ 26 ตุลาคม 2555.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ***จะรักกันได้อย่างไร หากไม่เข้าใจกัน***. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอมายก็อด. 2553.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ***นิเวศประวัติศาสตร์ :พรมแดนความรู้.*** กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์คบไฟ. 2545.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ***ลิมตา อ้าปาก จากชาวนาสู่ผู้ประกอบการ***. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มติชน. 2559.

ภาษาอังกฤษ

Anthony Giddens. ***The Consequences of Modernity***. Cambridge: Polity Press. 1990: 64.

Arif Dirlik. ***"Globalism and the Politics of Plance"***. in Arturo Escobar (ed.), Development: Globalism and the Politics of Places. Vol. 41 No. 2 June 1998: 9.

Blackburn, Robert M. ***" Understanding Social Equality,"*** International Journal of Sociology and Social Policy 19 (9/10/11). 1999: 1-22

Blackburn, Robert M. ***" What is Social Inequality?"*** International Journal of Sociology and Social Policy 28 (7/8). 2008: 250-259.

Bruno Latour. ***We Have Never Been Modern***. London: Harvard Wheatsheaf. 1993.

Federickson, H. Geogre. ***The State of Social Equity in American Public Administration.*** *National Civic Review*, Winter. 2005: 31-38.

Fleischacker, Samuel. **A Short History of Distributive Justice.** Cambridge, MA: Harvard University Press. 2004.

Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. and Trow, M.. ***The New Production of Knowledge. The Dynamics of science and Research in Contemporary Societies.*** London; Sage. 1994.

GöranTherborn. ***The Killing Fields of Inequality***. Polity Press. 2013

Jackson, Ben. ***The Conceptual History of Social Justice.*** *Political Science Review*. Vol. 3. 2005: 356-373.

Jones, Harry. **Equity in Development: Why it is important and how to achieve it.** Working Paper 311 Results of ODI research presented in preliminary form for discussion and critical comment. Overseas Development Institute. 2009.

Merle Jacob and Tomas Hellstrom. ***The Future of Knowledge Production in the Academy***, eds. London: SRHE The Society for research into Higher Education (SRHE) and Open University Press. 2000.

Murphy, Kevin. ***The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis.*** *Sustainability: Science, Practice, & Policy*. Vol. 8. 2012: 15-29.

Robert Dayley and Attachak Sattayanurak. ***Thailand's last peasant***. Journal of Southeast Asian Studies. Volume 47, 1: 42-65.

Robertson, R.. ***"Social Theory, Cultural Relativity and the program of globality"*** in Anthony King (ed.). Culture, Globalization and the World System. London: MacMillan. 1991: 64.

Stedman Jones, Gareth. ***An End to poverty? A History Debate.*** London: Profile. 2004.

สัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม

กลุ่มนักวิจัยชาวบ้านและผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้จำนวน 10 ท่าน. ***สนทนากลุ่ม.*** 16 ตุลาคม 2559

ชูพักต์ สุทธิสา. ***สัมภาษณ์.*** 1 ธันวาคม 2559.

ชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ. ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม. ***สัมภาษณ์.*** 26 กรกฎาคม 2559.

ชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ. ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม. ***สนทนากลุ่ม.*** 7 กันยายน 2559

ทองใบ. นักวิจัยชาวบ้าน ต.เขาดิน อ.เดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรี. ***สัมภาษณ์.*** 14 สิงหาคม 2559

พีรชัย กุลชัย. ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุวรรณภูมิ. ***สนทนากลุ่ม.*** 7 กันยายน 2559

มะลิและประยงค์. ชาวบ้านและอดีตสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ตำบลตาเบา. ***สัมภาษณ์.*** 2 มกราคม 2560.

เยาวลักษณ์ (หนูเล็ก). นักวิจัยชาวบ้าน ต.นาคู อ.ผักไห่ จ.อยุธยา. ***สัมภาษณ์.*** 14 สิงหาคม 2559

ลักขณา วงศ์ยะรา. เจ้าหน้าที่บริหารโครงการภาค (PO). ***สัมภาษณ์.*** 5 ตุลาคม 2559

สันติ จียะพันธ์. ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.อยุธยา. ***สนทนากลุ่ม.*** 7 กันยายน 2559

อรอนงค์ พลอยวิเลิศ. ***สัมภาษณ์.*** 21 ธันวาคม 2559.

อภินันท์ บุญทอน. ผู้ประสานงานชุดโครงการสุรินทร์. ***สัมภาษณ์.*** 29 มิถุนายน 2559.

ภาคผนวก 1

รายชื่อโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกโดยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรณีศึกษาภาคเหนือ[1]

สำหรับโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือที่ได้รับการคัดสรร สามารถแบ่งออกได้เป็น 7 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มจัดการหนี้/จัดการลดค่าใช้จ่าย 2) กลุ่มการจัดการการท่องเที่ยว 3) กลุ่มสร้างความเข้มแข็งของชุมชน/พัฒนาชาวบ้าน 4) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ป่าชุมชน) 5) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (การจัดการน้ำ) 6) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ขยะ อากาศ ฯลฯ) และ7) การเกษตรแบบพึ่งตนเอง/อินทรีย์ การจัดการที่ดิน โดยแต่ละกลุ่มมีรายละเอียดดังนี้

1) กลุ่มจัดการหนี้/จัดการลดค่าใช้จ่าย

- รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านส้มป่อยตำบลแม่สัน อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2
- ฮีตฮอยคนยองกับกระบวนการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านล้องตำบลบ้านล้อง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ระยะที่ 2
- รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านดงตำบล นายาง อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2
- รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านร่มไตรรัตน์ตำบลนิคมพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2
- รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขาตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2
- แนวทางการบริหารจัดการกลุ่มธนาคารวัวเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินของบ้านสหกรณ์หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

[1] หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกโครงการวิจัยสำหรับ**พื้นที่กรณีศึกษาทุกภาค**
(1) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) คัดเลือกเฉพาะโครงการที่น่าสนใจ/ที่ประสบความสำเร็จในแต่ละภาค จากโครงการวิจัย (RDG) เป็นหลัก (และอาจดูโครงการชุดประสานงาน (RDC) เป็นตัวประกอบ)
(2) การจำแนกโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยทีมวิจัยในแต่ละภาค อาจมีลักษณะการจำแนกที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ แต่ทั้งนี้จะอยู่ภายใต้กรอบคิดเดียวกันเพื่อที่จะตอบคำถามว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมว่ามีความเชื่อมโยงกันหรือไม่อย่างไร และอยู่ในมิติใดระดับใดบ้าง รวมถึงมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใดที่ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้เกิดขึ้นและสามารถจะทำได้ในระดับใดบ้าง”

- แนวทางลดค่าใช้จ่ายในงานศพโดยการมีส่วนร่วมชุมชนตำบลอุโมงค์อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
- การจัดพิธีกรรมงานศพที่ลดผลกระทบต่อชุมชนเขตบริการฌาปนสถานบ้านหลวยตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ระยะที่ 1

2) การจัดการการท่องเที่ยว

- แนวทางการลดผลกระทบจากการจัดการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหนองแม่นาตำบลหนองแม่นา อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์
- รูปแบบการจัดการศูนย์เรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมชุมชนบ้านปงสนุก อ.เมือง จ.ลำปาง

3) กลุ่มสร้างความเข้มแข็งของชุมชน/พัฒนาชาวบ้าน

- แนวทางการพัฒนาผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมตำบลป่าสักอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
- เสริมสร้างความเข้มแข็งเครือข่ายการแพทย์พื้นบ้านในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน
- การพัฒนารูปแบบยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมต่อกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรมของตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1
- กระบวนการพัฒนาเครือข่ายเด็กและเยาวชนตำบลป่าสักอย่างมีส่วนร่วม ต.ป่าสัก อ.เมือง จ.ลำพูน
- การสร้างเสริมความเข้มแข็งของพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษชาติพันธุ์แบบมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาอำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่
- การศึกษาและฟื้นฟูเพื่อจัดการอาหารแบบพอเพียงตามวิถี "ปากาเกอญอ" บ้านแม่อูคอหลวง ตำบลแม่อูคอ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- การจัดการความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกันเพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาของเยาวชนบ้านไหล่หิน ต.ไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง
- แนวทางการจัดการสุขภาพเพื่อการพึ่งพาตนเองโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนบ้านเหล่าหมู่ 9 ตำบลบ้านตุ่น อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
- แนวทางการฟื้นฟูฐานอาหารเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนลัวะ บ้านห้วยหมีตำบลดงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน
- รูปแบบการจัดการศึกษาที่เหมาะสมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา

- การปรับตัววิถีพึ่งตนเองบนฐานทรัพยากรของชุมชนบ้านหัวทุ่งตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ระยะที่ 1

4) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ป่าชุมชน)

- การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคมกรณีศึกษาบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
- กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านห้วยบงหมู่ที่ 3 ตำบลทาเหนือ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
- แนวทางอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าดอยสี่เหลี่ยมที่เหมาะสมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนบ้านสหกรณ์ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
- แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำห้วยย่าพาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของบ้านสหกรณ์หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
- แนวทางการพัฒนาป่าต้นน้ำห้วยขอนขว้างให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ของบ้านสหกรณ์หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
- รูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำห้วยต้นยางที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตชุมชนบ้านทุ่งยาวตำบลป่าป้อง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
- รูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง
- แนวทางการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าห้วยตองสาดตามแนวพระราชดำริของชุมชนบ้านวังธารเทศบาลตำบลลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ระยะที่ 1
- แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าพื้นที่ต้นน้ำลี้ตำบลตะเคียนปมโดยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำลี้และหน่วยงานในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
- แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าห้วยหกโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ 2 บ้านสาสบหก ต.บ้านสา อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
- การจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อวิถีชีวิตของชุมชนในการสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนตำบลดงดำอำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
- กลยุทธ์การสร้างการเรียนรู้เพื่อขยายผลการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนบ้านแม่เชียงรายลุ่มอำเภอแม่พริกจังหวัดลำปาง

5) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (การจัดการน้ำ)

- การพัฒนากระบวนการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติลำน้ำแม่สารอย่างมีส่วนร่วมระยะที่ 2
- กระบวนการพัฒนาศักยภาพเยาวชนในการอนุรักษ์ลำน้ำสารอย่างมีส่วนร่วม
- การจัดการเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่สารอย่างมีส่วนร่วมอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
- รูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการพึ่งตนเองที่เอื้อต่อการพัฒนาอาชีพหลังเกิดภัยพิบัติของชุมชนบ้านขุนห้วยหมูที่ 1 ตำบลนานกกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

6) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม (ขยะ อากาศ ฯลฯ)

- การวิจัยสร้างยุทธศาสตร์การจัดการขยะโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนบ้านนาบอนหมู่ 2 ต.ทุ่งงาม อ.เสริมงาม จ.ลำปาง
- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ตำบลทุ่งหลวง อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน
- แนวทางที่เหมาะสมในการลดหมอกควันตำบลขุนยวม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
- แนวทางการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนในพื้นที่บ้านดอยปุยตำบลสุเทพ บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองและบ้านแม่สา ตำบลโป่งแยงอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่
- แนวทางการอนุรักษ์และสืบทอดพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านแม่สะแงะหมู่ 15 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน
- กระบวนการสร้างชุมชนต้นแบบในการบริหารจัดการขยะแบบมีส่วนร่วมบ้านเวียงหนองล่องตำบลวังผาง อำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน

7) การเกษตรแบบพึ่งตนเอง/อินทรีย์ การจัดการที่ดิน

- การจัดการการเกษตร

- แนวทางการพัฒนาการทำการเกษตรอินทรีย์ของเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์ตำบลป่าไผ่อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
- แนวทางการพัฒนาการกำหนดนโยบายด้านการเกษตรอย่างมีส่วนร่วมของเกษตรกรในเทศบาลตำบลลวงเหนืออำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
- แนวทางการพัฒนาตลาดปลอดสารเพื่อการพึ่งตนเองโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาบอนตำบลทุ่งงาม อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง

- แนวทางการพัฒนาเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำปิงห่างตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองจังหวัดลำพูนให้มีความสามารถในการพึ่งตนเองโดยการมีส่วนร่วมของเทศบาลตำบลอุโมงค์และชุมชน
- นวัตกรรมองค์กรกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดลำพูน
- การจัดการระบบการผลิตและตลาดทางเลือกของเครือข่ายเกษตรทางเลือก อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- การทำเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้านสหกรณ์หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
- กระบวนการปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวเป็นระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของเกษตรกรบ้านสันอุ้มหมู่ที่ 6 ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่

- การจัดการที่ดิน

- โครงการ รูปแบบการจัดการที่ดินที่เหมาะสมบ้านดอยสะโง๊ะ ตำบลศรีดอนมูล อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

รายชื่อโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกโดยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สำหรับกรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทีมวิจัยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน คือ (1) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา) และ(2) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ซึ่งแต่ละพื้นที่มีรายละเอียดดังนี้

1. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา)

สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (รวมจังหวัดนครราชสีมา) นั้น การคัดเลือกโครงการวิจัยเพื่อเป็นกรณีศึกษา มีโครงการวิจัยที่ผ่านการประเมินเบื้องต้นของเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) รวมทั้งสิ้นจำนวน 76 โครงการ ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินงานอยู่ระหว่างปี พ.ศ. 2548–2555 โดยสามารถจัดกลุ่มโครงการโดยแบ่งประเด็นตามโหนดซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการอำนวยการ ให้เกิดการพัฒนาโครงการได้ 9 กลุ่ม ได้แก่

- การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชนกับการจัดการทรัพยากร
- เด็กและเยาวชน
- วัฒนธรรมความเชื่อ
- การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการน้ำ
- พลังงาน
- การศึกษา
- เกษตรกรรมยั่งยืน
- ผู้พิการ/คนด้อยโอกาส
- การบูรณาการระหว่าง “ข้าว ปลา นา น้ำ”

2. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

สำหรับโครงการที่ได้รับการคัดเลือกจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้มีจำนวนทั้งสิ้น 53 โครงการ โดยสามารถสรุปตามกลุ่มปัญหาได้ ดังนี้

1) ด้านการบริหารจัดการท้องถิ่น (7 โครงการ)

- รูปแบบการบริหารจัดการภัยน้ำท่วม โดยชุมชน บ้านหาดสวนยา อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
- การพัฒนาศักยภาพในการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติของชุมชนบ้านช่างหม้อ ตำบลคำน้ำแซบ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

- การปรับตัวของเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก กรณีศึกษา: บ้านท่างอย ตำบลบุ่งหวาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
- การบริหารจัดการปัญหาน้ำท่วมของเทศบาลเมืองวารินชำราบโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง กรณีศึกษาชุมชน 14 ชุมชน ในเขตเทศบาลเมืองวารินชำราบ ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วม
- การพัฒนาแผนงานอย่างมีส่วนร่วมระหว่างองค์กรภาครัฐและประชาชนขององค์การบริหารส่วนตำบลโพนงาม อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
- ศึกษารูปแบบการบริหารจัดการองค์กรทางการเงินชุมชนเพื่อการจัดสวัสดิการชุมชนบ้านรงระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ
- การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการชุมชนอย่างมีส่วนร่วมบนฐานวัฒนธรรมเขมร ลาว กวย กรณีบ้านหอก ตำบลศรีสุข อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์

2) ด้านการศึกษากับชุมชน (3 โครงการ)

- ชุมชนกับการจัดการภัยพิบัติในพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก
- การศึกษาและพัฒนารูปแบบการจัดการการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับเด็กที่มีความสามารถและพฤติกรรมการเรียนที่แตกต่างกัน : กรณีศึกษา โรงเรียนบ้านครูเมือง (อ่อนอนุเคราะห์) อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี
- แตงโมยโสธรกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของนักเรียนโรงเรียนบ้านคำเกิด กรณีศึกษา: บ้านคำเกิด ตำบลกระจาย อำเภอ ป่าติ้ว จังหวัดยโสธร

3) ด้านเศรษฐกิจชุมชน (6 โครงการ)

- รูปแบบการบริหารจัดการองค์กรและการจัดการตลาดกลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์ปลอดสารพิษบ้านราษฎร์เจริญ ตำบลราษฎร์สำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
- ศึกษารูปแบบการทำประมงลุ่มนำโขงที่เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพพื้นที่ กรณีศึกษา บ้านทุ่งนาเมือง ตำบลนาโพธิ์กลาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ระยะที่ 1
- ศึกษารูปแบบการแก้ปัญหาหนี้สินเพื่อการพึ่งตนเองในระดับครัวเรือนบ้านสันติสุข ตำบลนาโส่ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
- กระบวนการมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลกระจายในการฟื้นฟูและจัดการลำน้ำโพงตอนล่างเพื่อสร้างแหล่งอาหารและรายได้ให้กับชุมชนบ้านโคกพระเจ้าและบ้านโนนรัง ตำบลกระจาย อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร

- การศึกษาการปลูกพืชผสมผสานเพื่อสร้างความหลากหลายในสวนยางพาราของเกษตรกรในชุมชนพืชทรายทอง ตำบลสวาท อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร
- ศึกษารูปแบบการลดต้นทุนการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน : กรณีศึกษาพืชเศรษฐกิจ 3 ชนิด ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ตำบลหูทำนบ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

4) ด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว (9 โครงการ)

- รูปแบบการบูรณาการองค์กรในชุมชนเพื่อสร้างเสริมชุมชนรักการอ่าน ตำบลทุ่งแต้ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
- การส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพการอ่านหนังสือให้เด็กฟัง กรณีศึกษา: ตำบลน้ำคำ อำเภอไทยเจริญ จังหวัดยโสธร
- "กล้วย" กับการพัฒนาความสามารถในการคิด ทักษะการแสวงหาความรู้ และเจตคติต่อการเรียนรู้ของนักเรียน: กรณีศึกษาบ้านกุดระหวี่ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
- ชวนกันอ่านหนังสือให้เด็กฟัง
- รูปแบบการจัดการทรัพยากร โดยการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ป่าดงมัน อ.เมือง จ.ยโสธร
- การศึกษารูปแบบการพัฒนากระบวนการเรียนรู้สำหรับเด็กที่มีปัญหาทางการอ่านในโรงเรียนประถมศึกษา โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของโรงเรียนและชุมชน"
- ตามหานิทานพื้นบ้าน
- การศึกษารูปแบบการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาเด็กและเยาวชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของโรงเรียนและชุมชน
- กระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนในการเสริมสร้างคุณค่าภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ชุมชนเทศบาลตำบลบ้านกรวดปัญญาวัฒน์ อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์

5) ด้านสุขภาพ หมอเมือง และสมุนไพร (2 โครงการ)

- การจัดการตลาดนัดชุมชนเพื่อสุขภาวะของชุมชน กรณีศึกษา บ้านนาทราย ตำบลพะลาน อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี
- รูปแบบการพัฒนาหมอบ้าน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและการแพทย์วิถีพุทธของชุมชนบ้านเหมือดขาว ตำบลม่วง อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

6) ด้านศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (2 โครงการ)

- รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีเพื่อการจัดการท่องเที่ยวที่เหมาะสมของชุมชนชาวกูยบ้านกู่ ตำบลกู่ อำเภอปราสาทกู่ จังหวัดศรีสะเกษ
- การหลอมรวมวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษา ชุมชนไพรขลา ต.ไพรขลา อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์

7) ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน (5 โครงการ)

- ศึกษาองค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องเกษตรอินทรีย์เพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในตำบลโคกตะเคียน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์
- การศึกษารูปแบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับระบบนิเวศต้นน้ำห้วยเสนง บ้านโคกเบง ตำบลแนงมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์
- การจัดการป่าหัวไร่ปลายนาเพื่อสร้างมูลค่าทางด้านอาหารและรายได้ในระดับครอบครัว บ้านงิ้ว ตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร
- กระบวนการโรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์และการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมให้กับเยาวชน อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร
- การศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

8) ด้านชุมชนกับการจัดการทรัพยากร (16 โครงการ)

- รูปแบบการอนุรักษ์และจัดการกุ้งฝอยอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลหนองกินเพล อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
- รูปแบบการสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนบ้านผาชัน และชุมชนบ้านโนนศาลา ตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี
- คืนกบสู่ธรรมชาติเพื่อการฟื้นฟูระบบนิเวศของชุมชนบ้านโนนยางและบ้านดงเจริญ ตำบลสระสมิง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
- กระบวนการและรูปแบบการจัดการพื้นที่ริมโขงเพื่อความมั่นคงทางอาหารของบ้านปากลา ตำบลนาโพธิ์กลาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี
- ศึกษารูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในระดับครอบครัวที่เหมาะสมของชุมชนบ้านนาห้าง ตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

- รูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโดมใหญ่ ของชุมชน ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
- รูปแบบการจัดการป่าภูขาม ที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา: ป่าภูขามตอนเหนือ ตำบลหัวนา อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี
- ศึกษารูปแบบการจัดการน้ำที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพสูงสุด: กรณีผาชัน ตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี
- การจัดการและพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ด้านกล้วยไม้ป่า กรณีศึกษา: บ้านหนองครก บ้านตายอย ตำบลโดมประดิษฐ์ อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี ระยะที่ 1
- ช้าง คน ป่า แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนติดแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์
- การศึกษารูปแบบและแนวทางการแก้ไขปัญหาห้วยเสนงเน่าเสียอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น ตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
- การศึกษาและประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนง: กรณีชุมชนตาเตียว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- การฟื้นฟูวิถีชีวิตควายทามเพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง กรณีศึกษา: พื้นที่ตำบลดอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
- รูปแบบการจัดการป่าชุมชนดงต่อ - ดงยางเพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชนบ้านบุ่งหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร
- หลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง การจัดกระบวนการเรียนรู้การทำมาหากินของชุมชนในพื้นที่ป่าบุ่ง-ป่าทาม กรณีศึกษา: โรงเรียนบ้านเพียมาต (รัฐราษฎร์พิทยาคาร) ตำบลหนองแค อำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ
- รูปแบบการเพาะขยายพันธุปลาที่เหมาะสมในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง กรณีศึกษา: ตำบลกุดขาคีม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และ ตำบลหนองแคน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

9) ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ (2 โครงการ)

- รูปแบบและแนวทางการจัดการธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนเกาะภูกระแต ของชุมชนบ้านโดมประดิษฐ์ ชุมชนบ้านหนองมะเกลือ และชุมชนบ้านโนนกลาง ตำบลโนนกลาง อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

- รูปแบบการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนบ้านผาชัน ตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

10) ชุดโครงการ F5 (1 โครงการ)

- การหลอมรวมวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษา ชุมชนไพรขลา ต.ไพรขลา อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์

รายชื่อโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกโดยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรณีศึกษาภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก

สำหรับโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก และตะวันตก สามารถสรุป/จำแนกตามประเด็นปัญหาหรือประเด็นการขับเคลื่อน โดยแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (9 เรื่อง)

- รูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม (2545)
- แนวทางการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากหอยขาวอย่างยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแหลมกลัด อ.เมือง จ.ตราด ระยะที่ 1 (2546)
- กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพเด็กและเยาวชนในการสืบทอดดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ต.หนองโรง อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี ระยะที่ 1 (2546)
- การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ต.ด่านชุมพล อ.บ่อไร่ จ.ตราด ระยะที่ 1 (2548)
- การศึกษาและพัฒนาบ้านปลาให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งทำการประมงอย่างยั่งยืนของชุมชนชายฝั่งท่าเรือแกลง-อ่าวสวนสน ต.ท่าเรือแกลง อ.เมือง จ.ระยอง (2549)
- การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา ลือกาเวาะ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2551)
- การปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2552)
- การศึกษากระบวนการดูแลรักษาและฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยผากโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำห้วยผาก ต.สวนผึ้ง อ.สวนผึ้ง จ.ราชบุรี (2551)
- ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อเสริมพลังการพัฒนาชุมชนในพื้นที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ต.ไล่โว่ และ ต.หนองลู อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี (2554)

2) ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น (8 เรื่อง)

- การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษาของตำบลตะเคียนทองและตำบลคลองพลู กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี ระยะที่ 1-2 (2546)

- การสร้างหลักสูตรภาษาชอง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549)
- การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ ฟื้นฟูภาษาวัฒนธรรมชอง เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ตะเคียนทองและ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549)
- การศึกษาความรู้ชาวชองเรื่องพืชคลุ้ม-คล้า (รุ่นท่า-รุ่นเชอ) โดยใช้ภาษาชองเป็นแนวทางในการศึกษา ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549)
- แนวทางการพลิกฟื้นภาษากะซองเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด (2552)
- แหล่งการเรียนรู้ชุมชนกับการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวชอง ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี (2549)
- การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษามอญด้วยการสร้างวรรณกรรมสำหรับเยาวชนของชาวมอญ อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี (2549)
- ศึกษาแนวทางการพัฒนาศูนย์ละว้าให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านภาษา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวก๋อง บ้านกกเชียง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี (2550)
- อัตลักษณ์ของชุมชน (2 เรื่อง)
- รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพด้านการเกษตร วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสิงห์บุรี (2549)
- กระบวนการถอดบทเรียนชุมชนอาคารสงเคราะห์ทรัพย์เจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (2546)

3) ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ (เศรษฐกิจชุมชน/การจัดการหนี้สิน) (3 เรื่อง)

- การศึกษาสถานการณ์ปัญหาและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ หมู่ 3 ตำบลบ้านสิงห์ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ระยะที่ 2 (2548)
- ศึกษากระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชุมชน ต.แพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม (2550)
- แนวทางการจัดการหนี้สินชุมชนบ้านดอนโพต.บ้านสิงห์ อ.โพธาราม จังหวัดราชบุรี (2552)

4) ผู้พิการ (1 เรื่อง)

- รูปแบบการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการที่เหมาะสมกับชุมชนพุทธมณฑล อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม (2547)

รายชื่อโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกโดยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรณีศึกษาภาคใต้

สำหรับโครงการวิจัยที่ได้รับการคัดเลือกจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในพื้นที่ภาคใต้ สามารถจำแนกเพื่อชี้ให้เห็นความหมายของความเหลื่อมล้ำที่แตกต่างกันใน 6 ประเด็น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ความยากจนอันเนื่องมาจากการผลิต มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าว ดังนี้

- การพัฒนาผลผลิตหรือการจัดการด้านการค้าขายเพื่อให้ชาวบ้านสามารถขายผลผลิตได้ดีขึ้น

- กระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวน
- ศึกษาการบริหารจัดการส่งออกกะปิเยาะห์เพื่อจำหน่ายในประเทศซาอุดิอาระเบียของกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์และเครื่องแต่งกายมุสลิมปัตตานี ตำบลกะมิยอ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี
- แนวทางการพัฒนาทักษะฝีมือและเทคนิคในการใช้สีสันลวดลายที่เหมาะสมในผลิตภัณฑ์ผ้าบาติก บ้านพงจือนือเร๊ะ
- สืบสานภูมิปัญญาและการแก้ปัญหาการขึ้นราในผลิตภัณฑ์จักสานของกลุ่มจักสานบ้านทุ่ง บ้านท่าข้าม และบ้านท่ามะนาว ตำบลท่าข้าม อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี
- แนวทางการแสวงหาตลาดภายในประเทศและเสริมสร้างความเข้มแข็งโดยการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มอาชีพผลิตผ้าคลุมผมสตรีมุสลิมตันหยงลีมอ บ้านสระมาลา ต.คลองมานิง อ.เมือง จ.ปัตตานี
- แนวทางการเลี้ยงผึ้งโพรงเพื่อเป็นรายได้เสริมของเกษตรกร ต.เขาถ่าน ต.ท่าฉาง จ.สุราษฎร์ธานี
- การฟื้นฟูการทำขนมพื้นบ้านของมุสลิม บ้านท่ามาลัย ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล
- พัฒนาศักยภาพของสมาชิกเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการกลุ่มขนมพื้นบ้านมุสลิม บ้านท่ามาลัย ต.ปากน้ำ ต.ละงู จ.สตูล
- ศึกษารูปแบบการพัฒนาโรตีกรอบสมุนไพรเพื่อสุขภาพ ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านและโภชนาการด้านวิทยาศาสตร์การอาหารของกลุ่มสตรีปูยุด ตำบลปูยุด อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี
- การแปรรูปสัตว์น้ำเหลือใช้ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าเพื่อเป็นรายได้เสริมของกลุ่มแม่บ้านหลอมปืน ต.ละงู อ.ละงู จ.สตูล
- การพัฒนาอาชีพเสริมและการอนุรักษ์พันธ์สัตว์น้ำโดยการเลี้ยงหอยและปลา
- การพัฒนาผลผลิต การบริหารจัดการ หรือพัฒนาตลาดแบบทางเลือกใหม่ๆ
- แนวทางการพัฒนาเครือข่ายตลาดสีเขียวภาคใต้

- แนวทางวิจัยและพัฒนาเกษตรอินทรีย์จังหวัดสุราษฎร์ธานี ระยะที่ 1
- การอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปะการทำกริชรามัน ตำบลตะโละหะลอ อ.รามัน จ.ยะลา
- การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรการเงินชุมชน
- -ถอดบทเรียนเพื่อหาแนวทางการบริหารจัดการกลุ่มพัฒนาออมทรัพย์ ต.ฉลุง อ.เมือง จ.สตูล
- การเรียนรู้ร่วมกันในการทำธุรกิจแบบอิสลามของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตมุสลิมสัมพันธ์ บ้านทุ่งหญ้าแดง ตำบลควนโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสตูล
- ศึกษาแนวทางการพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชน ต.ปูยุด อ.เมือง จ.ปัตตานี
- -รูปแบบการทำธุรกิจค้าข้าวสารในระบบเครือข่ายชมรมชาวประมงพื้นบ้าน จ.สตูล ระยะที่ 1
- การสร้างกลุ่มและการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาการดำรงชีวิตของชาวบ้านท้องโกงกาง อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช
- การศึกษาและสืบสานภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 ต.เขาพระ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา
- แนวทางการฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านท่าช้างและบ้านทะเลน้อย ต.พนางตุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ระยะที่ 1
- แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาลายผ้านาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง
- กระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบทอดและอนุรักษ์การทอผ้าไหมพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ระยะที่ 1
- ศึกษาแนวทางการจัดการเพื่อแก้ปัญหาร่วมกันของเครือข่ายผ้าทอภาคใต้

- การจัดการท่องเที่ยวในชุมชน

- ศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวบ้านบ่อเจ็ดลูก ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล
- พัฒนาระบบมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัดมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วมในตำบลกรุงชิง
- การจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวเกาะลิบง อ.กันตัง จ.ตรัง
- ศึกษาศักยภาพเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนตำบลเกาะสุกร อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง

- การจัดการทรัพยากรส่วนรวม

- กระบวนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งเพื่อเพิ่มปริมาณปูม้าในอ่าวพุมเรียงโดยการมีส่วนร่วม
- การใช้ประโยชน์จากป่าพรุบ้านบือแนบูเก๊ะ ตำบลตะโล๊ะหะลอ อ.รามัน จ.ยะลา
- การศึกษาแนวทางการพัฒนาทางเลือกในการเลี้ยงกุ้ง ต.ท่าซอม อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช

- การศึกษาแนวทางการจัดการเลี้ยงปลาดุกอย่างครบวงจร ต.เขาถ่าน อ.ท่าฉาง จ.สุราษฎร์ธานี
- แนวทางการจัดการเลี้ยงสัตว์น้ำพื้นที่บ่อกุ้งร้างในพื้นที่ป่าชายเลน บ้านปากท่อ ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

2. การไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมอย่างที่เคยพึ่งพามาแต่เดิม มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาและต้องการหาทางให้ชาวบ้านออกจากปัญหาดังกล่าว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- โครงการที่มุ่งดำเนินการให้ทรัพยากรถูกทำลายน้อยลงทั้งจากคนภายนอกและคนภายในชุมชน และให้ชาวบ้านรู้สึกหวงแหนทรัพยากรส่วนรวม

- การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์พรุลานควาย
- การจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลวังประจัน อ.ควนโดน จ.สตูล
- การอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์กล้วยไม้ป่าในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย
- การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชายเลน บ้านคลองลิดี อำเภอท่าแพ จังหวัดสตูล
- การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการเรียนรู้และอนุรักษ์ป่าต้นน้ำไสโตน ต.ร่อนพิบูลย์ อ.ร่อนพิบูลย์ จ.นครศรีธรรมราช

- โครงการที่มุ่งสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมในท้องถิ่นให้ประชาชนได้ตระหนัก และสาธารณะได้เข้าใจ

- การศึกษาสภาพพรุคลองค็องเพื่อแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูโดยชุมชน
- การศึกษากระบวนการผลิตน้ำปลาและการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืนของชุมชนบ้านบางกล้วยนอก
- ศึกษาทางเลือกการพัฒนาพื้นที่ป่าทุ่งเลี้ยงสัตว์ด่านพระยาพิพิธ ต.นบปริง อ.เมือง จ.พังงา
- แนวทางการฟื้นฟูคลองในตำบลคลองน้อย โดยกลุ่มเยาวชนคลองน้อย อ.เมือง จ.สุราษฎร์ธานี ระยะที่ 1
- แนวทางการจัดการทะเลชุมชนเพื่อการทำประมงกุ้งเคย
- แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอ่าวท่าชนะ โดยการใช้ภูมิปัญญาชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

- โครงการที่มุ่งสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับความเชื่อหรือเรื่องราวบางอย่างที่จะช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจถึงความสำคัญของทรัพยากรในมิติที่ลุ่มลึกขึ้น อันจะส่งผลให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากร

- การศึกษาความเชื่อ พิธีกรรม และเรื่องเล่า เพื่อสร้างอุดมการณ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวคีรีวง ต.กำโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช

- ศึกษาประวัติวัฒนธรรมและทรัพยากรของชุมชนวัดท่าลิพง เพื่อสร้างตัวตนและความเข้มแข็งชุมชน

- โครงการที่มุ่งใช้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างตัวตนของชาวบ้าน

- การท่องเที่ยงเชิงนิเวศในลุ่มน้ำคลองยัน

- โครงการที่มุ่งแก้ปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่อันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร

- ศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหาที่ดินทำกิน ต.ละมอ อ.นาโยง จ.ตรัง
- การศึกษาผลกระทบจากการเปิดประตูระบายน้ำเพื่อคืนระบบนิเวศให้แก่ลุ่มน้ำปากพนังและสร้างระบบการจัดการประตูระบายน้ำแบบมีส่วนร่วม
- การใช้ข้อมูลเพื่อการตัดสินใจเรื่องการสร้างนิคมอุตสาหกรรม ของชุมชนตำบลกลาย อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช
- กระบวนการสร้างและใช้ความรู้รณรงค์เพื่อก่อให้เกิดการตัดสินใจที่เหมาะสมในการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช
- พัฒนาการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้ง บนฐานทรัพยากรของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี

3. โรคภัยไข้เจ็บและความเสื่อมโทรมของสุขภาพมีสาเหตุมาจากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม การไม่ส่งเสริมระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การทำลายความมั่นคงด้านอาหาร และการบริโภคอาหารที่เป็นอันตรายต่อร่างกายตามแรงกระตุ้นของตลาด มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวนี้จำนวน 15 เรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- โครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้เมื่อยามเจ็บป่วยด้วยระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

- แนวทางการจัดการดูแลสุขภาพตนเองของสตรีช่วงตั้งครรภ์และหลังคลอด ต.ท่าธง อ.รามัน จ.ยะลา
- ศึกษาแนวทางการพัฒนาแพทย์แผนไทย อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ศึกษาทุนทางสังคมด้านสุขภาพและองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านเพื่อฟื้นฟูศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนบ้านนาค้อใต้ ตำบลมะกรูด อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี
- การฟื้นฟูภูมิปัญญาและการขยายผลองค์ความรู้ให้เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพของชุมชนของหมอพื้นบ้าน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
- ศึกษาสำรวจสมุนไพรเพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้อยู่คู่ชุมชน ต.คลองเฉลิม อ.กงหรา จ.พัทลุง

- โครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านพึ่งตนเองด้านอาหาร ซึ่งช่วยให้มีอาหารที่ถูกสุขลักษณะและมีประโยชน์ในการบริโภค

- ผักพื้นบ้านเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชน อ.รามัน จ.ยะลา
- แนวทางการจัดการพื้นที่พรุเพื่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมภายใต้สถานการณ์โลกร้อน และภัยคุกคามจากการพัฒนา จังหวัดนราธิวาส

- โครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านเอาใจใส่ในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนและของบ้านให้สะอาดเรียบร้อย เพราะเป็นเงื่อนไขสำคัญของการมีสุขภาพที่ดี

- แนวทางการจัดการปัญหาขยะอย่างสร้างสรรค์โดยเยาวชนกลุ่มต้นกร้านาใหญ่ จ.สุราษฎร์ธานี ระยะที่ 1
- แนวทางการแก้ปัญหาผลกระทบจากบ่อขยะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายยุติธรรมชุมชนตำบลคลองชีล้อม อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง
- การกำจัดเงื่อนไขการเกิดยุงลายเพื่อการป้องกันควบคุมโรคไข้เลือดออกของชุมชนตลาดพฤหัส อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

4. ชาวบ้านไม่ได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมของรัฐ มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวนี้จำนวน 14 เรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตำบลคลองชีล้อม อำเภอกันตรัง จังหวัดตรัง
- กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตำบลสุโสะ อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง

5. การศึกษาอย่างเป็นทางการทำให้ผู้เรียนไม่สามารถเข้าใจปัญหาและความเป็นจริงของสังคมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ได้ มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวนี้จำนวน 68 เรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- การจัดการเรียนรู้โดยใช้กระบวนการเรียนรู้แบบงานวิจัย ของโรงเรียนบ้านตะโละใส ต.ปากน้ำ อ.ละงู จ.สตูล
- กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ตำบลท่าแพ อำเภอท่าแพ จังหวัดสตูล
- ศึกษาวิธีการส่งเสริมกระบวนการทำงานของมัสยิดในการพัฒนาเยาวชนบ้านมาปะ ต.ระแว้ง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี
- ศึกษาแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ครอบครัวบ้านเรียนภาคใต้

- แนวทางพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของนักเรียนโดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของโรงเรียนไทรงาม ต.นาหมื่นศรี อ.นาโยง จ.ตรัง
- แนวทางพัฒนาหลักสูตรวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมโรงเรียนท่าชนะอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้ฐานทรัพยากรในชุมชน อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ศึกษาปัจจัยและปฏิบัติการจัดระบบการศึกษาโดยครอบครัว (Home Schoo) ร่วมกับอาสาสมัครผู้ปกครองนักเรียนระดับประถมศึกษาในพื้นที่อำเภอยี่งอ จังหวัดนราธิวาส
- รูปแบบการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรสถานศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตอิสลามของโรงเรียนจริยธรรมอิสลามมูลนิธิ ตำบลฉลุง อำเภอเมือง จังหวัดสตูล

6. การสร้างพื้นที่ร่วมและความทรงจำร่วม เพื่อสร้างความเป็นธรรมให้แก่คนในชุมชน มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวนี้จำนวน 14 เรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น “กรณีถังแดง” ร่วมกันของชุมชนกิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง
- การศึกษาพัฒนาการของชุมชนเกาะพระทอง อ.คุระบุรี จังหวัดพังงา
- รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนท่าดี อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช
- การเรียนรู้ประวัติแม่เจ้าอยู่หัวอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช
- แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มธนาคารเพื่อศีลห้า จังหวัดสุราษฎร์ธานี ระยะที่ 1
- กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องมโนราห์ ตำบลโคกทราย อ.ป่าบอน จ.พัทลุง
- สืบสานศิลปะพื้นบ้านมโนราห์ตำบลโคกสะบ้า อ.นาโยง จ.ตรัง
- แนวทางการยกระดับการบริหารชมรมตาดีกาปุสตัมอย่างมีส่วนร่วม อำเภอรามัน จังหวัดยะลา
- แนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตกลุ่มคนไทดำบ้านไทรงามและบ้านทับชันสามัคคีด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับกลุ่มเยาวชน อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- แนวทางการพัฒนาทักษะการอ่านและการสอนอัลกุรอานที่ถูกต้องตามหลักการอ่านแบบกีรออาตีน์ ตำบลระแว้ง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี
- อนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมดิเกฮูลูของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดนราธิวาส

บทบาทของงานวิจัยท้องถิ่น:
แม้เพียงให้ความรู้ท้องถิ่นมีที่ยืนก็เป็นก้าวแรกของความเป็นธรรมทางสังคมแล้ว[2]

ศ.สุริชัย หวันแก้ว และคณะ[3]

‘งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น’ (Community-Based Research: CBR) โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นั้นดำเนินงานมาตั้งแต่ปลายปี 2541 โดยมีเป้าหมายสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนาและผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อสร้างความรู้ กลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย โดยที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความแตกต่างจากงานวิจัยในความหมายทั่วไปในหลายประการ โดยเฉพาะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเน้นที่ภาคปฏิบัติการ (social action)

‘งานวิจัยท้องถิ่น เพื่องานวิจัยที่ทำโดยชาวบ้าน จากความจำเป็นในชีวิตที่จะต้องแก้ปัญหาของตนเอง จึงเป็นงานที่ยึดโยงอย่างเหนียวแน่นกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย’ (ปิยะวัติ บุญหลง, 2553) กล่าวได้ว่า งานวิจัยท้องถิ่นมิได้เกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์มุ่งลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมโดยตรง หากแต่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาของท้องถิ่น จุดเริ่มต้นของงานวิจัยท้องถิ่นมาจากปัญหาในท้องถิ่นนั้นๆ

บทความฉบับนี้มุ่งตอบโจทย์ที่สำคัญว่าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีความหลากหลายในวัตถุประสงค์หลายพันโครงการภายใต้ สกว. ที่ผ่านมา มีผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมในมิติใดบ้าง โดยผ่านการทบทวนและสังเคราะห์งานวิจัยท้องถิ่นโดยเฉพาะในภาคกลาง ตะวันออกและตะวันตก องค์ความรู้หรือปฏิบัติการจากงานวิจัยท้องถิ่น มีส่วนให้เกิดการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมได้หรือไม่ อย่างไร

การพัฒนากรอบวิเคราะห์แนวการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำของงานวิจัยท้องถิ่น

การพิจารณางานวิจัยท้องถิ่นในมิติของความเหลื่อมล้ำและความเป็นธรรมทางสังคมในครั้งนี้ มีความจำเป็นจะต้องอาศัยแว่นตาหรือเลนส์เฉพาะที่ช่วยกรองภาพข้อมูลรูปธรรม ตามแนวคิดของนักสังคมวิทยาการเมืองชาวสวีเดนชื่อ Göran Therborn จัดแบ่งประเภทของความเหลื่อมล้ำเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ***ประการแรก***ความเหลื่อมล้ำในชีวิต หมายถึงโอกาสในชีวิตที่เหลื่อมล้ำกันที่เกิดจากบริบททางสังคม ***ประการที่สอง*** ความเหลื่อมล้ำในการดำรงชีวิต หมายถึง การจัดสรรคุณค่าเกี่ยวกับบุคคลที่เหลื่อมล้ำ เช่น ความเป็นอิสระ ศักดิ์ศรี เสรีภาพและสิทธิที่จะได้รับการเคารพและพัฒนาตนเอง ***ประการสุดท้าย*** ความเหลื่อมล้ำด้าน

---

[2] ข้อเขียนนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม” สนับสนุนโดย ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

[3] ศ.สุริชัย หวันแก้ว หัวหน้าโครงการ และ ศ.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง, อ.ดร.เลิศชาย ศิริชัย, อ.ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, อ.มณีรัตน์ มิตรปราสาท และดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล นักวิจัยร่วมโครงการ

ทรัพยากร ทำให้มนุษย์มีทรัพยากรที่เหลื่อมล้ำกันในการกระทำ โดยทรัพยากรในที่นี้หมายรวมทั้งทรัพยากรที่ซื้อขายได้ และซื้อขายไม่ได้ เช่น โอกาส การเคลื่อนย้ายทางสังคม เป็นต้น

ข้อที่น่าสนใจทางทฤษฎี ได้แก่ การที่เขาเสนอแนวในการวิเคราะห์กลไกการสร้างความเหลื่อมล้ำควบคู่ไปกับการแก้ไขความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมด้วย ซึ่งโครงการใช้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนากรอบวิเคราะห์ (รายละเอียดดังตาราง)

ตาราง แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของความเหลื่อมล้ำ กลไกความเหลื่อมล้ำและกลไกการสร้างความเป็นธรรม

กลไกของความเหลื่อมล้ำ	ชนิดของความเหลื่อมล้ำ	กลไกการสร้างความเป็นธรรม
การสร้างระยะห่าง (Distanciation)	ความเหลื่อมล้ำในชีวิต	การเพิ่มแต้มต่อ (Approximation)
การกีดกัน (Exclusion)		การผนวกรวม (Inclusion)
การสร้างชั้นบังคับบัญชา (Hiearchization)	ความเหลื่อมล้ำในสภาวะความเป็นอยู่	การลดชั้นบังคับบัญชา (De-hierachization)
การขูดรีด (Exploitation)	ความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากร	การจัดสรรใหม่และการฟื้นฟูสมรรถนะ (Redistribution & Rehabilitation)

ที่มา: Therborn, 2013, pp. 49-64

เนื่องจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเน้นการทำงานวิจัยที่เป็นกระบวนการ social process ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพัฒนากรอบการวิเคราะห์เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ผลต่อเนื่องทางสังคมจากงานวิจัยท้องถิ่น ณ ที่นี่เราจึงจัดแบ่งผลกระทบของงานวิจัยท้องถิ่นเป็น 5 ระดับ หรือขั้นตอนที่พัฒนาขึ้นในโครงการ ดังนี้

- **ระดับแรก:** การเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นได้แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง จากที่เคยถูกเก็บกด ปิดกันมาตลอด (inclusion)
- **ระดับที่สอง:** การเสริมพลังกลุ่ม (empowerment) เพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ
- **ระดับที่สาม:** การสร้างอำนาจต่อรอง อันนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ๆ ให้ชุมชน (re-distribution)
- **ระดับที่สี่:** การผลักดันไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นธรรมในเรื่องอื่นๆ
- **ระดับที่ห้า:** การสร้างนักวิจัยเพื่อเปิดพื้นที่การเมืองของความรู้ ผลักดันให้มีการยอมรับความรู้ของชาวบ้านในการตัดสินใจเชิงนโยบายในระดับต่างๆ

ทั้งนี้ ระดับหรือขั้นตอนไม่จำเป็นต้องเรียงเป็นลำดับตายตัว ในขณะเดียวกันงานวิจัยหนึ่ง ๆ อาจก่อให้เกิดผลกระทบหลายระดับ หรือหลายมิติก็ได้

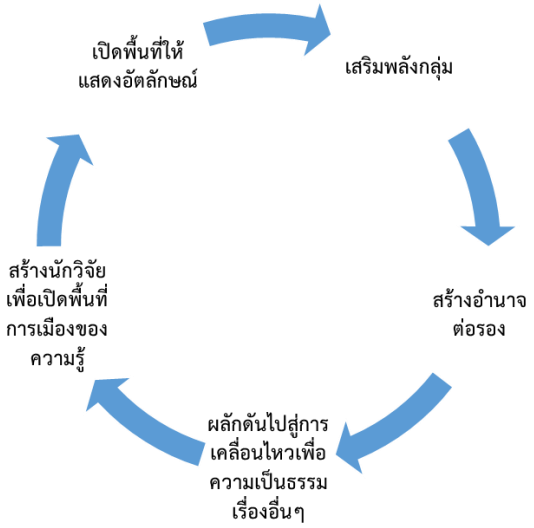

แผนภาพ: แสดงกรอบวิเคราะห์การลดความเหลื่อมล้ำและ
การสร้างความเป็นธรรมของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ที่มา:ประมวลมาจากการศึกษา

งานวิจัยท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม: กรณีศึกษาภาคกลางตะวันตกและตะวันออก

1) การเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกบุคคล

กระบวนการของงานวิจัยท้องถิ่นมีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการและมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ในระดับปัจเจกบุคคล นักวิจัยชุมชนต้องพัฒนาสมรรถนะเพื่อให้เรียนรู้ในกระบวนการคิดเชิงเหตุผล พัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา การพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่แพรกหนามแดงกลายเป็นต้นแบบการปฏิบัติการในการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในกระบวนการวิจัย จนสามารถเป็นวิทยากรและถ่ายทอดกระบวนการทำวิจัยให้พื้นที่อื่นๆ ในขณะเดียวกันยังขยายพื้นที่และสร้างการยอมรับทั้งจากคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ได้อย่างกว้างขวาง ดังนั้นในระดับบุคคลกระบวนการวิจัยท้องถิ่นจึงเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยท้องถิ่นให้มีความมั่นใจสามารถสื่อสารกับคนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนได้

ในประเด็นนี้ กาญจนา แก้วเทพ ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า เฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง ตะวันออก ตะวันตก สามารถก่อให้เกิดการพัฒนานักวิจัยชาวบ้านประมาณ 500 คน ซึ่งเท่ากับเป็นกระบวนการสร้างผู้คนที่มีขีดความสามารถในการพัฒนาชุมชนระดับรากฐานให้มากขึ้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2553) ดังนั้นในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า งานวิจัยท้องถิ่นมีส่วนในการสร้างความเป็นธรรมผ่านกลไกการฟื้นฟูสมรรถนะทางสังคม ซึ่งส่งผลให้เกิดการผนวกรวม (inclusion) นักวิจัยและองค์ความรู้ท้องถิ่นในการแก้ปัญหาในสังคมท้องถิ่นนั่นเอง

2) การเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน

กระบวนการวิจัยท้องถิ่นได้สร้างเงื่อนไขให้เกิดการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในชุมชนที่เป็นเป้าหมายของการวิจัยท้องถิ่น ทั้งความสัมพันธ์ของชุมชนโดยทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น เช่น การฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับผู้นำชุมชน ในโครงการกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพเด็กและเยาวชนในการสืบทอดดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี การศึกษาสถานการณ์และภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ ตำบลบ้านสิงห์ จังหวัดราชบุรี และโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษามอญด้วยการสร้างวรรณกรรมสำหรับเยาวชนของชาวมอญ อำเภอบ้านโป่ง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พิการกับคนในชุมชนพุทธมณฑล ยิ่งไปกว่านั้น งานบางชิ้นยังก่อให้เกิดการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้ง เช่น ระหว่างคนใช้น้ำจืดกับน้ำเค็มในคลองแพรกหนามแดง หรือระหว่างชาวบ้านสะเนพ่องกับเจ้าหน้าที่รัฐด้วย โดยนัยนี้ งานวิจัยท้องถิ่นมีฐานะเป็นกลไกหนึ่งในการช่วยลดความเหลื่อมล้ำจากการกีดกันเนื่องมาจากความขัดแย้งในอดีต และยังส่งผลให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรแบบใหม่ (redistribution) ในเวลาเดียวกันด้วย

นอกเหนือจากการฟื้นฟูความสัมพันธ์ งานวิจัยท้องถิ่นในกลุ่มศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของชุมชน ยังสะท้อนให้เห็นความพยายามในการสร้างพื้นที่ให้กับคนกลุ่มอัตลักษณ์และวัฒนธรรมกำลังจะสูญหายอย่างชาวชอง (ตำบลตะเคียนทอง และ ตำบลคลองพลู กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี) กะซอง (บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด) ก๋อง (บ้านกกเชียง อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี) หรือแม้แต่การเสริมสร้างความเชื่อมั่นให้ในการประกอบอาชีพด้านเกษตร (วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี จังหวัดสิงห์บุรี) เป็นต้น เมื่อพิจารณาในแง่นี้ กระบวนการวิจัยท้องถิ่นจึงมีส่วนสำคัญในการยอมรับและเปิดพื้นที่แก่อัตลักษณ์และวัฒนธรรมชายขอบ ข้อนี้จึงเป็นการลดความเหลื่อมล้ำในด้านอัตลักษณ์และวัฒนธรรมด้วย

3) การเปลี่ยนแปลงระดับสถาบัน

เนื่องจากงานวิจัยท้องถิ่นมีวัตถุประสงค์หลักในการแก้ปัญหาในระดับท้องถิ่น จึงไม่อาจเห็นการลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความเป็นธรรมเชิงสถาบันได้อย่างชัดเจน ปรากฏการณ์ที่พอจะสะท้อนการลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในระดับสถาบันได้ คือ การที่นักวิจัยท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยท้องถิ่น จนนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรใหม่ ๆ (redistribution) มาแก้ปัญหาในท้องถิ่น ดังในกรณีโครงการรูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง ที่ชาวบ้านสามารถผลักดันจนทำให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดจัดสรรงบประมาณมาเพื่อสร้างประตูระบายน้ำในพื้นที่ หรือโครงการศึกษากระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชุมชนแพรกหนามแดง ที่ทำให้ชุมชนสามารถดึงทรัพยากรจากหน่วยงานพัฒนาอย่างสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ในชุมชนได้ จึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการของงานวิจัยท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จ สามารถเสริมพลังให้กับชาวบ้านในชุมชน จนสามารถเข้าไปต่อรองและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ได้

4) องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

ในเชิงวิธีวิทยา งานวิจัยท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ความสามารถในการแก้ไขปัญหาที่เป็นจริง (กาญจนา แก้วเทพ, 2553) จากฐานการเรียนรู้และประสบการณ์ของผู้วิจัยในท้องถิ่น แต่ก็มิได้ปฏิเสธการใช้เทคนิคสมัยใหม่ในการทำวิจัยในพื้นที่ เช่น การใช้ GPS ในการจับพิกัดแผนที่แนวเขตการใช้ประโยชน์ในโครงการการปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี หรือความพยายามในการออกแบบประตูน้ำที่สอดคล้องกับธรรมชาติของน้ำในคลองแพรกหนามแดง เป็นต้น

ตัวอย่างสำคัญจากรายงานการวิจัยเรื่อง ปัญหาภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นงานวิจัยท้องถิ่นของคนในชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นตามนโยบายมุ่งเน้นการผลิตตามความต้องการของตลาดตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 โดยได้รับสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ อีก 9 หน่วยงาน แต่ผ่านไป 20 ปี สมาชิกในชุมชนยังไม่สามารถปลดหนี้จาก ธกส. ได้รวมมูลค่า 137,516,532 บาท ผลจากรายงานการวิจัยระบุว่า จากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเวทีชาวบ้าน ทำให้ ธกส. ยอมรับความล้มเหลวของโครงการและทำหนังสือประกาศยกเลิกดอกเบี้ยมูลค่า 92 ล้านบาท และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการกลางจากกระทรวงการคลังเพื่อหาทางออกที่ยุติธรรมให้กับทั้งสองฝ่าย ในขณะที่แนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินที่ได้จากโครงการวิจัย ก็ไม่ได้แตกต่างจากแนวทางที่มีอยู่เดิมมากนัก กล่าวคือ การปรับพฤติกรรม ลดรายจ่ายโดยสร้างแหล่งอาหารภายในชุมชนให้มากขึ้น เพิ่มการออมด้วยการเสริมการรวมกลุ่มการออมแบบเครดิตยูเนียน และการปรับปรุงรายได้จากภาคเกษตรให้สม่ำเสมอมากขึ้น อย่างไรก็ดี รายงานตั้งข้อสังเกตตอนท้ายไว้ว่า โครงการประสบข้อจำกัดในเรื่องการขยายผล โดยมีสมาชิกชุมชนเพียง 16 ครัวเรือนจาก 80 ครัวเรือนเท่านั้นที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัย

จากตัวอย่างโครงการข้างต้น ถ้าจะพิจารณาว่าสิ่งที่ได้จากงานวิจัยคืออะไร การรวบรวมข้อมูลหนี้สินของชาวบ้านอย่างเป็นระบบ ทำให้หน่วยงานรับผิดชอบ ยอมรับความจริงจากหลักฐานข้อมูล (evidence-based) และการยอมรับปัญหานี้นำไปสู่การขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ไขปัญหา แม้จะยังไม่สามารถขยายผลได้อย่างที่คาดหวัง ในที่นี้ ปัญหาหนี้สินของชาวบ้านในชุมชนเป็นเพียงตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของปัญหา และขีดจำกัดของชุมชนในการสร้างองค์ความรู้ และพัฒนาองค์ความรู้ของตนจากความเข้าใจปัญหาของตนเอง

ในขณะที่โครงการการปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ที่ทำให้หน่วยงานป่าไม้ยอมรับข้อมูลพื้นที่แนวเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านที่ได้จากกระบวนการทำวิจัยท้องถิ่น จนนำไปสู่การปรับความสัมพันธ์และยกสถานะของชาวบ้านจากการเป็นจำเลยในปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ให้กลายเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรร่วมกับ

หน่วยงานในท้องถิ่น ตัวอย่างจากโครงการนี้ชี้ให้เห็นระดับที่แตกต่างกันของชุดความรู้ที่ได้จากงานวิจัยท้องถิ่น อันนำไปสู่ระดับการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกัน

ตัวอย่างของโครงการทั้งสองชี้ให้เห็นว่า องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยท้องถิ่นมีความหลากหลาย และมีระดับที่แตกต่างกัน จึงมีผลต่อการสร้างความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำในระดับที่แตกต่างกัน โจทย์ขั้นต่อไป คือการทำความเข้าใจว่ามีเงื่อนไขอะไรที่จะทำให้องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยท้องถิ่น สามารถเข้าไปมีส่วนในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำให้ชัดเจนได้มากขึ้น

สรุป

เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยท้องถิ่นภาคกลางข้างต้น แสดงให้เห็นว่าจุดร่วมที่สำคัญของงานวิจัยเหล่านี้ คือความพยายามในการผลักดันให้คนในท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ดังนั้น ผลลัพธ์ที่ชัดเจนที่สุดคือการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคล งานวิจัยท้องถิ่นจึงมีจุดเด่นในแง่ที่ทำให้เกิดการเสริมสมรรถนะในชุมชน เรียนรู้ และใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งบางกรณีที่ประสบความสำเร็จ ส่งผลต่อเนื่องให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน ความสัมพันธ์ และอาจส่งผลต่อนโยบายและโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วย

โครงสร้างการวิจัยแต่ไหนแต่ไรมา มักถือเป็นเรื่องของจำเพาะแต่นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญในแวดวงมหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาระดับสูง โครงสร้างผูกขาดการวิจัยแบบนี้เป็นที่ยอมรับกันตลอดมานี้ ในอีกด้านหนึ่งกลับกลายเป็นโครงสร้างที่ปฏิเสธการมีส่วนรวมในกิจกรรมความรู้ของชาวบ้าน กดทับความรู้ และองค์ความรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่นในการกำหนดนโยบายการพัฒนา จากบทเรียนของงานวิจัยท้องถิ่นที่คัดสรรมา พบว่านักวิจัยชาวบ้านสามารถมีสมรรถนะในการวิจัย สามารถผลิตองค์ความรู้ นำเสนอและผลักดันให้ท้องถิ่นใช้องค์ความรู้ในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาตนเอง

โดยนัยนี้จึงกล่าวในภาพรวมของสังคมได้ว่า งานวิจัยท้องถิ่นส่งผลให้เกิดการสร้างความเป็นธรรมในด้านความรู้ในสังคมอย่างสำคัญโดยปริยายด้วย ดังนั้น หากรัฐบาลและสังคมมีความมุ่งมั่นจะสร้างความเป็นธรรมอย่างแท้จริงแล้ว การยกระดับการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอย่างเป็นระบบทั้งในด้านการบริหารจัดการและการเสริมสมรรถนะแก่บุคลากรการวิจัยท้องถิ่น ย่อมจะเป็นสิ่งจำเป็นอย่างไม่ต้องสงสัย

การดำเนินตามเป้าหมายดังกล่าวย่อมต้องมีเงื่อนไขสำคัญได้แก่ การพิจารณาการวิจัยท้องถิ่นด้วยความเข้าใจบริบท คุณลักษณะ และคุณประโยชน์อย่างถ่องแท้

เอกสารอ้างอิง

<u>ภาษาไทย</u>

กาญจนา แก้วเทพ. คุณลักษณะ & วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์. 2553.

ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ. การวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ. การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). เชียงใหม่: วนิดาเพรส. 2543: 42-53.

วิจารณ์ พานิช. สถานภาพชุมชนท้องถิ่นและการวิจัยเพื่อท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง. ใน อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บรรณาธิการ. การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). เชียงใหม่: วนิดาเพรส. 2543: 29-40.

สินธุ์ สโรบล. วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). เชียงใหม่: วนิดาเพลส. 2554.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2556. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2558.

ภาษาอังกฤษ

Göran Therborn. The Killing Fields of Inequality. Polity Press. 2013

.....